

2014/1-4.
XLIV. évfolyam 176-179. szám

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága
– Anyanyelvi Konferencia –
negyedéves folyóirata

Nyelvünk és Kultúránk

Nyelvünk és Kultúránk

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (Anyanyelvi Konferencia) negyedéves folyóirata
XLIV. évfolyam 176–179. szám
2014/1–4.

FŐSZERKESZTŐ:

Balázs Géza
Pomogáts Béla

SZERKESZTŐ:

Hujber Szabolcs

FÉNYKÉPEK:

Balázs Géza és Nagy Zoltán (más képek forrását és szerzőjét külön jelöljük)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Pomogáts Béla, Balázs Géza, Bodó Barna (Románia), Cservenka Judit, Dupka György (Ukrajna), Fazekas Tiborc (Németország), Hajnal Jenő (Szerbia), Péntek János (Románia)

ELNÖKSÉGI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Bodó Barna (Románia), Dupka György (Ukrajna), Gyetvainé Szorcsik Angéla, Koncz Gábor, Ludányi András (Amerikai Egyesült Államok), Moritz László (Svédország), Nagy Zoltán, Pomogáts Béla

2013-tól a Nyelvünk és Kultúránk elektronikus (online) változata az E-NyéK. Folyamatosan frissülő hírekkel, tanulmányokkal elérhető a www.mnyknt.hu honlapon. A Nyelvünk és Kultúránk elektronikus változatát – E-NyéK – a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság 2013. október 31-én bejegyezte. A hagyományos NyéK az E-NyéK anyagából válogat, valamint friss írásokat is közöl.

BORÍTÓTERV, TÖRDELÉS:

Dinnyés Attila

ISSN 0133-2066

Kiadja:

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (Anyanyelvi Konferencia)

Felelős Kiadó: a Társaság elnöke

1072 Bp., Rákóczi út 38. I. em. 2.

E-mail: anyanyelvi@mnyknt.hu

Honlap: www.mnyknt.hu

Balázs Géza (elnök): balazs.geza@gmail.com

Pomogáts Béla (tiszteletbeli elnök): kpom@freemail.hu

Györfi Istvánné: +36-30-371-8430, anyanyelvi@mnyknt.hu

Asszonyi Krisztina (gazdasági ügyek): clubduna@mail.datanet.hu

A szerkesztőség címe:

1072 Budapest, Rákóczi út 38. I. em. 2.

A Nyelvünk és Kultúránk megrendelhető és előfizethető a fenti címeken.

TARTALOMJEGYZÉK

SZELLEMI ELLENÁLLÁS

<i>Pomogáts Béla:</i>	A „szellemi ellenállás” irodalma (vázlat)	9
<i>H. Tóth István:</i>	„de mégis útnak indul” – Radnóti Miklós: Erőltetett menet	18

SZÉTTAPOSOTT ÖSVÉNYEK

<i>Balogh Andrea:</i>	Identitás, nyelv, irodalom Karácsony Benő életművének tükrében	25
<i>Nagy Zoltán:</i>	Az Erdélyi Szépmíves Céh és az Erdélyi Helikon megalakulása, működése	30
<i>Minya Károly:</i>	Színház – nyelv – identitás. Székely Csaba Bányaavidék-trilógiája	34
<i>H. Tóth István:</i>	Nyelvünk és irodalmunk őrzője, életetője szórványban – Papp Imre prágai magyar költő	38

HAZA A MAGASBAN

<i>Sipos Lajos:</i>	Nemzetfogalom és irodalom	47
<i>Hódi Sándor:</i>	A nyelv mint személyiségformáló közösség	54
<i>Balázs Géza:</i>	Anyanyelv, gondolkodás, identitás	60
<i>Baranyai Katalin:</i>	Anyanyelv-haza a nyugati magyar irodalomban	66
<i>Szűcs Gábor:</i>	A Petőfi-kultusz mint a romániai magyarság identitásképző konstrukciója	72
<i>Nagy L. János:</i>	A népdal és a műdal mint az identitás kifejezője	82
<i>Pomogáts Béla:</i>	Magyar zsoltárhagyomány	93
<i>A. Molnár Ferenc:</i>	A Biblia a magyar nyelv történetében	107
<i>Pomogáts Béla:</i>	A Himnusz és a Szózat	116
<i>Szakonyi Károly:</i>	Mit jelent számomra az anyanyelv?	121
<i>Hódi Éva:</i>	Nyelv – irodalom – identitás határon innen és túl	123
<i>Pusztay János:</i>	Identitás – nyelvvel vagy anélkül?	129

IRODALMI NYELVÜNK SZÜLŐFÖLDJÉN

<i>Balázs Géza:</i>	Nyelvi kincsek Északkelet-Magyarországon	136
<i>Fehér József:</i>	Gyermekkori szófejtéseim – Lapok egy meg nem írandó szótárból	144
<i>Máté László:</i>	Kassa és a magyar nyelv – az otthontól az utóvédharcig	147
<i>Fráter Zoltán:</i>	Ugocsa non coronat sed dicit	154

IN MEMORIAM

Népköltészetté vált... – Az Édes, ékes anyanyelvünk szerzője, Bencze Imre a Tetten ért szavakban, 2007-ben	158
Máté László: Emlékek Kötő Józsefről (1939–2015)	160
Nagy Károly 1934–2011 (A Manyszi megemlékezése)	162
Egy barátság emlékei – Pomogáts Béla Józsa Péterről	165

ÉVFORDULÓK

Hatvanöt év katedrán... – Beszélgetés Szathmári István professzor úrral (Balázs Géza)	167
A birodalom megsemmisül, az irodalom marad. Születésnap beszélgetés a 80 esztendő Pomogáts Bélával (Balázs Géza)	173
„Csak veszített ügyek mellé érdemes odaállni” – Beszélgetés Mezey Katalin költővel 70. születésnapján (Balázs Géza)	177
<i>Hujber Szabolcs:</i> Identitáskeresés a magyar könnyűzenében (50 éves a magyar beatzene)	179

TÁRSALGÓ

Az írói szótár a nemzet múltjának átmentése – Beke József, a magyar írói szótárak „csúcstartója” (Balázs Géza)	185
„Egy nyelvésznek néha a maga védelmével is foglalkoznia kell...” – Páros interjú az adai Hódi Évával és Hódi Sándorral (Balázs Géza)	190

SZEMLE

<i>Fűzfá Balázs:</i>	Idegenként otthon (Péterfy Gergely: Kitömött barbár)	196
<i>Balázs Géza:</i>	Puszták nyelve (Eperjessy Ernő: Regionális cselédszótár)	199

ELŐSZÓ ÉS BESZÁMOLÓ 2014-RŐL

Társaságunk folyóirata, a Nyelvünk és Kultúránk 2014-ben a XLIV. évfolyamába lépett. 2013 januárjától a NyéK elektronikus formában a www.mnyknt.hu honlapon az e-NyéK „fül” alatt jelenik meg, folyamatosan frissül. Évente 30-40 írást adunk így közre. Ha egy-egy cikket megnyitnak az oldalon, akkor a „NyéK cikkek” földre kattintva listázódnak az írások, és mutatják a cikk olvasóinak számát. Efféle jó adatokkal büszkélkedhetünk (amelyet a nyomtatott NyéK aligha érhetne el):

21	A magyar kultúra áldozatos munkása volt – Emlékezés Tőzsér Józsefre	176
22	Ablakok a nagyvilágra – A magyar irodalom világirodalmi tájékozódása – 1953 és 1964 között	204
23	Nyelvünk és irodalmunk őrzője, éltetője szórványban – Papp Imre prágai magyar költő	219
24	A birodalom megsemmisül, az irodalom marad	288
25	Nyelv. Tan. Presztízs – beszélgetéses foglalkozás	334
26	Magyarságismereti tankönyv Amerikában	726
27	Az utolsó magyar polihisztor, Herman Ottó nyelvészeti munkássága	1168
28	Magyar oktatási központ épül a mezőszéki szórványban	2289
29	Kassa és a magyar nyelv: az otthontól az utóvédharcig	946
30	A Biblia a magyar nyelv történetében*	955
31	A csehországi hungarológia és a tehetséggondozás kapcsolatáról	1095
32	Dózsa György alakja a magyar költészetben	1663
33	„de mégis útnak indul” – Radnóti Miklós: Erőltetett menet	3438
34	Dózsa György és a hálózatkutatás	901
35	Az anyanyelvi világnapra – Gondolatok a nyelvek egyenjogúságáról	868
36	A Himnusz és a Szózat	1121
37	„Egy nyelvésznek néha a maga védelmével is foglalkoznia kell...”	597
38	A hazatérés öröme és konfliktusai	749
39	Fábry Zoltán megkövetése	1041
40	Sík Sándor Marosfőn – Marosfői versek	1306

Talán ennek is köszönhető, hogy 2015-től a Nemzeti Kulturális Alap támogatja az E-NyéK megjelentetését. Ám mint a Gutenberg-galaxis, a kézbe vehető és írott irodalom barátai úgy érezzük, hogy a hagyományos, nyomtatott lapot is fenn kell tartanunk, ezért évente egyszer a legjobb,

legérdekesebb cikkeket, tanulmányokat összegyűjtve kiadjuk, és töretlenül folytatjuk az 1970-ben indult lapunk hagyományait. Tekintsünk vissza egy kicsit a múltra. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának elődje, az Anyanyelvi Konferencia „nehéz időkben”, a magyarság szellemi egyesítésének szellemében jött létre. Konferenciáink történetét így foglalhatjuk össze:

Az Anyanyelvi Konferencia első korszaka (1970–1992)

I. Anyanyelvi Konferencia, Budapest–Debrecen (KLTE), 1970. augusztus 1–15.

II. Anyanyelvi Konferencia, Szombathely, 1973.

III. Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 1977.

IV. Anyanyelvi Konferencia, Pécs, 1981. augusztus 2–8.

V. Anyanyelvi Konferencia, Veszprém, 1985.

VI. Anyanyelvi Konferencia, Kecskemét, 1989.

VII. Anyanyelvi Konferencia, Esztergom, 1992.

Az Anyanyelvi Konferencia – A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága második korszaka (1992–2012)

VIII. Anyanyelvi Konferencia, Eger, 1996.

IX. Anyanyelvi Konferencia, Marosvásárhely, 2000.

X. Anyanyelvi Konferencia, Révkomárom, 2005.

XI. Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 2006. augusztus 18.

XII. Anyanyelvi Konferencia, Makkosjányosi (Beregszász mellett), 2010.

XIII. Anyanyelvi Konferencia, Nagyvárad, 2015. május 14–17.

A konferenciák közötti időszakban tevékenységünkről a Nyelvünk és Kultúránk számolt be.

A Nyelvünk és Kultúránk szerkesztői:

1970–1989. Imre Samu

1990–1991. Ginter Károly

1992–1996. Beke György–Ginter Károly–Kolczonay Katalin–Kulcsár Katalin

1997–2000. Beke György

2001–2005. Komlós Attila

2006–2012. Cservenka Judit

2013– Balázs Géza és Pomogáts Béla, a 2014-es nyomtatott szám szerkesztője mellettük: Szűcs Gábor

A 2014. évet összefoglaló számunkban tekintsünk vissza erre az évre. Néhány fontosabb esemény, amelyet mi szerveztünk, vagy amelynek a szervezésébe tevékenyen bekapcsolódtunk:

2014. január 6. III. Czuczor–Fogarasi-émlékkonferencia, Petőfi Irodalmi Múzeum, Vörös terem,

A Czuczor–Fogarasi az idő mérlegén. Közös rendezvény: Inter Kultúra-, Nyelv- és Média kutató Központ Nonprofit Kft. Együttműködő partnerek: Anyanyelvápolók Szövetsége, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport

2014. április 3–5. A jelromlás. IV. Józsa Péter művelődésszemiotikai szimpózium, Szombathely-Nagyrákos, a Magyar Szemiotikai Társasággal közös rendezvény

2014. június 20–22. I. nyelvésztábor, IV. anyanyelvi juniális, Széphalom, benne: 2014. június 21-én: Irodalmi nyelvünk szülőföldjén. Az MNYKNT esszékonferenciája Széphalmon

- A rendezvény előzményei (Széphalom)
2011. Jeles nyelvművelők (Kazinczytól Lőrinczéig)
2012. Étel és nyelv – az országos vadéltfőző versenyhez kapcsolódva
2013. június 22. WS100 – Éléménykonferencia Weöres Sándor 100. születésnapján

Irodalmi nyelvünk szülőföldjén. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának eszékonferenciája

Kováts Dániel (ny. főiskolai tanár, ASZ): A Kazinczy-kultusz

Máté László (ny. tanár): Kassa és a nyelvtudomány

Juhász Dezső (intézetigazgató, egyetemi tanár, ELTE): Sylvester János nyelve és az északkeleti nyelvjárás

Pomogáts Béla (irodalomtörténész, az AK tiszteletbeli elnöke): Cs. Szabó László

Balázs Géza (egyetemi tanár, ELTE, az AK elnöke): Nyelvi kincsek Északkelet-Magyarországon

Baranyai Katalin (tanár, Bolyai Műhely Alapítvány): A Sárospataki Kollégium szerepe a nyelvtudományban

Fráter Zoltán (egyetemi docens, ELTE): Ugocsa non coronat sed dicit

Fehér József (igazgató, Kazinczy Múzeum, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke): Gyermekkorai szövejtéseim (lapok egy meg nem írandó szótárból)

A. Molnár Ferenc: A Biblia a magyar nyelv történetében

Nyíri Péter (főosztályvezető, PIM Magyar Nyelv Múzeuma): Az Írás szól magyarul – a Károli-biblia élő nyelve

A széphalmi konferencia anyagát teljes egészében megjelenteti A *Múzsák Kertje* című széphalmi kiadvány 2015-ben.

2014. szeptember 26–28. Szemiotikai tájképek. 12. Semiotica Agriensis, Eger. A Magyar Szemiotikai Társasággal közös rendezvény.

2014. október 10–11. Szarvas Gábor nyelvművelő napok, Ada. A Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület rendezvénye

2014. november 3. Irodalom – nyelv – identitás. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (Anyanyelvi Konferencia) rendezvénye. Társrendezők: Anyanyelvápolók Szövetsége, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (Manyszi), Magyar Szemiotikai Társaság, Médiaértés Egyesület. 1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8. fszt. 11. Az ülésen köszöntjük Pomogáts Bélát 80. születésnapja alkalmából.

A konferencia megnyitása, köszöntő (Balázs Géza)

Sipos Lajos (a Magyar Irodalomtörténeti Társaság tiszteletbeli elnöke): Nemzetfogalom és irodalom

Pomogáts Béla (az MNYKNT tiszteletbeli elnöke): Irodalom, nyelv, identitás

Propsz Eszter (SZTE): Az identitásformáló irodalom kutatómódszertanához

Nagy L. János (SZTE): A műdal és a népdal mint identitásunk tényezője

Döbör András (SZTE): A nemzeti identitás útkeresései a felvilágosodás és a reformkori magyar sajtóban

A. Molnár Ferenc (ME-DE): Magyar irodalom–nyelv–identitás a régiségben s ennek intertextuális emlékezete XX. századi irodalmunkban

Balogh Andrea (Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad): Identitás, nyelv, irodalom egy erdélyi magyar író életművének tükrében (Karácsony Benő)

Baranyai Katalin (OFI – BMA): „Anyanyelv-haza” – a nyugati magyar irodalom identitáskeresése

Nagy Zoltán: Az Erdélyi Szépművés Céh és az Erdélyi Helikon megalakulása, működése

Hódi Éva (Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület, Ada): Nyelv – irodalom – identitás határon innen és túl

Hódi Sándor (Nemzetstratégiai Intézet, Ada): Identitás és közösség

Voigt Vilmos (ELTE–MSZT): Az identitás és a mesei nevek

Hoványi Márton (ELTE): Messianisztikus önazonosság Hajnóczy Péter életművében

Szűcs Gábor (ELTE–Manyszi): A Petőfi-kultusz mint a romániai magyarság identitásképző konstrukciója

A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport (2000-) előadásai

Pusztay János (Konstantín Egyetem, Nyitra): Identitás – nyelvvel vagy anélkül?

Balázs Géza (ELTE–MNYKNT): Gondolkodás – anyanyelv – identitás

Minya Károly (NYF–Manyszi): Színház – nyelv – identitás. Székely Csaba Bányavidék-trilógiája.

Hujber Szabolcs (Károlyi M. Gimnázium–Manyszi): Identitásképzés és identitáskeresés a magyar könnyűzenében

Andrási Dorottya (PPKE): A jogi nyelv sajátossága és jelentősége az identitás megőrzésében

2014 októberétől Bolyai-szalon címmel beszélgetéssorozatot indítottunk az MNYKNT székhelyén. A tervek szerint havonta megrendezendő találkozóról a honlapról lehet többet megtudni.

A 2014. évi Nyelvünk és Kultúránk Hujber Szabolcs szerkesztésében válogat a honlap, a 2014. évi konferenciák anyagából. Mire ez a lap megjelenik, már 2015-öt írunk, mely jeles év az anyanyelvi konferenciák történetében, hiszen a 13.-at rendezzük május 14–17. között Nagyváradon. 2015. június 20-án a széphalmi nyelvésztáborban és anyanyelvi juniálison Lőrincze Lajos-esszékonferenciát szervezünk. 2015. október 2–4. között ismét csatlakozunk a Magyar Szemiotikai Társaság rendezvényéhez, hiszen Egerben az udvariasság nyelvéről lesz szó, és ebben az MNYKNT tagjai is illetékesek lehetnek.

Balázs Géza, Pomogáts Béla és Hujber Szabolcs szerkesztők

POMOGÁTS BÉLA

A „SZELLEMI ELLENÁLLÁS” IRODALMA

(vázlat)

A magyar történelem, meg merem kockáztatni ezt a minősítést: az „ellenállás” (az „ellenállások”) története. (Igaz, ez más közép-európai irodalmakról, mindenekelőtt a lengyelről és a csehről is elmondható.)

Olyan történelmi és irodalomtörténeti korszakra gondolok, mint a török hódoltság százötven esztendeje, midőn Balassi Bálint, Zrínyi Miklós (és még sokan mások) mozgósították önvédelmi küzdelemre a nemzetet. Olyan korszakra gondolok, mint a tizenkilencedik század második negyede, midőn irodalmunk: Vörösmarty, Katona, Jósika Miklós és mások adtak élető szellemet a reformokat kezdeményező politikai stratégiának, mint 1848–1849, midőn Petőfi Sándor költészete a szabadságharc szellemi motorja volt, mint a szabadságharc veresége után következő évtizedek, midőn Arany János költészete, Jókai Mór és Kemény Zsigmond regényei képviselték az ellenállás szellemét. Persze hivatkozhatom a huszadik század első évtizedeinek irodalmára: Ady Endrere, Babits Mihályra, Móricz Zsigmondra, a két világháború közötti korszakban József Attilára, Illyés Gyulára, Németh Lászlóra, Déry Tiborra vagy éppen a múlt század ötvenes éveinek közepére, jól tudjuk, hogy az ötvenhatos magyar forradalom is a szellemi ellenállás műhelyeiben készült, és a későbbiekben is mindig irodalmunk volt az a közéleti erő, amely megszervezte az ellenállást, a szembeszegülést vagy legalább a helytállást a történelem kényszerűségei között.

Felelősségtudat és helytállás

Különösen szembetűnő az irodalomnak ez a felelősségtudata és helytállása a második világháború időszakában, midőn a magyar állam, élén az igen széles államfői jogkörrel rendelkező kormányzóval és általában a nemzeti konzervatív politikai vezető réteggel, miután a húszas években (elsősorban Bethlen István miniszterelnöknek köszönhetően) sikeresen konszolidálta a világháborús vereség, a forradalmak és a trianoni országvesztés következtében válságos körülmények közé került magyar államot, sorra hozta az országpusztító következményekkel járó döntéseket: először a háborúba történő belépést, a magyar hagyományokkal és a keresztény kultúrával összeegyeztethetetlen zsidótörvényeket, végül a szinte diletáns módon szervezett fegyverszüneti kísérletet. Mindegyik lépés eleve meggátolta azt, hogy akár csak részben meg lehessen őrizni az 1938 és 1940 között elért területi revízió eredményeit. Valójában irodalmunknak egyszerre dicsősége és tragédiája, hogy folyamatosan szinte egymagában kellett képviselnie a stratégiai józanságról és nemzeti felelősségtudatról tanúskodó gondolkodást, ezek érvényesítéséhez azonban nem volt, nem lehetett megfelelő ereje és eszköze.

A magyar irodalom leginkább nevezetes és mértékadó személyiségei és intézményei, hogy neveket és címeket is mondjak: Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Kassák Lajos, Illyés Gyula, Veres Péter, Németh László, Déry Tibor, Radnóti Miklós, Szerb Antal, Halász Gábor, illetve a Magyar Csillag, a budapesti Jelenkor és Vigília (a katolikus reformmozgalmak két nevezetes folyóirata), a pécsi Sorsunk, a kolozsvári Erdélyi Helikon (és számos más folyóirat) mindig következetesen emelték fel szavukat az ország vezetőinek megfontolatlan és felelőtlen döntéseivel szemben, és nyitottak az állam által képviselt stratégiával szemben új és ígéretesebb perspektívát az ország előtt. Tudom, hogy eleve „történelmietlen” azon tűnődni, hogy miként alakult volna Magyarország sorsa, ha nem a „hivatásos” állami és katonai vezetők, hanem a közéleti döntéshozatalban mindig (ma is) alkalmatlannak tekintett írók (és tudósok) véleménye, javaslatai kapnak szerepet a nemzeti stratégia kialakításában. Valójában némi keserűséggel állapítom meg azt, hogy irodalmunknak (illetve szellemi életünknek) hiába voltak megfontolást érdemlő és talán eredményesnek ígérkező javaslatai, a politikai és katonai vezetők mindig saját látomásaikat (vagy rögeszméiket) követve vezették romlásba a rájuk bízott országot és nemzetet.

A szellemi ellenállásnak, ahogy az imént már mondtam, voltak kiemelkedő személyiségei és intézményei, mellettük a háborús korszak (1938 és 1945 között) igen sok rangos szépirodalmi alkotása vagy éppen az irodalmi publicisztikába sorolható írása képviselte az ígéretesnek mutató nemzeti stratégiákat, vagyis az ellenállás szellemét. József Attiláról most nem beszélnék hosszabban, minthogy az ő rövidebb szabott életpályája még a háborús esztendő előtti korszakra esett, azt azonban itt is szóba kell hozni, hogy olyan költői művei, mint a *Hazám* vagy *A Dunánál* eleve a szellemi ellenállás fegyverei között kaptak szerepet, és nyilvános megszólaltatásuk is természetesen az ellenállás készségét és morálját erősítette. Ha a költő a most tárgyalandó korszakban személyesen nem lehetett is jelen, életműve és példája mindenképpen ösztönző erővel hatott, ahogyan a következő korszakokban is, midőn József Attila költészete, a hivatalos irodalompolitika kétes értékű erőfeszítései ellenére sem a kommunista párt uralmát igazolta, hanem a szabadság és egyenlőség régi demokratikus eszményeit és ezeknek az eszményeknek a magyar hagyományait (de ez talán egy másik tanulmány tárgya lehet).

A szellemi honvédelem mint kulturális és morális stratégia (miként ezt kifejtettem az előbbiekben) hagyományosan jelen volt irodalmunk történetében, maga a fogalom mindazonáltal a második világháború idején kapott nagyobb és általánosabb értelmet és szerepet. A fogalom attól a Szabó Zoltántól származott, aki a népi írómozgalomban, a falukutató írók között tevékenykedett, de a Nyugat körében, Babits Mihály mellett is szerepet vállalt. Ő írta, illetve szerkesztette Pethő Sándor lapjában, a Magyar Nemzetben heti rendszerességgel a „*Szellemi honvédelem*” című rovatot és adta közre az 1940-es esztendő első napjaiban, tehát néhány hónappal a második világháború kitörése után *A Szellemi Honvédelem Naptára* című kiadványt, amely igen széles körben szólaltatta meg a magyar szellemi, illetve irodalmi élet kiválóságait annak érdekében, hogy a magyarságra súlyos veszéllyel járó háborúval szemben mozgósítani lehessen a kulturális életet, a közélet centrumában elhelyezkedő személyiségeket. Így a kiadványban, illetve magában Pethő Sándor lapjában olyan írók és tudósok szólaltak meg, mint Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Sík Sándor, Kassák Lajos, Márai Sándor, Cs. Szabó László, Illyés Gyula, Kodolányi János, Tamási Áron és Veres Péter. Már ez a névsor is jelzi, hogy több irányzat, több tábor és több mozgalom képviselőitében fejtették ki véleményüket, mégis egyazon felelősséggel a háborús szakadék közelébe került ország sorsának alakulásáért.

A kis kiadvány bevezetőjében a szerkesztő, vagyis Szabó Zoltán arról beszélt, hogy a háború kitörése új felelősség és új feladat elé állította a magyarságot és természetesen a magyar értelmiséget. Ez a felelősség kapott hangot a „szellemi honvédelemre” mozgósító újságrovat írásaiban. Szabó Zoltán egy terjedelmes kötetre való írást közölt a Magyar Nemzet lapjain, hat esztendő leforgása alatt, 1939 és 1944 között. Ezek az írások rendre a nemzeti függetlenség, a szociális igazságosság és a kulturális identitás érvényesítésének követelményeit fogalmazták meg, ameddig lehetett, tehát az ország 1941-es hadba lépéséig a semleges (vagy „nem-hadviselő”) státus fenntartására irányuló követeléssel együtt. A Magyar Nemzet publicistáinak és íróinak határozott véleménye szerint Magyarországnak mindenképpen, már csak saját nemzeti érdekeinek a védelmében is, ki kellett volna maradnia a háborús eseményekből.

Babits Mihály és a szellemi ellenállás

Ez volt a meggyőződése a Nyugat táborához tartozó íróknak, közöttük a két világháború közötti korszak bizonyára legnagyobb magyar szellemi tekintélyének: Babits Mihálynak is. Babits még a háború előtt papírra vetett *A magyar jellemről* című nagy tanulmányában (amely a Szekfű Gyula által szerkesztett *Mi a magyar?* című kötetben a nagy világégés előestéjén látott napvilágot) a következőkben rögzítette a kíváncsatos nemzeti stratégiát: „A magyar lét nem kilátástalan és nem gyümölcstelen. Talán éppen nehézségeinkből és gyötrelmeinkből fakadnak erőink. [...] Külső dolgokban nem sokat bízhatunk. Lehet, hogy elkerül bennünket a »hatalom és a dicsőség«. A villámok az Isten térdein fekszenek. A cselekvés útja megnyílhat vagy elzárulhat. De a magyar számára hivatás lehet a nem-cselekvés is. Ebben még rokonságot tartunk a bölcs és ösnyugalmú Kelettel. Számunkra hivatás lehet az opponálás és passzív rezisztencia, hogy elődeink kedves latin szavaival éljek. Opponálás az idegenség hatalmaskodása ellen, egy világ ellen, amely semmibe veszi az ősi, megszentelt jogokat, leborul a nyers erőszak előtt, s nem tűri az egyén szabadságát, a szemlélődés nyugalmát, az

alkotás boldogságát. Múltak öre lenni, s ellenállni a rohanó világ áramlatainak, nem könnyű feladat és semmi esetre sem tartozik a népszerű dolgok közé. Őseink veszedelmesnek és dicstelennek érezték a tespedést, s biztonnyal igazuk volt. Az ellenállás azonban nem tespedés, s van mozdulatlanság, amely biztosabb jele az erőnek, mint a mozgás. A pehely eléggé mozgékony, s gyorsan száll minden szélben, de ez csak gyengeségét mutatja. Az ellenállás maga a lét, s az inercia súly és hatalom. Kis nemzetek számára hovatovább az egyetlen.”

A „magyar jellemről” írott tanulmány stratégiaépítő gondolatai térnek vissza, már a hódító seregek megindulása után, Babits *Ezerkilencszáznegyven* című nagy költeményében. A vers személyes vallomással indul, a költő hazaszeretetének elemi érzéseiről ad számot, ezt követi a komoly intelem, amely függetlenségének védelmére, a külső nyugalom fenntartására szólítja fel a nemzetet:

Meg ne inogj, népem, tarts ki, nagy strázsádon,
mert kell ma a bástya az omló világban,
s talán éppen ez a te nehéz parancsod:
tartani keményen a kapott ős roncsot.
Mert nem véd az, amit te meg nem tudsz védni,
de rozzantan is szent, ami tiéd s régi.
Átkoztad elégszer... kicsi volt magadnak...
S ma áldott, és tágabb, mint nagy birodalmak.

Hasonló, a nemzetet higgadt bölcsességre intő költői vagy prózai felszólításokat bőven idézhetnénk a korabeli szépirodalomból és írói vallomásokból, akár a Nyugat utolsó, akár a Magyar Csillag első évfolyamából vagy éppen az Erdélyi Helikonból. Tudjuk jól, hogy az akkori magyar politikai vezetés – valójában az egyetlen Teleki Pál miniszterelnök kivételével, aki életét dobta oda áldozatul az általa követett politikai stratégia és a politikusi tisztesség oltárára – nem kívánta megszívlelni a korabeli magyar irodalom tanácsait. Az 1941-es nyári magyar hadba lépés, majd a Don-kanyarban elszenvedett katasztrofális katonai vereség után az irodalom számára így nem maradt más lehetőség, mint az állandó figyelmeztetés, tiltakozás és ellenszegülés: a „szellemi honvédelem” stratégiájának következetes követése. A kínálkozó igen sok dokumentum közül most csupán egyetlenegy idéznék fel, azt az *Együttes vallomás* címűt, amely Illés Endre, Illyés Gyula, Kodolányi János, Márai Sándor, Tamási Áron, Veres Péter és Zilahy Lajos aláírásával a Magyar Csillag 1943. május 15-i számában volt olvasható.

Az írói kiáltványnak tekinthető nyilatkozat azokkal a politikai indítékú elfogultságokkal és belső harcokkal szemben nyilvánítja ki az irodalomnak mint nemzeti intézménynek a felelősségtudatát és autonómiáját, amelyek különféle pártideológiai és politikai érdekek mentén próbálták lerombolni ezt a felelősségtudatot és autonómiát. A kiáltvány aláírói hitet tettek amellett, hogy a magyar irodalom, már csak a súlyos történelmi válságra tekintettel is, a nemzet lelkiismerete maradjon, illetve legyen. Meggyőződésük szerint (és ezt a meggyőződést, mondhatnám, azóta is folyamatosan igazolja a történelem!) ezért az irodalomnak távol kell tartania magát a „hatalomvédő” és „pártos” érdekektől. Végül pedig a következőket jelentik ki: „Egyedül a szellem méltóságát, a gondolkodás, a beszéd és az írás színvonalát szeretnők fegyel-

mezetten s oly sok veszély között megőrizni. Meg kell őriznünk, mert úgy hisszük, hogy a szellem erkölcsi tekintélyére, valamint a beszéd és az írás emberi hitelére igen nagy szükség van. S bizonyára még nagyobb szükség lesz rá akkor, amikor megújult nemzetet kell majd teremteni, igazságos magyar és emberi társadalmat, s valóban édes Hazát a dolgozó magyaroknak.”

A második világháború mindinkább zajló és mindinkább baljós eseményei közepette a „szellemi honvédelem” stratégiája is megerősödött, mi több, új írói csoportokkal erősödött meg. A világháborús évek ugyanis nemcsak irodalmunk öntudatának és küzdőképességének gazdagodását hozták meg, éppen a súlyos történelmi válság hatékony kezelése érdekében, hanem a trianoni határok által már két évtizede egymástól elválasztott magyar közösségek – sajnos, nagyon is rövid életű – újraegyesítésének lehetőségét is. A trianoni sérelmek vértelen revíziójának az a történelmi eseménysorozata, amely 1938-ban a Felvidék déli peremének, 1939-ben Kárpátaljának, 1940-ben Észak-Erdélynek és a Székelyföldnek, végül 1941-ben a Bácskának, a Drávaszögnek és a Muravidéknek a visszatérését eredményezte, helyreállította irodalmunk intézményi egységét is, és tovább erősítette azt a lelki és erkölcsi egységet, amely valójában mindig is fennmaradt a trianoni kényszerek után, és lehetővé tette azt, hogy a Kárpát-medencében élő magyar irodalmak továbbra is egyetlen nemzeti irodalom szerves rendjében tevékenykedjenek.

Visszatért magyar irodalom

A korábban kisebbségi státusba taszított magyar irodalmak – egy viszonylag kisebb és mindvégig hősies küzdelmet folytató dél-erdélyi magyar irodalmi kultúra kivételével – ismét az átfogó nemzeti irodalmi intézményrendszer keretében egyesültek, és ebben a keretben természetes módon helyezkedtek el az olyan kiváló magyar írók, mint az erdélyi Kós Károly, Bánffy Miklós, Nyíró József, Reményik Sándor, Áprily Lajos, a felvidéki Mécs László és Győry Dezső, a délvidéki Herceg János és Szenteleky Kornél, valamint olyan patinás irodalmi intézmények, mint a kolozsvári Erdélyi Szépművés Céh, Pásztortűz és Erdélyi Helikon, a felvidéki (kassai) Új Magyar Museum vagy az újvidéki, illetve később szabadkai Kalangya. Sőt, új irodalmi folyóiratok is létrejöttek, mint például Kolozsváron, a fiatal erdélyi nemzedék nézeteinek képviselőjét vállaló Termés című, negyedéves folyóirat.

Ezek az irodalmi folyóiratok is a „szellemi ellenállás” stratégiáját követték, és azokban a mozgalmakban találták meg helyüket, amelyek a magyarságot lehetőleg minél hatékonyabban szerették volna megóvni a háború pusztításaitól, szenvedéseitől és veszedelmes következményeitől, közöttük a mentális és erkölcsi veszedelmektől. Következésképp a „hazatért” magyar irodalmi kultúrák képviselői és intézményei is (igen ritka kivétellel) a „szellemi honvédelem” táborához csatlakoztak. Jól mutatják mindezt azok a nyilatkozatok, amelyek az erdélyi, a felvidéki és a délvidéki magyar írók nézeteit és törekvéseit tolmácsolták.

Hadd idézzem ide az Erdélyi Helikon íróinak azt az 1942-ben közreadott nyilatkozatát, amely a „visszatérés” következményeivel és lehetséges jövő feladataival vetett számot éppen a világháború drámai pillanataiban. (Ezt a nyilatkozatot a többi között Asztalos István, Bartalis János, Bánffy Miklós, Hunyady Sándor, Jékely Zoltán, Kemény János, Kós Károly, Molter Károly, Szabédi László, Szentimrei Jenő, Tamási Áron és Wass Albert írták alá.) A nyilatko-

zat a következőket jelentette ki: „Erőt és hitet úgy az egyéni alkotáshoz, mint a közösségért való munkához öntudatos magyarságunkból merítettünk. Múltunk nagy tanításaira figyelve s erős hittel bízva népünk eljövendő hivatásában, a mindennapi életünkért folytatott küzdelem közben is kötelességünknek tartottuk figyelni a velünk együtt élő népek szellemi életét s ezen át, gondolkodását. Nemcsak ennek eljövendő hasznáért, hanem hogy a más nép arcába való betekintés által magunkról is helyesebb ismerethez jussunk. A népek nagy együttesében élve így nem feledkeztünk meg azokról az erkölcsi törvényekről sem, melyek tiszta és erős magyarságunkon keresztül kötelességünkkel teszik az alapvető emberi eszmények megbecsülését és szolgálatát. Küzdöttünk a hatalmi elnyomatás és a szociális igazságtalanság ellen. Hirdettük a munka érdemét és a jellem dicséretét. Hittük és hirdettük általában a minőség eszméjét a tömeg nyers erejével vagy pusztá számokkal szemben. Ez teheti nem csak az egyént jogos és igazi vezetővé a közösségben; de számban kis nemzetet is csak ez tehet naggyá, ez adhatja meg elvehetetlenül örök létjogát.”

Az ellenállás morálja

Az irodalom nemzeti felelősségének, erkölcsi küldetésének és intézményi autonómiájának a tudata és követelménye valamennyi irodalmi csoportosulás és mozgalom hitvallásában, szellemi identitásának kinyilvánításában szerepet kapott. Így történt ez a Nyugat és a Magyar Csillag táborában, például Szombathelyi Ferencnek, a honvédvezérkar főnökének kezdeményezésére rendezett lillafüredi írótanácskozáson, a keresztény elveket képviselő irodalmi csoportosulásokban, az irodalmi baloldalon és a népi mozgalomban egyaránt, jelesen azoknak az íróknak a megnyilvánulásaiban, akik a nevezetes szárszói találkozón, különösen az 1943 nyarán rendezett összejövetelen szólaltatták meg a népi irodalom tapasztalatait és törekvéseit. Az 1943-as szárszói találkozón azonban már a közelgő jövő képe vagy éppen rémképe is feltetszett, minthogy ekkor már a hitleri birodalomnak a keleti fronton és az afrikai hadszíntéren elszenvedett hatalmas katonai vereségei előre jelezték a világháború végső kimenetelét, mi több azt is, hogy a háború utáni Magyarország nem a demokratikus nyugati világ, hanem a terjeszkedő szovjet befolyási övezet része lesz.

Németh László ebben a drámai pillanatban mondotta el elhíresült *Második szárszói beszédét*, amely természetesen számot vetett a háborút megelőző korszak társadalmi, kulturális és erkölcsi dilemmáival és a háborús esztendő züllesztő hatásával is, mindenekelőtt azonban – nem kevés politikai előrelátásról téve bizonyosságot – a háborút követő korszak baljós következményeiről beszélt. „Én ezt a háborút – jelentette ki – az első pillanattól mély peszsimizmussal néztem. Nemcsak a háború pusztításaitól: megszállásoktól, bombázásoktól, a legjobbak elhurcoltatásától féltettem azt, amit idáig csináltunk, sokkal inkább a háború utáni »rendezésüdvösségmegváltópoglavnik«-tól, akit a külföldön élő tanácsadók s hazai sugalmazóik a legalkalmasabbnak tartanak. Mondjuk-e, hogy ezek a tanácsadók – még a jóindulatúak is – keveset tudnak a magyarság valódi állapotáról, a rosszindulatúak pedig első dühükkel épp az ellen fognak fordulni, ami itt a bennszülöttek védelmére fölépült, s az ő illetékességüket vitássá teheti.” Akinek később módjában volt megismerni a Moszkvából hazavezényelt kommunista funkcionáriusok, Rákosi Mátyás és társai rendszerét, kevésbé kételkedhet abban, hogy a szárszói szónok Kasszandra-jósolata bizony bekövetkezett.

Bővebben beszéltem eddig a magyar irodalom – mondjuk így – „szellemi respublicájának” helyzetelemzéseiről és jövőképeiről, a „szellemi honvédelem” stratégiájának alakulásáról, alakításáról, és kevesebbet a háborús esztendők szépirodalmi terméséről. Holott, ez is igen jelentékeny, az a mintegy hat esztendő, amely 1939 és 1945 között eltelt, huszadik századi irodalmunknak leginkább termékeny időszakai közé tartozik. Nem csak az írók beszéltek, a Múzsák sem hallgattak, és igen sok ma már klasszikusnak számító verseskötet, regény, elbeszélés, gyűjtemény, színpadi munka és esszékötet őrzi ennek az időszaknak az emlékeit. Gondolok a többi között Babits Mihály, Kassák Lajos, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Sinka István, Radnóti Miklós, Jékely Zoltán, Vas István, Rónay György, Weöres Sándor, Takáts Gyula vagy az erdélyi Szabédi László, Szemlér Ferenc, Horváth István költői műveire, Móricz Zsigmond utolsó írásaira, Tersánszky Józsi Jenő, Kassák Lajos, Németh László, Illyés Gyula, Tamási Áron, Kodolányi János, Szabó Pál, Veres Péter, Reményik Zsigmond, Kolozsvári Grandpierre Emil, Szentkuthy Miklós, Sőtér István és az erdélyi Nyíró József, Makkai Sándor, Wass Albert, Asztalos István epikai műveire vagy a háborús években már fellépő fiatal nemzedék (közöttük a későbbi „újholdasok”) jelentkezésére, így Pilinszky János, Somlyó György, Rába György, Ottlik Géza, Mándy Iván, Örkény István, Rákos Sándor, Csanádi Imre és mások munkáira.

Ezek az esztendők olyan, mára klasszikusnak számító műveket mutatnak fel az utókorunk, így nekünk, mint Illyés Gyula *Szembenézve* (1947), Kassák Lajos *Sötét egek alatt* (1940), Szabó Lőrinc *Tücsökzene* (1947), Radnóti Miklós *Tajtékos ég* (1946), Vas István *Kettős örvény* (1947), Jékely Zoltán *Mérföldek, esztendők* (1943), Weöres Sándor *Meduza* (1943) című verseskötetei, Kassák Lajos *Hidépítők* (1942), Németh László *Iszony* (1947), Kodolányi János *Istenek* (1941) és *Holdvilág völgye* (1942), Tamási Áron *Magyari rózsafa* (1942), Szentkuthy Miklós *Szent Orpheusz breviáriuma* (1939–1942) című regényei, Tamási Áron elbeszélései, Németh László *VII. Gergely* (1947) és Reményik Zsigmond *Atyai ház* (1942) című drámai művei. A háborús esztendőkben született jelentékeny szépirodalmi művek bibliográfiai feldolgozása kitenne egy igen testes kötetet.

Három nagy költemény

Végezetül, hogy a korszak költészetének szellemiségét valamiképpen érzékelhetővé tegyem, három költeményre hívnám fel a figyelmet: Illyés Gyula, Radnóti Miklós és Jékely Zoltán egy-egy versére. Mindhárom költemény a háború végén született. Illyésé, a *Nem volt elég* történelmi és közösségi számonkérés, amely azoknak az erkölcsi felelősségét állapítja meg, akik éppen a hazára és a nemzetre hivatkozva taszították a gyilkos háborúba és ezeréves történelmének egyik legszörnyűbb tragédiájába a nemzetet:

Nem volt elég, nem volt elég
sem a hűség, sem a szívósság,
mitől egybeáll egy-egy ország
s nemzet is lesz a nemzedék.

S a bátorság sem volt elég.
Külön-külön bár odahagyta

sorsát a sok hős áldozatra,
az sem volt elég menedék.

Mert sem erő, sem bölcsesség
nem lehet elég; hogy megójjja
a házat, amelyben lakója
nem lelheti meg a helyét.

Radnóti Miklós költeménye: a *Nem tudhatom*, az előbbivel szemben nem ítéletet mond, hanem kegyelemért fohászkodik. A költemény erkölcsi nemességét mutatja az, hogy a költő kitaszított, üldözött és halálra szánt zsidóként esedezik annak az országnak és népnek a békéjéért és fennmaradásáért, amelyből a mindenre elszánt gyűlölet szószólói ki akarták és ki tudták taszítani.

Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép,
s tudjuk miben vétkeztünk, mikor hol és mikép,
de élnek dolgozók itt, költők is büntelen,
és csecsszópók, akikben megnő az értelem,
világít bennük, őrzik, sötét pincékbe bújva,
míg jelt nem ír hazánkra újból a béke ujja,
s fojtott szavunkra majdan friss szóval ők felelnek.

Nagy szárnyadat borítsd ránk virrasztó éji felleg.

Jékely Zoltán verse: Az *én országom* már a háború végén (és Kolozsvár szovjet, illetve román katonai megszállása után) vet számot azzal, hogy szülőföldje, a számára otthont adó város ismét idegen uralom alá kerül, és ennek a számvetésnek a következményeképpen gyűjti egybe mindazt a történelmi és személyes rekvizitumot, ami által az otthonosságot, a haza tudatát és meghittségét fenn lehet tartani. Ezért hivatkozik az erdélyi történelem nagy alakjaira: Bethlen Gáborra, Apáczaira, Mikesre, Vasvárira, az Erdély földjében elporladt Petőfire. És arra az imaginárius országra, amely különben Illyés néhány esztendővel korábban írott *Haza a magasban* című versének tanúsága szerint nem a térképen, hanem a hagyományban, a költészetben, a lélekben található:

Az ismeri az én országomat,
aki állt már a szivárvány alatt,
mely sorsos égen tündököl naponta
és emberöltők véres könnye fonta.

Ittsemvolt-ottsemvolt birodalom,
csupa álom, és csupa furcsa lom,
amit csak egy nép emlékes szerelme
őrizhet ott az idővel perelve.

[...]

...mennyi-mennyi drága, szent kacat
 alkotja az én bús országomat!
 S szeretném látni: ember avagy állat
 közülük bármit is elkönfiskálhat –?!

Illyés, Radnóti és Jékely költeményei (beszédes példaként idéztem ide őket, egy egész kötetre való költői művet is idézhetnék, közöttük igen sok erdélyi verset is) – tehát valójában a második világháborús esztendők szinte teljes magyar költészete, irodalma azt igazolják, hogy a Múzsák valóban nem hallgattak el a harci zajok és a háborús retorikák nyomása alatt. Igaza volt Németh Lászlónak, aki imént idézett *Második szárszói beszédében* mondotta a következőket: „Nem mondhatjuk, hogy ez a tankokkal versenyző, bombáktól szorított nemzetszervező kedv egészen érvénytelen volt. Sehol úgy meg nem cáfolódott a fegyverek közt hallgató múzsákról szóló közhely, mint Magyarországon ebben a négy-öt esztendőben. El sem tudjuk olvasni, föl sem tudjuk lapátolni, mit termett a magyar irodalom ebben a szörnyű szorításban. S ezeket az írásokat olyan olvasórétég falta, amilyen Magyarországon talán sohasem volt.”

Az imént idézett három költemény már a háborús tapasztalatok, az átélt gyötrelmek és a megszenvedett személyes igazságok végső foglalatát adja. Az államférfiak és a hadvezérek csúfosan megbuktak a nagy világégés végeztével, talán egyedül a magyar irodalom Múzsái kerültek a győztesek közé: amellet érvelve, azt bizonyítva, hogy irodalmunk sohasem mondott le az európai humanizmus hagyományos eszményeiről és értékeiről, és a „szellemi honvédelem” morálja nemcsak az országért és a nemzetért, hanem az egész emberiségért vállalt felelősség jegyében dolgozott. A győzteseket azonban – ahogy ez történni szokott – mindez nem érdekelte, és a kimondott vagy éppen titokban tartott ítélet következtében Magyarország ismét a történelem vesztesei közé került. A „szellemi honvédelem” legfőbb fegyvereként a költészetnek, az irodalomnak kellett helytállnia az 1945-tel az országra következő új korszakban is, majd az ötvenhatos forradalom idején és még később, az 1989–1990-es történelmi változások esztendeiben. Nem kevés fájdalommal állapíthatom meg azt, hogy irodalmunk azóta igen sokat veszített történelemformáló erejéből és közéleti megbecsüléséből. Ez azonban már egy másik történet, ennek vizsgálata is megérne egy tudományos konferenciát.

H. TÓTH ISTVÁN

„DE MÉGIS ÚTNAK INDUL”

Radnóti Miklós: Erőltetett menet

...s az égre írj, ha minden összetört!

(Radnóti Miklós: Negyedik ecloga)

Remény és felelősség

Olvasva a mottót és a címet, látva ezt a két sokjelentésű évszámot: 1944–2014, belénk hasít Radnóti Miklós *Erőltetett menet* című versét tanulmányozva a döbbenet, a fájdalom, a szorongás, a várakozás, az elmúlás, a mégis éltető remény: „de hisz lehet talán még! a hold ma oly kerek!” Vagy minden összetört? Minden darabokra hullt? Csak a tanúságtevő versek maradtak az utódokra: ránk, gyermekeinkre és unokáinkra azzal a felelősséggel, hogy sose maradjanak olvasatlanul Radnóti Miklós művei.

Radnóti Miklós: Erőltetett menet

Bolond, ki földre rogyván fölkel és újra lépked,
s vándorló fájdalomként mozdít bokát és térdet,
de mégis útnak indul, mint akit szárny emel,
s hiába hívja árok, maradni úgyse mer,
s ha kérdezed, miért nem? még visszaszól talán,
hogy várja őt az asszony s egy bölcsőbb, szép halál.
Pedig bolond a jámbor, mert ott az otthonok
fölött régóta már csak a perzselt szél forog,
hanyattfeküdt a házfal, eltört a szilvafa,
és félelemtől bolyhos a honni éjszaka.
Ó, hogyha hinni tudnám: nemcsak szivemben hordom
mindazt, mit érdemes még, s van visszatérni otthon;
ha volna még! s mint egykor a régi hűs verandán
a béke méhe zöngne, míg hűl a szilvalekvár,
s nyárvégi csönd napozna az álmos kerteken,
a lomb között gyümölcsök ringnának meztelen,
és Fanni várna szőkén a rőt sövény előtt,
s árnyékot írna lassan a lassú délelőtt, –
de hisz lehet talán még! a hold ma oly kerek!
Ne menj tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek!

Valóság és vízió

A budapesti Újlipótváros műveltséget szerető kispolgárságából indult, mindössze 35 évet élt Radnóti Miklós a szegedi egyetemen kapta Sík Sándor pap, költő és esztéta haladó szellemétől áthatva a felfokozott érzékenységet. Ezt a lírai felfokozottságot, ezt a lélek-érzékenységet érezhetjük ki minden újraolvasáskor az *Erőltetett menet* című költeményből, amit a „lehet talán még” himnuszának is nevezhetünk. Gondoljunk a műben megnyilatkozó érzelmi állapotára és emelkedettségére!

Érdemes felidéznünk, hogy mi volt eredetileg a himnusz. Olyan, zenekísérettel előadott költeményről mondjuk, hogy himnusz, amelyben egy istent vagy hőst magasztalnak.

Kell-e nagyobb istenség vagy hősiesség Radnóti Miklós számára 1944. szeptember 15-én ott, a bori bányákban, mint a szenvedéstől elgyötört, élet-halál tusáját vívó ember? Róla és önmagáról írt nagy hatású verset a halál árnyékában, útban az abdai sortűz felé...

Radnóti Miklós utolsó nagy költői teljesítménye az Ortutay Gyula dr. egyetemi magántanárnak címzett jegyzőkönyvecske, a *Bori notesz*, amelynek versei a halál torkában, pokoli körülmények között íródtak gyönyörű, fegyelmezett, enyhén jobbra döntött, lendületesen hurkolt, ékezetekkel gondosan ellátott betűkkel.

Az 1946 augusztusában, az Abda község határában feltárt tömegsírból előkerült füzetből való az *Erőltetett menet*. A tragédia közelségében felmagasult Radnóti Miklós lírájának egyik alapmotívuma a halálérzés, amelyet ellenpontosítani képes a csodálatos harmóniában egyesült valóság és vízió. A veszéllyel és halállal szembeni rendíthetetlen kitartást adja hírül a mindössze négy, váltakozó hosszúságú mondategészből komponált mű.

Belső harc

Radnóti Miklós költeménye, az *Erőltetett menet* egyrészt a halálvágy ábrázolását és a megszabadító halál hívását, másrészt az életösztön küzdelmét és az élethez való ragaszkodást tükrözi. A középpontban az ember belső vitája, drámai harca forrósodik fel: az 1–10. sor megadásélményével a 11–20. sorban az élni akarás eltökéltsége konfrontálódik, egyúttal mondjuk ki ennek az összefoglaló szónak a magyarban megragadható tartalmait is, mert az *ütközik és szembesül* szavakkal leírható jelentések még erőteljesebben fejezik ki a versben beszélő lelki és fizikai küzdelmét.

Az első – hangulati mélypontot jelölő, teljes reménytelenséget kifejező – hatsoros mondatból megtudjuk: a versben beszélő nem hisz többé személyes sorsa jóra fordulásában, egyértelműen így utal a küzdelem feladására: „Bolond, ki földre rogyván // fölkél és újra lépked...”. Az egyes szám harmadik személy alkalmazása lemondást, csüggedtséget, reménytelenséget fejez ki, a sorsába való beletörődést, rezignáltságot érzékeltet. Mintha kívülről és felülről tekintené a létezését, vagyis szánakozón szemléli a lírai én korábbi, akkor még bizakodó önmagát. Ez is a „2x2 józansága”, a szívósságra ösztökélő, vagy inkább a belenyugváásra késztető? A megmáshatatlanságot érezzük. Ezt a hangütést nyomatékosítják a „hiába hívja árok, // maradni úgyse mer” sor sejtelmességet, negatív hangulati értéket sugalló alliterációi is.

A kívülről látással-láttatással objektív helyzetképet ad Radnóti Miklós.

Az első mondat a menetelést, a reményüket vesztett, „de mégis” útnak induló, az életükhöz

ragaszkodó rabok lelkiállapotát festi meg. A továbbhaladáshoz az otthon várakozó asszony, a „bölcsebb, szép halál” elképzelt lehetősége ad erőt; a versben beszélő a pillanat gyötrelmét jeleníti meg. A „vándorló fájdalom” szuggesztív erejű jelzős szerkezet látszatra nem üt el a köznyelvben megszokottól. Többletjelentésének kisugárzása azonban már súlyosabb, tudniillik nem a testben bujkáló fájdalomra céloz – ez maga az erőltetett menetre kényszerített ember. Külön figyelmet érdemel a „mozdít” ige, ugyanis a „lépked”-del ellentétben a mozdulat külön erőfeszítést kívánó egyszerűségét fejezi ki: a lépésenként megújuló gyötrelmekre utal. A mű első mondata, az erőltetett menet szörnyű poklának és áldozatai lelkiállapotának leírása érezteti az olvasóval: már itt alakot ölt a lelki és erkölcsi erő, amely az újra meg újra felkelésre, a megtörtetett test továbbvonszolására kényszerít. Két hang: a szenvedésbe belefáradt, reményvesztett ember hangja, valamint a reményre sóvárgó hangzik fel itt, a vers első hat sorában.

A pusztulás víziója

A második mondat az indítás reménytelenségéhez köt vissza, megismételve, mintegy nyomatékosítva az első sorba foglalt állítást:

Pedig bolond a jámbor, mert ott az otthonok
fölkelt régóta már csak a perzselt szél forog,
hanyattfeküdt a házfal, eltört a szilvafa,
és félelemtől bolyhos a honni éjszaka.

A versben beszélő szétzúzza a reménykedés érveit: szétbombázott otthonokat láttat, és a béke nyugalma helyett a mindent behálózó félelmet tárja az olvasó elé. Nem a képzelet gyöttrő elkalandozása ez, hanem maga a valóságos félelem, éppen ezért állíthatjuk, hogy a pusztulás vízióját vetítik ezek a képek.

A műalkotás felépítésének, összetételének, belső szerkezetének, azaz kompozíciójának az 1–10. sora látszólag a megadás és a halál mellett érvel. Le kellene vonnia a jámbor bolondnak a végső következtetést: nem érdemes továbbmennie! Az egyedüli lehetőség és érték: a halál.

Érdemes tanulmányoznunk az érvelés erejét kifejező nyelvi tényezőket. Az első hatsoros, többszörösen összetett mondategész főmondata, egyben a versfelütés, a „bolond” nagy intenzitású, a köznyelvben pejoratív, másképpen: rosszálló, becsmérlő, lekicsinylő jelentésű névszói állítmány. Az alanyt kifejező mellékmondatosor és a második mondategész ezt az állítást, illetőleg minősítést magyarázza, indokolja.

A mű második mondategésze szókészletének jelentéstöbbségét érzékelteti a romba dőlt otthonok és a felperzselt kertek ijesztő látomása. A közös motívum a tárgyi és szellemi értékek pusztulása. A háború rombolásainak, borzalmainak riasztó részletezése bomlik ki előttünk.

A „perzselt szél forog” tömör kifejezése a robbanások keltette forgószelektől átforgó levegőjét érzékelteti, és talán azt is, hogy az egykori otthon tárgyi valósága megszűnt. A „hanyattfeküdt a házfal” megszemélyesítés jellegzetes Radnóti-kép: a holt anyag leomlása az emberi védtelenséget, kiszolgáltatottságot idézi, hiszen mindez hanyatt zuhant halottra emlékeztet. Az „eltört a szilvafa” kép tovább fokozza az imént felvázolt hangulatot. Az „eltört” múlt idejű igealakba elemi erejű történés sűrűsödik, egyben befejezettséget is sugall, és mindezt líraivá színezi az, hogy a

szelíd gyümölcsfa haláláról van szó. A „félelemtől bolyhos // a honni éjszaka” mondatzáró sor komplex képe indít a legmélyebb képzettársításokra. Az „éjszaka” konkrét és elvont jelentése a puhaság, a bársonyos tapintás képzetével kapcsolódik egybe. A „félelem” szóval párosítva újabb jelentésréteget kap a gondolat: az üldözött rémülettől felborzolódo lelkivilágának érzékeltetését.

Az első, eddig tanulmányozott részt erős fokú irodalmiság, esztétikai megformáltság jellemzi. Elsőként az ellentétek: „földre rogyván” ↔ „fölkél”, hiába hívja” ↔ „úgyse mer”. Súlyosak az archaizálások: „földre rogyván”, „fölkél”; szokatlan a jelzőhasználat: „vándorló fájdalom”, „perzselt szél”. Jelentősek az alliterációk: „s hiába hívja árok, // maradni úgyse mer”. Meghatározó szerepűek a szürrealista képek: „de mégis útnak indul, // mint akit szárny emel”, „perzselt szél forog”, „hanyattfeküdt a házfal, // eltört a szilvafa”. Figyelmeztetőek a magasztos hangvételű mondatzárások: „várja őt az asszony // s egy bölcsebb, szép halál”, „félelemtől bolyhos // a honni éjszaka.”

Emlékek és látomás

Vitathatatlan, hogy Radnóti Miklósnak ez a verse az emberi benső vívódását, ellentétes érzéseinek, gondolatainak küzdelmét jeleníti meg. A költemény első felében, az 1–10. sorban a reménytelenség, a második felében, a 11–20. sorban a reménység az uralkodó motívum. Mi jellemzi a középpontban álló embert? Magatartás-választás, döntés: indulás!

Az *Erőltetett menet* második fele az élet idilli vágya és reménye mellett érvel, és a lírai hős az elveszett béke emlékképeibe kapaszkodik. A műnek ebben a szakaszában, a 11–20. sorban az egyes szám első személyében, a remény hangján szólal meg a versben beszélő. Gondolatsora a kételytől, a bizonytalanságtól átszőtt emlékekből, vágyakból építkező otthon-látomás – mindvégig feltételes módban megalkotva. E sorok képei az otthon erő adó és megtartó emlékeit idézik fel. Az „erőltetett menet” elgyötört, reményvesztett, mégis reményre sóvárgó „boldog”-ja előtt feltolulnak az emlékképek. Ezek: az otthon, a veranda, a béke, a szilvalekvár, a kertek, a gyümölcsök – és a gondolatív csúcson: „és Fanni várna szökén // a rőt sövény előtt”. Ebből a képzeletbeli hazatérésből, emlékezésből meríti végső erejét nemcsak az *Erőltetett menet* lírai hőse, hanem maga Radnóti Miklós is.

A költemény harmadik mondatának az indításával: „Ó, hogyha hinni tudnám: // nemcsak szivemben hordom” érzelmi-hangulati fordulóponthoz érkeztünk. A fogoly, a vánszorgó ember kitépi magát a valóság szorításából. A fordulatot egy igen erős érzelmi nyomatékú, a kétségbeesett reménykedést kifejező indulatszó vezeti be, és a versbe mintegy visszatér a személyesség: a költő önmagáról beszél. A bizakodni vágyó én veszi át a szót. Személyes formában beszél maga Radnóti Miklós is, egyre nagyobb hévvel festi maga elé a hinni érdemes álmokképeket. A látomás szinte érzéki valósággá válik, és ekkor feltör a vágy, amely nyomán az életerő diadalmaskodik. Kitapinthatóvá lesz az elképzelt otthoni állapot, mivel kibontakozik a családi boldogság részletes életképe. Ám mindez feltételes módú igealakokkal ellenpontozva. A háború erejét éreztetik a mozgást jelentő, pillanatnyi cselekvést kifejező igék: „forog”, „hanyattfeküdt”, „eltört”. Ugyanakkor az idilli nyugalom hangulatképebe huzamos tartalmú igék illeszkednek: „tudnám”, „volna”, „zöngne”, „napozna”, „várna”, „ringnának”, „írna”.

A „zöngne” hangutánzó ige mellett a színek festőiségétől gazdagodik a mondat: „szökén”, „rőt”. Az „eltört a szilvafa” látomást a „hűl a szilvalekvár” kép enyhíti. A boldog révület az idő múlását feledteti, ezt jelzi a figura etymologica: „lassan // a lassú délelőtt”.

Idill

Az *Erőltetett menet* című költeményben felbukkan Radnóti Miklós költészetének kedvelt motívuma, az idill. Ám a funkciója régen megváltozott: korai köteteiben modern bukolikát jelentett, a fasizmus térnyerésével személyes tartalmat kapott, világnézeti jelentést öltött, tudniillik a barbársággal szembehelyezkedő költő érzelmi menedéke lett. Ennek a versnek az idillje a közvetlen pokolból, a halálmenetből elvagyódás, a hazavagyódás. A nosztalgikus hazavagyódás impresszionista képsort teremt, amelyet zenei („a béke méhe zöngne”) és festői („Fanni várna szökén // a rőt sövény előtt,”) elemek szőnek át. A sorok hangulatát a „régii hús verandán”, az „álmos kertek”, a „lassú délelőtt”, a lomb közt meztelen ringó gyümölcsök képe és a „hűl a szilvalekvár” kifejezés teremti meg. Az „álmos kertek” és a „lassú délelőtt” stílusképeit szemlélve feltűnik, hogy erős asszociációs hatású színesztéziával van dolgunk.

A harmadik mondat elhallgatással ér véget, logikailag lezáratlan, nem kerekül egészszé. Mintha megfedkezne a versben beszélő, hogy feltételt szab: „Ó, hogyha hinni tudnám” – „ha volna még!”. Vagy inkább a reményt próbálja visszatartani a valóság medrében, és ezért a hangfogó? Csak egy gondolatjel közli, hogy a mondat hirtelen fordulattal a jelenbe kanyarodik vissza: „de hisz lehet talán még!”. A kétségbeesés fordul reménykedésbe. A jelképes értelmű természeti kép: „a hold ma oly kerek!” pontos kifejezője a csodaváró lelkiállapotnak. Az „árnyékot írna lassan // a lassú délelőtt, –” mondatot látomásos mondatnak is nevezhetjük, amely nyelvi-stilisztikai eszközei, jelen esetben: a megszemélyesítés, a színesztézia, a költői/festői jelző, a figura etymologica döntéshelyzetet készítenek elő. A feltolult emlékek sarkallják a versben beszélőt: az életért vállalni kell a küzdelmet!

A „de hisz lehet talán még! // a hold ma oly kerek!” szürrealista természeti képe és érve készíti elő a verszárlatot. A felidézett idill kifejezi az ember és a világ, az ember és az ember viszonyának ősi, természetbe simuló állapotát, az ahhoz való visszatérésének vágyát. A lírai én vágya „egy bölcsebb, szép halál.”

A belenyugvás veresége

A „szép halál”-ról a költemény első részében is esett szó, a második szakaszban: a 11–20. sorban közvetetten, a verset záró negyedik mondatban ráutalásszerűen van jelen: „Ne menj tovább, barátom, // kiált rám! s fölkelek!”. A döntés elhangzott: „fölkelek!”. A kimondását, a megvalósítást emberi, baráti szótól, biztatástól várja a lírai hős. A vers e végső, teljes fordulatát felkiáltások, felszólítások teszik érzékletessé. A „fölkelek” nemcsak az élet folytatásának vágyát, reményét fejezi ki, hanem a félelmet is – az emberhez nem méltó halál miatt.

Haláltudattal indul, élni akarással zárul ez a vers, melynek szélső értékei az ocsmányság: a népirtás, illetőleg a szépség: a kultúra között rajzolódik ki két ember lenyűgözően szép szerelme, a költő és Gyarmati Fanni egymás iránti vágyódása. A művet ez a kettősség jellemzi: a lírai én a teljes lemondás állapotából jut el az élet igenléséig.

A vers négy mondat egésze drámai küzdelmet ábrázol: a józan logika, az elcsigázottság, a megváltoztathatatlanba való belenyugvás szenved vereséget a felcsillanó reménytől, az életerőtől, az emberi vágyakkal szemben, ugyanis a lírai hős az élet mellett döntött.

A verskép többletjelentése

Fokozott figyelmet érdemel az *Erőltetett menet* külső formája is: „(...) formai ihlete Walther von der Vogelweide *Ó, jaj, hogy eltűnt minden* című versének fordításából kapta táplálékát, azt az indító hangot, melódiaívet, amelyen a maga mondanivalója szárnyal majd fel” – olvashatjuk Bori Imre Radnóti-tanulmányában.

A költemény páros rímű, 13-14 szótagos, jambikus sorokból áll, a versforma nibelungizált alexandrin, azaz a francia alexandrin és a nibelungi sor vegyülete:

a béke méhe zöngne, míg hűl a szilvalekvár,
 U—U —U — U — — U —U — —
 s nyárvégi csönd napozna az álmos kerteken,
 — — U — — U — U — — — U — —

Radnóti Miklós ebben a versben a sorközépi metszetet az írásképpen is hosszabb szóközzel jelölte. Ha ritmizálva mondjuk ezt a páros rímű (a a) verset, a szünet megzökkenti a sorokat. A botladozó, szaporázó lépteket a jambusok (U—) diktálják.

A költeményen keresztül kanyargó fehér vonal mintha a kígyózó országút képét idézné... az erőltetett menet vonulását. A kettészakított sorok az elkínzott, megalázott, a halál felé roskadozó, meg-megbotló ember lépéseinek ritmusát adják a „bori himnuszok” egyik búcsúversében, az *Erőltetett menet*ben.

Megőrző eltűnődés

A nagy felháborodások, a szünni nem tudó remények, a haza–otthon–hitves iránti vágyakozásoknak az ódai, elégiai hangvételű, humanista töltésű, a tárgyias-intellektuális költészet jeles művelőjének: Radnóti Miklósnak mindinkább az idő távolából intő versei megállásra, mérlegelésre, elemzésre, emlékezésre ösztönzők. Ezt a megállapítást szándékoztam igazolni az explication de texte, azaz a szoros szövegelemző módszerrel bemutatott fenti költeménnyel.

IRODALOM

- Bori Imre 1984. *Huszonöt tanulmány a XX. századi magyar irodalomról*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék
- Cs. Gyimesi Éva 1982. *A műelemzés módszertanához*. In: Szabó Zoltán (szerk.): *A szövegvizsgálat új útjai*. Kriterion, Bukarest
- Cs. Gyimesi Éva 1983. *Teremtett világ*. Kriterion, Bukarest
- Cs. Jónás Erzsébet 1994. *A szépirodalomban jelölt nem-verbális kommunikatív eszközök szövegértelmező szerepe*. In: Nagy Attila (szerk.): *Olvasásra nevelés és pedagógusképzés (HUNRA-konferenciák előadásai)*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
- Erdődy Edit – Magyar Miklós – Tverdota György 1992. *Magyar irodalom a XX. században* (I., Tanulmányok). Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest
- G. Tóth Károly 1995. *Kis magyar irodalomtörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Hegedüs Géza 1992. *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Trezor Kiadó, Budapest

- H. Tóth István 1999. A „Lehet talán még” himnusza (Radnóti Miklós: Erőltetett menet). Magyartanítás, Budapest
- H. Tóth István 1999. Emlékezés a kettős Radnóti-évfordulóra. Módszertani Közlemények, Szeged
- H. Tóth István 2009. Kettős tükrök. A stilisztikáról magyarul – a magyarról stílusosan. Egyetemi tankönyv. Társszerző: Radek Patloka. Károly Egyetem Filozófiai Fakultása, Prága
- H. Tóth István 2009. A reményre sóvárgás Radnóti Miklós Erőltetett menet című versében. Tanító, Budapest
- Nemeskürty István 1983. Diák, írd magyar éneket! Gondolat Kiadó, Budapest
- Pomogáts Béla 1977. Radnóti Miklós. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- Szathmári István 2002. A stílselemzés elmélete és gyakorlata. Kodolányi Füzetek 16., Székesfehérvár
- Szerdahelyi István 1996. Irodalomelmélet mindenkinek. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest
- Szerdahelyi István 1997. Verstan mindenkinek. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest
- Szikszaíné Nagy Irma 1999. Leíró magyar szövegtan. Osiris, Budapest
- Иштван Х. Тот 2000. «Тоска по свободе» (стилистический анализ стихотворения Радноти, венгерскоеврейского поэта). Мордовский Государственный Университет имени Н. П. Огарева, Саранск

BALOGH ANDREA

IDENTITÁS, NYELV, IRODALOM KARÁCSONY BENŐ ÉLETMŰVÉNEK TÜKRÉBEN

Az első világháborút követő történelmi-politikai változásoknak köszönhetően az erdélyi magyarság addigi nemzeti önazonossága, identitása válságba került.

„Szótáralkotás”

Ha elfogadjuk Tengelyi László megállapítását, aki szerint az én önmeghatározása, ha úgy tetszik, a narratív jellegű, vagyis én-narratívák segítségével határozzuk meg önmagunkat, mérjük össze másokkal, a körülöttünk élőkkel, továbbá ha elfogadjuk azt a tényt is, hogy ez a közösségi, ha úgy tetszik, kollektív vagy nemzeti önazonosságra is igaz, akkor nyilvánvaló, hogy az erdélyi magyarság a húszas években új narratíva megalkotására kényszerült (Tengelyi: 1998, 13–46.). Korábbi államalkotó – többségi – szerepéből kiesett, és az új politikai helyzetben egy új identitás, valamint egy új narratíva kidolgozására volt szükség. A helyzet problematikuságát, a tragikus hangulatot jól tükrözi Reményik Sándor *Végvári-versek* címmel, névtelenül kiadott kötete.

Mind a válsághangulat kifejezésében, mind a későbbi új identitás kiépítésében az irodalom, illetve a kánonalkotó irodalmi intézmények jelentős szerepet játszottak. A Kós Károly és társai által megfogalmazott 1921-es *Kiáltó szó* c. röpirat ezt a szerepet töltötte be. Vallasek Júlia *Elváltzott világ* című könyvében a „szótáralkotás” megnevezést alkalmazza a kisebbségi szerepbe került erdélyi magyarság öndefiníálási kísérleteire (Vallasek: 2004, 23–47.). A helyzet bonyolultságát jelzi a Makkai Sándor püspök és irodalmár Erdélyből történő kitelepedése nyomán kirobbant „Nem lehet”-vita anyaga is a harmincas években. Makkai Sándor elhíresült *Nem lehet* című írásában (1937) azt fogalmazza meg, hogy emberhez méltatlan, ergo lehetetlen kisebbségi szerepben élni.

Az identitás válsága Karácsony Benő regényeiben

A továbbiakban mindezeket Karácsony Benő (1888–1944) erdélyi író regényeinek összefüggésében vizsgálom. Arra keresem a választ, hogy reflektál a kisebbségi szerep identitásproblémáira, a társadalmi konfliktusokra Karácsony Benő, a „többszörösen kisebbségi” (zsidó és magyar) erdélyi magyar író, aki Klärmann Bernátként látta meg a napvilágot, haláláig megőrizte izraelita vallását, illetve novelláival, öt regényével és két színpadi művével a két világháború közötti erdélyi magyar szerzők sorába írta be magát. Ahhoz a nemzedékhez tartozott, aki Tóth H. Zsolt szavaival „halmozottan hátrányos”, mert végigharcolta az első világháborút, aztán ha-

zaérkezve egy új világba toppant, ebben kellett karriert építenie, családot alapítania, valamint írói pályája is ebben az időszakban bontakozott ki (Tóth H.: 1994, 5–19.). Életútját számos törésvonal szabdalta, ezek sorában az utolsó Auschwitz, ahonnan nem tért haza Kolozsvárra.

Regényeiben a kisebbségi szereppel járó válsághangulat, illetve az első világháború okozta politikai változásokra való reflexió különféleképpen jelenik meg. Első regényében, a *Pjotruskában*, a főszereplő, Baltazár György végigharcolja az első világháborút, megfáradva, lelkileg összetörve érkezik haza. Nem tudjuk pontosan, hogy melyik városról van szó, de több utalás sejteti, hogy Kolozsvár lehet a helyszín: Főtér, Sétatér, templom a város központjában stb. A regényben a főszereplő szolamán keresztül olvashatjuk a világháborúval kapcsolatos reflexiókat: többször említi, hogy az ország „összetörte magát”, hogy hiábavaló volt annyi katona halála, hiábavalóak voltak az ágyúvá olvasztott harangok, a nagy „áldozati máglya”. Továbbá egy allegórián keresztül utal a trianoni döntésre is: egy kis francia gyermek van születőben, akinek sokkal jobb volna meg nem születnie. Fájdalom és rezignáltság érződik a főszereplő szolamán keresztül, de az nem változik gyűlöletbeszéddé.

Ebben az 1927-es kiadású első regényében ad leginkább teret a fájdalomnak és a szomorúságnak. Ugyanakkor Baltazár György írói karrierje ezután virágzik fel, igaz ugyan, hogy a „fővárosban”, ami nyilvánvalóan Budapest. Tehát nem lehetetleníti el hősei életét, azt jelezve, hogy ez a világháború következménye volna. Összefoglalva: a történelmi változást a regény az ország halálaként tematizálja, a nemzetiségi konfliktusokra egyáltalán nem tér ki. Az identitásválság úgy jelentkezik, mint egy korábban megszokott, biztonságosnak hitt, kulturálisan is összetartozó életforma megszűnése. A főszereplő, kezdetben fiatal újságíró boldogulását a háború előtt éppen ez a politikai-társadalmi berendezkedés lehetetlenítette el. Ennek ellenére ő fájdalommal konstatálja ennek a világnak a megszűnését. Azonban az olvasó érzékelheti a Karácsony Benőtől megszokott iróniát is a korábban megingathatatlannak hitt hatalmi apparátus megszűnésével kapcsolatban.

Új élet kapujában

Az *Új élet kapujában* című regényben (1932) egyáltalán nem tudni, hogy a főhős, Tunák Ádám melyik városba érkezik haza a háború után. Az identitásválság viszont talán ebben a regényben a legmélyebb, legtartósabb és leginkább negatív hatású, amiből gyógyulás, felépülés aligha lehetséges. Tunák nemcsak korábbi foglalkozását nem tudja gyakorolni hazatérte után, hanem magánemberként is teljesen csődbe megy, ugyanis feleségével is ellehetetlenül a kapcsolata. Az író ebben a regényében azt mutatja meg, hogy hányféle töréspontot eredményezhetett a háború a túlélők számára. A magánember szemszögéből vizsgálja, elemzi a kérdést. Társadalmi kitekintésként pedig arra reflektál, hogy egy (értékesnek tartott) polgári kultúra veszítette el érvényét 1918 után, ami értékvesztésként tételeződik annak ellenére, hogy ebben a regényben is teret enged az ironiának, sejteti a főhős rugalmatlanságát is az „új világba” való berendezkedését illetően.

Napos oldal

Az 1936-os *Napos oldal* foglalkozik leginkább az erdélyi magyarság identitását érintő kisebbségi kérdésekkel. A regénybeli főszereplő, Felméri Kázmér, miután egy erdélyi kisvárosból (bizonyos jelzések szerint Gyulafehérvárról) hazakerül a szülőfalujába, akkor találkozik többször Tódorral, akit az „új” hivatalos szféra képviselőjeként ismerünk meg. Kiderül, hogy Felmérrrel együtt szolgáltak a fronton, ott igazi bajtársakként segítették egymást, a megváltozott politikai helyzet viszont éket vert köztük. Ezt szemlélteti az alábbi két idézet a regényből:

„Húvösen nyúlt mutatóujjával a kalapjához és úgy látszott, végleg elfelejtette baráti évünket, amelyet künn a harctereken töltöttünk együtt. Pedig azóta, hogy hazavergődtünk, nem láttuk egymást. (...) Hivatalos rövidséggel hozta tudomásomra, hogy a községházánál teljesített szolgálatot, mint esküdt. Aztán otthagytott és végigjárta a malmot, benézett a szobámba is, nehogy letagadjam ingóimat az összeírásnál. (...) Tódor kényelmetlenül feszengett hivatali küldetésének magaslatán. Végre úgy döntött, hogy bár nem viseltetem kellő tisztelettel a személye iránt, mégis felém nyújtja a kezét.

– A világ megfordult, Domnule Felméri – közölte velem, hogy felhívja figyelmemet a világtörténelemre, amelyet, úgy látta, sehogysem akartam észrevenni. – Most rajtunk a sor...

Csodálkozva néztem utána. Miért haragszik rám ez a Tódor? Hiszen a legjobb bajtársak voltunk. Nem néznek itt jó szemmel? Úgyis tovább állok.” (Karácsony: *Napos oldal* I., 1936, 79–81.)

„– Domnule Felméri – hallottam az út felől a Tódor hangját –, jöjjön, írja alá ezt a proces verbalt. Felírtam a szénáját. (...)

Úgy vélte [Tódor], hogy nem ajánlatos kukoricázni a hatóságokkal, mert könnyen ráfizethetek a dologra. Magyarra fordította a szót, hogy el ne szalasszak egy betűt se leckéztető előadásából. A régi könnyed magyar szavak nehezen forogtak már a nyelven.

– Jól van, Tódor – bólintottam barátságosan s kicsit eltűnődve. Milyen emberi közelben volt hozzám ez a Tódor még nemrég! Büdös barakszalmán, karbol- és vizeletszagú vonatfolyosókon, sáros földön, sziklás derékaljon egymás mellett kucorogtunk, Tódor, Ferenc és én összetartottunk, mert egyfalusiak voltunk, mint testvérek a népmesékben. (...) S most, hogy a

Tódor szavain az idegen kiejtés nehezekei csüngenek, olyan eltávolodottnak érzem magamtól! Ő meg ellenségnek érez. A hétköznapiak tompa apróságait is már gyanakvással beszéljük meg. Szükszavú köszöntéseket váltunk s azt sem szívesen. Komiszabb ember lett vajon ez a Tódor? Nem, biztosan most is olyan jó pofa lehet, mint azelőtt, amikor a legreménytelenebb pocsolyában is felvidámított derűs bokázásával és egészséges kitartásával. De valami mégis közénk dugta ronda fejét, amiről egyikünk sem tehet. Hogy ki tehet róla?” (Karácsony: *Napos oldal* I., 1936, 128–129.)

Ebben a regényben – amelyik a legjátékosabb és a Karácsonytól megszokott iróniát leginkább érvényesíti, a pátosznak nyoma sincs, még a *Pjotruskában* tapasztalt rezignációt sem találni. Sokkal inkább azt kívánja megmutatni, hogy a humánus magatartást meggátolják az aktuális politikai szölamok, amelyek szítják a faji gyűlöletet. Nem a hétköznapiakban boldogulni akaró kisember emberségét kérdőjelezi meg a felvillantott konfliktusok által, hanem sokkal inkább az ideológiai szölamok „gyártóit” és „forgalmazóit”, azaz a politikusokat és az újságírókat teszi felelőssé. Ezt még inkább aláhúzza azzal, hogy vannak később helyzetek, amikor Tódor emberi, baráti magatartást tanúsít a főszereplő iránt. Például egy helyen ő ad tanácsokat Felmérinek, hogyan építse fel kis gazdaságát, miből tudna megélhetést szerezni. Leginkább *A megnyugvás ösvényein* (1946) című regényében, a *Napos oldal* folytatásában lehetünk ennek tanúi. Felméri és Tódor viszonyrendszerén keresztül az író nagy valószínűséggel a harmincas évek antiszemitizmusára figyelmeztet, ahogyan az gyűlöletté manipulálja az amúgy békés emberi viszonyokat. A háború okozta identitásválság, ami korábbi regényeiben annyira hangsúlyosan jelentkezik, ebben – néhány célzástól eltekintve – nem kerül előtérbe, a nemzetiségi ellentétekre reflektál. Úgy tárgyalja a kérdést, mint ami a kisember identitását válságba kényszeríti, egy korábban megszokott, biztonságos én–mi viszonyt én–ti viszonná alakít.

Individuális értékek

Karácsony Benő *Utazás a szürke folyón* című regénye (1940) az egyetlen, amelyik egyáltalán nem utal az első világháborút követő erdélyi viszonyokra. A főszereplő, Sebestyén Károly patikus, egyetemes emberi problémákat testesít meg, a csetlő-botló, hebehurgyaságában is hősies ember képviselője.

Ugyanakkor mindegyik regényére nézve igaz, hogy a kisebbségi viszonyokra való utalás, az identitásválság nem marad csupán ún. erdélyi, illetve magyar ügy, hanem általános emberi konfliktusok, identitásproblémák hordozója és kifejezője lesz. Ezt azáltal éri el, hogy egyik esetben sem igyekszik pontosan lokalizálni a helyszínt, hanem meghagyja azt „lebegni”, noha egyik-másik regényében néhány apró jelzéssel mégis sejteti, hogy melyik erdélyi városhoz köthető a cselekmény. Továbbá az író minden kisebbségi vagy nemzetiségi kérdésfelvetést az individuális értékek sérülékenysége nézve prezentál, nem az ún. kollektív identitás válságának nézőpontján keresztül, bár azt sem zárja ki. Kerüli az általánosító kijelentéseket. Az a mód, ahogyan a két világháború közötti viszonyokra vonatkoztatva tárgyalja a kérdést, valójában szervesen illeszkedik a szerző ironikus prózapoétikájába, ami nem engedi meg a leegyszerűsítő, egyneműsítő és általánosító megállapításokat. Visszatérve a kezdeti felvetésekhez, Karácsony

Benő regényeiben azt tapasztalhatja az olvasó, hogy a válság, az identitás úrafogalmazásának szükségessége megvan ugyan, de az ún. nagy narratíva megalkotása, ami egy egész közösségre nézve érvényes lehet, az elmarad. Sokkal inkább az árnyalt, körültekintő és egyénre szabott kérdéseket és megoldásokat fogalmazza meg. Ez a szemléletmód nem talált visszhangra a kor-szak hivatalos, transzszilvanista kánonjában, viszont Karácsony Benő életműve kétségtelenül sajátos színfoltja a két világháború közötti erdélyi magyar irodalomnak.

FORRÁSSZÖVEGEK

Karácsony Benő: *A megnyugvás ösvényein*. Józsa Béla Athenaeum, Kolozsvár, 1946.

Karácsony Benő: *Napos oldal. I., II.* Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1936.

Karácsony Benő: *Pjotruska*. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1927.

Karácsony Benő: *Új élet kapujában*. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1932.

Karácsony Benő: *Utazás a szürke folyón*. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1940.

IRODALOM

Balogh Andrea: *Az irónia Karácsony Benő regényeiben*. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2012.

Boka László: *Kánonok metszéspontjain. Érték/határ/érték. Gondolatok az erdélyi irodalom önreflexív stratégiáiról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről*. In: *Uő, Egyszólamú kánon? Gondolat*, Bp., 2012.

Pomogáts Béla (szerk.): *Jelszó és mítosz*. Marosvásárhely, Mentor, 2003.

Pomogáts Béla: *A romániai magyar irodalom*. Bp., Bereményi, 1992.

Tengelyi László: *Élettörténet és sorsesemény*. Atlantisz, Bp., 1998.

Tóth H. Zsolt: *Széttaposott ösvény*. Karácsony Benő élete és műve. Balassi Kiadó, Budapest, 1994.

Vallasek Júlia: *Elváltozott világ*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004.

NAGY ZOLTÁN

AZ ERDÉLYI SZÉPMÍVES CÉH ÉS AZ ERDÉLYI HELIKON MEGALAKULÁSA, MŰKÖDÉSE

Az Erdélyi Szépmíves Céh köteteivel az 1940-es évek végén 8-10 éves koromban ismerkedtem meg.

A háború utáni szegénységben még villanyra sem futotta, így édesanyám a téli estéken a petróleumlámpa fénye mellett estéről estére hangosan olvasott. Füle József bicskei nagytiszteletű úr előfizetője volt az Erdélyi Szépmíves Céh sorozatnak, amit ezekből a könyvekből a háború megkímélt, szívesen kölcsönadta az érdeklődőknek olvasni. Így ismertem meg Nyíró József, Tamási Áron, Kós Károly, Makkai Sándor és egyéb erdélyi írók műveit. Tulajdonképpen Nyíró József *Kopjafák* című kötete fogott meg legjobban, és egy életre Erdély-függővé tett.

Magyarország területe az I. világháború után, a trianoni békediktátum következtében egyharmadánál is kisebbre csökkent. Ez új helyzetet teremtett. A magyar anyanyelvű lakosság jelentős része a fentiek következtében a határon kívülre került. Így volt ez Erdéllyel is. Ki kell emelni Kós Károly szerepét, aki Budapesten és Magyarország területén jelentős építészeti alkotásokat hozott létre (zebegényi templom, az állatkert madárháza, a városmajori iskola stb). Ekkor őt a műszaki egyetem tanárává nevezték ki, amit viszont ő nem fogadott el, mondván, nagyobb szükség van most rá Erdélyben, mint itt. Az ország szétdarabolása után új feladat hárult a határon túli értelmiségre. Az 1921-ben az erdélyi sorsot vállaló magyarok nevében Kós Károly szavai foglalták egybe a legfontosabb tennivalókat:

„A mi igazságunk: a mi erőnk.

Az lesz a miénk, amit ki tudunk küzdeni magunknak.

Ezt akarom kiáltani, és lehet, hogy kiáltó szó leszek a pusztában...

Mégis kiáltok! Neked: Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros ezer esztendő's magyarsága:

Ébredj kétesztendő's álmodból, szemedet nyisd ki, nézz széjjel, és állj az életben tusakodni akarók közé.

A rohanó idő füledbe harsogja: elég a passzivitásból...

Kiáltom a jelszót, építenünk kell, szervezkedjünk át a munkára.”

Legfontosabbnak tartották a magyar nyelv megőrzését, a magyarságtudat megtartását. Ennek érdekében Kós Károly és öt társa létrehozták 1924-ben az Erdélyi Szépmíves Céhet. Ez az intézmény az erdélyi írók kiadója lett. Ahogy mondták, ez a céh a mi vállalkozásunk, amely tisztán a miénk és senki másé. Abban az időben az írók sokszor nagyobb energiát kellett, hogy

fordítsanak könyveik terjesztésére, mint azok megírására. Kós Károly azt mondta, hogy nívós szellemi alkotást csak úgy lehet elvárni, ha az írók alapvető anyagi gondjait előre megoldja. Ennek érdekében megszervezett egy olyan pártoló tagságot, megrendelők körét, akik vállalják egy évre előre a megrendelt könyvek megvásárlását, amelyből a céh az éves tervben megjelölt írók honoráriumát előre biztosítani tudta. Ez a mintegy százfős pártoló tagság különleges kivitelezésben kapta meg névre szólóan kinyomtatva a köteteket. Ezek mellett az igényes kötetek kiadásán túl olcsó kiadásban biztosították a könyveket a nagyközönség számára.

Az Erdélyi Szépmíves Céh megalapítói Nyíró József, Ligeti Ernő, Kós Károly, Dr. Paál Árpád, Zágoni István és Kádár Imre. A sorozat első kötete, P. Gulácsi Irén *Hamueső* című műve 1925-ben jelent meg. Az első öt évben ötven kötet jelent meg, a tizedik évben már megközelítette a száz kötetet. 1944-ig összesen 166 kötet került kiadásra.

Az erdélyi magyar könyv más funkciót tölt be, mint az anyaországi irodalom. Erdélyben egy szent célért kell írónak és olvasónak összefogni: a művészetért és a magyar szóért. Az első ötven kötet könyv itt sokkal több, mint egy átlagos kiadó ötven kötete. Ez sokkal több, hisz itt író és olvasó gigászi munkát vállal, ez az ötven könyv, majd a később megjelenő művek is egy kisebbségben élő maroknyi sereg harca a megmaradásért, a nyelv életben tartásáért. Az erdélyi író nem csupán művész, írói egyéniség, hanem katona, aki szövetkezik társaival és olvasóival a könyvsorozatért folyó harcban, e könyvsorozatra a legjellemzőbb, hogy emberi és magyar. A szép könyv gondolata magával hozza az erdélyi grafikai művészet figyelését és foglalkoztatását is. Az Erdélyi Szépmíves Céh az erdélyi magyar irodalom központjává nőtte ki magát. A kiadó programja új gondolattal gazdagodik, amikor a céh megjelenteti az *Erdélyi Helikon* című folyóiratot, amelynek első száma 1928 májusában jelenik meg. A folyóirat a saját irodalmi-kulturális ügyei mellett figyelemmel kíséri az együtt élő szász és román nép irodalmának eseményeit is. Több munka is megjelenik magyar fordításban, így például a romániai magyar Pen Club megbízásából kiadott öt román színpadi mű. Az Erdélyi Szépmíves Céh mindvégig az erdélyi magyar irodalom összefogója. Belföldi pártoló tagjainak áldozatvállalása segíti a folyamatos munkát. Erdély után jelentősen bővül az előfizetők száma elsősorban Magyarországon, ahol megközelíti a harmincezet. A magyar nyelvért folytatott harcot Reményik Sándor *Az ige* című verse fejezi ki legjobban.

Reményik Sándor: Az Ige
 Vigyázatok ma jól, mikor beszéltek,
 És áhitattal ejtsétek a szót,
 A nyelv ma néktek végső menedéktek,
 A nyelv ma tündérvár és katakomba,
 Vigyázatok ma jól, mikor beszéltek!
 E drága nyelvet porrá ne törjétek,
 Ne nyúljon hozzá avatatlanul
 Senki: ne szaggassátok szirmait
 A rózsafának, mely hóban virul.
 Úgy beszéljen ki-ki magyarul,
 Mintha imádkozna,

Mintha aranyat, tömjént, myrrhát hozna!
És aki költő, az legyen király,
És pap és próféta és soha más.
Nem illik daróc főpapi talárhoz,
S királyi nyelvhez koldus-dadogás.
Vigyázatok ma jól, mikor beszéltek,
Vigyázatok: a nyelv ma szent kehely,
Ki borát issza: Élet borát issza,
Előre néz s csak néha-néha vissza –
S a kelyhet többé nem engedi el!

1923-ban a gerneszegi református templom szentelésekor gróf Teleki Domokos meghívja az ünnepségre az erdélyi magyar értelmiséget. Az ünnepség utáni fogadáson Berde Mária felveti Teleki grófnak, hogy jó lenne létrehozni az *Erdélyi Helikont*, amely összefogná az erdélyi írókat, és ennek vezetőjeként szeretné megkérni a grófot. Ő ezt nagyon jónak tartja, de ezt nem vállalja. Ennek a beszélgetésnek egyik tagja báró Kemény János, mintegy húszéves fiatalember. Amikor 1923-ban egy gyermektelen rokon vagyonát megörökli, ez a Marosvécsen lévő várkastély és igen nagy mennyiségű erdő volt. A nagy vagyon megöröklésekor báró Kemény János úgy dönt, hogy ennek jövedelmét a magyar kultúra céljaira fordítja. Így vállalja el az *Erdélyi Helikon* megszervezését.

Kemény János meghívója az első helikoni találkozóra

Kolozsvár, 1926. június 17.

Kedves Barátom,

Minthogy szándékomban van nyaranként egy bensőséges írói csoportosulást szervezni Marosvécsen, nagyon szívesen látnálak július 15-től fogva egy három napig tartó irodalmi megbeszélésre. Ennek az első vécsi találkozásnak az volna a célja, hogy irodalmi terveinket, szándékainkat megbeszéljük, és együttes, alapos tanácskozásban mintegy helyzetképet vegyünk fel az erdélyi irodalom mai állapotáról és jövő lehetőségeiről. Tanácskozásainkon kívül tartanánk egy irodalmi ünnepet is, amelyen nagyon kérlek, hogy még meg nem jelent verssel vagy novellával részt venni szíveskedjél. Remélem, hogy ennek az első találkozásnak üdvös hatása lesz úgy a közöttünk lévő baráti viszony megerősítésére, mint irodalmi életünk fejlődésére. A magam részéről mindent meg fogok tenni, hogy vendégeim, akikben én mai irodalmi életünknek reprezentánsait látom, jól érezzék magukat. Nagyon kérlek, kedves barátom, hogy levelem vétele után azonnal értesíts, módodban lesz-e meghívásomnak eleget tenni.

Mindenesetre nagyon örülnék, ha házamat jelenléteddel megtisztelnéd.

Köszönt és elvár barátsággal:

Kemény János

Ezt a levelet mintegy harminc író kapja meg, ebből húszan össze is jönnek Marosvécsen. Ezt követően a meghívókat minden évben elküldi Kemény János.

1926 nyarán Marosvécsen az erdélyi magyar írók saját égető problémáik megbeszélésére gyűltek össze, és a fő kérdések továbbra is a következők maradtak: az erdélyi magyar könyvkiadás dolgai, az erdélyi irodalmat méltón képviselő irodalmi folyóirat megteremtése és fenn tartása, író- és irodalomvédelmi kérdések, a nép és felnövő fiatalság irodalmi nevelése, kapcsolatok az egész magyar szellemi élettel, érintkezés az erdélyi román és szász irodalmi élettel.

Az *Erdélyi Helikon* tehát olyan formát talált, amelyet nem a merev paragrafusok vagy alapszabályok kötnek. Tagjait nem választja senki. Báró Kemény János évről évre hívja meg vendégül a marosvécsi megbeszélésekre azokat az erdélyi írókat, akiket a tiszta irodalmi szellem híveinek tart s akiknek a neve alkotó irodalmi munkával már bekapcsolódott az erdélyi magyar irodalom életébe.

Így vált az Erdélyi Szépmíves Céh és az Erdélyi Helikon a kétmillió erdélyi magyar segítőjévé a magyar identitástudat és a magyar nyelv megőrzésében. Ez a szellemi műhely az anyaországi magyarsággal is nagyszámú előfizetője révén megismerteti a kisebbségben élő magyarság sorsát.

Báró Kemény János élete végéig a magyar irodalom pártolója volt, akiről Adamovits Sándor *Kemény János* című művében epilógusként az alábbiakat írja: A jóság embere ott alussza örök álmát a vécsi park évszázados tölgyei alatt, a néhai találkozók színhelyén, együtt a drága Augusztá asszonnyal. „A család kérése volt, hogy férjemet a Kuncz Aladár-emlékasztal mellé temessék, és ne az ősök közé, a rideg templomi kriptába, mert – hogy így a Helikonhoz s a havashoz is közelebb feküdve, nyugodtabb és hozzá méltóbb pihenésre talál.”

A közel két évtized alatt meghívott 55 író közül ma már senki sem él. Most egy másik, égi asztal köré ülnek össze évente a Helikon-napokon.

IRODALOM

Erdélyi Szépmíves Céh Kalendáriuma, 1930, 1931

Erdélyi Szépmíves Céh Emlékkönyv, 1924–34

Erdélyi Szépmíves Céh Emlékkönyv, 1924–44, 1990–95

Erdélyi Helikon magyarországi barátainak Aranykönyve, 1937

Adamovits Sándor: *Kemény János*. Budapest, 2003.

Adamovits Sándor: *A vécsi vár vendégei*. Gyergyószentmiklós, 2005.

Adamovits Sándor: *Helikoni nagyasszonyok*. Gyergyószentmiklós, 2006.

MINYA KÁROLY

SZÍNHÁZ – NYELV – IDENTITÁS

Székely Csaba Bányavidék-trilógiája

Székely Csaba, a fiatal erdélyi írógeneráció üstököse 2011-ben a *Bányavirág* című drámájával robbant be a színpadra. Ekkor jelent meg *Bányavidék-trilógiájának* első része, majd ezt követte a *Bányavakság* (2012) és a *Bányavíz* (2012). A harmincnegyedik évében járó erdélyi író a kortárs magyar drámairodalom legkeresettebb szerzője napjainkban. A darabok – amelyek számos külföldi és hazai díjat elnyertek – önállóak, de ugyanabban a képzeletbeli székely faluban játszódnak, ami egyszerre szimbolikus és valóságos. Az isten háta mögötti bányavidéken. Némiképpen felismerhető Székelyföld, a hely akár Barót, Balánbánya vagy Szentegyháza környéke is lehetne, hisz egy bánya bezárása óta elszegényedett, elzüllött miliőt mutat be.

Tragédia és komédia

A helyszínen kívül a három darabot a szereplők nyelve, világlátása köti össze, de vannak más, apróbb kapcsolódási pontok is: a már említett világvégi helyen élő, totális céltalanságban tengődő figurák, akiket a Csehov-művekből ismert elvagyódás és élethazugság tart még életben többek között. A szereplők szeretnének kitörni kilátástalan helyzetükből, szeretnének elköltözni, de nincs erejük ehhez.

Kevés ilyen keserű, az Erdélyhez fűződő nosztalgikus, idilli képzetekkel szembemenő színpadi mű született az elmúlt évtizedekben, mint Székely Csaba *Bányavidék-trilógiája*. Reménytelen világot mutat be a szerző, fanyar humorral, tragikomikusan. Itt csak a beletörődés melankóliája van, nincs kitörési lehetősége a fiatalnak sem, csak a totális züllés, csak a leépülés. Nincs nyelvi szépség, csak trágárság, nincs hagyomány, csak ironizálás, nincs igazi dráma, csak abszurd helyzetek sorozata, az emberek szétisszák az agyukat (Zsidó 2013).

Székelyföldön kétszer nagyobb az öngyilkosságok aránya, mint egész Romániában. Senki nem tudja, miért. Azt viszont mindenképpen az okok közé sorolhatjuk, hogy a bányából éltek valaha itt az emberek, míg az be nem zárt, így a *Bányavirág* főszereplője, Iván is munkanélkülivé vált.

A szerző magában hordozza Erdély szellemiségét, mégis kritikus szemmel tudja szemlélni környezetét. Szereplői felett nem ítélkezik, végtelen szeretettel formálja meg őket, és tehetetlen aggódással szemléli vergődésüket.

Mindhárom darab műfaja tragédia és komédia, vagy komédia és tragédia. A színre állítótól vagy az olvasó befogadásérzékenységétől függ. Mindhármat merészen nevezhetjük, mivel tabutémákat boncolgatnak. A *Bányavirág* az alkoholizmust, a nihilizmust, valamint a kilátástalanságot, a *Bányavakság* a korrupciót, a *Bányavíz* pedig a papi pedofiliát.

A *Bányavirágban* Iván és féltestvére, Ilonka gondolja ágyhoz kötött apját, titkon halálát várják, azt remélve, hogy akkor majd ők is elkezdhetnek végre élni. Iván megpróbálja meggyőzni Mihályt, az orvost (aki utálja a falut, és minden igyekezetével azon van, hogy leléphessen), hogy ne írjon fel neki több gyógyszert... A dráma küszködő embereket mutat meg komikus élethelyzetekben, ami a tragikomikus drámák sajátja. Viszont amikor jön a tévé, Iván unottan felveszi a székely harisnyáját, hogy kifejtse véleményét: miért olyan nagy az öngyilkossági ráta a községben. „Nem hinném, hogy olyan nagy lenne, mint amekkorára igény volna ebben a szobában” – morfondírozik magában Iván, majd a darab záró monológiájában így ironizál: „Itt minden olyan szép, mint egy álom. Mint egy álom. Ebben élünk mi benne. Igen. Ebben.”

Tehát amikor híre kel a nyomorúságos erdélyi faluban, hogy kijön a tévé „magyarból”, a játék fanyarul önironikus hőse, a nagybeteg apját reménytelenül ápoló egykori vájár, Iván maliciózan jegyzi meg, hogy akkor fölveszi a székely harisnyát. Mert a hagyományt őrizni kell – a tévében legalábbis (Kovács 2013).

Ez egy burkolt, a kívülállókról (főképp a magyarországi magyarokról) szóló kritika is. Íme, a televíziós felvétel idejére az elvárásoknak tökéletesen megfelelő székely ember, Vajda Iván, aki valójában tudja: bár alkoholista vagyok, voltaképpen nincsenek már céljaim, nemzetem tengődik, de nektek (nézőknek) mi vagyunk valamiféle menekülés vissza a gyökerekhez.

A csontalkoholista, erőszakos, nihilista-depressziós Iván szépen előveszi a székely harisnyát, és engedelmesen belemondja a kamerába: „Megvan mindenünk, nem szenvedünk szükségét semmiben, mert hagyományos életet élünk, s megelégszünk azzal a kicsikével is, ami nekünk van. Így élünk mi itten. Éldegélünk. Kell énekelni?” (Urfi 2013).

Hamis mítoszokkal szemben

Számunkra – az előadás címének megfelelően: Színház, nyelv, identitás – ez a lényeg. A mű, illetve művek szembenézésre készítenek a stilizált Erdély-képpel. Azzal, hogy egy rájuk akasztott identitáskép jellemzi őket a mi szemszögünkből. A hamis Erdély-mítosz ellen, illetve annak megszüntetésére született drámák ezek. Mindhárom mű arra akar rádobbenteni, azt a tévképzetünket kívánja porrá zúzni, hogy nem csak a következők jellemzőek a Romániához csatolt területeken élő emberekre és tájakra: az emberek természete, hűsége, valamint az, hogy a magyarsághoz való kötődése meg tudta tartani anyanyelvüket és nemzetiségüket, és ez példaértékű. A székely tájak érintetlenek, és az ott élő emberek beszéde ízes magyar beszéd, hitük, lelkiületük az anyaországban élők számára példaértékű. Nem csak ezek jellemzőek! Székely Csaba megmutatja az érem másik oldalát is: a kilátástalan életet, a lepusztult, munka nélküli vidéket, a trágár beszédet és az alkoholizálást. Az áhított tündérkertet csak mi, magyarországi magyarok látjuk. Azt nem, hogy a valahai érintetlenség, ami Trianontól jellemezte Erdélyt, óhatatlanul változik és átalakul. Ami némely magyarországi számára falusi turizmust, esetenként néphagyományt jelent, az a Romániában élő magyaroknak hétköznapi küzdelem (Hege-düs-Bite 2012).

Mások ekképp fogalmaznak: a történetre épül rá a mai erdélyi valóság. Nem a székely harisnyás, a *Gyere velem a Hargitára!* nótát fütyörészős mézeskalács-Erdély, hanem mindaz, ami a hétköznapi embereket is foglalkoztatja a havasok lábánál: a nacionalizmus, a korrupció, az alkoholizmus, az öngyilkosság, a szegénység. Felnagyítva, karikírozva, fanyar humorral, tragi-

komikusan. Székely Csaba szerint nihilista kötekedő alakok a székelyek, elszigetelten élnek, és teljesen szétitták az agyukat. Túloz, de el kell ismernünk, az igazán hamis, idealizált kép éppen bennünk él a csíki, gyergyói, kézdivásárhelyi székelyekről. A szerző azzal teszi maivá mondanivalóját, hogy kíméletlenül kiforgatja a hamis nemzettudatot, bohócot csinál a boldogságra képtelen kor embertípusából (Jeges-Varga 2014).

A *Bányavirág* egy olyan hiánypótló darab, ami végre levakarhatja Erdélyről az idillikus nosztalgiamázát, ami az évek során ráakódott, és egyre csak vastagszik (Piros 2013).

Azonban lássuk, mit gondol erről maga a szerző! „Csodálkozom inkább, mennyire sematikus az Erdély-képük [ti. a magyarországiaknak]. Mert azon nyilván mindenki csak röhögne, ha azt mondanám, hogy a pestiek mind melegék, mert kényeskedve beszélnek. De mennyivel hihetőbb az a sztereotípa, hogy székely magyar testvéreink csak addig nem fütyörésznek népdalokat, amíg lehúzzák a három deci pálinkát, mielőtt kimennek a nyájhoz a hegyre?” (Urfi 2013)

Tehát a mű legfőbb és egyben neuralgikus pontja az, hogy lerombolja a székely érték illúzióját – ez ellenérzést válthat ki, de be kell látnunk, ha némiképp fel is nagyítja a dolgokat, alapvetően valós jelenségekről ír a szerző. Számos alkotás íródott a székelységben rejlő megtartó erőről, jóval kevesebb arról, hogy milyen erőző indult be ebben a közösségben (is), s hogy a régi értékeknek sokszor már csak a látszata van meg. (Pedig a bányavirág-metaphora jelenthetné azt is, hogy minden sötét és mély helyről nyílnak esély a kilátásra.)

Átalakuló identitás?

Minderről groteszk humorba ágyazva szól a szerző, az élő, illetve az általa megalkotott nyelv ötvözésével. A stílusregiszter a gúnytól a fekete humoron át a groteszkig terjed, úgyhogy a szórakoztatás igen széles skáláját járja be az előadás. [...] Nincs Csaba királyfi csillagösvényen, csak pálinka, kompót meg fák, amikről olykor emberek lógnak le. És mindennek súlyos oka van (Zsedényi 2012).

Székely Csaba másutt bátran és leleplezően szól a magyarkodó magyarokról. A *Hogyne, drágám!* című műve az első erdélyi zenés tragikomédia. Ebben az egyik szereplő, Béla szerint minden baj abból fakad, hogy ő magyar, s ezért a románok ellehetetlenítik. Nem abból, hogy lusta és egy kissé széltoló alak. No, persze minden jó is abból fakad, hogy ő magyar.

A *Bányavakság* főszereplője, Izsák egy tipikusan „magyarkodó” alak, aki folyton „oláhozik”, s nagy-magyar szólamokat mond. Ebből próbál megélni és a polgármester-választáson előnyt szerezni.

Jelenti-e mindez azt, hogy a székelységnek az identitása átalakulóban van? Csak kérdezni tudom, válaszolni nem, és nem is tisztem. Helyette ismét Székely Csabát idézem az interjúkészítő kérdésével:

„– A trilógiában a falusi értelmiség tipikus alakjai kerülnek főszerepbe: az orvos, a polgármester, a pap, a tanító. Valamennyien boldogtalanok, a szakmájukban és magánéletükben megrekedt, alkoholista, korrupt alakok. Foglalkoztat az értelmiségi szerep(válság)?

– Ez írás közben nem volt ennyire tudatos, legalábbis a trilógia első két darabjában, de egyébként igen, értetlenül állok az erdélyi értelmiség tétlensége előtt. Az értelmiségnek kellene megtanítania a saját közösségét gondolkodni, ehelyett tétlenül tűri a bunkóság és a gyűlölködés elhatalmasodását, vagy rosszabb esetben maga is részt vesz a terjesztésében.”

IRODALOM

- Hegedűs-Bite Beáta 2012. *Kissé megbillenve*, <http://www.kuk.hu/en/node/1475> [2014. szept. 10.]
- Jeges-Varga Ferenc 2014. *Székely Csaba: Bányavirág / Pécsi Harmadik Színház*, <http://olvassbele.com/2014/01/31/azok-abalfasz-titkaink-szekely-csaba-banyavirag-pecsi-harmadik-szinhaz/> [2014. szept. 20.]
- Kovács Dezső 2013. *Keserű Erdély*, <http://www.revizoronline.com/article.php?id=4443> [2014. okt. 3.]
- Piros Csilla 2013. *Bányavirág*, <http://like-me.blog.hu/2013/02/25/banyavirag> [2014. okt. 10.]
- Urfi Péter 2013. „Aki kinőtt a Hófehérkéből” – Székely Csaba drámaíró, <http://magyarnarancs.hu/szinhaz2/aki-kinott-a-hofeherkéből-szekely-csaba-84225> [2014. okt. 11.]
- Varga Anikó 2013. *Itt vagyok én, ott a cél. Interjú Székely Csaba erdélyi íróval, drámaíróval*, <http://www.kortaronline.hu/2013/03/szinhaz-szekely-csaba/14574> [2014. okt. 15.]
- Zsedényi Balázs 2012. *Közös többszörös*, <http://7ora7.hu/programok/banyavirag-2/nezopont> [2014. okt. 20.]
- Zsidó Ferenc 2013. *Nem könyvdráma! Székelyföld*, 2013. július, <http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MTk4OQ==> [2014. okt. 22.]
- Zsigmond Andrea 2014. *Gennyfakasztó buli. Székelyföld*, 2014. április, <http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=M-jI0MQ==> [2014. okt. 25.]
- <http://www.jatekszin.hu/eloadasok/szekely-csaba-banyavirag> [2014. okt. 26.]

H. TÓTH ISTVÁN

NYELVÜNK ÉS IRODALMUNK ŐRZŐJE, ÉLTETŐJE SZÓRVÁNYBAN

Papp Imre prágai magyar költő

Mit tudhatunk magáról a költőről?

Papp Imre 1959. május 25-én született Deákin, vagyis Mátyusföld fiaként nevelődött magyar. A Vág mente dajkálta. Papp Imre ebben a kisvilágban eszmélődött, gyarapodott öt testvérével, a háztartásbeli édesanya és az üzletvezető édesapa gondoskodásával. A kilenc évfolyamos alapiskolai tanulmányait Deákin végezte.

A szakiskolai szellemi erősödését Nyitra világa biztosította Papp Imrének. A gimnáziumi tanulmányait Pozsonyban folytatta. Miért lehet érdekes mindez a versolvasó, a Papp Imre alkotásaiban elmélyülő számára? Egyértelmű: az a földrajzi meghatározottság nyújtotta szellemi horizont tárult elének, amely megmutatja költőnk világtáráját és kultúrákkal történt gazdagodását.

A kis tavasz

csak úgy lefetyeltünk sokszor, igaz,
mintha, mondjuk, kutyák kar-öv nélkül,
nem kellett hülyülni – a parton jársz még,
tűző virágok is nyilogtak tán valamikor, mikor
erre jársz Vilém, Bogumil – a Rokytka partján,
hát fosztó vagy most, csúnya hosszú lépteid
a görnyedt hascsikarás a krumpli helyett

fent a tetőn némi bicikli szaladt, ezek-ezek a koca
halászok, bízzál bennük, május van, s egy-két futó kan
kutya söpri a két nő előtt a tavat, így illene itt lenned,
nőm, üreges a fa, a kanyon meg egybeér, és tessék, vizes

Mostanáig három kötettel lépett olvasói elé a férfikora teljébe ért Papp Imre, akinek eddigi kötetei a *Versek*, a *Pipacsok* és a *Papírvessző*. Költőnk bátran vállalta a világ előtt lelkét, arcát, személyiségét, a gondolatait, az érzéseit sajátos kifejezőmódban öltöztetve: a grammatika és a nyelv szabályos-szabálytalan formavilágát híva segítségül, a nem egyszer bizony rejtélyes, de inkább meditatív verseiben.

Bagolyverés

no számoljuk meg hányat
 huhog az Uhu bagoly mondta az anyám
 hármat valaki meg fog halni
 meg is halt.

Papp Imre ez idő tájt Prágában él. Habár a megélhetésének nehézségei erősen korlátozzák a kierielt alkotásra fordítható idejét, azért nem szűnt meg alkotókedvének fel-fellobbanása.

Forrásvidékek

Költőnk szépirodalmi eszmélődését és érését az 1980-as években az Érsekújvárban kibontakozott irodalmi mozgalom, majd a prágai magyar irodalmi körökkel történt találkozások és a szellemi társak keresése jelentette. Kiváltképpen akkor ismerte fel a saját költészeti mozgásterét, amikor a kortárs magyar és cseh irodalomban megtalálta a saját filozófiájával rokon eszmetársakat Ivan Blatný, Seifert, Kormos István, Pilinszky János, József Attila, Ady Endre, Dominik Tatarka, Forbáth Imre személyében, alkotásaiban. Egy-egy költő, író faggatásakor, az alkotói műhelyébe való be-bepillantáskor mindig kíváncsi az olvasó, hogy kik voltak az alkotó tanítói és segítői. Papp Imre büszkén említi Lékó Istvánt, Urbán Máriát, Szentandrási Tibort, Csémi Tamást, mentorának: Tőzsér Árpádot mondja.

Melyek Papp Imre versformálásának az örömforrásai, hogyan alakulnak a küzdelmei egy-egy gondolattal és azok kibontásakor? A költő a rá jellemző szemérmességgel ezt hagyta üzenetül, mintegy kulcsot, hogy felpattinthatassuk verseinek gondolat- és képrétegeit: „Nem beszélhetek küzdelmekről vagy örömökről, mert csak azt tudom írni, amit már mások megfogalmaztak, talán csak annyit tudok ehhez hozzátenni, hogy új keretet adok ezeknek a gondolatoknak.”

Amikor a felszínükön nézegetjük a *Versek*, a *Pipacsok*, a *Papírvessző* versszövegeit, akkor három központi témával szembesülünk: a szűk családi körből, a mindennapok élethelyzeteiből és az ihlető hely adta élmény versebe formálódásából komponálódnak Papp Imre művei.

A lélek mélyrétegei

Első kötete, a *Versek* 1995-ben jelent meg. Ezek addig irodalmi lapokban, az *Irodalmi Szemle*ben, a *Kalligram*ban láttak napvilágot. A *Versek* című kötete mintegy összefoglalta akkori költészeti termését. Az ifjú Luzsicza Lajos illusztrálta kötetbe harminc verset foglalt egybe Papp Imre, aki legközelebb 2002-ben jelentkezett a *Pipacsokkal*. Ez, a Lőrincz Zsuzsa grafikáinak köszönhetően vizuálisan különösen sejtelmes kötet huszonhat alkotást fogott egybe. 2008-ban ismét verskönyvvel lépett olvasói elé költőnk, ez a *Papírvessző* című gyűjteményes kötete; a benne olvasható ötvennyolc versből tíz frissebb alkotás, a többiek már ismertek a *Versek* és a *Pipacsok* jóvoltából. A félreértések elkerülése érdekében hadd jegyezzem meg: Papp Imre költő ez idő tájt is alkot, de megcsendesedve, mert korunk egyáltalán nem kedvez a múzsáknak,

kiváltképpen az új utakat, az új téma- és formavilágot kereső költőknek. Napjainkban a nyelv kifejező és közlő szerepe lett a hangsúlyos, míg a befolyásoló, a felhívó jellegű, az érzelmmel telített nyelvtől sokan elzárkóznak. Talán mert ők csak a jelenidejűségben élnek? Papp Imre alkotásfilozófiájának a lényege: a keveset írás, azt is hosszan érlelés után önteni végső formába, rábízva a tudat és a lélek mélyrétegeiben megszületett művet az olvasó igényes érdeklődésére.

A *Versek* előolvasója szerint Papp Imre versei különös, sejtelmes, sajátos világot tárnak az olvasó elé. Szabálytalan mondatainak, csapongó gondolatainak megfejtése nem mindig könnyű, de izgalmas vállalkozás. A *Pipacsokat* ajánló úgy látta, hogy Papp Imre mindent „elhallgatva”, amit ember tudhat érzelmekről, tapasztalásokról, történelemről, világról, fűzte egybe az alkotásait, stílusosan mondván a pipacsszirmokat. A pipacsos versek beszélője a hallgatásával fejezi ki a mindent-elmondás reményét. Nem véletlenül nevezi a *Pipacsok* elemzője a „telt idő torkában” szorongó üzenethagyónak az alkotót. Papp Imre ebben a kötetében a létfilozófia kérdéseinek körébe jutva vall a teljesség örömről, és bármennyire is hihetetlen, de a teljesség rettenetéről is, és a szerző ezt különös érzékenységgel tárja elé. A legfrissebbnek mondható Papp Imre-kötet, a *Papírvessző* könyvajánlója furcsa, erősen „alulstilizált” verseknek látta ezt a gyűjteményt, amely darabjainak megtanulatlan vagy inkább elfeledett grammatikájában, abszurd képeiben mintha egy személytelen személyiség és egy banálisan hétköznapi, mégis szinte metafizikai világ körvonalazódna. A legújabbnak nevezhető Papp Imre-alkotásokban ez a világ intellektualizálódni látszik, hangsúlyos művelődéstörténeti anyaggal, gondolati jelképekkel gazdagodik. Most is jelen vannak a Papp Imre-verseket interpretáló Lőrincz Zsuzsa-grafikák, amelyek bátorítást nyújtanak a költő és az olvasó értelmes, egymást elfogadó találkozásához.

Az olvasó mint alkotótárs

Papp Imre végtelenül szerény ember. Megjelenésével, érzékenységről tanúskodó gondolatai kifejtésével, kapcsolatai teremtesekor lecsupaszítja a nyelv használatát, egyszerűen mondván: abszolút a lényegre törő szellem és lélek. Talán azért, mert megható alázattal van beszédpartnerei, olvasói iránt, mert mindenkiben alkotótársat lát, legfőképpen olyanokat, akik értik, megérteni képesek őt, aki csendes, finom ironiával szemléli önmagát, környezetét és az időt, amelyik kinek bővebben, kinek szűkebben méri az alkotóenergiákat, a napvilágra kerülő köteteket.

A kérdés: vállalkoz-e, hogy alkotótársai legyenek Papp Imrének? Arról van szó, hogy a költők korunkban egyértelműen alkotótársaként tekintenek olvasóikra. Erről, az olvasóval szembeni alkotói elvárásról Illyés Gyula ekképpen gondolkodott: „... ő is (azaz az olvasó) fejtse ki annyi erőt a megértés érdekében, mint a költő a megértetés érdekében.” Papp Imre felfogásában és versírásában is ez a szemlélet az alapvető komponálást illetően.

Fatányéros

Milyen jó hogy egymásnak köszönünk, talán
Janus havában, úgy közepén, éjféltajt a veres hold,
mint múltkor a taxi kerekén és ürügyén,
és bált csinálunk itt, a városban, a fatornyok alatt

dülöngélünk, és roskadozunk, a púp a hátunkon a púpos zsák
 – Évelődik az idő, nyom, leányom néha feltűnő, itt-ott köszörül,
 ahogy elsiklan, a bútorok közt, lélegzel, megint ilyen a helyzet, a kép,
 kifogott az orvos, hogy légy kész ha lecsavarnak

Ebben a jellegzetes Papp Imre-versben éppúgy jelen van az alkotó egyértelmű, sajátos nyelvhasználata és formavilága, mint a filozófiai gondolkodás irányába megmutatkozó tájékozódása. Egyaránt megborozongtató a vers felütése és a versben feltárt létküzdelem: Milyen jó hogy egymásnak köszönünk, (...) mint múltkor a taxi kerekén és ürügyén, (...) és roskadozunk, a púp a hátunkon a púpos zsák (...) légy kész ha lecsavarnak. Hogyan nevezhetjük az ilyen elbeszélői, versírói magatartást? Egyszerűen így: helyzetképfestés, életkép-megjelenítés, aforisztikus vallomástevés – és mindegyik kijelentésünk helytálló. Valamennyiben összpontosított az alkotó szemérmesen rejtegetett érzékenysége, amit férfias érzékenységgnek mondhatunk.

Ütközés

kő örök vagy most az aszfaltba nyomódsz
 a járdára estél fentről valahonnan a dombról
 bemélyedsz kissé alakod majd szikla
 én hogy porlik – csak a formád változik
 majd kissé – facipők lépnek át

Tárgyiasság és szellemiség

A *Papírvessző* című Papp Imre-alkotásfüzért a lét- és sorsfaggató filozófiájának és a szerző nyilvánvaló költészeti seregszemléjének, azaz gyűjteményes alkotásának tekintheti az olvasó. Ez a kötet alkalmat teremt arra, hogy Papp Imre kiérlelt hangú és formavilágú, kisebbségi, pontosabban mondva, hiszen Prágában él az alkotó, szórványmagyarságban teremtő költői világát helyezhessük nagyító alá.

Eltűnődésre készítő a *Papírvessző* gyűjteményes kötet borítójának grafikai megoldása; Lőrincz Zsuzsa rajzát Varga Lajos használta fel a fedél megalkotásához, az olvasói szem elsődleges vonzására. Meghökkenítő az ellenpontosítás ezen a stilizált rajzon: a szögletes formák között két élőlény: egy meredt tekintetű macska és egy lustán-kéjesen nyújtózkodó nő aktja látható. Ez utóbbi téglavörös színnel kiemelve a környező kék legkülönbélebb árnyalataiból. És ettől a pillanattól kezdve valami egészen más, a hétköznapi túl elrugaskodott körülmény, egy izgatót olvasói beállítódás helyzete teremődik meg. A belső borító tükörképe meghitt idillt tár a könyvvel barátkozó elé: gyengéden egymáshoz simuló férfi és nő tűnődve szemlélik a jövőt, mögöttük fekete tónussal kiemelve egy, ugyancsak a távolba kémlelő macska látható. Béke lenne? Nyugalom lenne? Vagy az ijedelem tükröződik? Ez az a két motívum: a vágy és a felelem kettőse az, amelyik meghatározza a *Papírvessző* alkotásait. Nyugalmat vagy zaklatottságot sugároznak? Talán csendes, meditáló olvasásra szánhatta ezeket a műveit Papp Imre? Történetek bomlanak ki a versben beszélő által? Tanító bölcsességek jönnek elének az egyes szemelvényekből?

Ugyanezek a kérdések illeszkednek költőnk frissebb, még publikálatlan művei köré is; ve-
gyük csak ezt a mindenképpen meghökkentő, talán nem túlzás azt állítanom, hogy ízig-vérig
a cseh ironia világából sarjadt Papp Imre-szemelvényt!

Csend

ma egy nyolcvan éves öregasszonyra
pisilés közben a Smíchovi temetőben
az a sírkő amibe kapaszkodott ráesett
tudtommal a Radlickai temető évek óta
be van zárva

A kortárs magyar költészetben gyakoriak a verstöredékek, amikor minimálisra szűkül a
vers, akár egyetlen szóra. Papp Imre művei között számosat találunk, amelyek szűkös terjedel-
műek, ám a képzetet szélesre táróak.

A madarak éneke

A félárbocra eresztett szív olyan, mint mikor
egy zacskóba bevarrod a gombfelhőket,
és a végén kitárod karod.

A természet ábrázolásaként értelmezhetjük ezt a Papp Imre-szemelvényt. Legfőbb témája
a bágyadság, a lelki elernyedtség, az értékvesztettség. Az alkotó merész szimbólumokkal él,
ezek a félig leeresztett árboc, a zacskó, a felhők – ezért az olvasónak a szerző alkotótársául kell
válnia, hogy átélje a lírai hős vágyait, elvágódását: és a végén kitárod karod. Mennyi titok rej-
tőzik ebben a sóhajban, ebben a végtelenített idősíkban! Ezért a szenvedés végpillanata éppúgy
beleérthető ebbe a verssorba, amint az életút zárását kifejező széttárt kar, az örökre megadás
létállapota. E versben a könnyednek tűnő természeti képek sorozata csupán vázlatolt, ugyan-
akkor súlyos és mély filozofikus gondolatokat hordoznak. A mű rövidségéből adódik a már-
már eszköztelenség hatása, eközben a meghökkentő gondolati és formai fordulata. Így éri el a
költő, hogy a festői képek hiánya ellenére is teljes a versszöveg hatásmechanizmusa. Az olvasó
a beszélt nyelvet olvashatja, érezheti, élheti át.

Érdemes közelebb hajolnunk a *Papírvessző* lapjain található művekhez, mert egyenként is fi-
gyelemre méltóak, együtt azonban sokszoros áttűnésben érzékeltetik Papp Imre tárgyiasult líráját.

No. 4.

tiszta száraz fücsomók
szökkennek el a hajnalokkal
és mélyen süppedő
a csatalovak járása
izgatott fájón igazított

Jelenünkben is hat a tárgyas-intellektuális stílus, ez, a 20. századnak a máig érvényesülő, önálló irányzattá lett egyik súlyos kifejezésformája. Ez a közlés mód az értelmi, szellemi tényezők hangsúlyozását vitte diadalra. A tárgyas-intellektuális irányzat szellemében fogant alkotások olvasásakor az élmények kitörölhetetlen élességgel vésődnek az olvasói tudatba, és a dolgok lényegéig, a törvényekig látni, metszőn éles tekintettel kutatni: ez lehet a célja a költőnek, ha képes felismerni a körülötte zavarodott értékrendű világot. Ebben a kifejezés-módban, amint a neve is mutatja: a tárgyiasságnak és a szellemiségnek a kapcsolata fonódik együvé. A kettő egysége kommunikációs kölcsönösségből fakad.

No. 1.

fehér tónusok jönnek ki az emberből
amikor megszületik belé akad a vészbe
kinő a meleg kékből

tovább megy a pirított fűcsomók
bele hessegetik a nyárba kevés
az amit meglehel

aztán teljesen a hamvas szürke
ágakkal kezd pepecselni
eljut a kigombolt földhöz

A szembenézés nyelvezete

Erről a Papp Imre-versbeszédéről nemcsak azt állítom, amit a tárgyas-intellektuális jegyek számbavételével elmondhatok, hanem ráirányíthatom az alkotótárs, vagyis az olvasó figyelmét arra a színvarázsra is, ami alapvetően meghatározója ennek, a No. 1. jelzetű alkotásnak. Miről van szó? Születésünkkor tiszták vagyunk: fehér tónusok, elhagyva az anyaóceán kékségét. Az életünk bontakozását a fűcsomók zöldje jelképezi, ám a remény zöldjébe bele-belemarnak a kudarcok, melyeket itt a pirított fűcsomók jelzős metaforával fest elénk Papp Imre. A nyár hevessége akár az élet delelője, a rendületlen küzdelem, amelyben nyugalom szinte sosincs. Ezt az életélményt az aranyló és vérző színekombináció vetíti elénk. És aztán? Igen, a hamvas és a szürke uralkodik el felettünk, körülöttünk, bennünk, a mindennapjainkban, hogy végül eljussunk a kigombolt földhöz, a sír szájához, amit ez a döbbenetes megismerésen alapuló metafora mutat meg egyértelműen, és így kétségtelenül idéződik fel a fekete, a gyász színe. Miközben az élet verbális rajzolatával szembesít Papp Imre, a nyelv segítségével az életünket meghatározó színvilág is az élet születését, kiteljesedését és elmúlását tárja az érzékenyen olvasó elé.

A kommunikáció nagyarányú térhódításával függ össze, hogy Papp Imre verseibe is jelentékenyen benyomult az élőbeszéd. A kötetlen, esetenként – stilisztikai értelemben – fészületlen versbeszéd visszaszorítja a szóképeket, a hagyományos képes beszédet.

Egysoros – Zsuzskónak

Csak az óvatlan alma lehet szebb a leheletednél

A *Versek*, a *Pipacsok* és a *Papírvessző* darabjaiban is hódít a hiányos mondat, nem egyszer a vulgáris kifejezéseknek is kitüntetett szerepet szán műveiben költőnk, aki a testiségről, a test titkos szenvedélyeiről, az erotikáról is rendkívül szemérmesen vall.

Pipacs

valami mobil, a meztelen
combok között a fehér bugyogó
mit takar, puha, kecses kincset
oly szexis, mint rabszolgaágyék
gyolcs, gyűrötten, fehérén feszít
az étvágy fölött,
ezt reméled, ezt a tetszést,
amikor mellé henteredsz,
mint fickó, vadóc, fogdosó

Papp Imre költészetében is feltűnő jelenség a játékoságra törekvés, például a hangok hangulati árnyalataival, a szótagokkal, a szó erejével és formájával. A hagyomány és az újítás, az új nyelvi-stilisztikai eszközök keresése is jelenlévő Papp Imre költői nyelvében. Ezt a kijelentést is igazolja a költészeti plakátstílus megléte költőnk alkotásaiban, amikor is a konkrét tárgyasággal megjelenített dolgoknak és az időtlenségnek a kettőssége, valamint az ebből fakadó erős feszültség a jellemző. Mindezt a nyomasztó légkört a szokatlan metaforatársítással, a jelzésekre redukált élményekkel, a töredékességgel és a kihagyásos szerkezetekkel teremti meg költőnk, Papp Imre a *Szelek*, a *Nász*, a *Lasszó* és a többiek által.

A torzat, az ijesztőt, a rútát láttatja a groteszk összetett ábrázolásmód többnyire ironikusan, vagyis nem félelmetesen, hanem szánalmasan, nem egyszer nevetségesen, komikus elemekkel. Gyakran visszataszító, undort keltő nyelvi kifejezőeszközöket is felhasználnak a groteszk elemeit alkalmazók, így Papp Imre is, ekképpen kelt szorongást, félelmet, kétségbeesést, így hívja elő az önmagunkkal való szembenézést.

Passz igaza

És mindig előre fizetsz, ha
hajóra lépsz, Kháron, két
rézpénz a fogad között,
az elkért, csereberélt, kiköpöd,
a habban tejfehér bimbók úsznak,
mintha tolnának, kikövesedik a talpad alja

Lelki kapaszkodók

Papp Imre *Versek, Pipacsok, Papírvessző* című köteteiben erőteljes folyamként van jelen a panteizmus is, ez a romantikára jellemző nézet. A panteizmus lényege a természet felett álló Isten létezésének az el nem ismerését valló filozófiai irányzat, amelyik Istent a természettel azonosítja. Ebben a gondolkodásmódban Isten nem más, mint az univerzum lelke. Az avantgárd forrongó, lázas útkeresése, a 20. század első felének társadalmában keletkezett mind erőteljesebb feszültségek, felzaklató embertelenségek idején a klasszikus értékek felé fordultak az alkotók, a szó erejében, hatásában reménykedők. Talán nem is véletlen, hogy ez idő tájt is élenkebben foglalkoztatja költőinket, így Papp Imrét is a panteizmus világlátása.

Mária

te csak ősz van
 tegnap este kint ültem a kispadon
 és átkaroltam a rózsatöveket
 te csak ősz van igen nyugodt
 csak ősz csak ősz

A 20–21. század fordulójának évtizedei olyan traumákat pakoltak egymásra, amelyek feloldozatlanul feszülnek bennünk, mindennapi emberekben.

Április

az öreg fa ripeg-ropog,
 megtartja magát
 aztán mondjuk jön a
 madárköltözködés
 abba beleroppan

Ebben a létállapotban különös lelki kapaszkodót, értelmes pillanatot nyújthat egy-egy vers, költői gondolat, útkereső mássággal jellemezhető látásmód. Papp Imre nem egy alkotása a megváltó kultúrába, a kölcsönös megértésbe, a magunkhoz és a másokhoz vezető útba vetett töretlen hitet hirdeti a viszontagságossá vált időkben.

Üzött

Mindig hab voltál
 aztán tiszta

 a megszelt kenyér, lecsurog
 az ajtón az illat

 az illatod belém hasított

Vajon merre halad, miképpen fejlődik a távlatokban a szlovákiai magyar kisebbségi létből Prágába, a csehországi szórványban élő magyarok közé elszármazott Papp Imre magyar nyelvet őrző, a kortárs magyar irodalmat gyarapító költészete, költői nyelve, kifejezésmódja, eszköztára?

Nem sejtjük, hogyan változik, miként őrzi és újítja meg eddigi kifejezési lehetőségeit, de remélhetően továbbra is ápolni fogja a magyar nyelvet és újabb alkotásokkal fogja gazdagítani a nyolc évszázados magyar nyelvű szépirodalmat.

Legyen erős akaratú a további költői kiteljesedésében Papp Imre!

SIPOS LAJOS

NEMZETFOGALOM ÉS IRODALOM

Natio

A „nemzet” (natio) és derivátumai (nemzeti, nemzetiség, nacionalis, nacionalista) a „születni, származni” alapjelentésű latin igéből eredeztethetők. Az etnikum, etnikai, etnicitás, mely a „natio” származékainak a megfelelője, a görög „ethosz”-ból ered. Az etnikum – a legelterjedtebb fel fogás szerint – területileg, genetikailag, alkatilag és kulturálisan elkülönülő származási csoportok olyan együttese, amelyik a nemzetté válás lehetőségével rendelkezik.

A „nemzet”-nek mint fogalomnak ugyanakkor többféle jelentése van. A középkorban egy uralkodó alá tartozó nemesemberek összességét jelentette, függetlenül az adott személy anyanyelvétől és születési helyétől.[1] A „Natio Hungarica”-nak így jog szerint tagja volt a „hungarus” tudattal rendelkező szlovák, román, német, itáliai és más etnikumokhoz tartozó személy is.

A „nemzet” születése

A 16. századtól új korszak kezdődött: Luther Márton fellépése és a reformáció elterjedése, a Biblia különböző nyelvekre való lefordítása, sokszorosítása és terjesztése nyomán[2] létrejött egy transzeurópai értelmiség, mely újraértelmezte viszonyát nemcsak a hithez, hanem az őt körülvevő népcsoport nyelvéhez és múltjához.[3] Ebben a folyamatban, párhuzamosan a különböző európai államok rendjének és rendszerének kialakulásával kiformalódott az egyes etnikumokhoz tartozók összetartástudata, az anyanyelvükhöz kötődés értéktudata, s a közös történelem képzete is. Ekkortól számítva eshet szó mai értelmében „nemzet”-ről, mégpedig – történelmi távlatból szemlélve – annak hamarosan kialakult két változatáról. Az első egy nemzethez tartozónak számította az egy ország területén élő különböző etnikumok tagjait. A másik a Közép- és Közép-Kelet-Európában volt egykori birodalmakban és a birodalmak helyén létrejött államalakulatokban, azokban az államokban formálódott, amelyekben a lakosság abszolút többsége egy etnikumból származott. Ezekben a közösség és az egyén identitását nem az állami élet, hanem az etnikai hovatartozás, az anyanyelv, a közös történelem tudata, a történelmi szimbólumok és a közösség eredetmítosza határozta meg. A hegei hagyományt követve az első változatot, Fichte és Herder írásai alapján Friedrich Meinecke 1907-ben (nem biztos, hogy találó terminus technicusszal) „politikai nemzet”-nek, a másikat „kultúrnemzet”-nek mondta.

Politikai nemzet

A 19. század második felétől Európában a „politikai nemzet” vált általánosabbá. Megszülettek a klasszikusan multietnikus államok: Belgium, Svájc és Hollandia. És létrejött az egykori szász, bajor, sváb és egyéb német alapnyelvű királyságokból, fejedelemségekből, szabad városokból Németország, a nápolyi, a lombard, a toszkán, a piemonti, a velencei királyságokból, fejedelemségekből és városi köztársaságokból Olaszország. E két nagy államban a valamikori közösség nyelvváltozata, történelemtudata és szimbólumai a meghatározóak ma is. Assisiben például, egy-két olasz lobogót leszámítva, mindenhol csak a város és Umbria jelképei láthatók. A helybeliek a városhoz és Umbriához tartozónak tekintik magukat. Történelmi emlékezetük a 13. századi Szent Ferencig, a 13–14. század határán élt Giottoig, az umbriai festőiskoláig megy vissza. Számukra az Appennini-félszigetet magába foglaló Olaszország pusztán gazdasági-politikai keret.

Nemzetek születése a Kárpát-medencében

Másként alakult a helyzet a Kárpát-medencében. A 9. század végén több hullámban ideérkezett magyar törzsek az ural-altái népcsoport ugor ágához tartoztak. Az ugor, ezen belül a finn-ugor ág az i. e. 3. évezred végén bomlott fel. Ekkortól őseink a honfoglalásig különböző népcsoportokkal éltek együtt, nyelvüket, eredetmondáikat, hitüket azonban megőrizték.[4] Ez az időszak folyamatos genetikai keveredést is jelentett, mely a honfoglalás után folytatódott az itt talált avar pásztornéppel, szláv földművesekkel, germán iparosokkal, a 11. századtól idetelepülő zsidókkal. Az amúgy is vegyes etnikai összetételű honfoglaló magyarság génállománya aztán még tovább gazdagodott a 13. században betelepült kunokkal és jászokkal, a ta-

tárjárás után IV. Béla hívására ideérkezett szászokkal, szlovákokkal, ruszinokkal, románokkal, a török kiűzése után, a „harmadik honfoglalás” idején beköltözött svábokkal, szlovákokkal, románokkal, ruszinokkal, kisebb számban a Kárpát-medencébe érkezett olaszokkal, franciákkal és spanyolokkal.[5]

A magyarság, a népkeveredés ellenére, a 19. század közepéig homogénnek tételezte magát. S változatlanul élt az Anonymus által is szavakba foglalt hun-Attila és magyar-Árpád nemzetiségének azonosságtudata.

A homogén magyarság eszméjét az Erdélyi-medencét lakó székelyek a 19. század második felében részben módosították. Új identitást fogalmaztak meg maguknak. Orbán Balázs 1868-ban Attila hun fejedelem „maradékai”-nak tekintette a székelyeket, akik – leírása szerint – „az V-ik század végétől egészen a rokon magyar nemzet megjötteig fenntartotta magát”, s az „Attila öröksége felett őrködő székelyek szövetségesként csatlakoztak a rokon magyarokhoz, s a sereg előcsapatjaként részt vettek a magyar birodalom alakításainak küzdelmeiben.”[6]

Az mindenesetre tény, hogy a 10–11. század fordulóján a Kárpát-medencében a honfoglaló magyarok leszármazottai szereztek meg maguknak az államot. Ez az állam a 13–15. században Közép-Európa vezető hatalma volt. A 17. század végén az ország ugyan a Habsburg Birodalom része lett, de megőrizte rendi-politikai mechanizmusait, a kiváltságokkal rendelkezők pedig beleszólhattak az ország irányításába. A viszonylagos önállóság egyik jele volt a latin hivatalos nyelvként való használata az állami élet bizonyos fórumain. A soknemzetiségű Habsburg Birodalomban II. József 1784-ben a németet tette az állami ügyintézés nyelvévé, s a soketnikumú magyar királyságban is ezt a nyelvet kívánta egységesítő államnyelvé emelni. A király törekvése ellen fordultak a magyar rendek és a Magyarország területén élő román, szlovák, szerb, horvát és cseh etnikumhoz tartozók is. Amíg Nyugat-Európában a birodalmi elv és a birodalmat alkotó, más nyelvet beszélők közötti nézeteltérések nem emelkedtek politikai szintre, addig a Kárpát-medencében a nyelvi szabadságjogokért vívott küzdelem végletesen szembe fordította a más és más nyelvet beszélő népcsoportokat. A nyelvi és kulturális öntudatra ébredt, de önálló állami léttel nem rendelkezők megindították a harcot saját államuk megeremtéséért.

A 19. század második felében pedig az itt élő etnikumok hozzákezdtek a maguk „ezredéves múlt”-jának megfogalmazásához.

Egyes szlovák és román történészek kétségessé tették a honfoglaló és önálló azonosságot teremtő magyarok jogát a Kárpát-medence területeihez. A székhelyét Fogarásról Balázsfalvára áthelyező román püspök, Inocenthie Micu-Klejn már az 1730-as években követelte a románság mint politikai entitás elismerését, szavakba foglalta a dákóromán kontinuitás történeti koncepcióját, őshonosnak tekintve Erdélyben a románságot, azt a pásztor-népcsoportot, amelyik antropológiai, őstörténeti, nyelvföldrajzi bizonyítékok és az oklevelek tanúsága szerint a 13. században tűnt fel Magyarország területén.[7] A 19. században Micu-Klejn szellemi örökösei megszerezték a valamikor egységesnek gondolt román területeket: Moldovát, Havasalföldet, Bukovinát és az Erdélyi-medencét. Az 1930-as évtizedtől, Lucian Blaga *Spațiul mioritic* (A mioritikus tér) című könyvétől számítva pedig a dákóromán kontinuitást történetileg autentikusnak tartó román történészek „barbár magyarok”-ról írtak, akik megváltoztatták „a román történelem menetét”, arra kényszerítették az „öslakosokat”, hogy vonuljanak vissza „az organikus életbe”, s „etnografikus egyházi kultúrával” bojkottálják a „történelmet”, őrizték meg a

maguk szakrális lényegét addig, amíg létrejön az önálló román állam.[8]

A szlovákok nem csak a valamikori Felvidéket tekintették-tekintik őshazájuknak (ahol 1910-ben 881 326 magyar anyanyelvű élt, s Galántától Dunaszerdahelyen, Léván, Rimaszombaton, Rozsnyón, Királyhelmeceen és Kassán a lakosság 66,5–98,7%-ban magyar volt).[9] Őshazájuknak számították-számítják a Kárpát-medence nagy részét. A ma használatos szlovák gimnáziumi tankönyvekben „magyar hordák”-ról lehet olvasni, melyek elpusztították az első közép-európai keresztény államot, a 883-tól létező Szlovákiát, „megbontották” az eredetileg összefüggő szláv településterületet. Azt a látszatot keltik, „mintha a mai határok között létező Szlovákiának az elmúlt ezer évben mindig is létezett volna a mai Magyarország területének egészét kitöltő változata.”[10]

Kultúr-nemzet, politikai nemzet

A Kárpát-medencében az 1920-as békediktátum után megalakult államok, Friedrich Meinecke fogalmai szerint, küldetéstudattal, nacionális önbizalommal szervezték és szervezik a politikai rendszerüket. Az ott élő, más etnikumhoz tartozókat nem tekintik államalkotó tényezőknak, még az Örvidékkel (mai nevén: Burgenlanddal) gyarapodott Ausztriában sem. Élesebb a diszkrimináció Romániában és Szlovákiában, ahol az őslakos magyarok ma élő utódait magyarul beszélő románoknak és szlovákoknak mondják. „Kultúr-nemzetként” viselkednek.

Magyarország mai rendszerében multi-etnikus „politikai nemzet”. Két jellegzetességgel. Egyrészt segíti a területén élő, más etnikumhoz tartozók saját identitásalakítását, s őket is nemzetalkotó tényezőknak tekinti. Másrészt – nem egyező mértékben – az 1960-as évek közepétől óvatosan, ma határozottan és jogi eszközökkel is támogatja a környező államokban élő magyarokat a nemzeti nyelv, a nemzeti kultúra megtartásában, a magyarsághoz tartozás érzésének megőrzésében.

A magyar literatúrának az a része, amelyik évszázadokon át tematizálta a magyar etnikum, a magyar állam és a magyar nemzet sorsvállalását és sorsváltozását, néhol párhuzamosan, néhol azt megelőzve, máshol megkésve követte ezt a folyamatot.

A latin nyelven írott krónikák közül Anonymus, Kézai Simon és Kálti Márk megemlíti a hun-magyar rokonságot. Csáti Demeter az 1526 körül készült *Ének Pannónia megvételeéről* című versében „Szithiából [!] kijött” magyarokat idéz, akárcsak a *Papvilág Magyarországon* című alkotás névtelen szerzője. A török hódoltság százötven évében és a kuruc-labanc harcok időszakában válnak hangulati és tematikai sablonokká és toposzokká a magyarok közti viszályról, a területében megkisebbedett hazáról, a „szegény megromlott s elfogyott magyar nép”-ről szóló fordulatok.[11] Ebben az időszakban jelenik meg költészetünkben több olyan képzet, amelyik a reformkorszakban küldetéstudatot felépítő „kultúr-nemzet”-fogalom része lesz. Ilyen például a bűnökért haragvó és az országra romlást hozó, az országot büntető Isten toposza.[12] Ebben az időszakban bukkan föl és válik általánossá a katolikus és protestáns énekekben az Isten áldásáért való könyörgés.

A Közép-Európában középhatalmi ábrándokban élő, a millenniumi ünnepségekkel egy új ezer évet is köszönteni akaró hivatalos Magyarország nem „politikai nemzet”-ként, hanem nagyon erős küldetéstudattal rendelkező „kultúr-nemzet”-ként lépett fel. Ennek az eszmének megvoltak a hívei az irodalomban egészen az 1940-es évekig, esetleg még tovább is. Közéjük

tartozott Rátkay László, a *Gyere haza, Kossuth Lajos* című versével, Sas Ede a *Március 15*-tel, Szabolcska Mihály, Vargha Gyula, Váradi Antal, Zempléni Árpád (ő *Az ő. Kossuth-legenda* című alkotással), a Nemzeti Galéria képeinek Romániába történő elszállítását megakadályozó ezredről írt *Romanelli* című versével Zichy Géza gróf, Czóbel Minka, Farkas Imre, Gáspár Jenő, Gyökössy Endre, *Az ezeresztendős magyar szerzője*, Harsányi Lajos és mások. Ők valamilyen formában a „magyar kultúrfölény”-gondolat hívei voltak.

Nem tartozott bele ebbe a körbe Jászi Oszkár, Szabó Ervin, Babits Mihály és Ady Endre, akik tisztában voltak azzal, hogy a sokféle etnikumú Magyarországon nem lehet megélni a magyar hazafiságot e keretek között. Ady, hogy csak egyetlen szerző dokumentálja az 1920 előtti másként gondolkozást, 1905. április 8-án ezt írta a *Budapesti Naplóban* *A nacionalizmus alkonya* című cikkében: „A hazafiság valami olyan sine qua nonja az embernek és a társadalomnak, hogy még fogalommal sem kell sűríteni, s szót sem kell keresni hozzá. A közös kultúrában a közös társadalmi munkában álló, becsületes, munkás emberek mind azok. Hazafiak, ha úgy tetszik. Aki ellensége a haladásnak, a jobbra törésnek, az emberi szellem feltétlen szabadságának, hazaáruló, ha örökösen nem tesz is egyebet, mint a nemzeti himnusz énekli.” *A Huszadik Század* 1912. november–decemberi számában meg ezt írta *Ady S ha Erdélyt elveszik?* című írásában: „[...] Erdélynek külön lelke van, s fenyegető, brutális, de vajmi lehető térképváltoztatások két emlőről szakítanának le két ikergyermeket, a magyart és a román.”

1920 után a „kultúrnemzet” fogalmi rendszerében gondolkodók, anélkül természetesen, hogy Meinecke gondolatmenetét ismerték volna, e fogalom jellemzői alapján minősítettek. Verseikben, novelláikban, regényeikben vagy teljes kultúrarevizíót, vagy a zömmel magyarok által lakott részek visszacsatolását remélték. Mások tudták, amit Babits Mihály az 1919 februárjában az *Új Világ* című lapban leírt: „Nem a föld maga szent, hanem a föld a haza: a föld csupán lakhely, üzlet és gazdaság.”[13] Ez a nem területiális elvű, nem küldetésstudatú, nem kirekesztő nemzetfogalom a „politikai nemzet” körén belül gondolkodik. A nemzetben az etnikumok nyelvét, kultúráját, történelemtudatát és – mindenekelőtt – az egyéni vállalat tekintette-tekinti meghatározónak.

A nemzetre vonatkoztatott, s tendenciájában helytálló fogalmak azonban steril formában természetesen nem alkalmazhatók a magyar nemzetre és a magyar irodalomra. A magyarság a tizenhat európai kisebbség közül a legszármazottabb: a nemzet 25,1%-a élt 1980-ban a határokon túl.[14] Az abszolút szám bizonyára változott azóta, az országok azonban semmiképp. A nemzet állami szétagoltsága ugyanakkor nem befolyásolja azt a tényt, hogy az országhatárokon belül és azokon túl született, magyar nyelven készült, a magyar kulturális hagyományra támaszkodó alkotások egyazon nemzeti irodalomhoz tartoznak.

Többszörös kötődés

A más államokban született magyar szépirodalmi alkotások azonban – amint erről Kányádi Sándor írt[15] – többszörös kötődésűek. Kapcsolódnak a magyar nyelvhez és a hagyományokhoz, ahhoz a magyar környezethez, melyben létrejöttek, továbbá annak az államnak a kulturális örökségéhez, ahol a különböző etnikumok művészete nem egyszerűen egymás mellett él, de hat is az egyik a másikra. „A többszörös kötődések ugyanakkor nem alakították át radi-

kális módon ennek az irodalomnak a »szociológiai« lényegét.”[16] Olyan művek jelzik ön- és sorsazonosságunkat, mint Babits Mihály *Hazám* című verse, József Attila *A Dunánál* című költeménye, Dsida Jenőtől a *Csokonai sírjánál* és a *Psalmus hungaricus*, Illyés Gyulától *A faj védői*, Csoóri Sándor *Rejtett önarcképe*, Csanádi Imre *Csillagfogója*, Bella Istvántól a *Tudsz-e még világot?*, Mezey Katalintól a *Határaink* és Kányádi Sándor verse 1991-ből, a *Kököporsó*.

JEGYZETEK

- [1] Anderson, Benedict, *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmusról és elterjedéséről*, ford. Sonkoly Gábor, Bp., L'Harmattan Kiadó, 2006, 23–33.
- [2] A Biblia 1552 és 1564 között 430 teljes vagy részleges kiadást ért meg. Vö. Székelyhidi Ágoston, *Nemzet, anyanyelv, anyaország*, Magyar Napló, 2009/10, 32.
- [3] Romsics Ignác, *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19–20. században*, Bp., Napvilág Kiadó, 2004, 9–10.
- [4] Balázs Géza, *Nyelvünk múltja, jelene és jövője = Magyar kulturális kalauz*, szerk. Bognár Antal, Szondi György, Bp., Napkút Kiadó, 2011, 13–17.
- [5] Czeizel Endre, *A magyarság genetikája*, Bp., Galenus Kiadó, 2003, 21–47, 75–86, 94–94; Romsics Ignác, *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában*, i. m., 51–60.
- [6] Orbán Balázs, *A székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*, Pest, Ráth Mór bizománya, 1868, I, 4–5.
- [7] *Erdély története*, főszerk. Köpeczi Béla, Bp., Akadémiai Kiadó, 1987, I, 301–305, 341–347, II, 1015–1016.
- [8] Miskolczy Ambrus, *Lélek és titok. A „miozitikus tér mítosza” avagy Lucian Blaga eszmévilágáról*, Bp., Közép-Európa Intézet–Kortárs Kiadó, 1999, 24–39.
- [9] Kocsis Károly, *Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd államokban*, Bp., Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 1990, 102–104.
- [10] A szlovák tankönyvekben ilyen fejezetcímek vannak: „Szlovákia az utolsó Árpád-házi uralkodók idején”, „Gazdasági és szociális fejlődés a 14–15. századi Szlovákiában”. Ezekben a szlovák tankönyvekben a Trianon előtti Magyarországot „Uhozszo”-nak, lakóit „uhosz”-nak, a Trianon utánit „Madarsko”-nak és „Madár”-nak nevezik. Vö. Simon Attila, *Magyarságkép a szlovák gimnáziumi tankönyvekben*, Rubicon, 2009/4, 62–64.
- [11] Tinódi Lantos Sebestyén, *Prini Péternek, Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról*; Bornemisza Péter, *Síralmas énnéköm...*; Rimay János, *Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán, fögyásán*.
- [12] Szegedi Gergely: *A magyaroknak síralmas éneke a tatár rablásról*; Névtelen: *Erdély veszedelméről*; Rimay János: *Kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán, fögyásán*; Névtelen: *Gondolkodjál szegény magyar...*; Névtelen: *Magyarország romlásáról*; Névtelen: *Oh, keserves gyászba öltözött szép hazám*; Névtelen: *A boldog Szűz Máriához*.
- [13] Babits Mihály, *Esszék, tanulmányok*, s.a.r. Belia György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, I, 551.
- [14] Kocsis Károly, *Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd államokban*, i. m., 99.
- [15] Kányádi Sándor, *Líránkról Bécsben*, Korunk, 1968/1, 68–73.
- [16] Pomogáts Béla, *A magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)*, Csíkszereda, Pallas Akadémia Könyvkiadó, 2008, I, 27.

A magyar nyelvészek panteonja - Titkok titka kiállítás, Széphalom

HÓDI SÁNDOR

A NYELV MINT SZEMÉLYISÉGFORMÁLÓ KÖZÖSSÉG

Ismeretes, hogy ma az egyén és közösség viszonya – mind elméleti, mind gyakorlati szempontból – eléggé problematikus.

Az elidegenedésről

A nyugati kultúrában az egyén került túlsúlyba, mi azonban abban a helyzetben vagyunk, hogy volt szerencsénk a közösségi érdekek túlsúlyát is megtapasztalni az államszocializmusban. Ma az individualitás időszakát éljük, korábban a kollektivizálását. Egyik is, másik is az emberi együttélésre adott rossz történelmi válasz, amennyiben az embert mint társadalmi lényt egyediségében szembeállítja az ember társadalmiságával. Ezt a jelenséget elidegenedésnek hívjuk.

Az elidegenedés fogalma arra utal, hogy valaha létezett az embernek önmagához, másokhoz, munkájához valamilyen mindent egybefogó identitása, azonossága, amelyet aztán valahol a történelem során időközben elveszített. Hogy történt, mint történt, pontosan nem tudjuk, erre vonatkozóan számos értelmezés látott napvilágot, tény azonban, hogy a társadalom egyre inkább az ember fölé tornyosult, idegen hatalommá vált. Az egyik ember elidegenedett a másiktól, elidegenedett az elődök által felhalmozott tudástól s végül önmagától. Hovatovább

ma már elidegenedtünk magától az elidegenedés fogalmától is, nem szívesen használjuk, nem egészen értjük, mit értsünk alatta.

Ma az ember mintegy „lecsupaszítva” társadalmiságától, gyökértelenül, idegenként él a világban. Ebben az értelemben nem tévedünk, ha a kapitalizmus és a kommunizmus után ma a globalizáció jelenségében is az elidegenedés további elmélyülését látjuk. Függetlenül attól, hogy az elidegenedés fogalmát sokan sokféleképpen használják, sőt az elmúlt évtizedekben nálunk alaposan le is járatták, az amerikai szociológusok pedig nem értik és nem is nagyon használják, a mi világlátásunkban azonban, amelyet Fichte, Hegel, Schelling, Feuerbach, Marx, Lukács, Ernst Bloch, Erich Fromm, Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger, Sartre és mások neve fémjelez, az elidegenedés fogalma érthető és továbbgondolásra kötelez.

Az identitás eróziója

Az egyén és társadalom viszonyát a mindennapi életben az emberek többsége meglehetősen pragmatikusan látja. Mindenki tudatában van annak, hogy az ember társas lény, aki kisebb-nagyobb csoportokba szerveződve él, amelyeknek alapja a munkamegosztás és az együttműködés. Az igazi csoportokat (lakóhelyi közösség, kórus, gazdasági társaságok, politikai pártok, civil szervezetek stb.) az autonóm személyiségek szabadon hozzák létre, minden egyéb közösségi formációba az emberek beleszületnek, amelyek (család, lakóhely, nyelv, nemzet) meghatározzák társadalmi mozgásterét. Ez a dolgok jelenségszintje, aminek azonban vajmi kevés köze van ahhoz, amit a személyiség társadalmi meghatározottságán értünk.

Azzal sem jutunk közelebb a dolgok megértéséhez, ha felismerjük, hogy ennél a mindennapok szintjén is bonyolultabb a helyzet, szinte lehetetlen például nyomon követni és számon tartani, hogy élete folyamán ki milyen, hányféle csoporthoz tartozik. Nem eléggé egyértelműek és tartósak azok az identitáskategóriák, amelyek ebben a vonatkozásban eligazítással szolgálnak, és az Én határaitra vonatkozóan személyiségünknek állandóságot biztosítanak.

Az élethelyzetek változékonysága és sokfélesége mellett más is nehezíti az eligazodást. A nemi, családi, etnikai, vallási, kulturális, politikai, regionális, ideológiai stb. kategóriák ugyan egyértelmű jelentéssel bírnak, a bizonytalanság tehát nem szemantikai természetű, az önbesorolás alapjául szolgáló identitáskeretek viszont az adott hatalom – politika, kultúra, társadalmi rendszer – szempontjából nem egyformán fontosak és kívánatosak. Olyannyira nem, hogy néha nagy nyomást gyakorolnak ránk az osztatlan azonosulás érdekében, néha meg minden eszközzel igyekeznek kivenni a fejünkből minden kollektív identitáskeretet, ami addig támaszt, eligazodási pontot jelentett. Jelenleg az a helyzet, hogy az egyre nagyobb és átfogóbb identitáskeret a „trend”. Legjobb lenne mindjárt az „emberiséggel” azonosságot vállalni, de legalább az „európai értékekhez” felzárkózni. Ezzel együtt a korábbi természetesnek tartott közösségek – család, vallás, nemzet – a magánéletbe szorulnak vissza, s ezzel együtt gyors és látványos eróziónak indulnak.

A közösségi kereteknek látványos változásai, amelyek a gyakorlatban többnyire megbélyegzést, üldöztetést, politikai nyomást, agymosást, mindenképpen „önfeladást” jelentenek, az elmúlt évtizedekből jól ismertek számunkra, különösen a nemzeti hovatartozás szempontjából. Nemkívánatos volta miatt nemzeti tudatukat az emberek milliói ma is negatív módon élik meg, néha „szégyenbélyegként” viselik, vagy kisebbségi komplexustól szenvednek miatta. Az

identitás eróziójáról beszélünk, melynek következtében az önazonosság keretei elmosódnak, omladoznak, ami néha komoly lelki problémákkal jár együtt. Mások viszont ragaszkodnak identitásukhoz, büszkék rá, néha kérkednek vele, konfliktusokba keverednek.

Elvárások és kötelezettségvállalások

Az egyén és közösség viszonyáról beszélve abból kell tehát kiindulnunk, hogy a valahova tartozás bizonytalansága és az egyértelmű azonosság hiányállapota jellemzi személyes életünket. Ennek a bizonytalanságnak és hiányállapotnak az okai többértűek. Valamely közösséghez való tartozás pszichológiai értelemben az ember identitásválasztásában – azonosságvállalásában – nyilvánul meg. Az identitás voltaképpen szoros érzelmi-tudati kötődést, olykor a csoporttal való teljes azonosságvállalást jelent. Elméletileg így van, a gyakorlati életben azonban ez számos problémát vet fel. Az azonosulás nem mérhető zsinórmértékkel, nem mindenkinél egyforma mértékű és azonos szintű. Egyesek részéről erősebb, mások részéről gyengébb kötődést jelent. A közösséggel kapcsolatos elvárások és kötelezettségvállalások is eltérőek. Nincs olyan csoport (közösség), amely adott időpontban lefed, kielégít minden egyéni elvárást, érdeket, szükségletet, és fordítva, nincs olyan egyén, aki maradéktalanul elégedett lenne minden más csoporttag viselkedésével, következésképp több-kevesebb elégedetlenséggel viszonyul magához a csoporthoz is. Ezt úgy mondjuk finoman, hogy egy „megosztott és strukturált” társadalomban élünk.

Az emberek különbözőségéről beszélünk, anélkül, hogy végiggondolnánk, hogy az egyéni különbségek, szembenállások miből erednek. Nem fogunk itt ennek taglalásába hosszasan elmélyedni, elég, ha leszögezzük, hogy maguk a társadalmi szerephelyzetek – voltaképpen a csoportkötelek – és a velük járó funkciók, elvárások és kötelezettségek azok, amelyek behatárolnak, és adott esetben szembehelyeznek bennünket egymással. A társadalmi lét sajátossága, hogy miközben az összes tagját formálja, alakítja, egymásra utalja, körülményeink, élethelyzetünk, társas viszonyaink megélése – agyunk (elménk) eltérő állapotai – miatt úton-útfélen konfliktusba is keveredünk egymással.

Az Én és a mi problémája

Jóllehet az egyén – lélektani és filozófiai értelemben egyaránt – egy egészet alkot a társadalommal, a fejünkben levő társadalom- és emberkép mégsem azonos ezzel a valósággal. Nemcsak az a gond, hogy minden egyén fejében más kép él az életről, az emberről, a közösségről, a világról, hanem hogy azok a gazdasági, társadalmi, kulturális viszonyok, amelyek meghatároznak bennünket (lelkünket, életünket), a dolgok természetéből adódóan a valóságban is elmentmondásosak. A személyes élet és a közösségi lét nincs fedésben egymással, ebben rejlik az emberélet mély – és úgy tűnik feloldhatatlan – drámája.

Az „Én” és a „mi” problémája régtől fogva az egyik legnagyobb kihívás a gondolkodó ember számára. Ennek ellenére a kérdés elméleti tisztázása terén nem jutottunk sokra, a gyakorlati megoldási kísérletek pedig (kapitalizmus, kommunizmus, globalizmus) egyenesen katasztrófákba torkolltak. A közgondolkodás ma is ott tart még – beleértve az intézményesült tudatformákat is: művészetet, tudományt –, hogy a személyiséget különálló, zárt egésznek, jól kö-

rülhatárolható rendszernek tartja, amely úgymond „természeténél” fogva „önmegvalósításra” törekszik, és mint a cselekvés „dinamikus központja”, sajátos ítélőképesség birtokában önnön sorsát magában hordozza. Ez a gyakorlati életben azt jelenti, hogy az egyén igyekezzon minél többet kihozni magából, akár annak árán, hogy nem vállal közösséget semmi és senki mással. Ez a tökéletes elvadultság jellemzi a nyugati civilizációban mérvadó emberi gondolkodást és magatartást. Mit sem számít, hogy a személyiség „zárt egészként” való elképzelése pszichológiai nonszensz. Hiszen az egyén nemcsak hogy szoros kapcsolatban áll más „zárt rendszerekkel”, de alapvetően olyan társadalmi-kulturális háttérre (nyelvre, anyagi és szellemi örökségre) építkezik, amely nélkül a személyiség elképzelhetetlen, hiszen az ember, minden ellenkező állítással szemben, nem eleve adott „személyiséggel” jön világra, hanem úgy tesz rá szert a körülötte levő világ megismerésével és a kultúra – nyelv, anyagi és szellemi örökség – elsajátításával.

Mentális reprezentációk

Ne feledjük, az élet attól személyes, hogy megpróbáljuk keretbe rendezni és tartalommal kitölteni a rendelkezésünkre álló időt, ami korántsem mindenkinél azonos módon zajló kumulatív, egyenes vonalú, szerves fejlődés (növekedés), hanem egyszeri és megismételhetetlen helyzetekből, döntésekből, élményekből tevődik össze. A megismételhetetlen helyzetekből, döntésekből, élményekből összeálló egységet nevezzük személyiségnek, a sok egyéni életből, személyiségből, azok összességéből létrejövő képződményt pedig társadalomnak, közösségnek. Tudományágak sora próbálja ezeket a mentális reprezentációkat (a személyiség és közösség fogalmát) valamilyen tartalommal megtölteni, megfogható, apró részletekre szedni. Ámde a személyiség és közösség esetében az említett fogalmak (a velük kapcsolatos szavak, információk) megfogható dolgok, tények helyett csak az emberi elme által létrehozott mentális reprezentációkra utalnak.

Személyiségről és közösségről szólva nem fizikai valóságról, hanem pszichológiai és társadalmi állapotokról, az elme által létrehozott információkról beszélünk, amelyek nyilvánvalóan nem fedik sem az egyén, sem a közösség „tartozékait”, különböző dimenzióit. Nem is tartalmazhatják, hiszen az egyén és a társadalom, az „Én” és „mások”, a személyiség és közösség, a két önálló és egymással gyakran szemben álló képződmény szellemi alapjai ugyanazok, bár mindkettő abszolút alapelvként él a tudatunkban, valójában összefüggő, egymást kölcsönösen meghatározó dolgot jelentenek.

A mondottak alapján nem kell csodálkoznunk azon, hogy az ember individuális és társadalmi (kollektív) természetének értelmezése tudományos értelemben is meglehetősen problematikus.

Csoportképződés

Az individuális Én és az önmegvalósítás zabolátlan hangoztatásán kívül ma minden identitást, csoporthoz tartozást gyanakvással, idegenkedéssel, fenntartásokkal fogadunk. Ennek az idegenkedésnek a gyökereit keresve hosszú és kalandos kitérőt kellene tennünk, amitől hely és idő hiányában itt eltekintünk. Kétségtelen viszont, hogy a gondok egy része önmagával a besorolással kezdődik, ami a valóságban a „mi” és „ők” szembehelyezését jár együtt.

Találomra osszuk kétfelé, A és B csoportba egy osztály tagjait. A két csoportba osztás során lehetőleg ne vegyünk figyelembe semmiféle megkülönböztető jegyet (nem, magasság, küllem, értelmi szint, ügyesség stb.). Figyeljük meg, hogy mi történik. A csoport tagjainak nem kell semmit sem tenniük, közös feladatot, munkát vagy efféle végezniük, ami mondjuk, az A és a B csoport tagjait közelebb hozná egymáshoz, „összekovácsolná”. Elég csupán az, hogy A és B csoportba soroljuk őket. Ez a lényegtelen dolog elég ahhoz, hogy az ún. „szocializációs kategorizáció” folyamata beinduljon, ami abban mutatkozik meg, hogy az A csoport tagjai az A csoport tagjait, a B csoport tagjai pedig a B csoport tagjait részesítik előnyben: őket tekintik „jobbnek”, „különbnek”, „tisztességesebbnek”, anélkül, hogy ennek bármilyen valóságalapja lenne. (Vö. Erős Ferenc: *A válság szociálpszichológiája*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1994: 98.) Egyes felfogások szerint az elkülönülés további fokozatokat generál, mint pl. a másik csoportba tartozók elkerülését, csúfolását, sértegetését, diszkriminálását, fizikai erőszak alkalmazását, és végül, ha tehetik, a csoport megsemmisítését.

Személy szerint ebben az indulatok spontán „generalizálódásában” nem hiszek, ellenben úgy vélem, hogy a pszichológia ezzel az elméleti okoskodással igyekszik a csoportellentétek valós okait elkendőzni, amelyek mögött kőkemény társadalmi ellentétek feszülnek. Azt is mondhatnám, hogy a csoportközi jelenségek „elpszichologizálását” jelenti. Az efféle pszichologizálás különösen a nemzeti közösségek rovására szokott történni, amennyiben a hatalom megragadásával a többség – nemzeti mezbe öltözve – hajlandó az etnikai kisebbséget diszkriminálni, elnyomni, megsemmisíteni.

Csoportok halmazza

A társadalom természeténél fogva csoportok halmazára bomlik, illetve csoportok halmazából tevődik össze. Ebben az értelemben nincsen olyan ember a világon, akit mások valamilyen csoport-hovatartozása alapján ne sorolhatnának be a „megvetett”, „tisztességtelen” kategóriába. Más nézőpontból viszont sokszor velük egyazon csoportba tartoznak, s közösen tartanak valamely más csoportot „szívtelennek”, „élősködőnek”, „zsarnoknak”, „undoknak”. A vonzalmak és ellenérzések, a rivalizálás és a közös érdekelttség végül is, normális esetben csak színezi, mozgalmassá, ellentmondásossá teszi a társadalmi együttélést, de ahhoz, hogy egyik csoport a másik elpusztítására törekedjen, ennél jóval több kell.

A hatalom gyakran rájátszik a csoportszerveződésre, amennyiben valamely kisebbséget – másneműeket, vidékieket, más nyelven beszélőket – bűnbaknak kiállt ki az előállt nehézségért, tudatos manipulációval a bizalmatlanság, a kijátszottság érzését kelti az emberekben. Nem célunk itt a csoportközi viszonyok labirintusában hosszasan bolyongani, a probléma lényegére szerettem volna rámutatni: nevezetesen arra, hogy nem a csoportközi viszonyok gerjesztik és élezi ki a csoportközi feszültséget, tehát nem az egyén pszichológiai mechanizmusa, hanem maga a társadalom és a történelem, amennyiben a javak és a hatalom koncentrációjára irányuló törekvés kíméletlenül szembeállít egymással embereket, csoportokat, népeket. Ettől azonban a csoportok léte, szükségessége nem kérdőjelezhető meg. Teszem azt, a különféle etnikumú csoportok természetes idegenkedése egymástól, ha a viszonyukat nem terheli más politikai, gazdasági feszültség, akár kölcsönös vonzalommá is mélyülhet, amennyiben az ember természetes hajlandósága, hogy vonzódna az újhoz, ismeretlenhez.

A nyelv mint közösség

Nem kívánok itt a csoportdinamikai folyamatok elemzésével mélyebben foglalkozni, nevezetesen, hogy különböző csoportok hogyan befolyásolják az egyén viselkedését, választásait, kapcsolati módjait, értékszemléletét, életvitelét. Egyetlen kivételt teszek, amennyiben szeretném kiemelni a nyelv közösségteremtő és személyiségformáló szerepét. Ennek azért érzem szükségességét, mert nemcsak a mindennapi észjárás siklik el afölött, hogy a személyiség meghatározottsága szempontjából a nyelvi-kulturális közösség milyen kivételesen fontos szerepet játszik, hanem meglátásom szerint ebből a szempontból az érintett tudományágak sem állnak a helyzet magaslatán. Ugyanakkor a nyelvnek erre a kivételes szerepére a nagy művészek, írók, költők, pontosan ráéreztek, és a maguk eszköztárával ezt jól érzékeltették. Ennek a meglátásának ad hangot Tolcsvai Nagy Gábor is a *Nyelv, érték, közösség* című könyvében, azt írva, hogy a magyar nyelvet közösségi, nemzeti és személyes létezésünk eszközeként és jelképeként évszázadokon át már sokan értelmezték. A nagy költők világlátásának és pszichés-történelmi alkatának a gyökerei Széchenyi, Vörösmarty, Kölcsey és Babits, Ady, Illyés és mások munkásságában jól tetten érhetők. A nemzet az említettek számára afféle szuperszemélyiség, amelynek sorsa az ő sorsukat szimbolizálja, illetve fordítva, saját sorsukban a nemzet sorsát vélik látni. A költészet nemcsak a társadalom megosztottságát látja – és láttatja –, hanem azt is, hogy a lelkekben vadul csatázik a félelem, a szorongás, az éhség, a kéjvágy, ami visszahat az adott közösségre. Nem egyszer a személyes halálfélelem és szorongás veti fel a nemzethalál vízióját. Babitsnál például a nemzet modern apokaliptikája erősen hasonlít egy végzetesen megostromolt emberi szervezetre.

A nemzeti identitás, a magyar identitás tulajdonképpen egy gyűjtőfogalom, amelybe sok minden belefér. Annyira képlékeny fogalom, hogy egzakt tudományos meghatározása nagy nehézségekbe ütközik, a valóságbeli megfelelőjét pedig még nehezebb természettudományos módszerekkel vizsgálni. Persze nem abban az értelemben, ahogyan a költő képzeletében felmerül, hogy a nemzet kollektív egyén, valamiféle nagy organizmus lenne. Azt azonban jól látják, hogy a nyelvbe, kultúrába, tradícióba való ágyazottság a személyiség kiteljesedésének, az individuum szabad kibontakozásának záloga, amelynek tudományos igazolása – többek között – éppen a pszichológia feladata lenne.

BALÁZS GÉZA

ANYANYELV, GONDOLKODÁS, IDENTITÁS

Nyelv és gondolkodás viszonya az általános nyelvészeti, nyelvfilozófiai összefoglalók alapvető kérdése, sőt, a nyelvről való gondolkodás egyik alaptétele.

Érdekes módon az anyanyelv és gondolkodás kérdése már korántsem ennyire általános és alapvető a nyelvtudományban. Elképzelhető, hogy azért, mert nyelven többnyire egy konkrét nyelvet, s leginkább anyanyelvet értenek a nyelvészek. Pedig érdemes megkülönböztetést tenni az elvont nyelv és az anyanyelv között, már csak azért is, mert sok tekintetben különbség van anyanyelvi és más nyelvi (tanult nyelvi, idegen nyelvi) gondolkodás, gondolkodási műveletek között. Sejthető, s bizonyítható is az anyanyelv kiemelt fontossága.

A tárgyalandó jelenségek kapcsolatba hozhatók a velünk születettség (innátizmus), az idegrendszeri (agyi) plaszticitás, a tudatalatti-ösztönös megnyilvánulások, az érzelmi hangoltság (intelligencia) és a nem verbális-verbális gondolkodás közötti kapcsolatok kutatásainak eredményeivel, valamint sajátos módon érintik és részben megerősítik az ún. Sapir-Whorf-hipotézist (SWH), azaz a nyelvi relativizmus hipotézisét, mely szerint a nyelv meghatározza vagy legalábbis befolyásolja a gondolkodást. Ennek „enyhe” változatát, tehát a gondolkodás és anyanyelv között fennálló valamilyen, de véleményem szerint többszintű determinációt erősíteni látszanak az említett és idézendő kutatások.

Megközelítésmódom antropológiai nyelvészeti, vagyis a jelenségek felől közelítek az elméletek felé. Az írásban felsorolt elméleteket csak megerősítésként idézem.

Mi az anyanyelv?

Az anyanyelv (nevéből is fakadóan) érzelemtelített terminus. Érzelmi árnyalás nélkül a következőket állíthatjuk róla. Az anyanyelv:

- elsőnek megtanult nyelv,
- általában a szülőktől (főnevelőktől, gyakori esetben nagyszülőktől stb.) sajátítjuk el,
- az elsajátítás spontán, ösztönös (az anyanyelv „játszva bővül”),
- természetes könnyedség figyelhető meg a használatában (mind a szövegalkotás, mind pedig a szövegértés területén).

Még néhány jellemzővel tovább árnyalhatjuk az anyanyelvet (Ankerl 2000. 106, 108–124. stb., Balázs 2000. 68). Tehát az anyanyelvet még a következők is jellemzik:

- elsődleges (elemi),
- alapvető kognitív és társadalmi kategorizálás meghatározója,
- világszemléletet határoz meg („gyengített” SWH, valójában nyelvmetafizikai megközelítések, ide kapcsolhatók olyan megnevezések, mint észjárás, népi mentalitás),
- közvetlen környezetben orientációt és integrációt nyújt,

- öntudatot (én-tudatot), identitást jelent, határoz meg (anyanyelven születik meg az öntudatunk, írja Öllös 2004. 203.),
 - nyelvközösséghez (speech community) való érzelmi kapcsolódást jelent,
 - alkotó továbbfejlesztésére spontán módon ad lehetőséget (nyelvi játék, humor),
 - „hallgatni” leginkább anyanyelven lehet (itt a belső beszédre, gondolkodásra, fantáziálásra, esetleg az álom közbeni kommunikációra lehet utalni),
 - „reflexnyelv”, vagyis a gondolkodás közvetlen eszköze.
- s mindennek nyelvpolitikai következményeként:
- kiemelt, „különleges” nyelvi (nyelvi-jogi) helyzetet érdemel (mint tudjuk, a világ anyanyelveinek túlnyomó többsége nem kapott ilyen kiemelt státuszt).

Figyelemre méltó és elgondolkodtató, hogy a nyelvészek a nyelvet többnyire praktikus oldalról, információ- vagy kommunikációelméleti szempontból ragadják meg („a nyelv a gondolatközlés eszköze”), s közben az emberi életet ilyen mélyen befolyásoló, nem pusztán kommunikációs sajátosságnak tekinthető jellemzőket nem hangsúlyoznak; az anyanyelvek tulajdonságainak ilyen együttes felsorolása nem jellemző, azokat a nyelvészet különböző területeiről kell összegyűjteni.

Az anyanyelv kiemelt szerepére utal egy mondás, amely kizárólagos tételként nem fogadható el: „Anyanyelvemen azt mondom el, amit akarok, idegen nyelven azt, amit tudok...” Fejlett egynyelvű (anyanyelvi) kultúrák esetében meglehetősen igaznak látszik a kijelentés, de ismerünk ellenpéldákat is, vagyis olyan személyeket, akik nem anyanyelvükön váltak kiváló íróvá vagy szónokká, s gyengíti a kijelentést az is, hogy sok „anyanyelv”, sőt az anyanyelvek többsége nincs „kiművelve”, vagyis valójában nem lehet rajtuk mindent kifejezni, idegen nyelvhez kell fordulni. Ez természetesen nem antropológiai, hanem nyelvpolitikai kérdés, de súlyos kérdés.

Az anyanyelv, anyanyelvűség, anyanyelvoktatás, anyanyelvi szocializáció egyesekben idegenkedést szül. Leginkább azokban, akik a világ „fejlődését” a multikulturalitásban, kultúrák és nyelvek keveredésében, családok és egyének migrációjában látják. Ez létező jelenség, tendencia, de ne feledjük, az emberiség történetének nagyobbik részében nem ez volt a természetes. A multikulturalitás ma is (néhány gazdag, bevándorlókat befogadó egyéb országot leszámítva) főleg európai (így bennünket is érintő) és észak-amerikai probléma, a világ nagyobbik részén még „természetes” anyanyelvi szocializáció zajlik.

A következőkben sorra veszem az anyanyelv kitüntetett szerepére utaló jelenségeket.

Az anyanyelv „velünk születettsége”

A nyelvészek úgy vélik, hogy a nyelv, annak bizonyos „ideái” (még inkább nyelvelsajátítási programja) már velünk születik, de ez még nem az anyanyelv, hanem csak a nyelv (innátahipotézis). Kicsit gyengíti ezt a hipotézist egy másik feltételezés, mely szerint a (zenei) anyanyelv tanulása már a magzati korban elkezdődik, hiszen számos jel mutat az anya-magzat kommunikációra. A zene-nyelv kapcsolatot pedig eléggé magától értetődőnek tartjuk (ha nem is fejtettük ki részletesen). Ha ezt elfogadjuk, akkor az a bizonyos „program” is lehet anyanyelvi szempontból determinált.

Öllös László (2004. 205) Tove Skutnabb-Kangasra, a nyelvi jogok kutatójára utalva írja: „a nyelvek egyike, az anyanyelv további funkcióval bír, a kialakuló emberi egyéniség egyik meg-

határozó eleme. Méghozzá oly módon, állítja a szerző [Skutnabb-Kangas], hogy a folyamat már a gyermek megszületése előtt megkezdődik, mivel a beszéd ritmusát, hangjait, már az anyaméhben érzékeli, és így tanulni is kezdi a gyermek, majd a tanulási folyamat a születés utáni első hónapokban folytatódik”.

Ezek szerint Kodály Zoltánnak a zenei anyanyelvre utaló megjegyzése telitalálat.

Öllös (2004. 206.) gondolatainak folytatása pedig már az identitás szempontjából fontos: „ezek a jelek jelentős kulturális sajátosságokkal bírnak. Mindezek együtt adják számára [a gyerekek számára] azt az eszköztárat, amely révén megfogalmazza önmaga identitását, kialakítja saját Én-tudatát”. Bizonyítottnak és indokoltnak látszik Ankerl Géza (2000. 301.) gondolata, mely szerint: az anyanyelv védelmének első sorában a család áll.

Tabula rasa (üres lap) vagy velünk születettség (Gósy 2005. 242–243)? Az ezeket a modelleket továbbgondolók is lényegesnek tartják a beszélő (anyanyelvi) környezet meghatározó voltát, ami nélkül a „velünk született” ideák nem tudnak mozgásba lendülni. Az anyanyelv tehát az indikátor, az ösztönző. Ráadásul egy rendkívül érzékeny, befogadó időszakban, amikor az anyanyelv-elsajátítás folyamata rendkívüli gyorsasággal megtörténik.

Az idegrendszeri plaszticitás döntő szerepe

Hasonló ez a rugalmasság (plaszticitás) egyéb emberi cselekvésformákhoz, pl. az ún. eszközhasználati rutinhoz. Megfigyelhető, hogy az anyanyelv-elsajátítás programja az első évtizedben működik igazán, amely a későbbiekben lassul, s tíz éves kor felett második, harmadik nyelv esetén már ez a „lendkerékhata” nem érvényesül. Ugyanez figyelhető meg manuális, gyakorlati tevékenységeknél. (Figyeljük csak meg, hogy egy kisgyerek miképpen talál meg valamit a mobiltelefonján, s ugyanezt egy felnőttél.) Ez a jelenség összefügg a agyi plaszticitással, amelyről Hámori József (2005) ezt írja: „Mi a lényege az idegrendszer plaszticitásának? Erre vonatkozólag először a legkézenfekvőbb modellel foglalkozunk: ez a fejlődő idegrendszer plaszticitása, adaptivitása. Valamennyien tudjuk, hogy a gyerekek idegrendszere rendkívül plasztikusan működik, tanulékony, és ha megfelelő hatásoknak van kitéve, optimálisan fejlődik.” Egy nyelvelsajátítási példa: „...a második nyelv, harmadik nyelv, negyedik nyelv tanulása is sokkal jobban megy nyolc-kilenc éves korig, addig ugyanis ezeket meg lehet tanulni gyakorlatilag akcentus nélkül. Mindez összefügg egy olyan fejlődési időszakkal – a »kritikus periódussal«, ami nem független az előzőekben említett jelenségtől, a szinapszisok szelektív stabilizációjától – éppen ebben az időszakban. Úgy tűnik, hogy ez a szakasz, a fejlődő idegrendszer kritikus periódusa az emberi idegrendszerben sokkal hosszabb, mint akár a többi főemlősnél. A látást is meg kell »tanulni«; a mintafelismerési képességek, a megfelelő térlátás stb. mind a kritikus periódus »megfelelő használata« során alakulnak ki”. Az idegrendszeri, agyi plaszticitás csúcsra járatása, a kritikus periódus mind az anyanyelv-elsajátítás páratlanul fontos időszakához kötődik, tehát kapcsolatban van az anyanyelvvél.

A tudatalatti-ösztönös nyelvi viselkedés jelzései

Az anyanyelv alapvető, stabil beépültségének, folyamatos működésének jelei a tudatalatti-ösztönös (nem kontrollált) viselkedésből mutathatók ki igazán. Sok területet szoktak felsorolni,

amikor nem leplezhető az anyanyelv. Ilyen az indulatszavak, káromkodások csoportja (indulatból, nem kontrolláltan feltörő nyelvi jelenségek), a számok, az álomban való nyelvhasználat, de sokszor feszült helyzetben elég lehet egyetlen árulkodó „első nyelvi”, „hazai szó”. Ismert történet, hogy egy tökéletes idegen nyelvi tudással beépített kémnőt szülés közbeni kiáltásai leplezték le. Vagy az a tragikus történet, amelyből filmet is forgattak: a jugoszláviai háború idején szerb színészek horvát katonák fogságába kerültek, de ügyesen leplezték szerb voltukat, mígnem egyszer a színház szót horvátul mondták ki... Egy, a netről gyűjtött megnyilvánulás: „Ugyanis mi sosem angolul, franciául, németül, spanyolul, hanem magyarul fogunk magunkban számolni, gondolatokat, érzéseket kifejezni, álmodni. S akkor ott vannak még az irodalmi kötődéseink is. Azután ezeket átfordíthatjuk, leegyszerűsítjük egy idegen nyelvre, de az alap minden esetben az anyanyelv marad.” Ennek ellenére természetesen állítható, hogy az anyanyelvi háttérbe szorulásnak vagy leplezésnek szintjei vannak, s az sem meglepő, ha az ember idegen nyelven számol, jajgat, káromkodik vagy álmodik, de mindig ott van a lehetőség az elvételre, egy-egy (többször nem várt) ponton a tudatalatti előtörésére.

Érzelmi-értelmi síkon

Köztudott, hogy cselekvéseinket sokkal inkább érzelmeink, mint értelmi megfontolások mozgatják. S ebben is döntő szerepe van az anyanyelvnek. Nem azért, mert „érzelmi viszony” fűz hozzá, úgy tűnik, hogy mélyebb, meghatározóbb módon. Egy kísérlettel kimutatható volt ez is: „Egy kutatás keretein belül pszichológusok több tesztalanyt megvizsgáltak. Mindegyik tesztalany kétnyelvű volt. Anyanyelvük mellett beszéltek még egy nyelvet. A tesztalanyoknak egy kérdésre kellett válaszolniuk. A kérdés egy probléma megoldására vonatkozott. A tesztalanyoknak két választási lehetőség közül kellett választaniuk. Az egyik lehetőség lényegesen kockázatosabb volt, mint a másik. A tesztalanyoknak a kérdésre mindkét nyelven válaszolniuk kellett. És a válaszok megváltoztak, amikor a nyelv is változott! Amikor az anyanyelvükön beszéltek a tesztalanyok, akkor a kockázatot választották. Az idegen nyelv használata közben viszont a biztonságos lehetőség mellett döntöttek. A kísérlet után a tesztalanyoknak még fogadásokat is kellett kötniük. Itt is lényeges különbség mutatkozott. Amikor az idegen nyelvet használták, sokkal ésszerűbben viselkedtek. A kutatók úgy gondolják, hogy idegen nyelv használata közben jobban koncentrálnak. A döntéseket ezért nem érzelmi alapon hozzuk meg, hanem racionális alapon...”

Az érzelmi alapú döntés tehát inkább kapcsolódik az anyanyelvhez, s cselekvéseinkben ezek játsszák a nagyobb szerepet!

Verbális és nem verbális gondolkodás kapcsolata

A gondolkodásnak számos területe van: vizuális, absztrakt-logikai (matematikai), érzékszervi tapasztalathoz, emlékhöz köthető, talán külön zenei stb. A nem verbális és verbális gondolkodás (cselekvések) számos, nem ismert szállal kapcsolódnak egymáshoz; s talán valamiféle szinergiák is keletkeznek. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a verbális valamilyen módon mindegyik gondolkodási formához kapcsolódik: jól-rosszul meg tudjuk jeleníteni és tovább tudjuk adni a nyelv segítségével a jelenségeket.

Agykutatók vetették föl a verbális és nem verbális (ez esetben képi) gondolkodás kapcsolatát – különös tekintettel a magyar nyelvre. Köztudott, hogy a verbalitás a bal, a képi gondolkodás a jobb agyféltekéhez kapcsolódik – az agyféltekék között persze nemcsak munkamegosztás, hanem együttműködés is van. Hámori József (2010. 18–19) szerint „a magyar nyelv egészen máig megőrzött valamit a jobb féltekés, képi gondolkodásból is... ez a képi gondolkodásmód... a magyar költészet és így a magyar nyelv rendkívüli értéke”. Ismert, hogy sok természettudós érzékelt ebből valamit: Teller Ede említette, hogy a magyar költészet, kiemelten Ady Endre költészete termékenyítette meg fizikai kutatómunkáját. Balázs Nándor (Einstein, Schrödinger, Dirac munkatársa) fölteszi a kérdést: mi a közös Neumannban, Wiegnerben, Pólyában, Fejérben, Rieszben? S a válasz: „a nyelv, az anyanyelv, mely mindannyiunk ifjúkorának éltető tudatformáló rendszere... A magyarok erős konkrétumérzésének a gyökereit én a nyelvben, annak szerkezetében kerestem... A magyar nyelv sajátos vonása a konkrét hasonlatokra, képekre építő kifejezésmód... Tűrhetően beszélek négy vagy öt nyelvet, de egyikben sem figyelhető meg a képszerű gondolkodásnak ennyi leleménye, ilyen gazdagsága. Nem járok tehát messze az igazságtól, amikor azt mondom, hogy a szellem és a nyelv összefonódásának vagyunk itt tanúi. S a konkrétumokból kiinduló gondolkodásmód ezért vert gyökeret a lelkünkben.” Ilyen és ehhez hasonló gondolatokat számos alkalommal leírtak magyar kutatók, költők. Meglátásaikat, érzéseiket tudományosan nem tudjuk bizonyítani, de a hasonló meglátás, érzés mögött valószínűleg mégis van valami. Valószínűleg az anyanyelv kategóriái.

Balázs Nándor utal még egyes (ikonikus, képszerű?) szócsoportokra, például „igemódosulásokra” (csöppen, csöpög, csöpörög), amelyek viszont a 19. századi gyökelmélettel is rokoníthatók, s korunk képi (ikonikus) fordulatában (iconic turn), a kognitív nyelvtudomány fölvetései nyomán is különös hangsúlyt kaphatnak. Merész gondolatkísérlettel azt mondhatjuk, hogy erősen „képi” magyar nyelvi gondolkodás az ikonikus fordulatban különleges lehetőséget kaphat... Természetesen azt nem állíthatjuk, hogy ez csak a magyar nyelvre lenne igaz, de több jel, grammatikai működés azt mutatja, hogy a magyar nyelvben kimutatható valami ide tartozó sajátosság, egyediség.

Anyanyelv és identitás

Végül föltehető a kérdés: milyen szerepe van az anyanyelvnek az identitásban, milyen hatása van az identitásra? Ma divatosan identitásokról beszélnek. Van azonban egy alap-identitás, és ezt – az előzőek alapján: velünk születettség, idegrendszeri plaszticitás, ösztönös jelek, érzelmi kötöttség, verbális és nem verbális gondolkodásformák – meglehetősen objektív módon az anyanyelv jelöl ki. Ankerl Géza (2000. 298.) így summázza ezt az alap- és járulékos identitást: „az ember anyanyelve egyrészt az egész életet kísérő önazonosság oszlopa lesz, másrészt általában kiejtése, akcentusa, hanglejtése a társadalom számára is azonosítja az egyének eredetét”.

Egy másik, gyakori példa is bizonyítja az anyanyelv folytonos munkálkodását. Több megfigyelés bizonyítja, ha valaki anyanyelvének megtanulása után tartósan idegen nyelvi környezetbe kerül (pl. kisgyermekként örökbe fogadják), s egész életében anyanyelvét nem használja, időskori leépülés esetén az anyanyelv előjön, s az marad meg legtovább.

Az identitás lényege a valahová tartozás. Az identitásban az anyanyelvi szövegeknek kitűnő szerep jut, vagyis annak, hogy egy közösség ugyanazokra a szövegekre emlékezik.

Hámori József (2010. 18.) pedig így látja: „anyanyelvünk sajátosságai segítettek abban, hogy a magyar kultúra általában is fennmaradhasson, változásokkal a mai napig”.

Összefoglalás

Bár a nyelvészek elsősorban „a” nyelvről kívánnak érvényeset mondani, bizonyítható, hogy az anyanyelvnek is vannak egyedi meghatározói. Az anyanyelvvel szorosan kapcsolatba hozható jelenségek és kutatások közül a tanulmányban a következőket említettem: velűnkszületettség (innátizmus), idegrendszeri (agyi) plaszticitás, tudatalatti-ösztönös megnyilvánulások, érzelmi hangoltság (intelligencia), nem verbális-verbális gondolkodás közötti kapcsolatok. Mindezek alapján antropológiai nyelvészeti szempontból bizonyítható az anyanyelvek különlegessége, és kijelenthető az anyanyelvek különleges helyzete, s ez nyelvpolitikai, nyelvstratégiai döntéseknek szolgálhat alapjául.

IRODALOM

- Balázs Géza, 2000. *Lehetséges nyelvi szabványok. A-Z*, Budapest.
- Ankerl Géza, 2000. *Nyugat van, kelet nincs. Értől az Óceánig*. Osiris, Budapest.
- Gósy Mária, 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris, Budapest.
- Hámori József, 2005. *Az emberi agy plaszticitása*. Magyar Tudomány, 2005/1., <http://www.matud.iif.hu/05jan/07.html>
- Hámori József, 2010. *Az anyanyelv szerepe a magyarság jövőjében – az agykutató szemével*. Magyar Orvosi Nyelv, 2010/1. (X.) 18-19.
- Öllös László, 2004. *Emberi jogok – nemzeti jogok. Emberi és polgári jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai?* Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, Somorja, Dunaszerdahely.

BARANYAI KATALIN

ANYANYELVHAZA A NYUGATI MAGYAR IRODALOMBAN

Haza vagy háza – latolgatjuk a szavakat a digitális világ közegében. Esetleg anyanyelvháza.hu, s így földrajzi helyhez, nyelvhez kötjük a fogalmat.

A magyar világnyelvvé válik

A nyugati magyar irodalom lényegét mindkét asszociáció hordozza, hiszen a magyar emigráció 1956 utáni fellendülése nemcsak intézményi kereteket, hanem virtuális teret is adott a saját közegében létre hozott, magyar nyelvű szépirodalomnak. Anyanyelvházát „a magasban”, a lehető legtágasabb boltozattal. „A magyart, csakúgy mint a lengyelt, a kivándorlás, két világ-háború és a forradalmak tették világnyelvvé”. (Czigány Lóránt) – A diaszpóralét anyanyelvnek és irodalomnak, valamint a bennük az identitást nemcsak továbbéltető, de újra is fogalmazó alkotóknak komoly szerepet juttat. Történelmi léptékkal mérve epizódjellegűt, de helyzetét tekintve a magyar irodalom nagy közösségi vállalásaihoz hasonlíthatót. Az emigráció – mint politikai alap-ok – csak erősítette a magyar identitásképzésben a felvilágosodás óta erősen ható nemzetteremtési programot, melynek nyelvfilozófiai képletét még Erdélyi János írta át a

romantikára azzal, hogy a nyelv géniusát a nemzet géniusává emelte. A magyar nyelv mellett döntés tehát a nemzeti hűség megfelelője lett és maradt is mindmáig. Mint erkölcsi kérdés és szellemi inspiráció a huszadik századra már nem annyira az egzisztenciateremtésben érdekelt tömegek, mint inkább a literátor-intellektusok ügye volt, tartozzanak akár a racionális, akár az érzelmi közösségi fajtához.

„A száműzött nemzet lelki vára”

Az ötvenes évek elején a magyar emigráció legjobbjai döbbenten észlelték, hogy nincsenek felkészülve az anyanyelv megvédésére. A nyelvvesztés külső-belső drámájáról a honiak Márai *Halotti beszéd* című verséből értesültek. Ez a mű a költészetet még a magyar nyelv és kultúra eleven szöveteként emeli be saját struktúrájába.

Az emlékezetkultúra és a fenntartó szövegek átadásában legnagyobb részt az író-esszéíró-rádiós Cs. Szabó László vállalta azzal, hogy „megépíti a száműzött nemzet lelki várát „az ősök szavaiból. Versekből.” Így született meg 1953-ban az első versantológia nyugaton másfél század magyar költészetéből (*Arany Jánostól napjainkig* címen). Cs. Szabó életművével és intézményeket pótló szerepkörével a nyugatosok, a magas irodalom színvonalát tartotta ébren az emigráció szabad folyású irodalmi-szellemi életében. Írói jelenléte és aktivitása mérce volt az anyanyelvvédelemben is, az ötvenes évek végéig kritikájával rendszeresen célba vette az ideológiával átitatott honi műnyelveket. (Ezek anyagából nőtt ki a *Torz magyar irodalomtörténet* c. munkája.)

A cenzúramentes „londoni páholyban” (Béládi Miklós) a nemzeti közösséget „a haladás alkalmas műhelyévé” (Szabó Zoltán) az tette, „hogy tagjai egy nyelven beszélnek”, nem csupán nyelvészeti értelemben. Voltak közös kódok. Példaszerűen követhető, hogy a máshol szigorú iskolamesterként megismert Cs. Szabó hangot és ritmust váltott, amikor 56-ban megérkezett az irodalmi és szellemi ambíciókkal teli szellemi utánpótlás, a fiúk nemzedéke.

Az emigráció három beszédmódja

A magyar emigráns kultúra szigetein ekkorra alapvetően háromféle beszédmód különült el (Vitéz György): tovább élt a harmincas évek neobarokkját követő stílrealizmus, erős volt a nyugatos hagyományt ismerő, de nosztalgiaelvű exilium-irodalom, és új magatartás tört be az ötvenhatosokkal. Ők már vegyes érzelmekkel hallgatják „a hazafias nagyotmondás hosszúra nyúlt tirádáit, tabuk nélkül leírnak mindent, és úgy beszélnek a magyarhoz, mint az emberiség polgárához.” A váltás mélyebb gyökerei érzékelhetőek Sándor András (eredetileg András Sándor) emblemikus versében: *Az ASAK Beadványa az ENSZ-hez*

„Én, András Sándor Autonóm Köztársaság
Kérem, hogy vegyenek fel a hatalmak körébe,
Mert megcsalt mind, ki eddig képviselt
s én magamat akarom képviselni végre.”

Az Európa-központú emigráns irodalmi élet a harmadik nemzedék számára másféle kihívásokat hozott, mint elődeinek. A befogadó Európa, az egyetemi kultúrák Európája sohasem

volt lehetőségeket nyújtott (azonnal emancipált tagjai a nyugati társadalmaknak): „ezért... létrejönnek ezek a nyugati magyar szellemi szigetek – egy- vagy többszemélyes hajótörötteknek – a forradalom leglátványosabb, rögtöni vívmányai – német, olasz, francia, spanyol, portugál, holland, angol, dán, svéd, norvég, finn s más nyelveken szólni tudó megszólalók, és magyarul: megszólalhatott a tanúi szó féligazságok, badarságok, elhallgatások, torzítások, félelmek, sandítások nélkül.” (Siklós István)

Az ötvenhatosok kiemelkedő alakjai így sokféle hatás soknyelvű közegében maradtak magyarok és európaiak. Magyar nyelven írók és költők, idegen nyelven tudósok, tanárok, szakemberek, magyar vagy két nyelven, olykor felváltva írnak (ilyen volt Thinsz Géza svédországi „szófuvaros”), de egyaránt hűségeselek. Alkotók, olyan különleges szellemi kombinációkban, mint a fentebb idézett Siklós István, a BBC rádiós, aki egyszerre szanszkritológus és református hitű magyar költő. Ő már 1962-ben úgy reagál arra a kérdésre, „Emigráns írónak tartja-e magát?”, hogy igen, a szó távoli értelmében bárhol is emigráns, mert elkülöníti önmagát, alkotói kiállása. Költőként éppen az anyanyelven kívülséget tartja roppant fontosnak, mert így nem nehezedik rá a közösség kötelező elvárásaival, és sikerült megszabadulnia az anyanyelv asszociációitól, az anyanyelv vaslogikájától.

E különös megjegyzés újféle emigráns magatartásra épül. Már az ötvenhatos nyugati diák-szövetségnek erőadó gondolata volt, hogy külhoni tartózkodásukra tanulmányútként tekintenek. Ez a fókuszálás feljebb emeli e nemzedék tekintetét a hagyományos kiszakadó-visszatekintő (nosztalgiára épülő) emigráció nézőpontjánál. Az újféle hozzáállás lényegében a magyar hagyományokból jól ismert peregrináció eredeti intencióit követte.

Szepsi Csombor Kör

Kifejezetten „újperegrinációs” alapokon indult például a londoni Szepsi Csombor Kör, amelynek alapítói a forradalom után fiatalon, Szepsi Csombor Márton, az első magyar útleírás szerzőjének szavaival elindultak „messze idegen földre látni, hallani, tanulni, értelmet venni”. Névválasztásuk maga is az anyanyelvben hordozható kultúra szignifikációja: teljes magyar történelmi múlt, tájhaza, a nyelv ősisége, csengése és pogány-keresztény múlt az európaisággal együtt. (A szóba került Mednyánszky névnel szélesebb szemantikai mezőben.) Az emigráció e legkésőbb megalakult kultúraőrző és -teremtő köre (egyesülete, társasága és műhelye) aktív negyedszázada alatt (1965-től 1991-ig) messzire sugározta ezt az elvet, mely a kör megszűnte után is érvényben maradhatott, akár elvont, akár kontextusba helyezett jelentésével.

A többi kulturális kör tevékenységét most nem győzném bemutatni, ezért kiemelt példámot folytatom. A Szepsi Csombor Kör a nyugati magyar irodalom kvázi élettereként vállalt hiánypótló feladatokat: tematikus és szerzői esteket rendezett, fennállása alatt több mint százat, fordítói előkészítő és könyvkiadói tevékenységet látott el, és kapcsolatot tartott az országban maradt magyar irodalommal. Alkotóinak a teljesítménye angol nyelvű irodalomtörténettől kezdve Siklós István 1981-ben (a Nagy Gáspárával egy időben) megírt *Csönd erdeje előtt* című 56-os gyászverséig számos, a honi irodalom műfajait színesítő és szélesítő értéket hozott létre.

A kör egyik mentora az író, politológus Szabó Zoltán volt. Neki köszönhető, hogy a harmadik nemzedék már Bibó István identitásigazító gondolatain szűrte át magyar helyzetértékeléseit. Szabó Zoltán a '70-es évek vége felé kezdett diaszpóra-nemzetről írni, az egész ma-

gyarságra vonatkozóan, a területen kívülség egyenrangúsításával. Nem erkölcsi és nem jogi vagy esztétikai minőségnek, leginkább valamiféle étosznak tartotta ezt a nemzetkonstrukciót, mely minden egyes magyarra gondol, elhárítja a történelmi, politikai és geopolitikai akadályokat, így a mindenkori jövőre is alkalmazható. Felfogásában a „lelkileg független ember” maga alkot, hoz létre és tart fenn magában nemzetet. „Ez a kultúrnemzet-fogalom nagyban hozzájárult a nyugati magyar irodalom identitásának a megerősítéséhez, hiszen igazolta: a több egységben, több központban képződő, policentrikus szellemi életben az irodalmat nem éri kár, mert „ami magyarul irodalom, az irodalom marad.” (Szabó Zoltán)

A másik atyai mentor, Cs. Szabó László felismerései az emigráns léhelyzetre vonatkoztak. Ő a józanságot nevezte megtartó erőnek, amely megtanít nézni és rálátni – önmagunkra, magyarságunkra és a világra. Tanulságos három korrekciós gondolatát kiemelni:

1. A hontalanság nemcsak kényszerítő erőpróba, gyakran kilátó is. (Történelmünk, irodalmunk, jó és rossz vonásaink arányai megváltoznak... Nem rossz érzés.)

2. A hazán és a honi irodalmi életen kívül más az attitűd az olvasó iránt: „Ma nagyobb alázattal gondolok az olvasókra, mint harminc-harmincöt évvel ezelőtt, amikor kihívóan túl sokat követeltem tőlük, talán azért, mert magam sokkal kevesebbet tudtam.

3. Akadémiánk az angol rádió volt, ahol a világ talán leggazdagabb nyelve éveken át nap mint nap szembesült a világ egyik legeredetibb nyelvével, anyanyelvünkkel, amelynek a függetlenségén, hajlítás közben féltékenyen őrködünk.

Az anyanyelv szűkülése

Emigrációban az anyanyelv szűkülése mégis óhatatlanul bekövetkezik. A megerősödő nyugati magyar irodalom aktív magjában a hetvenes években ezzel ellenkező irányú folyamat indult el. Mivel szereplői egyenrangúan voltak jelen a befogadó kultúrákban-társadalmakban, számukra az anyanyelv nem annyira a mindennapi kommunikációban, hanem újabb és újabb alkotói területen hódított:

- szépirodalmi művek születtek, gyarapodtak az életművek,
- nyersfordítások-fordítások segítették a magyar-európai csereforgalmat,
- életre hívtak és írásaikkal fenntartottak folyóiratokat,
- fellendítették a könyvkiadást, megerősödött a nyomdai háttér a gazdasági válságok ellenére,
- elterjedtek a tanulmányi napok, konferenciák, a Hollandiai Mikes Kelemen Körtől Amerikáig; azok kiadványai rendszeresen megjelentek, pl. az Evangéliumi Konferenciákból kinőtt az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem és kiadója,
- a hangzó médium, a rádió, főként a BBC és a SZER egyre több, a honi kultúrára reflektáló műsorral segítette a „plafonfeszítést”, és szolgálta a „lépéstartást”, a valódi egynyelvűséget a honiakkal,
- megindult az Anyanyelvi Konferenciák sora, és a nyugati magyar irodalom egzisztálásáról és eredményeiről adott hírt,
- a Nemzetközi Hungarológiai Társaság új, európai alapokra helyezte a két háború közötti indítócszémát,
- az életművekben a legújabb nyelvészeti és irodalomtudományi irányoknak megfelelően

hódítottak a nyelvi játékok, a nyelvteremtés az alkotásokban (neovantgárd, vizuális költészet, hangzó költészet, dekonstrukció); Magyar Műhely, Arkánium, Határ Győző nyelvi univerzuma, - példásan friss anyanyelven születtek és önálló kiadványokként láttak napvilágot korszerű irodalomtudományi és -történeti tanulmányok, más szakmunkák: pl. Kibédi Varga Áron, Karátsón Endre, András Sándor.

Világműveltség

Mindezek eredményeképpen létrejött a tudatosan a saját anyanyelvében (is) élő magyar szerző újféle képlete, amely egyformán életképes Kolozsvárott, Pozsonyban vagy Washingtonban. A kettős világban állást Czigány Lóránt úgy jellemezte, hogy „A nyugati magyar költő sokat olvas, nemcsak a kortárs angol, francia vagy svéd költőket ismeri, hanem mindent, ami éppen a „levegőben” van... De mindez nem harsog a költészetéből, mert megemészte, nem didaktikus módon használja fel ezt a világműveltséget magyar nyelvű költészetében. Ugyanakkor az idegen nyelv(ek) jelenléte ösztökéli, hogy az anyanyelv különleges lehetőségeit is felfedezze, pl. a szavak szemantikai konnotációját leválasztva a szó hangtestéről nyelvi játékokba kezdjen. Így lehet megérteni a kijelentést, hogy „a nyelvi neurózis, amiben a nyugati magyar költő él, kedvező költői szituáció.” (Czigány)

„Nyelvemben élek”

A nyugati magyar irodalomban tehát középpontba került a nyelv problémája. Úgy is, mint az anyanyelv, amelynek megtartására törekedtek, de Határ Győző az *Új égtájak* c. antológiában már talált példákat a nyelvgyarapítás újfajta költői változataira. (A kötet bevezetőjében reflektál rá.) Az új emigráció élménye vagy az emigráció új élménye ugyanis már nem(csak) az anyanyelv kopása, hanem egyben az alkotáselvű visszahódítása is. Ami az 56-ban érkezettek szerepét illeti – ezzel az anyanyelvi attitűddel biztosítottak meghosszabbítható életet a nyugati magyar irodalomnak, kár, hogy erről ma is kevés honi olvasó tud, ha tud egyáltalán a nyugati magyar irodalom létezéséről.

Ha készülne összesítés, kimutatná, hogy a nyugati magyar alkotók zöme költő, bár többen írtak kiváló értekező prózát, de nem feltétlenül vagy kizárólag magyarul. Határ Győző (a különutas nyelvzseni) szerint a szóbeliségből későn kivetkőzött kelet-közép-európai népek jellemzője a túltengő költészet.

Véleményem szerint a magyarnál az identitás-elvűség a fő magyarázat. (A korábbi emigrációból a harmadik nemzedékhez csatlakozó) Kibédi Varga Áron szavaival így foglalható össze ez a szerep:

„nyelvemben élek, nyelv vagyok.

Többes számban és magyarul,

északi tengerparton és keleti Kárpátokban.”

Horváth Elemér vallomásában ez így hangzik: „számban cipelem megmentett magántulajdonom: éltető szavaim” A később hazatérő Parancs János egyik korai versében állítja: „Egész világot zár magába a szó”.

Nem nyelvművelői, hanem filozófiai tapasztalat

Az első posztkommunista értelmiségi kirajzás után ezek a „világok” szólaltak meg a nyugati magyar irodalomban. Sokféle hangon, hiszen „ennek a sípnak annyi ága van ahány költője” (-Horváth).

Említettem, a nyugati magyar költő sok esetben különleges anyanyelvhasználó. Van kommunikációs nyelve és karriernyelve, és van a „szentföld” (Határ Győző), az anyanyelv, ahol a költészet háza van. Előfordul, hogy egyáltalán nem használja a magyart a környezetében, mint a mahopaci rezervátumban élő költő, Horváth Elemér, akire ma is érvényes: „immár teljesen szárny vagyok / szírommal szórt szobor / gyökértelen mint a zászló nyele / fehérre lúgozott lepel”.

Az anyanyelv birtoklásának abszolút költői esete ez, amikor az anyanyelvi szó költői alapanyag lett: az önazonosság teljes hordozója, olyan költői létállapot, amikor nincs oldata a szónak, csak tömbanyaga. (Siklós: *Aki rég szólt vala*)

András Sándor egyik tanulmányában egyenesen azt állítja, hogy „Az emberi műfaj legjellemzőbb műfaja a költőileg használt nyelv, a világ és a belső tér létrehozója.”

A nyugati magyar költő tehát nem nyelvművelői, hanem filozófiai megfontolásból és tapasztalatból félti a költészet alapanyagát, a nyelvet, az anyanyelv idiómáját, amely csak a költőknek bűvös szerszám, a világnyelv cápáinak a martalék csupán...

Határ Győző fent megkezdett gondolatmenetében (az anyanyelvvesztés) „fordított fantomfájdalom”: csak nekünk, nyelvünket vesztőknek fáj: de szikrányit sem fájhat annak a nemzedéknek, amelyik arra ébred, hogy más óriás nyelv bölcsője ringatja. Ő nem érzi annak: hogyan is, miért is érezné „veszteségnek”, hogy csőrícse szájacskája az őt befogadó, új „anyanyelven” gügyög, üzletel, ordibál, szurkol, méléz, káromkodik, varcsog, riog, dadog, morfondíroz.” (Határ)

Tudathasadástól mentes...

Visszatekintve a nyugati magyar irodalomra, ma még inkább úgy látszik, hogy valóban az alkotja az anyanyelvet, aki nem „csőrícse szájacskájaival beszél”. Az első és talán egyetlen nagy létszámú posztkommunista emigráció irodalmi alakulata erre tudott tudathasadástól mentes, mindmáig érvényes példát adni: értékes szövegeket alkotott és az anyanyelv továbbvitelében is produktív nyelvhasználónak bizonyult.

Nagy kérdés: vajon a szabad akarattól szétszóródó magyarok között lesz-e hangja és rangja a világokat hordozó magyar szavaknak?

SZŰCS GÁBOR

A PETŐFI-KULTUSZ MINT A ROMÁNIAI MAGYARSÁG IDENTITÁSKÉPZŐ KONSTRUKCIÓJA^{*}

A Petőfi-kultusz típusai

A Petőfi-kultusznak számtalan módja és válfaja van: életrajzi feldolgozások, az életrajz rejtélyeinek boncolgatása, a személyes élet ereklyéinek felkutatása, a hozzá fűződő legendák, népmondák, anekdoták kitalálása, a hozzá és róla írott versek összessége, az ábrázolások általános mítoszokra utaló túlzásai (l. MARGÓCSY 1988: 6). Ismerjük a költő szülőhelyével kapcsolatos vitákat, csakúgy, mint a manapság is virágzó szibériai legendákat. Újra és újra elhangzik az ünnepélyes mondat: míg egy ember életében rendszerint két dolog biztos, születése és halála, addig Petőfivel kapcsolatban ezek a legbizonytalanabb tényezők. Sokan gondolták úgy, hogy nemzeti kötelességünk fölkeresni az akár még élő Petőfit, esetleg annak helyét, ahol elbúcsúzott az anyagi világtól, vagy ahol legalábbis a sírja domborodik. Származásáról a legkülönbébb vélekedéseket jegyezték le, hol a költő internacionalizmusát-proletariátusát igazolván ezzel, hol pedig úgy gondolván, ezzel fokozhatják a költő magyarságvállalása és szociális érzékenysége iránti tiszteletet. Olykor azonban épp esetleges nemesi származásáról esett szó. Mindig is fontos volt, mit vallottak Petőfiről a kor- és költőtársak, továbbá az, hogy ki látta őt élve utoljára. A szentek ereklyéihez hasonló tisztelet övezi azokat a tárgyakat, amelyekhez állítólag hozzáért, de még azokat is, amelyek vélhetőleg azon házakból, fogadókból maradtak az utókorra, amelyekben életében megfordult vagy megfordulhatott. A lánglelkű poéta alakja verseket, elbeszéléseket, regényeket, drámákat, különböző jeleneteket és élőképeket ihletett, képzőművészeti ábrázolása is nagyszámú és sokrétű, de találkozhatunk vele a filmvásznon, a színházakban, a koncert- és tánctermekekben, művelődési és kultúrházakban, közparkokban és köztereken, műkedvelők és műgyűjtők polcain, illetőleg vitrinjeiben.

Azt is tudhatjuk, hogy Petőfinek mindenhol van fája, amely alatt megpihent vagy egy-egy költeményét papírra vetette. Bár a tölgyek alatt leginkább Arany szeretett alkotni (ha már itt tartunk, természetesen a mai napig „feketén bólingat az eperfa lombja”), ám alkalmasint Petőfi sem vetette meg, elvégre Mezőberényben, Kiskőrösön, Dömsödön és Magyar határában is áll egy-egy tölgy, amely állítólag látta Petőfit, utóbbi alatt fogant meg *A Tisza*, legalábbis erről

^{*} A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága és a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport szervezésében 2014. november 3-án az ELTE BTK campusán megrendezett „Irodalom – nyelv – identitás” című konferencián elhangzott előadás szövegének bővített, szerkesztett változata.

szól a fáma. Dunavecsén egy nyárfa, Iharkúton és Farkasgyepűn egy-egy bükkfa emlékeztet a költőre, Koltón a nevezetes somfa, Székelykeresztúron Petőfi vén körtefája – azt beszélik, ő látta volt verset írni utoljára. Dienes Andrásnak 1956-ban Koltón egy kőrist mutattak, mondván: ez a híres fa, amely alatt a *Szeptember végén* megszületett (DIENES 1957: 198–199). Ha valamely fa elpusztult az idők során, rendszerint megmentettek egy-egy hajtást, hogy újrasarjadhasson.

Itt és most elsősorban a romániai Petőfi-ünnepekkel és megemlékezésekkel, ezek alakulásával, módbeli változásaival foglalkozom.

Margócsy István igen hosszan és nem kevésbé szellemesen értekezett arról, hogy a Petőfivel kapcsolatos tudományos diskurzus – vagy inkább diskurzusok –, az életéről vagy költészetéről írott tanulmányok, monográfiák, előadások – még akkor is, ha egy-egy legendát kívánnak eloszlatni, vagy a kultuszról szólnak, netán a kultusz ellenében jönnek létre – maguk is a kultusz részét képezik, a szaktudományos értekezést rendre a kultusz retorikája váltja fel (I. MARGÓCSY 2011: 15–51). Következésképpen e mostani írásom is beágyazódik a Petőfi-mitológiába, s objektivitásra törekvő vázlatos áttekintésem is ezen organikus kultuszt gazdagítja.

Petőfi öröksége és a kolozsvári Petőfi-iskola

„Az Erdélyben élő magyarok számára Petőfi alakja és szellemi öröksége valóban a nemzeti önazonosság egyik fontos eleme. Petőfi alakja, sorsa és költészete jelképes értelmet kapott, igazságra törekvése, szabadságszeretete, még tragikus halála is olyan erkölcsi erőt sugároz, amely az erdélyi magyar népközösség önazonosságának megtartását és belső szolidaritását segíti elő” (POMOGÁTS 2000: 11). Balogh Edgár a „Petőfi-divat” állandósulásáról beszélt olyan tájakon „ahol a magyar nemzetalakulást magyar nemzetiségek – más népekkel együtt élő számbeli kisebbségek – szerveződése váltotta fel” (BALOGH 1974: 17). Mint írja: „A nemzetiségi életben [...] a Petőfi-kultusz mint járulékos ideológiai tényező megnőtt, mint ahogyan a »kisebbségi« viszonyok közt magának az irodalomnak is feltűnőbb, áthatóbb, közvetlenebb lett a tudatosító és mozgató jelentősége” (BALOGH 1974: 17–18). Kristóf György úgy fogalmaz: „Lábanyoma, itt jártának emléke szebbé, emlékekben még gazdagabbá tette az erdélyi országtájat, porrései emlékezetesebbé Erdély földjét” (KRISTÓF 1945: 214). Gagy József marosvásárhelyi szociográfus a következőképpen ír: „A Petőfi-ünnepnek egyszerre van nemzeti és lokális identitás-építő funkciója. [...] A fehéregyházi magyar identitás, és ezen túl, a román–magyar viszony kulcskérdése a Petőfi-ünnep, és mindaz, ami ebből következik. [...] A Petőfi-kultusz és Petőfi-ünnep a fehéregyházi magyar identitás tengelye” (GAGYI 2002: 393–399). Olyannyira, hogy a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon (RMIL) 15 oldalt szánt a *Petőfi emlékezete* szócikknek.

Petőfinek nyilvánvalóak tényszerű partiumi, erdélyi és bánági vonatkozásai. Néhány jelentős állomás: *Nagykároly* (ahol a megyegyűlésen megismerkedett Teleki Sándorral, s ahol először pillantotta meg Szendrey Júliát a Szarvas fogadó tánctermében), *Erdőd* (a leánykérés, az eljegyzés, majd az esküvő helyszíne), *Nagyszalonta* (ahol végre személyesen találkozhatott Arany Jánossal), *Nagybánya* (ahol nászéjszakáját volt kénytelen eltölteni), *Koltó* (ahol először hangzott el nagy hatású *Erdélyben* című verse, majd ahol mézesheteit töltötte), *Torda* (ahol az utolsó napokban időzött családjával), *Marosvásárhely*, majd *Székelykeresztúr* (ahol Görög Károly kereskedőnek, később a Matskási-háznak, majd a híres Gyárfás-kúriának vendége volt), végül pedig *Fehéregyháza*.

Külön szólhatunk az erdélyi Petőfi-kutatásról, az ún. kolozsvári Petőfi-iskolától kezdődően: Meltzl Hugó, Csernátoni Gyula, Farnos Dezső, Barabás Ábel és Ferenczi Zoltán munkásságáról. Eötvös József, Gyulai Pál és a partiumi Zilahy Károly után ők foglalkoztak érdemben Petőfi költészetével. Sokak neve elhangozhatnék még: Kristóf György, Franyó Zoltáné, Pintér Lajosé, Dávid Gyuláé, Mikó Imréné, Kozma Dezsőé...

Itt azonban – mint arról már szót ejtettem – nem az erdélyi Petőfi-kutatásról értekezem, hanem a költő személyét övező kultusról. Arról a kultusról, amely – és ezt nem árt újra és újra tudatosítani – már Petőfi életében élte virágát, s amely megelőzte Petőfi költészetének átfogó ismeretét. Elég csupán arra gondolnunk, hogy az 1850-es években még kiadatlan, s így a szélesebb olvasóközönség előtt ismeretlen verse volt pl. az *Anyám tyúkjá*, a *Kiskunság*, az *Itt van az ősz, itt van újra*, a *Pacsirtaszót hallok megint*. A cenzúra nem engedte kiadni és szavalni a költő forradalmi, szabadságharcos és királyellenes verseit. A Petőfi összes műveit tartalmazó kötetekbe nem kerültek bele az 1848–49-ben publikált szövegek. Az *apostol* első hiteles kiadása 1874-es. Olyan művei nem képezhették tehát részét a Petőfiről való objektív tudásnak, amelyek nélkül ma elképzelhetetlen volna a Petőfiről való diskurzus, vagy akár egy általános és középiskolás tankönyvnek a költővel foglalkozó fejezete. A népszerű Petőfi népies zsánerköltő és bordalokat megéneklő tollforgató volt.

A Petőfi-ünnepek hajnalán

Az 1850-es évek Petőfi-kultuszát kevésbé ismerhetjük – a bresciai hiéna és a Bach-rendszer idején szó sem lehetett nyílt ünneplésről. Érzékletesen mutatja a változást, hogy 1859, tehát a Bach-korszak vége után, 1860-ban máris megkezdődik a sajtóban a találgatás Petőfi halálának mikéntjéről, s ugyanebben az évben megjelenik az első publikált szibériai legenda. 1864-ben Zilahy Károly megírja az első összefüggő és teljes Petőfi-életrajzot. A kiegyezést követően a Héjjasfalva Műkedvelő Társulat egyre jobban sürgeti egy fehéregyházi síremlék létesítését. 1869. január 20-án gróf Haller Ferenc összehívja az emlékbizottság első közgyűlését, ahol a végrehajtó-bizottság elnökévé választják. Két év múlva azonban életét veszti, s hosszú hallgatás következik. 1887-ben Bethlen Gábor grófot, Nagy- és Kisküküllő főispánját, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (vagy ahogy többen ismerik: az EMKE) elnökét választják meg a társulat új elnökévé. Balázs Imre református lelkész 1882-ben alakítja meg a Segesvári Magyar Kaszinót. A társulat gyűjtést kezdeményez, ám csak tíz év múlva, 1897-ben leplezik le a fehéregyházi síremléket, az obeliszket, valamint a segesvári Petőfi-szobrot. Az ünnepségen jelen volt a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság és a Petőfi Társaság küldöttsége. A jeles alkalomra írta Stelly Géza *Petőfi halála* című elbeszélő költeményét (*Fővárosi Lapok*, 1897/36–37), amelyben a fehéregyházi ütközetben részt vevő magyar honvédség megfutamodik, Petőfi pedig egymaga száll szembe az ellennel. Elestét követően az Úr magához emeli a költő lelkét, trónt készített a számára, s e szavakkal bünteti meg a magyar nemzetet:

Ne tudja senki, hol pihen a sziv,
Mely a hazát oly lángolón szerette!
S a nemzedékek kutassák örökké
A harczmezők mohos sirhalmiban,

Foglyok között a fagyos éjszakon,
 S a bujdosók közt messze tájakon.
 Kutassa őt tudás, sejtelem,
 Sirva keresse a honszerelem.
Keressék mindig! Ne leljék soha!

1898-ban törvénybe iktatják, hogy 1848–49 emlékezete hivatalos ünnep. Az 1901 előtti években Haller Ferenc lánya, Haller Lujza grófnő a fehéregyházi síremlék mellett Petőfi-múzeumot emeltet a nagy költő ereklyéinek megőrzésére. (Majd az első világháború során eltűnik innen néhány evőeszköz és asztalterítő, l. ZÁGONI 1922: 4; 1997-re a Segesvári Múzeum kiüríti az emlékházat, ezért új kiállítást rendeznek be.) Az obeliszket ezentűl kerítés övezi, az emlékmű és az épület körül parkot alakítanak ki. A terület előbb a Petőfi-síremlékegylet, majd a magyar, később a román királyi államkincstár, 1922-től a román állam tulajdonát képezi. A segesvári Petőfi-szobrot 1919-ben a főhatalom változása után Kiskunfélegyházára szállítják, ma is ott található. A kerítést elbontják, a park elgazosodik, kóbor kutyák lepik el. Néhányan a háziállataikat legeltetik itt. A helyzet a második világháború után némileg javul, legalábbis egy időre.

1887, de intenzívebben 1897. július 31. után rendszeressé válnak a fehéregyházi Petőfi-ünnepségek. 1888-ban indítja el Ferenczi Zoltán, Csernátoni Gyula és Korbuly József a *Petőfi-Múzeum* című folyóiratot, amely igen hamar a Petőfi-kutatás műhelyévé válik, s melynek kitűzött célja teljes tájékoztatást nyújtani a Petőfi-irodalomról, tisztázni a költőre vonatkozó adatokat, előkészíteni egy teljes és kritikai Petőfi-kiadás létrejöttét, s összegyűjteni minden adatot – vagy annak vélt emléke(zés)t – Petőfiről. Továbbá elő kívánja készíteni egy teljességre törekvő Petőfi-életrajz megírását. A tulajdonképpeni cél tehát a tudományos Petőfi-kép kialakításához szükséges előmunkálatok elvégzése. A folyóirat nyolc évig működik, s a kor elvárásainak megfelelően teljesíteti is küldetését. 1896-ban Ferenczi Zoltán kiadja a két-, majd háromkötetes, első tudományos Petőfi-biográfiát, amelyről Fekete Sándor 1973-ban, tehát majdnem 80 évvel később írja: „mind ez ideig ez az egyetlen *tudományos* igényű teljes életrajz Petőfiről” (FEKETE 1973: 312). Illyés Gyula Petőfi-könyve is ezen alapul. 1908-tól Ferenczi (Endrődi Sándorral közösen) megkezdi a 30 kötetes Petőfi Könyvtár szerkesztését.

A nagy háború idején szünetelnek a Petőfi-ünnepségek, azt követően azonban, a költő születésének 100. évfordulója okán minden eddigi méretet felülmúlnak. 1922-ben Sándor József (a román parlamentben Sepsiszentgyörgy képviselője, továbbá az EMKE egykori alapítója és örökös főtítkára, Eminescu első magyar fordítója) kiharcolja az engedélyt az ünnepségekre. Főlerősödik Petőfi ideológiai felhasználása. 1921-ben Reményik Sándor Petőfi magyarságát, költészetének nemzeti szellemét hangsúlyozza a konzervatív *Pásztortűzben* (REMÉNYIK 1921: 711), Tormay Cécile az *Ellenzék* című kolozsvári lapban tagadja Petőfi internacionalizmusát; cikkének címe: *Petőfi Sándor a mienk* (TORMAY 1922). A másik tábor a világszabadság költőjét ünnepli, Petőfi alacsony származását (a mészáros és a cseléd gyermeke) hangoztatja, és forradalmiságát élteti. 1937-ben vörös szalagos munkáskoszorú jelenik meg a fehéregyházi emlékművet díszítő turul alatt...

Szabó Dezső mindkét táborot kigúnyolja: a Szent István Akadémia Petőfi-ünnepén gróf Apponyi Albert tart egy beszédet, amelyben megpróbálja megvédeni Petőfit a baloldaltól, mond-

ván: bár egyesek azt hangoztatják, hogy Petőfi forradalmár, lírája forradalmi volt, valójában ő volt a legkonzervatívabb ember az országban, akinek a család és a házasság intézménye volt a legelőrevalóbb. Szabó Dezső erről így ír: „Az idő kiszabottsága nem engedte, hogy a nemes gróf teljesen kifejtse ellentmondást nem tűrő fejtegetését. Így ránk hárul a feladat, hogy egy pár szóval befejezzük e nagy jelentőségű konstruktív ténykedését. Sándorunk nemcsak hogy nem volt forradalmár, de például az arisztokráciáért rajongott s mindig a leghízelgőbb terminusokkal érdeklődött grófjaink egészsége iránt (»Dicsőséges nagyurak, hát hogy vagytok?«)» Ugyanakkor így folytatja: „A zsidó nemzetiségi lapoknak is megvan a maguk külön Petőfije, különösen két intoleránsul sovíniszta orgánusuk: a *Világ* és a *Népszava* preparálásában. [...] Különös házi használatban szerepel náluk az a bizonyos piros zászló és világszabadság” (SZABÓ 1923: 64–66).

Látható tehát, hogy a kisajátítás határtalan, Erdélyben és Magyarországon egyaránt megtörténik. A dalárdákat, dalköröket, fúvós zenekarokat, zeneegyleteket és szavalókórusokat a korondi fazekasok Petőfit ábrázoló emlékcserpei egészítik ki. Mindennek ellenére az 1922. évi fehéregyházi és segesvári ünnepségek hatalmas tömegeket vonzanak. A részvétel megkönnyítése végett kedvezményes vonatjegyet, Udvarhely felé különvonatot is lehet kérelmezni.

A több mint ötezer – más becslések szerint mintegy tízezer – ember Segesvár templomától indul – többnyire gyalog – a mintegy 4 km-re fekvő Fehéregyházára. Benedek Eleket beszéde után megrohamozzák, mindenki kezét szeretne fogni vele, a gyerekek aláírásáért esdekelnek. Varga Zsigmond, a Csillag szálloda vezetője átadja Sándor Józsefnek azt a díszes serleget, amelyből állítólag Petőfi ivott akkor, amikor nagyapjánál költötte el utolsó vacsoráját a székelykeresztúri Gyárfás-kúriában. Az ünnepség azonban tragédiába torkollik. Az ünnepi ódát Jókai Mór írta, s elszavalásával E. Kovács Gyulát, a kolozsvári nemzeti színház ismert színészét bízta meg a rendezéssel. A művész a tűző napsütésben fedetlen fővel állja végig a rendezvényt. A szavalat végéhez közeledvén megáll, a szónoki emelvény karfájába kapaszkodik, hangja erőtlenné válik, de azért még befejezi a verset. Meginog, már két kézzel kapaszkodik a karfába, lesegítik az emelvényről, az őrház ajtajáig kísérik, ahol lehunyja szemét, hörög, összeesik és vonaglani kezd. Agyvérzést kap, hamarosan meghal (*Az első Petőfi-ünnep: Emlékezés E. Kovács Gyula haláláról*, Ellenzék, 1922. július 30., 2).

A székelykeresztúri és a balázsfalvi legenda

1922-ben jelenik meg Krúdy *Ál-Petőfi* című kisregénye, s ebben az évben kap nagyobb sajtónyilvánosságot a Székelykeresztúron eltemetett Petőfi legendája. Az első közlés ugyan 1902. július 27-én jelent meg a *Szegedi Híradóban*, valójában csak ekkor terjed el. Bálint Dániel, a kitűnő propagandistának (mai szóval PR-osnak, marketingesnek, reklámszakembernek) bizonyuló temetkezési vállalkozó publikál egy *Petőfi halála. Bálint Dániel nyilatkozata* című füzetet, amelyben leírja, hogyan bukkant rá koszorús költőnk maradványaira. A történet szerint Lázár Márton székelykeresztúri vendéglős istállójába kísért két székely huszár egy magyar honvédet, aki másnapra belehalt vérvesztésébe. A vendéglős Petőfit ismerte föl benne, s eltemette az istálló mögé. Később gazdasági épületeinek bővítése miatt kiásatta, s illőbb helyre temette: kertjébe. „Szörnyű titkát” elmesélte egy Gömöri Ferenc nevű postamesternek, s megeskette, hogy soha senkinek nem árulja el. A postamester Lázár életében valóban megtartotta a

titkot, annak halála után azonban, 1902-ben nyilvánosságra hozta (l. *Szegedi Hírmondó*, 1902. július 27.). Ezt olvasta Bálint Dániel, aki a csontmaradvány nyomába eredt, s „három órai megfeszített munka után” többedmagával kiásta. Minderről tájékoztatta a Petőfi Társaságot, s kérte: küldjön valakit, aki a csontvázat megvizsgálja. A társaság azonban nem válaszolt levelére. Egy Székely László nevezetű katonaorvos lefényképezte a koponyát és a csontokat, s ígéretet tett arra, hogy a felvételeket illetékes helyre juttatja, ám ezeknek nyoma veszett, Bálint Dániel nem hallott többé az orvostól. A hatóság lefoglalta a csontokat, s egy darabig a Wertheim-székrenyben (a székelykeresztúri városháza vasszekrényében) őrizték, később egy kis ládában kitették a raktárba – vagy ahogy akkoriban nevezték: a magazinba. Ezért aztán Bálint Dániel magához vette a csontokat, s a keresztúri tanintézetek növendékeinek részvétele mellett 1902. október 25-én eltemettette saját sírkertjében. „A koporsóra, székely szokás szerint, ráírtam a hős nevét és az életét határoló két évszámot: *Petőfi Sándor, 1821–1849*” [sic!] (*Ellenzék*, 1922. augusztus 5., 2; lásd még *Keleti Újság*, 1939. augusztus 30., 4–5.). A sírt később felbontották, a koponyát Budapestre küldték. Itt Sándor József megvizsgáltatta Salamon Henrik sztomatológus professzorral, aki egyébként is sokat foglalkozott Petőfi koponyájával. A fogszakorvos megállapította, hogy a koponya egy aggastyáné, tehát nem lehet Petőfié. A koponya 1958-ban Sándor József budapesti lakásán volt (József körút 65.), azóta nem tudom, mi történt vele. A sír azonban a mai napig megtekinthető Székelykeresztúron a következő felirattal:

PETŐFI

1849. július 31.

1902. október 25.

Kányádi Sándor írta 1969-ben: „ástam én is egy nyáron, kerestem a koponyáját, szerencsére nem találtuk meg, pedig ott kell lennie – állítják – a fehéregyházi síkon, de a székelykeresztúri temetőben is van sírja és sírköve; a sírt ápoló öreg tanító bácsi [Farkas Gábor – Sz. G.] egyszer azt mondta, leereszkedvén a szent hantra: hogy itt nyugszik-e, nem tudom, de akkora költő volt, akár minden faluban lehetne sírja; talán nem is a földön, a földben, hanem valahol ott fönna a magasban pihen, s ez rajta a szemfödél: »magasan szállj és hosszan énekelj, haldokló hattyúm, szép emlékezet«” (KÁNYÁDI 1969: 19).

Ugyancsak 1902-ben jelent meg a balázsfalvi Petőfi-koponya legendája is. Itt, a helyi főgimnázium 1850-ben létesített természetrajzi múzeumában őrizték Petőfi állítólagos koponyáját. A Petőfi Társaság figyelmét Fischer Károly, a nagyszebeni ügyészség tisztviselője hívta fel a leletre. Állítása szerint nagyapja, Bernhard Reichenberger egykori osztrák katonaorvos a fehéregyházi csatatéren levágta a halott költő fejét, kipreparálta a koponyáját, s egy darabig íróasztalán őrizte. Később, talán az 1860-as években, anélkül, hogy megmondta volna, hol találta a koponyát, s hogy kié, a balázsfalvi görög katolikus főgimnáziumnak ajándékozta. A Petőfi Társaság is foglalkozott 1902. február 16-i ülésén a koponyával; Iszlai József, a fogászati tanszék professzora és Semayer Willibald fiatal antropológus is megvizsgálta a leletet. „A miniszterelnök és a kultuszminiszter, a görög katolikus érsek, Szana Tamás, Baróti Lajos, Jókai, Lauka Gusztáv – mindannyian a balázsfalvi koponya körül sürgölődtek” (DIENES 1958: 368). Végül a Petőfi-kutatásban egyébként is érdemeket szerző Török Aurél antropológus cáfolta meg a legendát (a kérdésről l. CHEŢAN 1902; JÓKAI 1902: 42; TÖRÖK 1902: 42–44; WILLIBALD

1902: 44–45; RÉGENI 1958: 18–19). Egyes források szerint az 1920-as évek elején még megvolt a koponya, később azonban nyoma veszett (RÉGENI 1958: 18–19), más források szerint még 1939-ben is beszéltek a gimnázium olyan tanárával, aki határozottan állította, hogy az iskola Petőfi koponyáját őrzi (Pintér Lajos levele Dienes Andrásához; DIENES 1958: 550).

Megváltozott ünnep(lés)ek – napjainkig

Erdélyben a Petőfi-ünnepnek terén hosszú – bár nem teljes – csönd következik, amelyet Illyés Petőfi-könyvének megjelenése tör meg 1936-ban. A nacionalisták közben egyre hangosabban éltetik a magyar *fajú* Petőfit, a kommunisták pedig a kozmopolita költőt, ki korának bolsevikje volt. Romániában erőszakosabbá válik a magyar nemzetiséget sújtó elnyomás. Amint Pomogáts Béla írja: „A magyar kisebbségi politika polgári vezetői: Bánffy Miklós és köre éppen ezért a nemzetiségi ellenállás demonstratív alkalmának szánták a Petőfi-ünnepet” (POMOGÁTS 1973: 65). Bálint Dániel újra megszólal, s fölmelegíti a székelykeresztúri Petőfi-sír legendáját. Nem véletlen, hogy a Temesváron kiadott, Petőfi válogatott verseit tartalmazó kötet előszavában Franyó Zoltán *Az igazi Petőfi* címmel a legendák elosztatására vállalkozik. 1940-ben Kristóf György az Irodalomtörténeti Közleményekben folytatásokban jelenteti meg *Petőfi Erdélyben* című tanulmányát. Ezt folytatja majd Dávid Gyula, Mikó Imre és Csép Sándor 1972-ben. 1941-ben Bukarestben megalakul a Petőfi Művelődési Társaság, melynek kitűzött célja a közösségépítés és a magyar kulturális élet hagyományának folytatása. Ennek keretében jön létre a Petőfi Színház. 1941. március 15-én háborúellenes tüntetés tör ki Kolozsvárt, 1942-ben pedig elterjed a Pátzay Pál-féle Petőfi-plakett, amely az újabb tüntetés résztvevőinek jelvénye lesz. 1945-ben a Magyar Népi Szövetség kezdeményezésére Petőfi-alapot létesítenek a fogságból visszatérő hadifoglyok és árvák megsegítésére. Később „azokat a magyar tanárokat és tanítókat segítette, akiknek a román állam »besorolás híján« egy ideig nem folyósította a fizetését. A meginduló országos mozgalom e célra Petőfi-emléklapokat hozott forgalomba” (RMIL).

1944. október 11-én szabadítják fel (és szállják meg) Kolozsvárt. Ezt követően Petőfi arca a Magyar Népi Szövetség jelképévé válik, s állítólag „amikor a Groza-kormány bevonul Erdély fővárosába, ez az, amire a király felfigyel.” Petru Groza – Balogh Edgár szerint – „maga mesélte el, hogy amikor I. Mihály és Visinszkij szovjet helyettes külügyi népbiztos között állt az emelvényen, a tömegek fölött közeledő jellegzetes arckép láttán megkérdezte a király: ugyan ki ez? A miniszterelnök baljós célzással válaszolta: »Felség, ez az a költő, aki az *Akasszátok föl a királyokat!* című verset írta...«” (BALOGH 1974: 22).

A Petőfi-ünnepségek innentől kezdve (legalábbis 1949-ig) márciusban is zajlanak. 1945. július 31-én az erdélyi értelmiségen kívül román, magyar és bolgár írók részvételével zajlanak az ünnepségek. Ahogy akkoriban fogalmaztak: a Duna menti népek demokratikus közeledését, megbékélését, egymás mellett élését kívánták e gesztussal megteremteni. Sokan különvonattal éreztek a helyszínre. A fehéregyházi emlékműnél tüzet gyújtottak, melynek lángját fáklás futók vitték a piacra. 1947 decemberében nyitják meg a romániai Petőfi-versenyeket. Az ünnepségen még moldvai csángók is részt vesznek. A helyi versenyeket 1948. június 27-én Marosvásárhelyen országos döntő követi. Balogh Edgár állítja fel a verseny mérlegét: „13 megyében 10 000 dalos, színjátzó és népi táncos szerepelt 100 000 néző előtt” (idézi KATONA

SZABÓ 1969: 218). Szemlér Ferenc intette a magyarságot: „Vigyázzunk, hogy végül is e közéleti arcél mögött el ne homályosuljanak a költői arcvonásai, és a tudatunkban a költészet ne úgy szerepeljen, mint kényelmes eszköz valamely közvetlen gyakorlati cél megvalósítására” (SZEMLÉR 1965: 138). 1954-ben írja Kányádi „Haldoklik az öreg tanú” kezdetű versét.

1956 nyarán történik Dienes András, pontosabban a magyar–román akadémiai munkaközösség expedíciója, amely megpróbálja hitelesen tisztázni és rekonstruálni Petőfi eltűnésének, halálának körülményeit. A jelentést az Irodalomtörténeti Intézet Tudományos Tanácsa 1956. szeptember 25-i ülésén vitatja meg. A következő hónaptól mára irányul a figyelem.

1969-ben rengeteg ünnepi lapszám lát napvilágot, az *Igaz Szó* például 240 oldalon köszönti Petőfit. Pintér Lajos az *Előre* c. lapban sorozatot indít *Petőfi-legenda* címmel. A legendákkal foglalkozik Antal Árpád (*Igaz Szó*, 1969/7, 155–163) és Szász István is. Ebben az évben állítják fel az Ispán-kúti emlékművet, a kút csorgója fölött Hunyadi László Petőfi-domborműjével.

1972-ben jelenik meg Dávid Gyula és Mikó Imre *Petőfi Erdélyben* című kötete, amely a Márkos András alkotta székelykeresztúri Petőfi-szobor leleplezésének napján (1973. január 21-én) kerül a könyvesboltokba. Ugyanezen címen háromrészes dokumentumfilm is készül. 1973-ban, Petőfi születésének 150. évfordulóján a legfontosabb cél Petőfi korszerűsítése. Ebben az évben jelenik meg a Petőfi-szótár első kötete, a költő összes művei kritikai kiadásának első kötete, Fekete Sándornak a költő életrajzában alapvető változást jelentő korszerű munkája, a Kriterion gondozásában Arany és Petőfi levelezése (Antal Árpád gondozásában). Nem sokkal korábban jelenik meg Illyés Gyula Petőfi-kötetének Dienes munkássága alapján bővített új kiadása és az ifjúság számára írt *Tűz vagyok...* című Petőfi-életrajza; továbbá Hatvany Lajos *Így élt Petőfijének* új kiadása, illetőleg Mezősi Károly és Fekete Sándor nagyszabású tanulmánykötete.

A '80-as évek erősödő diktatúrája visszaszorítja, elcsönDESíti a Petőfi-ünnepeket is. Az emlékezés népnünnepély jellegűvé válik, egyéniek vagy kiscsoportosak. „Ekkor már hivatalosan csak a Magyar Nagykövetség küldötte és a melléje kirendelt román állami képviselő koszorúzatott, és az ünnep nyilvános része csak erre a koszorúzásra korlátozódott” (GAGYI 2002: 398).

1989-ben nagy fordulat következik a romániai magyarság életében. Fehéregyházán több ezer tömeg ünnepli Petőfit, szeptemberben Petőfi-bált rendeznek Koltón, Erdődön és Nagykárolyban, s ezzel hagyományt teremtenek. Koltón megújul a Petőfi-gyűjtemény. Fehéregyházán 1990. december 20-án megalakul a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület. Alapító elnöke Gábor Dezső helyi tanár. Minden év utolsó vasárnapján és július 31-én ünnepi megemlékezést tartanak, évente Petőfi vers- és prózamondó versenyt rendeznek. 1998-tól az egyesület a fehéregyházi Petőfi-emlékhely gazdája. Az elkövetkező években szobrot avatnak Székelykeresztúron, Nagykárolyban, Gyergyószentmiklóson, Koltón, Fehéregyházán és Zsombolyán. 1997-ben, a segesvári Petőfi-szobor felállításának 100. évfordulóján (amely szobrot 1919-ben Kiskunfélegyházára menekítenek, s a mai napig ott látható) Kiskunfélegyháza megajándékozza Fehéregyházát egy egész alakos Petőfi-szoborral. Egy másik segesvári emlékművet, a mellszobrot 2006-ban eltávolítják, ám 2013 nyarán újraavatják a Petőfi téren. Az emlékműveket meglehetősen gyakran rongálják meg, s írnak rá magyargyalázó feliratokat. Legutóbb 2014 májusában. 2010-ben a Kolozsvári Akadémiai Bizottság kerekasztal-beszélgetést szervez Marócsey István és Imre László részvételével a Petőfi-kutatás helyzetéről és feladatairól, ahol Mar-

gócsy azt mondja: „Újra kell értelmezni az egész 19. századot, és felülírni a romantikát, hogy ezáltal eljussunk Petőfihez is” (FERENCZ 2010).

Petőfi-élmény, Petőfi-kultusz

Antal Árpád „Petőfi-élmény”-ről beszélt, amely „megmozgatta a nép teremtő fantáziáját” (ANTAL 1969: 162). Mi Petőfi-kultuszról. Ha elfogadjuk, hogy a kultusz áthagyományozott tudás, csoportidentitás-képző közeg és szocializációs tér, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy a romániai magyarság számára Petőfi és az ő szelleme, öröksége, kultusza ilyen. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy amikor a *Krónika* című romániai magyar napilapban a szerző a barguzini legendát tényként terjesztette, a hozzárendelt internetes felületen az egyik hozzászóló nem azért kérte ezt ki magának Petőfi és a romániai magyarság nevében, mert valótlan, hanem azért, mert „erdélyi magyarnak nem kellene ilyen cikket írni, mert ez öngölt jelent. A tisztelt szerző ezzel csak bővítené azon veszteségek listáját melyet tőlünk erdélyiektől a történelem elrabolt, s melynek a többségi nemzet örülne a leginkább” (<http://kronika.ro/szempont/talpra-petofi>). Magyarán: „ha Petőfit is elveszik tőlünk, mi marad nekünk?” Az más kérdés, hogy a barguzini legenda újabb kori terjesztőinek egyik vezéralakja épp egy erdélyi, pontosabban medgyesi villamosmérnök, a Magyarok Világszövetségének elnöke: Patrubby Miklós. Ő annak a világszövetségnek a vezetője, amely a Magyar Tudományos Akadémiát csalónak, árulónak, történelemhamisítónak és szabadkőművesnek nevezi. A szervezet szerint Petőfi Széchenyi István eltitkolt, törvénytelen gyermeke... Az irodalomtudomány azonban nem tehet mást, mint hogy rögzíti a Petőfi-legendákat s a Petőfi-kultuszt. Ne dicsóítse, és ne bosszankodjék rajta! Csak fogadja el, s írja le!

Sütő András szavaival búcsúzom: „Jövönk annyit ígér, amennyire a Petőfi nevével fémjelzett múltunkat becsüljük” (SÜTŐ 1969: 17).

IRODALOM

- ANTAL Árpád 1969. „Nem halt Ő meg...” *Legendák, mondák, emlékezések Petőfiről*. Igaz Szó 7.
- BÁLINT Dániel 1922. *Petőfi halála. Bálint Dániel nyilatkozata*. Székelykeresztúr: Hermann József. Később: *Petőfi halála. Bálint Dániel nyilatkozata*. Székelyudvarhely: Bencze. 1943.
- BALOGH Edgár 1974. *Petőfi-kultusz*. In: B. E.: *Mesterek és kortársak*. Bukarest: Kriterion. 17–30.
- CHEȚAN, Ambrosiu 1902. *Istoria naturală și Museul de la școala din Blaș*. Balázsfalva. A brosúra megjelenéséről l. Unirea, 1902. augusztus 2., 269.
- DIENES András 1957. *A legendák Petőfije*. Budapest: Magvető.
- DIENES András 1958. *Petőfi a szabadságharcban*. Budapest: MTA Irodalomtörténeti Intézet.
- FEKETE Sándor 1973. *Petőfi Sándor életrajza I.: A költő gyermek- és ifjúkora*. Budapest: Akadémiai.
- FERENCZ Zsolt 2010. *A Petőfi-kutatás helyzetéről és feladatairól*. <http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/archive,PArchiveArticleSelectedScreen.vm/id/39117/year/2010/month/2/day/16/web/1/quick/0/ynews/0/mainarticle/false;jsessionid=100F0C57EBDF166FC0C00FFDD1A22FD2> (2014. 12. 21.).
- GAGYI József 2002. *Petőfi-ünnep Petőfi-falván*. Kisebbségkutatás 2: 393–399.
- JÓKAI Mór 1902. *Petőfi állítólagos koponyájáról*. Vasárnapi Újság, január 19: 42.
- KÁNYÁDI Sándor 1969. *Tisztelgés*. Igaz Szó 7: 19.
- KATONA SZABÓ István 1969. *Közös zászlóhajtás: Adalék a felszabadulás utáni, romániai Petőfi-kultusz történetéhez*. Igaz Szó 7: 214–219.
- KRISTÓF György 1945. *A Petőfi-kultusz és irodalom első három évtizede, tekintettel erdélyi elemeire*. Erdélyi Múzeum 3–4: 211–228.
- MARGÓCSY István szerk. 1988. *Jöjjen el a te országod...* Budapest: Szabad Tér.
- MARGÓCSY István 2011. *A Petőfi-kultusz határtalanságáról*. In: M. I.: *Petőfi-kísérletek: Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*. Pozsony: Kalligram. 15–51.
- POMOGÁTS Béla 1973. *Petőfi és a romániai magyarság*. Jelenkor 1: 64–68.
- POMOGÁTS Béla 2000. *Szobor és példa*. In: GULYA János – KERÉNYI Ferenc szerk.: *Petőfi a szomszéd és rokon népek nyelvén*. Budapest: Lucidus. 7–12.
- RÉGENI András 1958. *Az Eminescu- és a Petőfi-emlékeket őrző Balázsfalván*. Művelődés 8: 18–19.
- REMÉNYIK Sándor 1921. *Petőfi*. Pásztorút 2.
- RMIL = Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Főszerk. BALOGH Edgár – DÁVID Gyula. Bukarest – Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion. 1981–2010.
- SÜTŐ András 1969. *Segesvár felé*. Igaz Szó 7: 16–17.
- SZABÓ Dezső 1923. *Aktualitások*. Auróra, január 20: 64–66.
- SZEMLÉR Ferenc 1965. *Kilencvenkilenc év múltán*. In: Sz. F.: *A költészet értelme*. Bukarest: Irodalmi. 138–147.
- TORMAY Cécile 1922. *Petőfi a mienk*. Ellenzék, december 24.
- TÖRÖK Aurél 1902. *Petőfi állítólagos koponyájáról*. Vasárnapi Újság, 1902. január 19: 42–44.
- WILLIBALD, Semayer 1902. *Petőfi állítólagos koponyájáról*. Vasárnapi Újság, január 19: 44–45.
- ZÁGONI István 1922. *Fehéregyházán, a sírnál...* Keleti Újság, július 23: 4.

NAGY L. JÁNOS

A NÉPDAL ÉS A MŰDAL MINT AZ IDENTITÁS KIFEJEZŐJE

Az alábbi gondolatmenetben olyan szövegeket elemzünk, amelyek mind a népdalokra, mind a műdalokra jellemző sajátosságokkal rendelkeznek.

Eredetük szerint lehetnek szerzővel rendelkezők is, népi alkotások is. Voigt Vilmos szerint (Voigt 1979. *Ethnographia* 90: 219–236), ha folklór szövegből nem-folklórba kerülnek át elemek, az a folklorizmus; ha pedig eredendően nem-folklór anyagból lesz folklór, az a folklorizáció. L. korábban Péter László 1950: A folklorizáció kérdéséhez, (*Ethnographia* 61, 193–207), később Péter László (2006: 5–108), A népkultúra érték (idézi Barna Gábor a 2006-os hungarológiai kongresszus nyitó előadásában). Minthogy mindegyik példa énekelt szöveg, fontos forrás még Vargyas Lajos elemzése a folklorizáció zenei folyamatáról (Vargyas Lajos 1981; 1988: 512–513; 556–561).

Az új stílusú népdalok fogalmát Bartók Béla ismert monográfiája (Bartók 1924) határozza meg. A zenetudományi megközelítés (Kodály–Vargyas 1952, Vargyas 1981, Vargyas 1988, Bartók 2007) és a folklór megközelítése (Péter 1950, Voigt 1972, 1979, Péter 2006, Ortutay–Katona 1975) mellett a népzene-tudomány (Sebő 1997, Szenik Ilona 1998, Dobszay–Szendrey 1988, A magyar népzene tára 1973–1977) finomította az eredeti elképzeléseket.

Az erdélyi kutatások alapvető fontosságú műve Faragó József és Jagamas János nevéhez fűződik (Jagamas–Faragó 1974). Témánk szempontjából nélkülözhetetlen Jagamas János *Miért nem népdal?*, illetve *A magyar népdal régi és új stílusának kapcsolatairól* című munkája (Jagamas 1977, Jagamas 1984).

A vizsgálat tárgyából következik, hogy a népdalok verbális + zenei kódok szövegei, így elemzésükhöz megfelelő szövegelmélet szükséges. Ez a szövegelmélet lehet Petőfi S. János (2004, 2007, 2009) szemiotikai textológiája, az alakzati megközelítéshez l. Szegedy-Maszák Mihály (1990: 113–152).

Bevezetőül hasonlítsuk össze Petőfi Sándor *János vitéz* című elbeszélő költeményének két sorát Heltai Jenő soraival Kacsóh Pongrác daljátékában.

Petőfi:

„Kukoricza Jancsi becsületes nevem: / Egy kicsit parasztos, de én nem szégyenlem.”
(Szépirodalmi, 1960: 97)

Heltai változata:

„Kukorica közt születtem, ott leltek meg engem, / A nevem is, heeej, parasztos, de én nem szégyellem...”
(<http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/30651/janos-vitez-daljatek/jancsi-belepoje-zeneszoveg.html>)
Egyetlen kiemelendő elemként a heeej jellemzően „műdalosított” változat.

A továbbiakban Simonffy Kálmán műdala és annak népdalosodása (2), Arany János ismert balladája és annak népdallada-változata (3), majd Petőfi *Hegyen ülök...* kezdetű versének eredetije és műdal/népdal variánsai (4) következnek. Ezt követik más szövegek folklorizálódásának utalásai (5), majd a tanulságok levonása (6). Előző vizsgálataimban szerepelt a két kultúra összevetése (Nagy L. János 2012), Arany balladájának folklorizációja (Nagy L. János 2011b) s az identitás kifejeződése új stílusú népdalainkban (Nagy L. János 2011c).

Szomorú fűz ága... – Mért nincs minden lánynak...

Simonffy Kálmán műdala (Boruth Elemér versére) igen népszerű volt a XIX. század közepétől kezdve. Ezt szemlélteti az a változat, s a belőle formálódott új típusú népdalok két variánsát a b) és c) változat (közli Vargyas Lajos 1981). Típusként: „XIX. századi, népies műdal A A5 B A szerkezetéből alakult ki a népi A A5 A5 A forma. Erre szintén bőven van példa népdalaink variánsaiban” (Vargyas 1981: 114. példa).

A Simonffy-dal:

a)

Szo-mo-rú - fűz á - ga haj-lik a vi-rág - ra, Fáj a szí - vem ér - ted, fa-lu szép le - á - nya!

Fái a szí - vem ér - ted, de te azt nem bá-nod. Van né-ked ná-lam-nál gyö-nvörűb vi - rá - god

A harmadik sort záró -nod szótag fermatás nyújtása azonnal felhívja magára a figyelmet.

Boruth Elemér verse bánatos hangulatú, páros rímes sorokból épül. A sorok fél sorokra tagolódnak, a poétikai fölépítésben nyomatékosak az ismétlődő „Fáj a szívem érted...” indítások.

A „falu szép leánya” kifejezés azért feltűnő, mert a népdalban a szép lány a falu világához tartozik. Ha tehát a megszólításban kiemelődik a falu, akkor a falu világán kívül élő, oda nem szervesen tartozó személy szól róla. A második sor végén a felkiáltójel hivalkodó, hangsúlyozza a fájdalmat, színpadiasan.

A „Fáj a szívem érted, de te azt nem bánod” sorban a „de” kötőszó pregnánsabb: többet jelezne, mint az „azt nem bánod” folytatás. A befejezés sora kissé lapos, talán súrolja a közhelyességet: aki mondja, annak a szájából fura a „nálamnál gyönyörűbb virágod” kifejezés.

A prozódia verbális és zenei megközelítéssel is elemezhető. A ritmika végig szabályos ti-ti-tá ti-tá-ti (mazurka plusz szinkópa) lüktetésében a súlyok rendre eltérnek a nyelvi hangsúlyoktól, félkövér betűkkel kiemelve a súlyokat: szomorú **fűz** á-ga – szí-**vem** érted – szí-**vem** érted – ná-**lam**nál.

A dallamépítésben kvintváltás érdemel figyelmet: a g-ről induló első sort d-ről induló második sor imitálja. A harmadik sor népdalban szokatlan felfelé kvart-, majd lefelé szextugrása (szó-dó-mi), leszállított esz hangja és szűkített szextugrása (mi-szi) után fermata nyújtja a szinkópa nyolcadát, ez az utóbbi is kiemeli a csak a nótára jellemző fordulatot. Annál inkább felhívja magára a figyelmet a két szextugrás a harmadik sorban, hiszen a kezdés és a kvinttel

magasabb ismétlés sorában egyetlen terc mellett csupán szekundlépések vezetnek a dallamot felfelé is, lefelé is. A befejezést, a negyedik sort a kezdő hangjánál fél hanggal alacsonyabb és fermatával nyújtott hang előzi meg: ilyen előkészítés a népdalainkban nem szokásos.

A népdallá lett változat:

b)

Ki-nek van, ki-nek van kút az ud-va-rá - ba, Te-re-pély di - ó - fa szo-ba-aj - ta - já - ba?
Te-re-pély di - ó - fa, si-ma a le-ve - le, Mért nincs minden lánnak igaz sze - re - tő - je!

A verbális anyagban a „Kinek van, kinek van” kifejezés az első sort, a „Terepély diófa” frázis a második és a harmadik sort kezdi. A sorokon belül a nyomatékok eloszlása természetes, mindegyik sor második felében azonos szótagon érvényes a súly, a negyedikben az i-gaz első szótagján.

A dallam pontosan ismétlődő két-két sorral épül. A kérdést fogalmazó első és negyedik sor két tercléppel a közepéig emelkedik, s utána terccel, majd újra terccel lép le a kezdő hangra. Ezzel szemben a „Terepély diófa” soraiban a kétnegyedes ütemek mindegyike lefelé szekundokkal, majd kvartlléppel és terccel ereszkedő dallamú, a harmadik sor vége a befejezést készíti elő a mi-lá kvinttel.

A b) változat a népdalaink természetességével hangzik szóban és dallamban egyaránt, kiemelve az „igaz szeretője” kifejezést. Megtartja viszont a lejegyzés a műdalból a „szoba ajtajába” kifejezést, a második sor végén a kérdőjelet, a befejező sor végén a felkiáltójelet, bizonyára a vers írásmódja szerint. (A ritmikában a tizenhatod-pontozott nyolcad indítja a második sort; a „lánnak” népies alak.)

A műdal és a népdal között:

c)

Mért nincs min - dën lány - nak kút az ud - va - rá - ba,
Sze - re - tőm sze - rel - me rég el volt fe - lejt - ve.
A - ra-nyos di - ó - fa kony-ha-aj - ta - já - ba?
A - ra-nyos di - ó - fa, bo-dor a le - ve - le, Fine
D.C. al Fine

A figyelmes elemzés a c) változatot az a) műdal és a b) népdal közötti fázisnak ítélné. A verbális anyagban műdalszerű a „Szeretőm szerelme”, a „konyha ajtajába”; népdalszerű az

„Aranyos diófa” és a „bodor a levele” frázis. A népdalban szokatlan az első és a negyedik sorban a terclépés után újabb terccel, majd kvarttal érni a dallam csúcsára; ezzel szemben népdalszerű a sorok második felének dallampárhuzama: mi-mi-ti-dó-lá-lá – lá-mi-ré-szó-mi-mi.

Mátyás anyja – Szilágyi Erzsébet

Szilágyi Erzsébet

SF 33/A/5

Szék (Kolozs)

Csorba János (51)

Gy.: Sebő Ferenc

1972

"Lassú" tempó

1. Szilá-gyi Er-zsé-bet le-ve-lét meg-ír-ta,
Szerel-mes köny-nyé-vel azt is te-le-sír-ta,
Fi-á-nak a le-vél Prá-ga vá-ro-sá-ba
Ö-röm-hírt vi-szen a szo-mo-rú rab-ság-ba.

Ugyancsak a folklorizálódás írható le Arany János egyik balladájának népballadai átalakulásában. Sebő Ferenc szíves közlése, hogy 1972-ben népballadák között énekelte adatközlője ezt a *Szilágyi Erzsébet* című balladát. Ez az adatközlő/átalakító a széki lassú tizenkét szótagos dallamsorára építette Arany balladájának a 3 + 3 + 6 szótagos anyagát. Tanulságos, hogy a gyűjtött, folklorizálódott szöveg mennyire ökonomikusan szerkeszt: nincs szüksége olyan, kevésbé dramatikus információkra, hogy Könyöklőn / Ülnek az / Udvari cselédek... Összevethető a tizennyolc eredeti Arany-strófa anyaga a kihagyások után tizennégyre csökkentett lexikai textussal. (Részletesebben a témáról l. Nagy L. János, NyÍrK, 2011/2: 159–169.)

„S aki a legalkalmasabb volt, legjobban megtanulta, hát annak adták, hogy szavalja. S akkor anyám szavalta ezt a verset, ő tanulta... De aztán édesanyám ezekről mind dallamot kapott magának, úgy énekelte a Szilágyi Erzsébetet is. (Csorba János: Bár az emlékezete maradjon meg... Síppal-dobbal. 5. sz. 1975.)

„Ez annak a táncnak a neve, amelynek ritmusára a dalt énekelni szokták” (Sebő F.). A tánc lépéseire utal az 5 + 5 nyolcados sorokban a 3 nyolcados kezdés.

Petőfi strófája népdalban

Kallós Zoltán gyűjteményében olvasható Petőfi Sándor egyik megzenésített versének folklorizálódott változata (Kallós 1973: 12). A *Hegyen ülök...* kezdetű vers hatodik strófája Petőfi szövegében és az énekelt variánsban tanulságos összevetést tesz lehetővé.

Petőfi Sándor: Hegyen ülök...
(Szépirodalmi, 1960: 178)

Szeretném, ha vadfa lennék erdőben,
Még inkább: ha tűzvész lenne belőlem;
Elégetném ezt az egész világot,
Mely engemet mindörökké csak bántott.

Énekelt változata (Kallós 1973: 12)
(idézi Vargyas 1988: 560):

De szeretnék az erdőben fa lenni,
Ha engemet meggyújtana valaki,
Elégetném ezt a cudar világot,
Hogy ne lássam más karján a babámot.

Első látásra föltűnik, hogy az 1845 októberében-novemberében született Petőfi-sorok jó néhány ponton kevésbé sikerültek, mint a folklorizálódott változatéi.

4.1. A műköltő kamaszos világfájdalma, az „engemet mindörökké csak bántott” személytelenül általános érzése áll szemben a népdalszerű gondolkodás közvetlen természeti képeivel és egyben elvontságot sugárzó soraival. A „még inkább” fokozás homályban hagyja, hogyan is keletkeznék a tűzvész. Az „engem mindenki bánt”, „az egész világ az ellenségem” típusú általánosítás túlzottan is hatásra tör(ekszik).

A kezdősorban a vadfa meglepő, hiszen nehéz elképzelni más fát az erdőben, mint vadon nőtt fát. Az indítás, a ritmikai szempontból szokottabb „De szeretnék” sokkalta szerencsésebbnek tűnik a Kallós gyűjtötte sorban. A versszak fölépítésében kissé mesterkelt megoldás Petőfiné: *vadfa lennék – még inkább, ha tűzvész lenne – elégetném... az egész világot*; természetesebb sorrend ez: *fa lenni – meggyújtana valaki – elégetném... a világot*. Petőfiné: *ezt az egész világot*; Kallós adatában: *ezt a cudar világot* – a népi variánsban kifejezőbb. Ez lényegesen hatásosabb, mint az egész: *dó-ti-lá-szó mi ré dó-ti lá-lá-lá*. A három sor együttesében szerveesebben építkezik a népi változat: a fát meggyújtana valaki, s így aztán elégethetné a világot; szemben az eredetivel: *fa lennék – tűzvész lenne belőlem (ki tudja, hogyan) – elégetném a világot*.

A negyedik sor a folytatás természetességével szól a népi variánsban. A népdal képsora közvetlenül a természetből építkezik, másrészt (ezzel könnyedén összekapcsolva) filozófiai általánosságok felé tágitja a gondolatot. Példánkban azért cudar a világ, mert más karján a babám: ezért megérdemelné, hogy elégessem. Petőfiné az ok: engemet mindörökké csak bántott – azaz meghatározatlan/általános a panasz. Ehhez kapcsolódik a ritmikai tagolás sajátossága Petőfiné: *Mely engemet / mindörökké / csak bántott* – itt a „csak” kapná a ritmikai hangsúlyt. Ez egyben a vers befejező passzusa is.

Hogyan érvel a strófában a ritmus nyomatéka a metrikai-ritmikai és a dallamleírásban?

Szék (Szolnok-Doboka)

Rubato

1. He-gyen ü - lők, bú-san né - zek le ró - la,
 He-gyen ü - lők, bú-san né - zek le ró - la,
 Mind a bog-lya te - te - jé - ről a gó - lyá,
 Mind a bog-lya te - te - jé - ről a gó - lyá.

2. Lenn a völgyben lassú patak tévedez, Az én gyászos életemnek képe ez.

Az előadásban a „csak bántott” hangjai (lá lá-lá) és negyedei (tá-tá-tá) jól jellemzik a fentebb mondottakat.

Sebő Ferenc fölhívta a figyelmet egy adatközlő visszaemlékezéseire (betűhíven idézzük): „A következőt nem a székiek szedték a nótacsokorba. Azt Petőfi írta a népnek, de sokan mondhatják magukénak még a székiek közül is. Köztük nekem is a legkedvesebb nótám. Ami szó szerint is nagyon beleilleszkedik azok közé, ami a széki ősök legnemesebb érzelmiből fakad, és amire éppen úgy eljárák a lassút, mint a többire.”

Hegyen ülök, búsan nézek le róla,
 Mint a buglya tetejéről a golya,
 Lenn a völgyben csendes patak révedez,
 Az én fáradt életemnek képe ez

Elfárasztott engemet a szenvedés,
 Annyi bűm volt, örömem csak oly kevés,
 A bánatom egy nagy tenger lehetne,
 Az örömem csak egy kis sziget benne.

Fönt a hegyen, lent a völgyben zúg a szél,
Késő van már, az idő is ősze tér.
Az őszt tetszik igazán csak én nekem,
Mer' a haldokló természetet szeretem.

Tarka madár nem csicsereg az ágon,
Sárga-piros levél csörög az ágon,
Innen-onnan lehull a fa levele,
De szeretnék lehullani örökre.

Holtam után vajjon mi lesz belőlem,
Vad fa lenni szeretnék az erdőben,
Ott lenne a számomra egy jó tanya,
Egész világ engem ott nem bántana.

Vad fa lenni jó lenne az erdőbe,
De még jobban, ha tűzvész lenne belőlem,
Elégetném ezt az egész világot,
Aki engem mindörökké csak bántott.

A leírt nóta szövegei körülbelül a tizenkilencedik századból valók, mert ilyen szövegű, meg különleges kótadallamú nótát a ma népe nem fújdogál” (Csorba János saját kezű írásos emlékezeiből).

Petőfi strófájának szövegváltozata a (3a):

De szeretnék tölgyfa lenni az erdőben.
Ha valaki tüzet rakna belőlem.
Eltüzelném ezt a kerek világot,
Mert nem hagyják szeretni a babámat.

(www.cimbalom.nl: Daloskönyv, a Magyar
Természetbarát Szövetség honlapja)

(3a) dallama mint változat:

l, l, l' l' / l' szó dó mi mi/ ré l, l, (szün.)
l' l' l' ti' / dó' ti' l' szó/ mi mi mi (szün.)
l' szó l' ti' / dó' ti' l' szó/ mi mi ti, (szün.)
l, l, l' l' / l' szó dó mi/ ré l, l, (szün.)

Petőfi kamaszos világfájdalma megfelel a dzsentrí mulató műérzésének: „...a pusztuló dzsentrí lelkét tükrözi.. Ezért túltengő benne a reménytelen lemondás hangja... A lankadó életkedv, az örökös céltalan búsulás, halálvágy elleni reakció az új népdal” (Kodály 2007: 99).

Világos, hogy a világfájdalmas, kamaszos Petőfi-strófa helyén szervesen építkező, tárgyias, pontos képsor alakult: csiszolódott, nemesedett.

„Érik a, érik a búzakalász...”

Az „Érik a, érik a búzakalász...” kezdetű műdal az alábbi változatokban (és verbális sorokkal) szerepel Vargyas (1981) *Variálás* című fejezetében:

- a) Érik a, érik a búzakalász...
- b) Utcáról nyílik a kocsmajátó...
- c) Érik a, hajlik a búzakalász...

A szerző kommentárja: „A műdalból sokfelé a b) alatti A B B A formájú dallamot alakították. Ájban a c) alatti, véglegesen ötfokúsított A B B A formát énekelték, amiben már csak a ritmus árulja el a műdal eredetét” (uo., 164. dallam).

A Kodály–Vargyas (2000) 383. dallama, a „*Tollfosztóban voltam az este...*” után Vargyas Lajos megjegyzése: „A dallam népivé vált formája a Csak egy kislány van a világon... kezdetű műdalnak” (Kodály–Vargyas 269).

Vargyas Lajos példatárjában a mutató adatai szerint a Régi műzene népi változatai között a XIX. századi dallamok: 378–384; a tanulmányban 49/II, 53, 76 (uo., 317).

Az identitás

Az identitás a népdalok világában úgy jelenik meg, hogy a nem magyar eredetű dallamok változatlanul kerülnek a magyar dalok közé – de megőrzik idegenségüket. Elsősorban abban nyilvánul meg ez az idegenszerűség, hogy nem születik variánsuk. Ilyen tripodikus francia dallamokat mutatott ki Vargyas Lajos (1988).

A magyar identitásban szerepe van a strófaszerkezetnek: „Az új stílus dallamai... közül kétséget kizárólag sajátos magyar alakulat az A B B A forma.” (Bartók 1990: 46, én emeltem ki, N. L. J.) Ezt a megállapítást ismétli is Bartók: „Az A B B A szerkezet kétségkívül magyar földön termett, jellemzően magyar alakulat.” (Bartók i. h., én emeltem ki, N. L. J.)

Tágabban értelmez Ortutay Gyula: „...a népi közösség őrizője (mint hallgató és mint újraéneklő) a költészeti hagyománynak, a régi tartalmak, formák emlékezetben levő hatalmas anyagának s a nép körében élő névtelen tehetség a társadalom fölmerült új kérdéseit, a maga új ötleteit, az új mondanivalókat és új formai ötleteket beleötvözi a hagyományos népköltészeti anyagba... Előfordul azonban az is, hogy tanúi lehetünk egy új népköltészeti, népművészeti stílus szinte viharos elterjedésének, amikor a hagyományos formákból való továbbképzés egyszerre nyilvánvalóan újat jelent. Ilyen volt az úgynevezett új stílusú népdalok múlt századi elterjedése...” (Ortutay–Katona i. m. 42–43). Hasonlóképpen fogalmaz 1934-ben Bartha Dénes: „a népköltészet átveszi és átformálja az irodalom anyagát és költői formáit...” (A népköltés kutatásának új feladatai, l. Vargyas 1988: 424). Bartók Béla a folyamatban öntudatlan variálózstön érvényesülését látja: „Az ilyen egységes stílusok kialakulását az egy irányban ható öntudatlan variálózstönnek kell tulajdonítanunk” (Bartók 1933, 371).

A strófaszerkezet új stílusa új típusú kifejezéshez járul. Arany János még így jellemezte a népdalainkat: „kevés öröm, vegyítve sok bánattal”. Az új stílusú népdal a régi stílusú dalok

világával szemben több örömet hoz, ráadásul tömeges egyöntetűséggel: „Ez a költészet már egy felszabadultabb, könnyebb élet kifejezése a jobbágyfelszabadítás után, a kezdődő polgárosodásban alakuló új életforma hatása a költészetben. Erre a költészeti „forradalomra” is azt mondhatjuk, amit Bartók mondott a zeneire: ehhez hasonlót nem ismerünk e korban sem Európában, sem Európán kívül.” (Vargyas 1988: 565)

A népdal identifikáló, kultúrahordozó szerepét már a kezdeti gyűjtésre buzdító felhívások világosan kifejezték: „Ezen énekek valóságos fenntartói a nemzeti characternek, sőt a hazai történetnek is egyik kútfejei.” (Rothkrepf Gábor, Tudományos Gyűjtemény, 1829. II. 55; idézi Ortutay 1975: 16) Az új stílusú magyar népdalok strófaszerkezetei tehát „nemzeti character” kifejezői, ugyanúgy, mint a folklorizálódott szövegek. És még valami: az a ritmikai lüktetés, amely előre meg nem határozható módon, a „percenkénti 60 és 200 ütés között” minden magyar számára ugyanazt dobolja.

A Nyugat 1933. januári számában írja Kodály Zoltán: „Mi a faluban nemcsak egy csomó dalt, mindegy, hogy százat-e vagy ezret, szóval onnan kimarkolható, elvihető és felhasználható anyagot találunk, hanem más valamit is, ami nélkül ezek a dalok sem jöttek volna létre: kultúrát. Bármilyen furcsán hangozzék is, egységes, homogén kultúrát, amelynek az a dal elválaszthatatlan része, mintegy tetőpontja, de mindenesetre szerves kivirágzása” (idézi Ortutay 1975: 32). Ebben a kultúraegészen az új stílusú népdalok alakzati építkezésének is megvan a maga szerepe: az identifikálás sajátos érvényesítése.

Két identitás jelenik meg a dalok változataiban. Kodály Zoltán ezt így fogalmazta meg: „A műdal főképp az ernyedő középosztály, a pusztuló gentry lelkét tükrözi, azt is az 1849 utáni érzésvilág árnyékában. Ezért túltengő benne a reménytelen lemondás hangja... A falu, Kosuth népe, tele feszítő erővel, s annyi csalódás után is örökké remélő optimizmussal: dalaiban ennek ad hangot. Ha átvett is egyes dallamokat a műdalszerzőktől, s azokat variálva jutott is néhány új alakulatra: egészben a régi hagyománya alapján áll, azt fejleszti tovább. Az átvett nemzedék után következő, 1890 után született nemzedék, mintha csak megunt volna a sok műdalt, amit apától egy emberöltőn át hallott, határozott stílusfordulatot képvisel. A lankadó életkedv, az örökös céltalan búsulás, halálvágy elleni reakció az új népdal. A lány, epedő moll-melódiák és aprózó, csicsergő dúr-melódiák helyett újra a nagyapák keményebb, monumentálisabb hangja csendül fel benne. A városi dallamáradat nem tudta a népdalt áthangolni a maga érzelgőssége, siránkozó panasa hangjára. Csak kifejező eszközeit gyarapította egyben-másban” (i. m. 48).

Jelentős a további utalás: „Meg kell azonban állapítani, hogy a középosztály dala Színi „nemesi népdalai” óta egyre magyarosabb, s Dankóig egyre népiesebb lett. Viszont a nép közt az újabb műzene annál inkább terjedt és hatott, minél közelebb állt a népi formahagyományhoz” (37. sz. jegyzet, 99).

A kifejezőeszközökben a műdalok, magyar nóták átvétele 12-nél nagyobb szótagszámú sorokat, komplikáltabb lüktetést hozott. A hangkészletben az átvett műdalok mollfordulatai dór, eol vagy ötfokú fordulatokká alakultak; a népdalváltozatok a kromatikus félhangot nem vették át, hanem egyszerűsítették. A népdal dallamépítésének hangközei majdnem teljesen megegyeznek a gregorián ének és a Palestrina-stílus dallamával: „A népi használat csiszoló, simító hatását szövegre, dallamra egyaránt számtalan példán lehetne tanulságosan megfigyelni”

(Kodály–Vargyas 50). Ugyanakkor ez a hatás a felelős a díszítő hajlítások, a melizmák csökkentéséért, olykor eltűnéséért is az új stílusú népdalainkban.

A magyar népdalok eredményesen hasonították magukhoz a műdalokat is, más népek dalainak zenei anyagát is. A fenti néhány példa jól szemlélteti, hogy a műdalok, magyar nóták színpadias „sírva vigadása” helyett a népdal a természetes érzések letisztult hangját szólaltatja meg. A két identitás kifejeződése a népi kultúrában a népdal világát, a dzsentroid kultúrában a műdal világát jelenti. Az elsőnek a jellemzője az évszázadokon át azonos irányban ható, spontán formáló alkotóerő; a másodiknak sajátja a sírva vigadás erőtlensége, a nagyot mondás hevülete, az „úri mulatás” túlzásai.

Szentségtörés-e Arany vagy Petőfi strófáit átírni, átalakítani? Meghamisítják-e a folklorizál(ód)ások a klasszikus szövegeket? Meggyőződéssel jelenthetjük ki: a klasszikus költők szövegeit nem az méltatja igazán, aki csupán hódolattal közelít hozzájuk. A versszövegek ugyanis azért születtek, hogy ízlelgetve, meg-megforgatva hangoztassuk őket, akár énekelve is. És ez az ízlelgetés, meg-megforgatás, csiszolás teszi őket élővé. Erdélyben csakúgy, mint Budapesten vagy Szegeden.

Befejezésül énekeljük el a Jubilánsnak (a 80 esztendő Pomogáts Bélának – a szerk.) azt a strófát, amelyet a Simonffy-dallamból nemesedett népdal hangjaira változtatként énekelnek a Kis-Küküllő mentén:

Zavaros a Nyárád, nem akar megszállni.
Haragszik a rózsám, nem akar szólani.
Majd megszáll a Nyárád, a lovam megissza.
Ha megbékülsz, rózsám, hozzám gyere vissza.

IRODALOM

- A magyar népzene tára VI–X. Népdaltípusok. 1973–1977. Szerk. Dobszay László és Szendrey Janka. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet.*
- Bartók Béla 1924/1990. *A magyar népdal.* Bartók Béla írásai 5. Közreadja Révész Dorrit. Budapest: Editio Musica.
- Bartók Béla 2007. *Magyar népdalok.* Egyetemes gyűjtemény II. (A I. osztály 417–906) Sajtó alá rendezte Kovács Sándor és Sebő Ferenc. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Leonard Bernstein 1973/1979. *A megválaszolatlan kérdés.* Budapest: Zeneműkiadó.
- Gideon Omar Burton et alii 1996–2007. *Silva Rhetoricae. Forest of Rhetorics.* www.rhetoric.byu.edu.html
- Csörsz Rumen István 2009. *Szöveg szöveg hátán. A magyar közköltészet variációs rendszere (1700–1840).* Irodalomtörténeti füzetek 165. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Faragó József–Jagamas János 1974. *Erdélyi magyar népdalok.* Bukarest: Kriterion Kiadó.
- Fónagy Iván 1999. *A költői nyelvről.* Budapest: Corvina Kiadó.
- Jagamas János 1977. *A magyar népdal régi és új stílusának kapcsolatairól.* In: Zenetudományi írások. Bukarest: Kriterion Kiadó.
- Jagamas János 1984. *Miért nem népdal?* In: A népzene mikrokozmoszában. Bukarest: Kriterion Kiadó.
- Jagamas János–Faragó József 1974. *Romániai magyar népdalok.* Bukarest: Kriterion Kiadó.
- Kallós Zoltán 1973. *Elnépiesedett Petőfi-dalok.* Utunk XXVIII. 1, 12

- Kodály Zoltán 1906. *A magyar népdal strofa-szerkezete*. (Bölcsészdoktori értekezés, kézirat) MTA Kézirattár. 2007. *Visszatekintés*. Szerk. Bónis Ferenc. Bp.: Argumentum Kiadó, II: 14–46.
- Kodály Zoltán 1952/2000. *A magyar népzene*. A példatárt szerkesztette Vargyas Lajos. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet.
- Heinrich Lausberg 1960. *Handbuch der literarischen Rhetorik*. München: Hueber.
- Heinrich Lausberg 1973. *Elemente der literarischen Rhetorik*. München: Hueber.
- Magyar néprajz* V. (Főszerkesztő Vargyas Lajos.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988: 414–565.
- Nagy L. János 2010. *The folk song: Our mother tongue*. In: Kozmács István–Vančoné Kremmer Ildikó szerk. *Közös jövőnk a nyelv II. Nyelvtudomány és pedagógia*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, 65–71.
- Nagy L. János 2011a. *Énekelt szövegek kiasztikus alakzatainak elemzéséhez*. *Magyar Nyelv*, 107/2: 176–193.
- Nagy L. János 2011b. *Arany balladája mint népballada*. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* LV (2011), 2: 159–169.
- Nagy L. János 2011c. *Az identitás kifejeződése az új stílusú magyar népdalokban*. In: Szirmai Éva–Újvári Edit szerk. *Az identitás szemiotikája*. Szeged: SZTE, JGYPK: 33–40.
- Nagy L. János 2012. *A műdal kultúrája és a népdal kultúrája*. In: Balázs Géza, Veszelszki Ágnes szerk. *Nyelv és kultúra – kulturális nyelvészet*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság, 185–190.
- Nagy L. János 2013. *Kereszteződő jelentések világában*. Szeged: SZTE Kiadó–JGYF Kiadó, 209–240.
- Ortutay Gyula 1975. In: Ortutay–Katona 1975, I: 7–67.
- Ortutay Gyula–Katona Imre 1975. *Magyar népdalok I–II*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Péter László 1950. *A folklorizáció kérdéséhez*. *Ethnographia* LXI, 3–4: 193–207.
- Péter László 2006. *Népköltészet és irodalom*. Szeged: Tiszatáj Alapítvány, 5–108.
- Petőfi S. János 2004. *A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai-textológiai szövegelméletbe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Petőfi S. János 2007. *A szöveg szerkezete és jelentése*. *Szemiotikai Szövegtan* 18, 75–79.
- Petőfi S. János 2009. *A szemiotikai textológia megokoltságáról, jellemző jegyeiről és alkalmazásáról*. (Akadémiai székfoglaló) *Magyar Nyelv* 105: 129–156, kül. 144–154.
- Sebő Ferenc 1997.2 *Népzenei olvasókönyv*. Budapest: Planétás Kiadó.
- Szegedy-Maszák Mihály 1992. *Az irodalmi mű alaktani hatáselmélete*. In: Szili J. (szerk.): *A strukturalizmus után*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 113–152.
- Szenik Ilona 1987. *Variáció és improvizáció a népzeneben*. Korunk, 1987/5.
- Szenik Ilona 1998. *Népzenetudomány. Magyar és román népzene*. Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács: 31–45.
- Színi Károly 1865. *A magyar nép dalai és dallamai*. Pest.
- Vargyas Lajos 1981. *A magyarság népzeneje*. Bp., Zeneműkiadó. (2004. 09. 06-tól) <http://mek.oszk.hu/02000/02074> (2010. március 10.)
- Vargyas Lajos 1988. *A magyar népdal*. In: *Magyar Néprajz* V. Budapest: Akadémiai Kiadó, 414–565.
- Voigt Vilmos 1972. *A folklór alkotások elemzése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Voigt Vilmos 1979. *A folklorizmus és a folklorizáció*. *Ethnographia* XC: 219–236.

NÉHÁNY SZÖVEGFORRÁS:

- Paksa Katalin: *Magyar népzene-történet*. Kották, hangfelvételek. CD II., www.borokas.hu/nepdalok/paksa3.html (2 perc 14 mp; 2012. augusztus 3. 10.40)
- Csorba János. *Bár emlékezete maradjon meg*. Elkezdttem 1978-ban. Befejeztem 2000-ben. 1982. 04. 11., az előadó ifj. Szabó Varga József, a gyűjtő Pávi István.
- www.sites.google.com/site/alsoszelimagyardalkor (2010. április 18.)
- www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/22455/petocsaba/icipicimuskatinak (2010. április 20.)
- www.cimbalom.nl/MT/nepdal.html (2010. április 20.)
- www.sinira.com/public_html/FTR-221-songs.htm (2010. április 20.)
- www.18bb.tripod.com/.../150nepdal.doc (2010. április 18.)

POMOGÁTS BÉLA

MAGYAR ZSOLTÁRHAGYOMÁNY

Szenci Molnár Albert és a zsoltárok

Szencen nem kell különösebben érvelnem amellett, hogy a város kulturális élete, természetesen Szenci Molnár Albert személye és munkássága nyomán, mennyire összefonódott a magyar zsoltárhagyománnyal. De mielőtt ennek a sok évszázados hagyománynak a vizsgálatában elmerülnék, hadd idézzek fel egy személyes emléket. A zsoltár, mint a közösségi ima egyik nagy múltú magyar tradíciója, engem, lévén, hogy a római katolikus vallásban nőttem fel, nem érintett meg olyan közelről, mint protestáns rokonaimat és barátaimat. Persze a budapesti piarista gimnáziumban, ahol középiskolai tanulmányaimat végeztem, nagy megbecsülésben állottak Dávid király zsoltárai, mindazonáltal nem kerültek az imakultúra mindennapi világába, miként a kálvinista egyházi életben. Szenci Molnár Albert munkásságáról is csak vázlatos ismereteket szereztem, később kerültem vele közelebbi kapcsolatba már a budapesti egyetem bölcsészkarán. A régi magyar irodalomtörténet professzora, Tolnai Gábor kétségtelenül a marxista ideológia és a kommunista diktatúra elszánt híve volt, vagy legalábbis ilyennek mutatkozott, máskülönben nem lehetett volna római nagykövet, majd tanszékvezető egyetemi tanár. Mindazonáltal a régi magyar irodalmat tárgyaló munkái, különösen a világháború előtt írottak (például az 1939-ben közre adott *Régi magyar főurak* című könyve) még Horváth János és Sík Sándor szellemi vonzásában kerestek választ a 17–18. századi magyar művelődés kérdéseire.

Nos, másodéves koromban Tolnai Gábor „speciál-szemináriumának” hallgatójaként ismerkedtem meg közelebről Szenci Molnár Albert munkásságával, ennek nyomán zsoltárátültetéseinek irodalomtörténeti, poétikátörténeti jelentőségével. Napokat töltöttem az Akadémiai Könyvtár régi kiadványai között búvárkodva Molnár Albert barokk költői konstrukcióinak és elméleti műveinek igen érdekes világában. Például olyan latin nyelvű költői művek között, amelyek a barokk költészet különös mintáit követve geometriai formákba (például „cubusokba”) rendezték a szöveget. Minderről annak idején egy szemináriumi dolgozatom is készült, sajnálom, hogy a hosszú évtizedek hanyattatásai következtében ez elveszett.

Most persze nem ezekről a személyes történetekről szeretnék beszélni, hanem a magyar zsoltárhagyományról, amelynek Szenci Molnár Albert kétségtelenül egyik kiemelkedő képviselője és alakítója volt. Dávid király zsoltárai, amelyek mélyen beiródtak a keresztény vallásosságba és kultúrába, természetesen nem Molnár Albert közvetítésével szólaltak meg először magyarul, mint ahogy maga a zsoltárhagyomány is jóval régebbi eredetű. Az Ószövetség zsoltárai igen korán szerepet kaptak a keresztény tradícióban, a katolikus és a protestáns liturgiában zsoltárok kísérték a szentmisét, illetve az istentiszteletet. A *Zsoltárok könyve* azok közé az ószövetségi szentkönyvek közé tartozik, amelyek megőrizve szakralitásukat, nem egy

alkalommal szimbolikus értelmet kapva igen nagy szerepet töltöttek be a korai és a későbbi keresztény kultúrában, sőt a nemzeti kultúrák (például az irodalmi nyelv) kialakításában, kultúrájának megalapozásában. A középkori magyar vallásos irodalomban is, első magyar nyelvű megszólalásuk még a kódexekhez kötődik, jelen voltak a *Czech-kódex*-ben (1513-ból), illetve a *Gyöngyösi-nyelvemlék*-ben (az 1630-as évekből). Később nyomot hagytak a reformáció korai irodalmában is, Sztárai Mihály, Bogáti Fazekas Miklós és Kecskeméti Vég Mihály nevéhez fűződnek zsoltárfordítások. Ez utóbbi neve egyetlen fennmaradt zsoltárparafrázisának versfőiből ismeretes. Ez az 1561-ben (vagy 1567-ben) készült, az ötvenötödik zsoltár szövegére épült „Mikoron Dávid nagy búsultában” kezdetű vers ihlette meg Kodály Zoltán világhírű kórusművét: az 1929-ban írott *Psalmus Hungaricus*.

Balassi Bálint

Balassi Bálintot is megihlették a zsoltárok, így az *Istenes énekek* között található ötvenkilencedik, negyvenkettedik, huszonhetedik, száznegyvennyolcadik és ötvenedik zsoltárban. Ez utóbbi (a „Végtelen irgalmú, ó te nagy hatalmú” kezdetű) közismert zsoltárt idézem fel itt szemléletes példaként:

Végtelen irgalmú ó te nagy hatalmú
Isten, légy már kegyelmes!
Onts ki mindenestől jódot rám kebledből
mert la mely veszedelmes
Bűnöm miatt lelkem, ki titkon rág engem,

mert nagy sebbel sérelmes.
Mosd el rólam immár, kit lelkem alig vár,
mosd el bűnöm rútságát,
S együtt az rút hírrel, mint rút bűzt enyészd el
förtelmem büdös szagát,
Esmérem vétkemet, kiért Nap engemet
rettent, mutatván magát.

Csak neked vétkeztem, bűnt ellened töttem,
ó kegyelmes Úristen,
Kit semmi ravaszság nem csalhat s álnokság
rejtve előtted nincsen.
Mert az nagy kék égből, mint királyi székből
látod, mit mível minden.

A zsoltárhagyomány (és egyáltalán a magyar nyelvű Biblia-hagyomány) történelmi áttörése, miként ez közismert, a reformációhoz köthető, mindebben szerepe volt a könyvnyomtatás 16. századbeli elterjedésének is. Elsőnek, még 1533-ban Komjáthy Benedek *Az Szent Pál levelei magyar nyelven* című munkája látott napvilágot, majd 1536-ban Pesthi Gábort a négy

Evangelium tolmácsolásával, 1541-ben Sylvester János a teljes *Újtestamentummal*, 1551 és 1566 között Heltai Gáspár a szinte teljes *Bibliával* (csak néhány részlet hiányzott belőle), 1586-ban Félegyházi Tamás ugyancsak az *Újtestamentummal*, 1590-ben Károlyi Gáspár a *Vizsolyi Bibliával*, a jezsuita Káldi György pedig Nagyszombatban 1626-ban a teljes *Szent Bibliával* állott elő. 1548-ban Székely István *Zsoltároskönyve* került a protestáns olvasók kezébe, és természetesen Károlyi Gáspár és Káldi György is magyarra ültette a zsoltárokat. Ezek a zsoltárfordítások azonban költőiség tekintetében elmaradtak Szenci Molnár Albert tolmácsolásaitól, nem lehetett véletlen, hogy az ő zsoltárai kaptak meghatározó szerepet nemcsak vallásos irodalmunk, hanem költői nyelvünk történetében is.

Balassi Bálint költészetével a zsoltárhagyomány nemcsak az egyházi életben, a világi kultúrában is nyomot hagyott. Talán nem kell különösebben érvelni amellett, hogy Szenci Molnár Albert zsoltárainak nemcsak a liturgikus tradíciókban, hanem a magyar költészetben, a magyar költői nyelv fejlődésében is megkerülhetetlen szerep jutott. Dávid király zsoltárai nem csupán szakrális szövegek, hanem bátran mondhatjuk így: lírai költemények, amelyek az emberi lénynek a Mindenhatóval kezdeményezett „beszélgetését” rögzítik. Jelen van bennük az elhagyatottság, az istenkeresés, a panasz, a lélek titkainak felfedezése, az Istennel kialakított kegyelmi viszony békességszerző tapasztalata – egyszóval mindaz az érzés, élmény, kívánság, amely a magányos vagy éppen a népe sorsáért felelősséget vállalni kész és a népe sorsa miatt aggódó emberi személyiség belső világát megmozgatja. A zsoltároskönyv ennyiben nemcsak vallásos és közösségi, hanem tulajdonképpen személyes lírai alkotás is.

Tebenned bíztunk...

Közismert, hogy Szenci Molnár Albert zsoltárfordító érdeklődését a *Psalterium Ungaricum* létrehozása során Ujfalvi Imre prédikátor 1602-ben közre adott énekeskönyvének bevezetése keltette fel, ez az írás hangsúlyozta azt, hogy szükség van Dávid király zsoltárainak magyar nyelven történő megszólaltatására. Természetesen ösztönző példát jelentett számára az is, hogy a zsoltárok akkor már ismertek voltak a nagy európai nyelveken. Molnár Albert, mielőtt hozzálátott a nagyszabású munkához, tizenhat esztendő telt el német földön, a zsoltároskönyv iránt megnyilvánuló vallásos (és irodalmi) érdeklődés a nyugati protestáns világban ekkor érte el tetőpontját. Ambrosius Lobwasser ezekben az években ültette át német nyelvre Clément Marot és Theodor Beza francia nyelvű zsoltárfordításait, s jelentette meg őket a hozzájuk tartozó reneszánsz dallamokkal. A magyar író ugyancsak ismerte Andreas Spethe latin nyelvű fordításait, ezeket maga is énekelte egyetemi éve során. Valójában mind a német, mind a francia, mind a latin szövegváltozatokat felhasználta munkájában, amely végül is 1607-ben a németországi Herbornban, majd egy esztendővel később a teljes Bibliával együtt Hanauban, végül harmadik kiadásban szintén a teljes Bibliával együtt 1612-ben Oppenheimben került az olvasók elé.

Szenci Molnár Albert zsoltárfordításainak mindazonáltal nem az a legfontosabb érdeme, hogy meghódította számunkra a vallási hagyomány, a keresztény kultúra és a világirodalom egy igen értékes korpuszát, hanem azok az értékek is, amelyeket a magyar költészet, a magyar költői nyelv gazdagításában létrehozott. A nemzeti nyelvű költészet: ennek a költészetnek a nyelvhasználat, a ritmikájának és poétikájának gazdagodása igen sokat köszönhet Molnár Al-

bert zsoltárainak. Ezeknek ugyanis nemcsak az ad igazi rangot és jelentőséget, hogy milyen hűséggel és találmánysággal szólaltatták meg a latinul, németül, franciául már világhódító utat bejárt ószövetségi verseket, hanem az is, hogy miben vitték előre a magyar költészetet, a magyar költői nyelvet, a magyar irodalmi és szellemi (mondhatnám így is: lelki) kultúrát. Molnár Albert zsoltárain nemzedékek nőttek fel, és a mögöttünk maradt évszázadokban ezeknek a nemzedékeknek az ajkán ugyanolyan személyes azonosulással szólaltak meg zsoltárai, mint Kölcsey *Himnusza*, Vörösmarty *Szózata* vagy Tárkányi Bélának a katolikus templomokban felhangzó „Boldogasszony Anyánk” kezdetű fohásza. Molnár Albert zsoltárai (vagy ezeknek néhány darabja) is ilyen: a nemzeti közösség lelkületét, fájdalmait, reményeit szólaltatják meg. Olyan zsoltárszövegekre gondolok, mint a *Kilencvenedik zsoltár*, amelyet (katolikus létemre) magam is mindig meghatottan énekeltem (református barátaimhoz csatlakozva):

Tebenned bízunk eleitől fogva,
Uram, téged tartottunk hajlékunknak.
Mikor még semmi hegyek nem voltak,
Hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva;
Te voltál és te vagy, erős Isten,
És te megmaradsz minden időben.

Az embereket te meg hagyod halni,
És ezt mondd az emberi nemzetnek:
Legyetek porrá, kik porból lőttetek,
Mert ezer esztendő előtted annyi,
Mint az tegnapnak ő elmúlása
És egy éjnek rövid vigyázása.

Kimúlni hagyod őket olly hirtelen,
Mint az álom, melly elmúlik azontól,
Mihelt az ember fölserken álmából,
És mint az zöld füvecske az mezőben,
Azmelly nagy hamarsággal elhervad,
Reggel virágzik s' estve megszárad.

Csak mintegy zárójelben jegyzem meg, hogy a *Kilencvenedik zsoltár* természetesen jelen van Károli Gáspár 1590-es *Szent Bibliájában* is, ennek szövege azonban költői erényekben nem ér fel Molnár Albert fordításával. Idézem a zsoltár imént közölt részletét Károli Gáspár fordításában: „Uram, te nekünk hajlékunk voltál minden időben. Minekelőtte a hegyek lennének, és formáltatnék a föld, és e világ; öröktől fogva mind örökké te vagy erős Isten! Ki az embert semmivé térszed, és ezt mondd: Térjete a földbe embereknek fiai! Mert ezer esztendő te előtted mint a tegnapi nap, mely elmúlt, és az éjszakának negyedrésze. Elragadod őket mintegy árvízzel; olyanok mint az álom reggel; mint a fű, mely hirtelen megszárad; mely reggel virágzik és estvére elváltozik, kivágattatik és megszárad.”

Az a zsoltárhagyomány, amelynek leginkább ismert és szakralizált változata Szenci Molnár Albert nevéhez fűződik, természetesen az előbbieken felidézett szövegekhez képest jóval szélesebb körben vált népszerűvé. Ez a hagyomány mindig meghatározó módon volt jelen irodalmunk és kultúránk történetében, más hagyományok mellett mintegy alakítva ezek karakterét. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításainak és általában a magyar zsoltárhagyománynak nagy irodalma (irodalomtörténeti szakirodalma) van, ez az irodalom igen magas helyen tartja számunk irodalmi kultúránk történetében a most körvonalazott költői tradíciót. Ezúttal csupán néhány kiváló írónkra hivatkozom: Arany Jánosra, Áprily Lajosra és Németh Lászlóra – mind a hárman nagy megbecsüléssel szóltak a magyar zsoltárhagyományról, illetve Szenci Molnár Albert költői, művelődéstörténeti és egyháztörténeti jelentőségéről. Őket szeretném idézni a következőkben.

Arany, Áprily, Németh László Szenciről

Arany János az 1880-as években lejegyzett Új zsoltárszövegekről című írásában igen magasra értékelte Szenci Molnár Albert zsoltárait. Itt a következőket olvassuk: „Nem vagyok oly helyzetben, hogy olvassak, összehasonlítás tegyek, bíráljak. Az eredeti szöveget kellene értenem, Marot és Beza költői paraphrasisával egybevetnem, ezeket Molnárral s az új dolgozattal hasonlítani össze; de a zsidót nem is tudom, a többi munkára szemem képtelen. Részemről azt hiszem, Molnárt elég lett volna egészen szokatlan archaizmusaitól megszabadítani; mert az ő szövegét a nép már szinte egyenesen Szent Dávidénak tartja, s úgy tiszteli”.

Áprily Lajos *A zsoltárfordító* című, Szenci Molnár Albert emlékét idéző kis tanulmányában arról érkezett, hogy a nevezetes zsoltárfordító munkája a magyar nyelv győzelmét jelentette az idegen idiómák felett. „Zsoltárfordítása – olvasom –: mű, amely a százharminc különböző dallamra mért változatos versekben az első nagy magyar műfordítói birkózás emlékét őrzi. Győzelme: szimbólum, a XVII. század inasabb és érdekesebb magyar nyelvének győzelme a nyugati kultúrát hordozó francia és Lobwasser-szövegek felett. Hatása nemcsak a felszívó múlté, hanem a mienk is, mindnyájunké, akik megéreztük, vagy öntudatlanul hordozzuk magunkban a kálvinista zsoltár lélekformáló erejét. Nyelv bősége: örök forrás, az ízes és erős magyarságának mindenki számára nyitva álló kincsesháza.”

Németh László pedig a *Református énekeskönyv* és benne Molnár Albert zsoltárainak nemzeti nyelvet, hagyományt és identitást fenntartó erejére figyelmeztetett. „Ennek az énekeskönyvnek – olvasom Németh László előadás-szövegét – a rendkívüli jelentősége a magyar életben épp az volt, hogy a Molnár Albert ideje óta készült s egyetlenegy református magyar sem nőhetett föl a nélkül, hogy a lelkén ne formáljon. [...] ez a könyv, melynek első fele egy szellemi hőstett hevét s egy romlatlan nyelv hatalmát őrzi, második része pedig a zsoltáreneklésben felnőtt nemzedékeknek volt közös költői műve: milliókat tartott meg abban, amit az ezek haladásnak tartottak elfeledni. A magyar nemzet legmagyarabb részében töltötte be az emlékezet szerepét ez a könyv. Olyanokra emlékeztünk benne, amikre az irodalom nem tanított. Nemcsak a hívek, az írók is. Ady költészete sosem lett volna az, ami, ha gyerekkora zsoltárai nyelvét és ritmusát meg nem kötik és föl nem szabadítják; amint én sem érthettem volna meg soha az ő összefüggéseit a régi magyarsággal, ha a konfirmációmra kapott kapcsos könyv

nem figyelmeztet rája. A régi magyarság s a legújabb közt a Református énekeskönyv egyike a legfontosabb földtani hidaknak.”

Ady és Babits

Németh László imént idézett írásában Ady Endre költészetére hivatkozott, bizonyára nem lehet véletlen, hogy a Molnár Albert nevéhez kapcsolódó zsoltárhagyományt éppen Ady költészete őrizte meg és folytatta. Közismert dolog, hogy Ady költészetét milyen mélyen átítatta a biblikus hagyomány, illetve a magyar protestantizmus tradíciója, számtalan vallomása, költeménye, publicisztikai írása mutatja ezt, és természetesen őrzik ezt a hagyományt, ezen belül a zsoltáros hagyományt versei is. Ezek a versei természetesen nem a hagyományos-vallásos zsoltárhangot szólaltatják meg, inkább mintegy rájátszanak a klasszikus műformára, miközben poétikájuk a modern kifejezésrendszerhez alkalmazkodik. Egyetlen példát idézek: *Az éj zsoltára* című költeményt, ez valójában nem is a zsoltáros hagyomány poétikáját követi, mélyebben hat rá ez a hagyomány, a költemény „szellemisségét” hatja át a zsoltáros tradíció:

Így zsoltárolt az Éj:

Ha olyan nagy volna a szived,
Hogy a Földet átöntené vérrel
És melegítné
Izzó, beteges dobogással,
Magyarul
Vagy nem tudom, micsoda nyelven
S miféle vér-ütéssel, özönnel,
Bárhogyan:

Akkor se tudnék
Meleg párnát és takarót adni,
Akkor se tudnék
Vigasztalót sugni füledbe
S akkor se tudnék más lenni,
Mint Éj, Éj, Éjszaka.

Mert az Éjszaka Éjszaka lehet,
Mert a veszendő
Mindig veszendő
S aki egy kis életet kapott:
Bűnös, veszendő, tehetetlen.

Siratom, hogy sírsz,
De én Éjszaka vagyok
S a Reggelre fogom rá a könnyeimet.

Siratlak, mert élsz,
Siratlak, mert bőszen kutatod
Sírnivalódat,

Siratlak, mert az enyém vagy,
Siratlak, mert másként nem lehet.
Siratlak, siratlak, siratlak.

Így zsoltárolt az Éj.

Ady zsoltárainál jóval ismertebbek Babits Mihály hasonló költeményei: a *Zsoltár gyermekhangra* és a *Zsoltár férfigangra* – mindkét vers az első világháború tombolása idején (1917 márciusában) született, és a háború elutasítását, a költő békevágyát fejezi ki. Ahogy Rába György, Babits Mihály tudós monográfiája írt *Babits Mihály költészete* című 1981-es monográfiájában: az első vers „alapeszméjét, sőt egész gondolatmenetét a gondviseléshez forduló gyermeki magatartás hatja át. Intonációja egyszersmind a vers központi gondolata: »Az Úristen őriz engem / mert az ő zászlóját zengem.« A háború, a tények Fátumából kivezető út jeligéjeként a boldogságot a gondviselő, felsőbb hatalom föltétlen jóakarátának igenléséhez kapcsolja.” A második költői mű ugyancsak a háborús tragédiák tapasztalata nyomán született, és mint Rába György megállapítja: „jóllehet tételes vallásra egykönnyen nem vonatkoztatható, mégis fideista szemlélet függvénye, és kifejtésének akarati rugója korántsem annyira a harcok békevágya, mint a tényeken túli harmónia ígérete, a változó élettől független értékekre sóvárgás.” Babits Mihályról közismert, hogy mennyire megviselte a háború, az európai civilizáció és a keresztény erkölcsiség súlyos vereségét, ha nem összeomlását látta benne. Ennek a tragikus érzésnek kifejezése a két zsoltár, amely miközben (ahogy az imént Adytól idézett költemény) poétikai tekintetben eltávolodik a zsoltárok költői karakterétől, megőrzi az Istennel folytatott párbeszéd (netán: perlekedés) és a kollektív önvizsgálat hagyományos szellemét. A vers néhány szakaszát idézem fel:

Tudod hogy érted történnek mindenek – mit busulsz?
A csillagok örök forgása néked forog
és hozzád szól, rád tartozik, érted van minden dolog
a te bűnös lelkedért.

Ó hidd el nékem, benned a Cél és nálad a Kulcs.
Madárka tolla se hull ki – ég se zeng – föld se remeg,
hogy az Isten rád ne gondolna. Az Istent sem értheti meg,
aki téged meg nem ért.

Mert kedvedért alkotott mennyet és földet és tengereket,
hogy benned teljesedjenek; – s korok történetét
szerezte meséskönyvedül – s napba mártotta ecsetét,
hogy kifesse lelkedet.

Mert ne gondold hogy annyi vagy, amennyi látszol magadnak,
mert mint látásodból kinőtt szemed és homlokod, úgy nagyobb
részed énedből, s nem ismered föl sorsod és csillagod
tükörében magadat,

és nem sejtetted hogy véletleneid belőled fakadnak,
és nem tudod hogy messze Napokban tennem erőd
ráng és a planéták félrehajlítják pályád előtt
az adamant rudakat.

Továbbélő zsoltárhagyomány

Költészetünkben Ady és Babits után is tovább élt a zsoltárhagyomány. Még néhány „zsoltáros” versre hívnám fel hallgatóim figyelmét, Füst Milán két *Zsoltár*, József Attila *Csendes téli zsoltár* című költeményeire és Weöres Sándor ugyancsak több zsoltáros versére. Füst Milán költészetére, ez közismert irodalomtörténeti tény, igen nagy hatással volt a biblikus, természetesen az ótestamentumi hagyomány. Ez nem egyszer úgy jelentkezett, hogy a költő mintegy az ószövetségi próféták szerepébe öltözött, és hozzájuk hasonló méltósággal, elragadtatással mondott ítéletet saját korának szellemiségéről, bűneiről. Az első *Zsoltár* című („Zenét és nyugalmat...” kezdetű) költeményben ez így fejeződik ki: „S kiáltanék a mélységből, hogy halld szavam... De megismersz-e még? / Vagy elfeledtél, nem szeretsz s már jó kezded / Elnehezült szívemre többé nem teszed? / S már lázas felhőid közt sincs lakásod / S hiába várom onnan késő jeladásod?” A második *Zsoltár* („Ó Uram, engem bántanak...” kezdetű) vers – amely leginkább Karinthy Frigyes Így írtok ti című karikatúragyűjteményének *Epigram* című darabja révén vált ismertebbé – pedig a személyes sérelmek panaszát fejezi ki a zsoltáros hagyományok nyelvén: „Ó Uram, engem bántanak - - - / Csendes vagyok, félek, kis helyre, sarkba meghuzódom / És utánam jönnek, üszkösbottal szurkálnak szörnyű módon, / Fázékony testemmel jeges vízbe rántanak - - - / Ó Uram, én mozogni nem kívánok - - - / Én pici helyen dideregve ülni akarok, én komplikációktól félek: / S tiszta ruhámmal, ujjaimmal ragadós mézfürdőbe lök az Álnok / És kijövök és piszokban élek”.

József Attila *Csendes estéli zsoltár* című verse ahhoz az egyáltalán nem jelentéktelen (sem mennyiségben, sem értékben nem jelentéktelen) korpuszhoz tartozik, amely a költő istenkereső, Istennel polemizáló vagy éppen gyermeki istenhitről tanúskodó verseit foglalja magába. József Attila „istenhite” és „kereszténysége” (és ezeken a fogalmakon mást kell értenünk, mint általában szokás) igen változatos, időnként egymásnak ellentmondó érzéseket és meggyőződéseket foglalt magába. Szerepe volt a szinte gyermeki módon naiv vallásosság-nak, az intellektuális istenkeresésnek, a marxista ideológiai tantételekre hivatkozó istentagadásnak, az emésztő Isten utáni vágyakozásnak, a megváltás lehetőségéről lemondó kétségbeesésnek és az élet legmélyebb „bugyraiból” (a szó Dantétól, pontosabban magyar tolmácsától: Babits Mihálytól való, és az *Isteni színjáték* első részének: a *Pokolnak* a reménytelen világára utal), tehát az élet legmélyebb „bugyraiból” felemelkedő és a megváltást kereső reménynek. Mindannak, ami egy emberi lény és Isten viszonyára egyáltalán rányomhatja bélyegét, amely ennek a viszonylatrendszernek a gazdagságát és lelki mélységeit mutatja be. Ebben a tekintet-

ben alig találunk huszadik századi irodalmunkban olyan költőt, aki a hagyományosan, legalábbis a korábbi marxista irodalomértelmezés keretében, materialistának és istentagadónak mondott József Attilához hasonló mélységben és intenzitással élte volna át az Isten és az ember viszonyának drámai tapasztalatait vagy éppen a bűnbeesés és a megváltás misztériumát. Ebben valóban Ady és Babits és a későbbiek során Reményik Sándor, Dsida Jenő, Rónay György, Pilinszky János és Szilágyi Domokos lehetnek az eszmei rokonai és sorstársai.

Istenkereső költészet

A mögöttünk lévő évszázad magyar vallásos és istenkereső költészetéről viszonylag kevés tartalmas okfejtést mutathat fel az irodalomtörténet-írás. Nem véletlenül, hiszen az általában és kényszerű módon a marxista teóriákhoz igazodó tudományos vizsgálódás többnyire néhány lapos megállapítással intézte el a költők és az írók vallásos élményeit, s kevesen akadtak (például az istenhitnek a költészetben kimutatható hatásáról értekező Sík Sándor, az Ady vallásosságával elmélyülten foglalkozó Rónay György, a Babits kereszténységét bemutató Rába György, a keresztény irodalmat a maga folyamatában leíró Rónay László), akik hiteles elemzések tükrében ábrázolták volna az istenhit és a vallásos élmény szerepét a huszadik század magyar költészetében. József Attila istenhitének bemutatása pedig kivált a kevésbé tárgyalt irodalomtörténeti témák közé tartozott, ebben a vonatkozásban Sík Sándor 1948-as akadémiai székfoglalója (*József Attila istenélménye*), és Beney Zsuzsa egy igen alapos és gazdag, 1977-ben a *Vigília* című folyóiratban közreadott tanulmánya (*József Attila két késői versének Isten-képe*) jelentenek kivételes teljesítményt.

Holott a vallásos költészet (az istenhit, az istenkeresés vagy éppen az Istennel folytatott lelki küzdelem) mindig is jelen volt a modern magyar költészetben, irodalomban. Éppenséggel irodalmunk legnagyobb alkotójánál, akiknek istenhitét és vallásosságát különben nem mindig ismerte el autentikusnak a keresztény oldalon megszólaló irodalomértelmezés és -kritika sem. A vallásos, illetve keresztény szellemiség és ennek értékvilága folyamatosan érvényesült irodalmunkban, ez a folyamatosság azonban nem volt egységes: az istenhívó vagy istenkereső költészetnek és a vallásos érzésnek (egy időben) többféle változata is érvényesült, így az „esztétikai” vallásos élmény (például Babits Mihály) a „népi vallásosság” (például Juhász Gyula, Mécs László), az evangéliumi örökség (például Babits, Rónay György, Weöres Sándor, Radnóti Miklós, Dsida Jenő), végül az ima szelleme: a közvetlen odafordulás Istenhez vagy a Megváltóhoz (Babits, Rónay György, Pilinszky János). József Attila vallásos költészete igazából mindegyik imént említett kategóriába besorolható.

A *Csendes estéli zsoltár* a korai József Attila-versek közé és az imádság szellemiségét felidéző változatba tartozik, és mint Szabolcsi Miklós nagy József Attila-monográfiájának első része (az 1963-ban megjelent *Fiatal életek indulója* című terjedelmes munka) megállapította, Füst Milán ódáinak (ilyen volt az imént idézett költői mű is) zsoltáros hangját szólaltatta meg:

Ó, Uram, nem bírom rímbe kovácsolni dicsőségedet.
Egyszerű ajakkal mondom zsoltáromat.
De ha nem akarod, ne hallgasd meg szavam.
Tudom, hogy zöldel a fű, de nem értem, minek zöldel, meg kinek zöldel.
Érzem, hogy szeretek, de nem tudom, kinek a száját fogja megégetni a szám.
Hallom, hogy fú a szél, de nem tudom, minek fú, mikor én szomorú vagyok.
De ne figyelmezz szavamra, ha nem tetszik Neked.

Weöres Sándor zsoltáros versei természetes módon illeszkednek igen gazdag életművébe, amelyben a vallásos költészet hagyományos változatai: a himnusz, a könyörgés, a litánia, a zsolozsma mellett a zsoltárnak is személyes szerep jutott. A költő az evangélikus egyház hitelveinek világában nevelkedett, költészetének szellemisége mindemellett egyetemesen keresztény, tehát a hagyományos katolicizmus vagy a kálvini reformáció ihletésére is mindig meggyőző módon válaszolt. Zsoltáros versei, természetesen azok a zsoltárai is, amelyeket Szenci Molnár Albert zsoltárainak hatására írt, ezt az egyetemes és átfogó keresztény lelkiséget fejezik ki. Első *Zsoltár* című költeménye még korai versei közé tartozik: „Kínok árnyékaiból, / kínok árnyékaiból / szólok hozzád Istenem. / Kín mar, sujt, temet, / józan eszemet / vak veszélyben, / láncos mélyben / ne hagyd elveszítenem.” A vers vége pedig a következőképpen hangzik: „Legyen meg akaratom, / legyen meg akaratom, / ha vesznem kell, jól legyen: / tán kárhozásom / áldás lesz máson – / de ha énrám / kincset bízál, / ments meg immár, Istenem.” Második *Zsoltár* című költeménye az 1947-ben megjelent *A fogak tornáca* című kötetben került az olvasók elé, ez a kötet jelölte ki Weöres Sándor helyét a modern magyar líra legnagyobb személyiségei között. Ez a vers mintegy a zsoltárok poétikai örökségét szólaltatja meg: „Mindig bízom az Istenben. Mintha ezer ház ablaka égne, úgy lakik Ő, míg üresnek látszik az utca. / Körülálltak a vadállatok csorgó szájjal: s úgy voltam, mint ki a tárt torkok felett repül a szélben! / Bolondként rámkiabáltak, s megtöltött éber csönddel az én Uram. / Mézes bort itatott velem és adott igaz asszonyt; s akik önmaguk istenei, magukat falják és elfogynak. / Ugyan mit ártnak énnékem, kit a Hatalom szétold a tiszta szavakban?”

A kései versek között született *Zsoltártöredék* tulajdonképpen csak címében utal a hagyományra, valójában költői játék, amely a költői képek és a ritmus játékoságával igazolja a szüntelen munkában lévő mester versteremtő készségét: „Pereg a lépcsők üteme: / jó együtt lenni szorosan, / az egyességben feszes út / nyugodt ereje hömpölyög.” Végül a *Zsoltár-részletek Szenci Molnár Albert versformáiban* című költeményében a harminchetedik, a harminckilencedik, a negyvennegyedik és az ötvennyolcadik zsoltár néhány részletét parafrázálja. Csak az utolsó zsoltárra hivatkoznék közelebbről, ez a Molnár Albert zsoltároskönyvében „Panasza Dávidnak az Saul tanácsosai ellen” alcímet viseli, először ennek a versnek az első szakaszát, majd Weöres Sándorénak ugyancsak első szakaszát idézem fel, annak bizonyosságául, hogy a huszadik század egyik legeredetibb magyar költője miként „játszott rá” a klasszikus szövegre. Szenci Molnár Albert verse így kezdődik: „Ti, tanácsban ülő személyek, / Kik zúgolódtok ellenem, / Mondjátok-sza meg énnékem, / Ha igaz-é, azmit beszéltek, / És ha igazat ítélték, / Ádámtól származott népek?” Weöres Sándoré pedig a következőképpen: „Talán ti bizonnal igazat szóltok, / Itt öszve gyűlvén igazán ítélték, / Vagy szívetekben hamisat forgattok, / Ti kezetekkel hamisságot

mértek, / Mind hitetlenek, anyaméhtől fogva, / Mérges kígyóként, fületek bedugva.” Talán ez a két rövid idézet is tanúsíthatja, hogy Weöres Sándor zsoltárparafrázisa nem egyszerűen költői játék, hanem személyes vallomás, amely ítéletet mond a fölött a társadalom fölött, amelyben a költőnek kései férfikorát el kellett töltenie.

Magyar-zsidó szenvedéstörténet

A magyar zsoltárhagyomány, mondhatni, külön korpuszát alkotják azok a versek, amelyek a második világháború magyar-zsidó „szenvedéstörténetét” állítják az érdeklődés homlokterébe. Szeretném hangsúlyozni, hogy a német és a magyar fasiszmus zsidó származású áldozatait természetesen a magyar nemzetet sújtó erőszak áldozatainak tartom, nem látok semmiféle különbséget a Don-kanyarban vagy a budapesti ostromban elpusztultak és a náci koncentrációs táborokban vagy a nyilas keretlegények által elpusztítottak között. Az áldozatok mindkét csoportja a magyar nemzethez tartozott, a különbség csak abban volt, hogy a harcok során elhalálozottak sorsához képest a halálba hurcolt magyar zsidók végzete még tragikusabb és még inkább szegényére vált annak az államvezetésnek, amely először a magyar katonaságot, majd a zsidó származású polgári lakosságot szolgáltatotta ki megbocsájt-hatatlan módon annak az idegen erőszaknak, amelynek maga is bűntársa lett. Nos, ennek a történelmi tragédiának a szörnyűségeiről beszél a zsoltárhagyománynak a második világháború idején, majd azt követően ismét felívelő magyar „zsoltárköltészet”.

Ez a „zsoltárköltészet” több magyar költő munkásságára hatott, így (véleményem szerint) Radnóti Miklós költészetére is, különösen az utolsó esztendőiben született versekre, a „merek út” emberi és költői dokumentumaira. Olyan költői művekre gondolok, mint a *Nyolcadik ecloga*, amely Náhúm próféta alakját idézi fel 1944 augusztusában a Lager Heidemann infernói körülményei között: a prófétai szavak, az önvizsgálat szigorúsága, a történelmi számvetés bizonyára nem idegen a zsoltárok hagyományától. Néhány sort idézek Radnóti költeményéből:

...Ismerem újabb verseid. Éltet a méreg.
Próféták s költők dühe oly rokon, étek a népnek,
s innivaló! Élhetne belőle, ki élni akar, míg
eljön az ország, amit ígért amaz ifju tanítvány,
rabbi, ki bétöltötte a törvényt és szavainkat.
Jöjj hirdetni velem, hogy már közelít az az óra,
már születőben az ország. Hogy mi a célja az Úrnak,
kérdém? Lásd az az ország.

Ezt a magyar-zsidó hagyományt folytatta (és teljesítette ki) már a hatvanas évektől kezdve Mezei András költészete, amely egyrészt a mélyen átélt zsidó (és izraeli) tapasztalatok, másrészt a magyar szellemi és költői hagyományok forrásaiból merítve hozott létre sajátos zsidó-magyar (vagy magyar-zsidó) költészetet. A költő mindkét tradícióban otthonos volt, mindkettőhöz ragaszkodott, „zsidó” élmények nyomán született verseiben is mindig ott van a magyar költői hagyomány vízjele, mondhatnám ennek a tradíciónak a lelkisége. A magyar történelem és irodalom emlékeit idéző költeményeiben mindig jelen van ez a „kettős identi-

tás”, amely különben értékes hagyománya a magyar kultúrának, minthogy korábban is léteztek olyan identitásformák, amelyek a magyar önazonosság mellett képviselni tudták a magyarországi német, szlovák, ruszin és természetesen a zsidó identitást. Ennek a zsidó önazonosságnak hiteles magyar vallomása a költő *Zsidó zsoltár* című rövid verse: „Ásónyomról le az ásónyomra / alakíthatom, láthatom / lakásomat, míg, mint a zsoltár / a mély gödörből a lehellet / hideg párája fölfelé száll. / Örökkévaló Istenem / léted karomat erősíti, / mert az idő a feltámadásig / Te tudod: dörrenésnyi.”

Ahogy olvasom Mezei András verseit, egyik figyelemre méltó, közösségi tragédiától terhes, vallomásos költői művét: a *Hagyd a népedet...* címűt is a zsoltárok közé sorolnám, csak az első három szakaszt idézem ide:

Hagyd a népedet elpusztulni:
könyörülj rajta, Istenem.
Süllyedjen el a vesszőkosár,
hagyd a kőtáblát üresen.

Száradjanak le húrjai
hárfáinknak az ágakon.
Ének ne csalja szenvedésbe,
ne nyelje el őket Babilon.

Hagyd a népedet kihalni
más népek léte alatt,
szívárogtasd el vérüket –
mely mindnél nyughatatlanabb.

Természetes módon van jelen a zsoltáros hagyomány Gergely Ágnes költészetében is, még hozzá az a jellegzetesen magyar zsoltárhagyomány, amely visszautal ugyan az ószövetségi szenvedéstörténetre, ezt a történetet mindazonáltal a magyar nyelv, irodalom és történelem őszinte átélésével, vállalásával, pontosabban a magyar néppel történő azonosulással köti össze. Gergely Ágnes költészetében természetes nyomot hagytak a magyar zsidóság megpróbáltatásai, az a történelmi „botrány”, amelyet Radnóti Miklós, Szerb Antal, Halász Gábor, Gelléri Andor Endre és sok százezer magyar identitású zsidó ember, közöttük a költő közvetlen rokonságának, családjának személyes és közösségi tragédiája okozott, mindazonáltal ezek a személyes megpróbáltatások a költő nemzeti identitását nem rombolták, nem rombolhatták le. Gergely Ágnes nem kevés zsidó és nem zsidó származású magyarhoz hasonlóan a magyar nyelvben, kultúrában és mindenekelőtt a magyar irodalomban találja meg a nemzeti azonosulás lehetőségét. Nem a magyar államiság, talán még kevésbé a változó hatalmi rendszer (az elit és a bürokrácia), hanem a magyar nyelv és irodalom ennek az azonosulásnak a kialakítója és fenntartója.

Erről tanúskodik A 137. *zsoltár* című költeménye is, amely az *Ótestamentum* sokat idézett panaszára rímel: „Panasza az lévitáknak az babilóniai fogságban” – így szól a zsoltár címe, és Szenci Molnár Albert átültetésében így kezdődik maga az ószövetségi szöveg: „Hogy az babi-

lóni vizeknél ültünk, / Ott mi nagy siralomban kesergettünk, / Az szent Sionról megemlékez-
vén, / Kinél gyönyörűsegesb hely nincsen. / Az nagy bűnnek és bánatnak miatta, / Hegedűnket
függesztettük fűzfákra.” Ugyanakkor Gergely Ágnes zsolttára mintha Dsida Jenő *Psalmus Hun-
garicus* című költeményétől is ihletet kapott volna, vannak motívumai, amelyek egyértelműen
Dsida Jenő versére emlékeztetnek. Valójában „magyar zsolttár” ez is, egyetlen lelki, fogalmi és
érzelmi rendben fogja össze Jeruzsálem és Arany János nevét:

Ültünk Babylon folyópartjain.
Sírtunk. Babylon tenger nélkül él.
Hárfánk a fűzfán. Másképp szól a kín.
Tőlünk verejték kell, nem szenvedély.
S nem érv, erünkből mért dőlt itt a vér.
Hát kihűlt jobbam legyen rá az ámen,
Ha elfeledlek egyszer, Jeruzsálem.
Jelünk itt falba karmolja a nép.
Kik biztatják, sem tudják, mért teszik.
Királyi jel, sok más jelet tulélt.
Ne ródd fel, Uram, vétékül nekik!
Ne vágasd falhoz szép kisdedeik...!
És fájó orcám rángjon majd a számhoz,
Ha elfeledlek egyszer, Arany János.

Psalmus Hungaricus

Végezetül még egy „magyar zsolttár” kívánczik ide. Dsida Jenő nagyszabású verse, az erdélyi magyar költészet egyik leginkább figyelemreméltó alkotása: a *Psalmus Hungaricus*. Ez a köl-
temény 1937-ben (egy esztendővel a költő korai halála előtt) született, az erdélyi magyarság
súlyos közösségi megpróbáltatásai közepette, midőn a bukaresti hatalom, a szélsőjobb oldali
irányvonalat követve nagymértékben korlátozta az egyéni és közösségi szabadságjogokat, el-
sősorban az erdélyi magyarság közéletét. A kolozsvári költő sohasem tartozott azok közé, akik
Erdély címerével akarták volna hitelesíteni költészetüket, a költői retorika csábításának (amely
oly gyakran ragadta magával a két világháború közötti évtizedekben a magyar költészetet)
mindig ellen tudott állni, a szülőföld szeretete és az iránta érzett hűség inkább titkos vízjelként
ütött át versein. Ez a vízjel vált mind nyilvánvalóbbá élete végén, midőn az elviselhetetlenségig
fokozódtak az erdélyi magyarság terhei. Dsida Jenő ekkor írta fájdalmas zsolttárát: a *Psalmus
Hungaricus*, amely korábbi költészetének merengő és játékos dallama után a közösségi hűség
és a történelmi felelősség szigorú morálját szólaltatta meg. Azt a hagyományos hangot idézte
fel, amelyet a török pusztítással viaskodó egykori énekes: Kecskeméti Vég Mihály ütött meg,
amely Kodály Zoltán fájdalmas magyar zsolttárában zengett két országvesztő háború között.
Hitvallást tett szétszórt és emberi, közösségi jogaiban korlátozott népe mellett, egységre szólí-
tott, hangos szóval akarta a történelem közönyös erőit megállítani:

Ülj ide, gyűlj ide, népem
s hallgasd, amint énekelek,
amint a hárfa húrjait,
feszült idegem húrjait
jajgatva tépem,
ó, népem, árva népem! –
– s dalolj velem.
mint akit füstös lángokra szítottak
vérszínű, ósetét, nehéz, fanyar borok,
dalolj velem hörögve
és zúgva és dörögve
tízmillió, százmillió torok!
Énekelj, hogy világgá hömpölyödjön
Zsoldárod, mint a poklok tikkadt, kénköves szele
s Európa fogja be fülét
s nyögjön a borzalomtól
és örüljön bele!

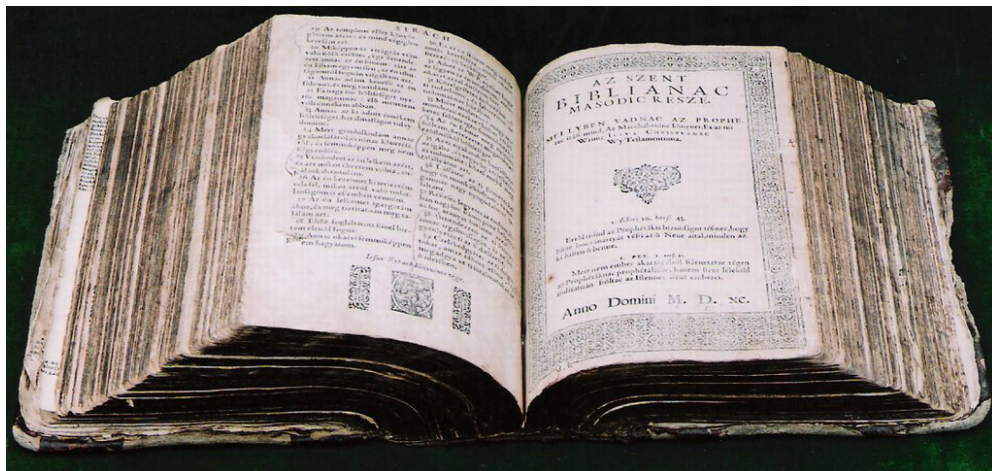
Fellebbezés ez a zsoldár: a történelemhez, az európai népek közösségéhez, az elfúló kiáltás, a kihagyó lélegzet mindazonáltal arra utal, hogy a költő aligha reménykedett a közös sebek orvoslásában. Élete alkonyához a megmásíthatatlan végzet gyötrelmes tudatával érkezett el, úgy látta: minden elvégeztetett. Költészetére, áhítatosan játékos versei és életszeretettel tükröző szerelmi vallomásai ellenére is, személyes és közösségi tragédiák nyomták rá bélyegüket. Személyesek, a költő súlyos betegsége (vele született szívbaja) következtében, amely korai halálát okozta, és közösségiek, az erdélyi magyarság mindinkább veszélyeztetett nemzeti kultúrája és identitása miatt. A zsoldáros versek, mondhatni, Dávid király zsoldárai óta mindig tragikus színezetet kaptak, egy emberi közösség, korábban a zsidóság, később a kereszténység, a mi irodalmunkban a magyarság veszélyeztetettségének tapasztalatait és a nyomukban megjelenő kollektív szorongást fejezték ki. Korai költészetünkől kezdve, Kölcsey Ferenc *Himnuszán* és Vörösmarty Mihály *Szózatán* át Ady Endre, Babits Mihály, József Attila, Illyés Gyula, Reményik Sándor és Dsida Jenő költészetéig (és tovább) a történelmi veszélyeztetettségnek ez a tragikus érzése, ez a fájdalom szinte állandó motívumként (mondhatnám: „Leitmotivként”) járta át irodalmunkat. A psalmus-hagyományt költészetünk egyik leginkább meghatározó és ösztönző tradíciójának és poétikai örökségének kell tartanunk.

A. MOLNÁR FERENC

A BIBLIA A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETÉBEN*

A kereszténység nyelve

A kereszténység fölvételével a magyarság számára a Biblia rendkívüli jelentőségű lett. Bár az egyház hivatalos nyelve a latin, és az egész írásbeliség Magyarországon is először általában latin nyelvű, mégis számos egyházi tevékenység anyanyelven folyt, például a prédikáció, a gyónás, fogadalomtételek. S nyilvánvaló, hogy a magyarsággal is a keresztény, a bibliai tanítást csak anyanyelvén lehetett megismertetni.

Ez a magyar nyelv számára történetének eddigi legnagyobb kihívását jelentette: egy jórészt új – és eltérő földrajzi-történelmi háttérből származó – gondolatvilágot kellett kifejeznie. Ami az ehhez szükséges sajátos szókincset illeti, azt egyrészt a magyar nyelv ősi, finnugor eredetű szavai, valamint korai kölcsönszavai adták, olykor új jelentést is kapva vagy képzőkkel ellátva, összetételt alkotva; másrészt újabb jövevényszavak, elsősorban szlávok és latinok. Példák ősi szavakra és a honfoglalás előtti ismeretlen-bizonytalan eredetű szavakra, illetve (főleg ótörök) jövevényszavakra, avagy mindezek képzett vagy összetételben szereplő alakjaira: áld(oz)(at),

* A Negyedik anyanyelvi junálison, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának esszékonferenciáján 2014. június 21-én Széphalmon A Magyar Nyelv Múzeumában elhangzott előadás. Szövege részben megegyezik a következő cikkel: A Biblia és anyanyelvünk (Tekintettel Szenci Molnár Albert zoltárfordításaira is). Sárospataki Füzetek 2009/1: 57–64.

Atya 'Isten' jelentésben, (meg)bocsát, boldog, Boldogasszony, bűn, egyház ('templom' jelentésben is), húsvét (szerb-horvát vagy latin mintára alkotott tükörszó), imád, irgalom, Isten, kegyelem, lélek, menny(ország), ördög, szövetség, (fel)támad, Úr 'Isten', üdvözül, tanítvány, (meg)vált, vasárnap stb.; honfoglalás utáni jövevényszavak; szlávok: kárhozik (a szláv kár szóból latin mintára alkotott tükörszó), kereszt, keresztel, keresztény (keresztýn), malaszt 'kegyelem', pap, pokol, szent, péntek, szombat, szövétnek; latinok: advent, ámen, angyal, evangélium, óra, Paradicsom, próféta, templom, testamentum; németek: böjt, példa 'példázat, hasonlat', zsoldár; olasz vagy német: püspök; vándorszó (több felől is jöhetett: pl. latin, német, olasz, valamelyik szláv nyelv): oltár, pünkösöd; belső keletkezésűek különböző eredetű elemekből: anyaszentegyház, nagypéntek, Szentlélek, szentírás; stb. A jövevényszavak nemegyszer közvetítéssel kerültek hozzánk, például latin szó szláv nyelveken vagy szláv szó a németen keresztül. S a bibliai szó- és kifejezőkészlethez járul több más, ugyancsak az egyházi tevékenységhez kapcsolódó különböző eredetű szó, nyelvi szerkezet: apáca, barát 'szerzetes', búcsú 'bűnbocsánat, zárandoklat', erekle, fráter 'szerzetes', gyón, káptalan, karácsony, keresztre feszít, kolostor, lecke 'szentlecke, bibliai textus', mise, ostya, szerzet(es), zárandok(ol), zsolozsma stb. Mindegyik szóról, persze, bővebben lehetne beszélni, írni. Egyház szavunk például összetétel, e formájában tehát belső keletkezésű. Ház utótagja finnugor eredetű (eredetileg egyfajta kunyhót jelenthetett), előtagja a honfoglalás előtt, a vándorlások idején átvett, föltehetőleg ótörök jövevényszó (*id* ~ *üd* 'szent') palatalizált (jésített) és nyíltabb magánhangzójú változata, s összefügghet az üdül, üdvözül, ünnep (< régi *idnap* ~ *üdnap*) szavaink tövével, illetve előtagjával. A 4. parancsolat egyik korai lerövidített formája is: „Ünnepet üdülj (> ülj)!” 'Szenteld meg az ünnepnapot!'. Az egyház szó eredeti jelentése tehát *szent ház*, azaz 'templom' volt, amit ma is őriz székesegyház szavunk, illetve az olyan, a templomáról adott helynevek, mint Nyíregyháza, Kiskunfélegyháza, Egyházaskozár stb.

Korai bibliai hatások a magyar nyelvben

Ugyanakkor számos bibliai, egyházi szöveg magyar fordítása, alakítása a szövegek bonyolultabb, emelkedettebb stílusú szerkesztését is megkívánta, s magával hozott, kialakított egy sajátos fráziskészletet is. Így a közvetlen vagy közvetett bibliai hatás szinte a honfoglalás utáni időktől fogva utat talált a magyar nyelv szó- és szóláskészletébe, valamint kifejezési módjába. Legkorábbi, másolatban fennmaradt, latin mintákat-eredetiket követő szövegemlékeink is bibliai témájúak, a *Halotti beszéd* (1192–1195 között) a teremtés és a bűnbeesés történetét mondja el, s a temetendő halott üdvözülését kérő imádságra hív fel. Az *Ómagyar Mária-siralom*, az első ismert magyar vers (1300 körül) pedig a Krisztus keresztre alatt álló Mária fájdmát írja le, s szó szerint is utal a bibliai Simeon prófétára s Mária általa megjövendölt fájdmára (vö. Lukács 2/25, 34, 35). Több bibliai gyökerű, vonatkozású kifejezés, formula pedig már a *Halotti beszéd*ben[1] is megtalálható: *pur es chomuv uogmuc* (por és hamu vagyunk; vö. 1Mózes 18/27); *halalnec es puculnec* (halálnak és pokolnak, vö. pl. János Jelenések 20/13, 14), *ovdonia es ketnie* (oldania és kötnie 'a bűn alól feloldozni vagy azt megkötni, nem megbocsátani', vö. Máté 16/19), s szinte egy egész bibliai mondat is: „ysa kí nopun emdul oz gimilstwl. *halalnec halalál holz.*” (vö. Vizsolyi Biblia, 1Mózes 2/17: „Mert valamely napon abban [a gyümölcsben] ejendel, halálnak halálával halsz.”) A *halálnak halálával halsz* hármas figura etymologi-

ca a héber eredetiben és a latin fordításban (Vulgata) kéttagú (ez utóbbi: *morte morieris*). A sajátos magyar szerkezet kiforrottságát nemcsak ez az egymástól négyszáz évnnyire lévő két adat bizonyítja, hanem sok XVI. századi és későbbi előfordulása: kódexekben, bibliafordítás-részletekben (több helyen, főleg: 2Mózes 21, 3Mózes 20, Máté 15/14), sőt lejegyzett beszélt nyelvi szövegben is. (Pl.: Jordánszky-kódex, Érdy-kódex, Pesti Gábor evangéliumfordítása, Heltai Gáspárék közel teljes bibliafordítása, Erdélyi magyar szótörténeti tár.) Mint ahogy a másik három említett kifejezésre ugyancsak számos korai adatunk van, sőt – ha szintén ritkább használattal is –, ezek is máig élnek.

Az egyházi, a bibliai tanítás magyarul kezdetben túlnyomó részben szóban hangzott, nyelvilag is főleg így követte a latint és így formálódott, s csak igen ritkán írták le. A köznép, a világiak, sőt az apácák legtöbbje és a szerzetesek egy része is még hosszú ideig csak az anyanyelvükön és szóban érthették a tanítást, mert nem tudtak latinul, és így olvasni, írni sem. A templomokban, az egyházi gyakorlatban elsősorban a legalapvetőbb, valamint az ismertebb bibliai, egyházi szövegeket magyarázták (miatyánk, apostoli hitvallás, tízparancsolat, evangéliumi részletek). *Magyaráz* szavunk korai jelentése is a 'magyar nyelvre áttűtet, lefordít'. Például a Székelyudvarhelyi kódexben (1526) ezt írják az ámen szóról: „Ez képpen magyaráztatik, ha mondanád bizonyval, Avagy híven, Avagy úgy legyen”. Alakilag pedig a magyaráz a *magyar* névszóból való képzés. Az ismertebb szövegek magyar lejegyzései már a szóbeli tanításban, használatban létrejött jelentős nyelvi egységesülésre, csiszolódásra is támaszkodhattak, ezt mutatják a XVI. század elejéről fennmaradt első másolatok is. Említsük meg a miatyánk szövegét (Máté 6/9–13; s ld. még Lukács 11/2–4), amely a legutóbbi időkig, illetve mindmáig részben megőrizte archaikus voltát (pl.: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben”; s nem, vagy csak újabban: „Mi atyánk, aki a mennyekben vagy”; és nem: „Mennyei Atyánk”). A nyolc boldogság szövege (Máté 5/3–10) is a legtöbb kódexbeli idézetben, korai bibliafordításban szinte azonos vagy kevéssé tér el. Ebből idézünk: Münchener kódex (1466): „Bódogok kegyesek, mert ők bírják a földet. Bódogok, kik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak”; Döbrentei-kódex (1508): „Bódogok kegyesek, mert ők földet bírják. Bódogok, kik sírnak, mert ők vigasztaltatnak”; Jordánszky-kódex (1516, 1519): „Bódogok az kegyesek, mert ők bírják az földet. Boldogok, kik sírnak, mert ők meg vigasztaltatnak”; Debreceni kódex (1519): „Bódogok a kegyesek, mer ők bírják a földet. Bódogok, kik sírnak, mert ők meg vigasztaltatnak”; Vizsolyi Biblia (1590): „Bódogok az kik sírnak, mert ők meg vigasztaltatnak. Bódogok az alázatosok, mert ők örökség szerint bírják a földet”; Káldi-fordítás (1626): „Bódogok a szelídek, mert ők bírják a földet. Bódogok, a kik sírnak, mert ők meg-vigasztaltatnak”; stb. (S lásd még az 1975-ös új protestáns fordítást is: „Boldogok, akik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak. Boldogok a szelídek, mert ők öröklük a földet.”)

Tudjuk, a kötelező vasárnapi templomba járást már Szent István elrendelte, a Kálmán király kori esztergomi zsinat (1100 körül) pedig részletesebben határozott a prédikációk tartalma felől: a nagyobb templomokban – évenkénti beosztásban – az evangéliumok, a Biblia egy-egy szakaszát kell magyarázni, a kisebbekben pedig az apostoli hitvallást és a miatyánkot. Különösen ez utóbbi tény természetesen arra is rámutat, hogy alaposabb bibliaismerettel ekkor általában még nem számolhatunk. A kódexek korában (A XV. század vége – a XVI. század első harmada) aztán már a Biblia számos könyvét is lefordították, sőt következtethetünk korábbi

elvezett fordításokra is. A Jordánszky-kódex (1516, 1519) fordítója azonban például Mózes 2. könyve 25. része végén (a Szent sátor és felszerelésének elkészítésére vonatkozó utasítás) még mentegetőzik a számára nehéz szöveg magyarításának elhagyása miatt: „Ett két kapitulum hean vagyon kinek értelme és magyarsága semikeppen en elmembe nem ffer, de egyebtől sem érthetöm”. Illetve később a 36.-tól a 40.-ig terjedő rész is (a Szent sátor és berendezése, a papi öltözetek elkészítése) igen nagy mértékben, mintegy féloldalnyira van lerövidítve: „és megcsinálták mind takácsmú szerint, mind kovácsmú szerint”.

A reformáció és a Biblia

A Biblia ismeretét, hatását a reformáció jóval tovább növelte. Tanai, szövege heves vallási, társadalmi mozgalmak középpontjába kerültek. A könyvnyomtatás feltalálása, az iskoláztatás fejlődése révén pedig sokkal könnyebben hozzáférhetővé lett. A XVI. század harmincas éveitől magyarul is egyre-másra nyomtatják ki a Biblia kisebb-nagyobb részeit: Komjáti Benedek Szent Pál leveleit (1533), Pesti Gábor az evangéliumokat (1536), Sylvester János, illetve Félegyházi Tamás az Újszövetséget (1541, ill. 1586), Benczédi Székely István a Zsoltárok könyvét (1548), Heltai Gáspár és munkatársai majdnem a teljes Bibliát (1551–1556), Melius Juhász Péter pedig az 1560-as években néhány ószövetségi könyvet és az Újszövetséget fordítja le (ez utóbbiból nem maradt fenn példány). A mohácsi vész után három részre szakadt ország viszonyai magyarázzák, hogy a teljes Biblia magyarra fordítására egészen a XVI. század végéig nem került sor. Északkelet-Magyarországon Károlyi Gáspár gönci esperes vezetésével egy kis közösségnek néhány főúri pártfogótól támogatva sikerült ezt a nagy munkát végezhívníe, s 1590-ben Vizsolyban kinyomtatnia. A Vizsolyi Biblia Németh László szavaival főleg a reformátusság körében egyre mélyebbre hatolt „tudósok, urak és nép rétegeibe... S a szószék-ről lenyúlt a mindennapok szóhasználatába s az egyszerűbb emberek képzetkincsébe is. Száz kiadásában egyre mélyebb gyökeret eresztett belénk, s odakerült parasztapáink almáriumára s nagyanyánk pápaszemtokja alá”. Az eredeti Károlyi-fordítás, a XVI. század legnagyobb, kétkötetes magyar nyomtatványa nyelvi színvonal tekintetében lényegében nem emelkedik ki a korabeli egyházi irodalomból. Azáltal azonban, hogy a teljes Bibliát elsőként közvetítette, egyedülálló teljesítmény, s a hibákat általában fokozatosan kiküszöbölő, az erőnyeit pedig megtartó javított, majd revideált kiadásai máig használatosak, a magyar műveltségre, irodalomra és nyelvre, a kialakuló nyelvi normára minden más könyvnél nagyobb hatással volt.

Annak a megállapítása, hogy a (Károlyi-)Biblia nyelve, stílusa esetenként hogyan épült be az irodalmi művekbe, valamint a beszélt és írott nyelvbe, még jórészt a jövő feladata. Úgy látszik, hogy a biblikus stílus sokszor szinte a régivel, az archaikussal egyenlő. A Biblia ugyanis az egyetlen olyan folyamatosan használt könyv, amely modernizált változataiban is megőrizte a stílus bizonyos régiségét. Ez nyomot hagyott az egyházi nyelvben is, az újabb szépirodalomban pedig egyfajta stíluselemmé lett. Amikor Pál apostolnak Timóteushoz írt második levele nyomán egy verscímében Ady azt írja, hogy *A harcunkat megharcoltuk*, vagy amikor Babits a *Jónás könyve* című művében bibliai hangot üt meg („Monda az Úr Jónásnak: »Kelj fel és menj | Ninivébe, kiálts a Város ellen!«”), a mondandónak archaikus, ünnepélyes színezetet ad. S figyelemre méltó, illetve jellemző, hogy nemcsak a református vallású Ady, hanem a katolikus Babits is a Károlyi-féle fordítás szövegét használja, mégpedig az 1908-as revízió előtti, az erede-

tihez képest viszonylag kevésbé módosított 1873-as szöveget. Székely Aladár, a neves fotográfus készített Adyról és Babitsról egy többször publikált fényképet, amelyen egy nagy könyvet együtt olvasnak: ez a Károlyi-féle Biblia.

A Biblia nyelvi befolyása kétségtelenül a szó- és szóláskincs, valamint a stílus terén a leg erősebb. Csúry Bálint, a Debreceni Egyetem magyar nyelvész professzora 1940-ben publikálta református szülőfalujának, a Trianon után Romániához került szamosháti Egrinek azokat a szavait, neveit, szólásait és közmondásait, amelyek a Károlyi-féle Bibliából erednek. Ezeket – egy-két más vidékről valóval kiegészítve – vagy száz szócikkben és másfélszáz szótári egységben közölte. S nyilván Csúry gyűjtése sem teljes. Legelső példája: *eküdelek Ábrahám kebelibe* 'elhúzzom a nótádat, eloltom a gyertyádat'. A kifejezés, mint ismeretes, Lukács evangéliumára (16/22, 23) megy vissza, amely szerint Lázárt, a megvetett koldust holta után az angyalok Ábrahám ősatyja kebelére, az üdvözülendők közé viszik. (A *Halotti beszédben* pedig a hívek azt kéri Istentől, hogy az elhunyt lelket Ábrahám, Izsák és Jákób kebelében, azaz az ő meghitt körükben, tehát a mennyországban helyezze el.) Lázár neve különben köznevesült is, a szegény, nyomorult koldust értik rajta: „Édes fiam, be nagy *lázár* lettél ezen a világon!” Az égbekiáltó vétek szószerkezet és maga az égbekiáltó melléknév meg például Mózes első könyvével függ össze. A testvérét, Ábelt irigységből megölő Káinnak mondja Isten: „A te atyádfiának vére kiált énhozzám a földről”. Káinnak a nevéből lett *kaján* szavunk. Ennek első, 1621-ből való adata világosan mutatja az eredetet: *Kaján, Kajon: Invidus ut Cain* 'irigy, mint Káin'. Egy közösség legfiatalabb tagja azért lehet annak *benjáminja*, mert Jákób fiai között Benjámin volt a legfiatalabb. A nagyon idős embert pedig a Biblia szerint 969 évig élt Metusélah után nevezzük magyarosan *matuzsálemnek*. A héber *gyehenna* 'pokol' szó a magyarba is ebben az értelemben került át. A népnyelvben azonban van 'gazember' jelentése is (vén gyehenna). Szatmárnémetiben pedig azt a városrészt hívták így, ahol a bordélyház volt.

Biblia és a nevek

Utóneveinknek egy igen jelentős része ugyancsak a Bibliából származik: Ádám, András, Áron, Bertalan, Dániel, Dávid, Fülöp, Gábor, Gedeon, István, Jakab, János, József, Lukács, Márk, Máté, Péter, Pál, Sámuel, Simon, Tamás; Anna, Erzsébet, Eszter, Éva, Judit, Lea, Mária, Márta, Magdolna, Rebeka, Sára, Zsuzsanna stb. Ezeknek a keresztnemeknek (is) a legtöbbje családnévként szintén élhet, illetve helynevekként, azok részeként is (a templom védőszentje vagy a birtokos után nevezve): *Andrásfalva, Bethlen* (hely és személynév < Betlehem), *Erzsébetfalva, Fülöpszállás, Hosszúpályi, Monostorpályi, Máriapócs* (vö. Pál), *Nagymihály, Sajószentpéter, Somorja* (< Szent Mária), *Tamási* stb.

S a külföldi földrajzi nevek közül is sokkal először a Biblia ismertetett meg bennünket: *Aszíríria, Athén, Babilon, Betlehem, Egyiptom, Etiópia, Eufrátesz, Ciprus, Izrael, Jeruzsálem, Jordán, Júdea, Libanon* (a hegység), *Korinthosz, Kréta, Macedónia, Mezopotámia, Názáret, Nílus, Róma, Szíria, Thesszalonika, Tigris* stb. Mint ahogy az ottani valóság számos elemével is (áspiskígyó, cédrus, fáraó, mirha, skorpió, tömjén, zsinagóga stb.) Természetesen ezekkel már csak később, a Biblia alaposabb és részletesebb ismerete által.

Egy-egy bibliai szót vagy fordulatot a magyar nyelv néha többszörösen is a saját képére formál (ez is bibliai kifejezés). Sisera (Sziszer) kánaáni hadvezér volt, akit a zsidók végül megvertek

(1. *Bírák* könyve, 4. rész). *Sisera*had szavunk azért jelenthet zajosan tóduló embertömeget, gyermekereget is, mert a magyarban *Sisera* nevét zajongást kifejező hangutánzó jellegűnek érezték, s majd a szónak más alakváltozatait is létrehozták: *siserehad*, *zsizserehad*, *zsizserahad* stb.

Szólásaink bibliai háttere

Szólásaink, állandósult szó szerkezeteink közt szintén igen sok a bibliai eredetű, vonatkozású: *babeli zűrzavar*; *irgalmas samaritánus*; *kő kövön nem marad*; *mossa kezeit*; *őrzi, mint a szeme fényét*; *porból lettünk, és porrá leszünk*; *pusztába kiáltott szó*; *salamoni ítélet*; *Sodoma és Gomora*; *tejjel-mézzel folyó kánaán*; *tékozló fiú*; *tiltott gyümölcs*; stb. Ugyanez a helyzet a szállóigékkel, közmondásokkal: *Aki keres, talál*; *Aki másnak vermet ás, maga esik bele*; *Ki mint vet, úgy arat*; *Senki sem próféta a maga hazájában*, és még sok más a Bibliára megy vissza. Békés István a *Napjaink szállóigéi* című könyvében közel háromszáz, a Bibliából származó szállóigét, kifejezést számolt össze (1. még pl. *Legyen világosság! Akinek van füle, hallja! Alfa és ómega* stb.). Megjegyzem még, hogy jó néhány, a Bibliával összefüggő szó, kifejezés biztosan idegen nyelvből került a magyarba. Az *ádamkosztüm* és a *bűnbak* például németből való fordítás.

További bibliafordítások

Noha a Biblia magyarításai közül a Károlyi-féle átültetésnek volt messze a legnagyobb jelentősége, nyelvünk bibliai elemei nem mind ebből, s nem mind ennek első kiadásából származnak. És természetesen ez is támaszkodott a korábbi fordításokra, a szóbeli szövegahagyományra is. Bár a korábbi katolikus gyakorlat szerint igen ritkán adták ki, és (a templomon, a kolostorokon kívül) viszonylag kevésbé olvasták, több szállóigénknek Káldi György először 1626-ban megjelent katolikus fordítása az alapja, valamint a latin nyelvű Vulgata. Például a *Halála előtt senkit ne dicsérj!* (Sirák 11/29), a *Békesség a földön a jóakarátú embereknek!* (Lukács 2/14) inkább Káldi szövegére, az *Ecce homo!* 'Íme az ember!' (János 19/5) a Vulgatára megy vissza. Egyébként sokan a Károlyi-féle Biblián gyakorlatilag annak az 1908-as, már több mint százéves és a maga korában is archaikus stílusú revízióját értik. Amikor az új protestáns fordítás megjelent (1975), Páskándi Géza például kifogásolta, miért cserélték ki a Genézis első mondatában a fordítók az ég szót a *meny*re, aminek szerinte a pontos jelentése, jelentésárnyalata nem illik ide. (Vö.: „Kezdetben teremtette Isten a mennyet és a földet.”) Véleményére Lőrincze Lajos válaszolt, megírva, hogy itt a *meny* szó szintén jó, s ez szerepelt a Vizsolyi Bibliában és annak későbbi, olykor javított kiadásában is, és csak az 1908-as revízió cserélte ki a *meny*et az *éggel*.

Az először 1607-ben megjelent és azóta több mint százszor kiadott Szenci Molnár Albert-féle zsoldárátültetéseknek a jelentőségéről külön is szólhatunk. Ezek a genfi zsoldároknak, Clement Marot és Theodor Bèze francia nyelvű verses zsoldárparafrázisainak elsősorban Ambrosius Lobwasser német átültetésén alapuló és a francia dallamokra készült fordításai. A Szenci Molnár-zsoldárok a magyar protestáns, református népesség körében a későbbiekben igen elterjedtek, s az egyházi énekkinccs egy kivételes gyűjteményévé váltak, s egyben az egyházi, bibliai (jellegű) nyelvhasználat terjesztőivé, megerősítőivé is. Például a *siralom völgye* kifejezés (vö. Zsoldárok 84/7), a *Tebenned bízunk eleitől fogva*, valamint az *Úgy áll, mint a Sion hegye* szállóige nem közvetlenül a Bibliából, hanem Szenci Molnár Albert zsoldárparafrázisából-for-

dításából származik (l. 90/1, 125/1). A *siralom völgye* után Szenci Molnártól került be az 1908-as Károlyi-revízió szövegébe is (a Vizsolyi Bibliában itt *víz nélkül való völgyek* van). Amikor 1882-ben a budapesti református egyháztól Arany János mint tanácsbíró a Szenci Molnár-féle zsoltárok újonnan tervezett szövegét „bírálat és véleményezés végett” megkapta, erre több okból nem vállalkozott. S megjegyezte, azt hiszi, „Molnár elég lett volna egészen szokatlan archaizmusaitól megszabadítani; mert az ő szövegét a nép már szinte egyenesen Szent Dávidnak tartja, úgy tiszteli”. Nagyjából ugyanerről az időről Csűry Bálint is azt mondja említett cikkében, hogy Szatmár megyei szülőfalujában „nem volt szükséges a híveknek énekeskönyvet vinni a templomba, mert az énekeket mindenki könyv nélkül tudta”. Ők, gyermekek pedig a Zsoltárkönyvből és a Bibliából tanulták meg a folyékony olvasást. S a zsoltárok, mind a bibliai, mind a Szenci Molnár-féle verses átültetések, illetve azok egy része a magyar irodalomra is jelentős hatással voltak. Kányádi Sándort idézzük, aki – kisebbségben élő, erdélyi magyarként is – *Egy csokor orgona mellé* című versében így vall a Szenci Molnár fordította zsoltárokról: „orgonaszó orgonailat / ónkarikás ablaktányérok / lépesméz-ízű zsoltár / életem pünkösdi-évszaka / lelkem pünkösdi itala / máig zsongító óborom / nyelvem petőfisándora / albertus molnár”. Alexa Károly *Magyar zsoltár* címmel (Bp., 1994) egy egész kötetnyit állított össze a régi és újabb magyar zsoltárparafrázisokból, zsoltárszerű vagy a zsoltárok, főleg a Szenci-fordítások hatását mutató magyar versekből. Persze, idővel – sok helyütt már jóval korábban – megváltozott a helyzet: a zsoltárismeret meggyengült, a (református) énekeskönyvekből pedig már korábban és jelenleg is – a nyelvi archaizmusok, a túl részletező leírás vagy az ószövetségi zsidósághoz való speciális és erős kötődés okán – több zsoltárt és/vagy zsoltárversszakot kihagytak vagy a szövegükön (némileg) módosítottak. A Szenci Molnár-zsoltárok jelentősége, ismerete ma is számottevő, noha lényegesen visszább szorult, és néhány, avagy úgy húsz-harminc zsoltárra koncentrálódik, és ma elsősorban az aktív vallásgyakorlók megfoglyatkozott körére, s a múlt-hoz kötődő, főleg protestáns hagyományú értelmiség és szépirodalom egy részére jellemző.

A Bibliának a Károlyiék és a Káldi készítette, legelterjedtebb fordításait később nemcsak újították, javították, hanem különösen a XX. században a Szentírásnak több új teljes és részfordítása is született. Köztük evangélikus fordítások is és az Ószövetség zsidó átültetése. A katolikusok 1973-ban, a protestánsok 1975-ben adtak ki új, általánosan használt fordítást, amit a protestánsok 1990-ben, a katolikusok 2005-ben még javítottak. (A reformátusok azonban tovább használják a Károlyi-fordítás 1908-as revízióját is.) Ezenkívül a katolikusok a Szentírást a Neovulgata alapján is újrafordították, ami „A Káldi-féle szentírásfordítás nyelvében megújítva, javítva a Neovulgata alapján” (Bp., 1997). A protestánsok pedig épp 2014 pünkösdjén mutatták be a javított új fordítás revideált változatát. Egy-két példa az ebben lévő szövegmódosításokra: „Ítéletet tart a nemzetek fölött, megfenyíti a sok népet.” → „Igazságot szolgáltat a nemzetek között, ítéletet hoz minden nép ügyében.” (Ézsaiás 2/4); „Ha a nyomorúság idején gyenge vagy, kevés az erőd.” → „A nyomorúság idején kiderül, hogy erős-e az, aki annak mondja magát.” (Példabeszédek 24/10); „Ellenben a ti beszédekben az igen legyen igen, a nem pedig nem, ami pedig túlmegy ezen, az a gonosztól van.” → „Ellenben ha igent mondotok, az legyen igen, ha pedig nemet, az legyen nem, minden további szó a gonosztól van.” (Máté 5/37); „De aggodalmaskodásával ki tudná közületek akár csak egy arasznyival is meghosszabbítani életét?” → „De aggodásával ki tudná közületek meghosszabbítani életét csak egy perccel is?” (Lukács 12/25).

Fordítástudomány és bibliatudomány

Ezek az új fordítások a magyar nyelv szempontjából elsősorban úgy jelennek meg, mint a mai fordítástudomány és bibliatudomány által meghatározott feladat. A nagyobb hagyományú protestáns bibliafordításnak pedig az új átültetéskor (akárcsak az 1908-as Károlyi-reviziónak) az is az egyik szempontja volt, hogy ott, ahol a korábbi, Károlyi-féle szöveg már beépült a nyelvhasználatba, megszokottá vált, lehetőleg ne, vagy kevésbé változtassanak rajta. Az új fordítások fő célja mindazonáltal az volt, hogy az archaizmusokat kiküszöböljék, csökkentsék, mai magyar nyelven szóljanak, s a Bibliát nyelvileg is közelebb hozzák az azt nem, vagy kevésbé ismerőkhöz, az ifjúsághoz is. Megemlítem, hogy a legújabb protestáns fordítású bibliaszöveg (is) a szöveghagyományozódás, s így például a liturgiában is gyakran használt szövegek vagy az úgynevezett aranymondások (fontos, többnyire kívülről tudott igehelyek) esetében új problémát vet fel. Ha – mint tervezik – harminc évenként revideálják a szöveget, egyes már megszokott részek, mondások, kifejezések olykor többször is módosulhatnak. (Másokat pedig a hagyomány megtart, nem változnak.) Az, hogy az új – és összességében mi általunk is határozottan pozitívan fogadott – fordításoknak, revízióknak szorosabban vett nyelvi hatásuk lesz-e, majd csak a jövőben mutatható ki.

Ma a Biblia olvasottsága, ismertsége és nyelvi szerepe a korábbi évszázadokhoz képest Európában, nálunk is, visszaszorult, bár az utóbbi években vannak ezzel ellentétes jelek is. Az európai típusú, elsősorban a zsidó-keresztény hagyományokra épülő, azt magukévá tevő, illetve befogadó kultúrákban azonban a Biblia így is a könyvek könyve, s a jelentősége egyedülálló. A Biblia, amellett, hogy vallási vezérfonal, az európai kultúrának a legfontosabb meghatározója. A magyar nyelv előző ezeregyszáz évében is folyamatosan jelen volt, s mai anyanyelvünkben szintén él és hat.

IRODALOM

- Arany János *hátrahagyott iratai és levelezése*. Második kötet. Budapest, 1889. 527.
- Benkő, Loránd (Herausgeber): *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Band I–II. Budapest, 1993, 1994.
- Bibliánk. A Magyar Bibliatársulat Hírlevele. XIV. évfolyam 1. szám. 2014. május.
- Bottyán János: *A magyar Biblia évszázadai*. 2. átdolgozott kiadás. Sajtó alá rendezte Fekete Csaba. Budapest, 2009.
- Csúry Bálint: *Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához*. Magyar Nyelv 1940: 238–248.
- Fabiny Tibor, Pecsuk Ottó, Zsengellér József (szerkesztette): *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest, 2014.
- Lőrincze Lajos: *Legyen világosabb*. Új Tükör. 1977. dec. 25., 28. l.
- Madas Edit: *Középkori bibliafordításaink*. Iskolakultúra 1998/1: 48–54.
- A. Molnár Ferenc: *A Biblia és a magyar nyelv*. In: Uő.: Anyanyelv, vallás, művelődés. Kolozsvár, 1999. 7–10. L. még: Édes Anyanyelvünk 1981/4: 6.
- A. Molnár Ferenc – Oszlászki Éva: *Szenci Molnár Albert zsoldárainak szöveggyománnyozódásáról. A zsoldárok eredeti és a mai magyar református énekeskönyvben levő szövegeinek összehasonlítása (kommentárakkal)*. Második bővített és javított kiadás. Debrecen, 2012.
- Páskándi Géza: *A templom romjainál*. Új Tükör. 1977. márc. 27., 16. l.
- G. Szabó Botond: *Biblia és olvasás*. Könyv, könyvtár, könyvtáros 2008/7: 3–16.
- Szathmári István: *A reformáció és benne a Vizsolyi Biblia nyelvi hatása*. In: Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára. Szerkesztette Barcza József. Budapest, 1990. 184–202.
- Tarnai Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Budapest, 1984.
- Tóth Kálmán: *Bibliafordítás. Bibliamagyarázás*. Budapest, 1994.

JEGYZETEK

- [1] Itt és a továbbiakban a Halotti beszédben a régies, felül hosszú szárú s, illetve alul hosszú szárú z betűt a mai alakokra írom át, a ma nem szokásos mellékjeleket és ékezeteket pedig elhagyom. A máshonnan (pl. a Vizsolyi Bibliából) való idézeteket viszont a korabeli, illetve a szöveg szerinti kiejtésnek megfelelően, de mai helyesírással közlöm.

POMOGÁTS BÉLA

A HIMNUSZ ÉS A SZÓZAT

Minden nemzetnek, minden nemzeti kultúrának vannak „szakrális” eseményei és szövegei – ez utóbbiak közé tartoznak a nemzeti himnuszok. Igaz, nem csak a himnuszok tartoznak közéjük, vannak egyházi énekek, ünnepi költemények, forradalmi riadók, amelyek maguk is szerepet kaptak a közösségi kultúra, a közösségi lélek kifejezői között és ilyen módon a nemzet történetében. Hogy példákat mondjak, a magyar történelem „szakrális” magaslatra emelte a katolikus egyházban oly népszerű *Boldogasszony anyánk* kezdetű egyházi éneket, a protestáns egyházakban a „Tebenned bízunk eleitől fogva” kezdetű XC. zsoltárt, a nemzeti érzés ugyancsak magasba emelte Petőfi Sándor *Nemzeti dalát* vagy éppen Berzsenyi Dániel *A magyarokhoz* („Forr a világ bús tengere, óh Magyar!”) című költeményét, ennek Kodály Zoltán kórusműve is jóformán „szakrális” jelleget adott: nem egyszer énekelték közösségi (így iskolai) ünnepségeken. Hasonlóképpen közösségi: a nemzeti identitás kifejezésével és védelmével összefüggő méltóságot kapott a *Rákóczi-induló* és a *Kossuth-nóta* is.

A legszentebb közösségi hitvallás mindazonáltal Kölcsey Ferenc *Himnusza* és Vörösmarty Mihály *Szózata*: mindkettő a nemzet „szakrális” hitvallása, egyedül állnak azon a magaslaton, amelyen általában a nemzeti himnuszok helyezkednek el. (Ezért bármennyire is becsüljük a mindinkább népszerű, legutóbb az országgyűlés alakuló ülésén is felhangzó *Székely himnuszt*, ez utóbbi nem állítható Kölcsey és Vörösmarty klasszikus költeményei mellé!) A *Himnusz* és a *Szózat* mindig időszerű költemény volt és maradt, nem kíván különösebb indoklást az, hogy éppen a magyar kultúra napján (különben is Kölcsey Ferenc *Himnuszá*nak születésnapján) az ünnep magaslatán foglalkozunk velük. Az ünnepi esemény mintegy különösen köteleességünké teszi, hogy rámutassunk a két „szakrális” szöveg irodalomtörténeti értékére és nemzeti identitásunk védelmében, erősítésében betöltött szerepére. Mindkét költői mű éppen nemzeti identitásunk megtartásában tölt be különösen fontos szerepet, hiszen, ahogy általában irodalmunk, ez a két szakrális költemény is történelmi jelentőséget kapott abban a mindannyiunk számára erkölcsi kötelezettséget előíró feladatban, amely a mögöttünk lévő huszadik század során feldarabolt és nem egy helyen: éppen őseinek évezredes lakóhelyén másodrendű sorsba kényszerített nemzet szellemi és erkölcsi egységét és szolidaritását megjelöli.

A magyar himnusz élettörténete

A magyar himnusznak valóságos élettörténete van: voltak a nemzet életében feledhetetlen pillanatok, így 1848-ban, 1956-ban vagy 1989-ben, midőn a *Himnusz* a történelmi újrakezds és a nemzeti összetartozás bizonyságaként fogta egybe a szíveket. És voltak idők, midőn a *Himnusz* nyilvános és közös megszólaltatása tiltva volt, vagy legalábbis nem volt ajánlatos: a szabadságharc vérbe fojtása után, az 1919-es vörös diktatúra idején vagy az elszakított magyar-

ság körében egészen az 1989-1990-es történelmi változásokig. Igaz, ezután is csak óvatosan és nemegyszer szorongó szívvel merték énekelni Erdély, Felvidék, Kárpátalja magyarjai és még a legutóbbi időben is előfordult, hogy nem egy helyen rendőrök háborgatták azokat, akik nyilvánosan megszólaltatták a *Himnusz*t. Az erdélyi református egyház elővigyázatos bölcsességgel vette fel hivatalos énekeskönyvébe a zsoltárok és dicséretetek közé, hogy ne emelhesen vétót a mindig gyanakvó hatalom. A *Himnusz* sorsa ennyiben a magyarság történelmi sorsának tükré, kivált az elszakított magyarság esetében.

A költemény, a dallam és a nemzeti sors mintegy összefonódott egymással, és ez a történelmi összefonódás szakralizálta Kölcsey és Erkel művét. A magyar nemzet mindig történelmi sorsának mélypontján vagy éppen magaslatain ragaszkodott leginkább himnuszához. Mondják, az ötvenes években, midőn a *Himnusz* szövege nyilvánosan alig hangzott fel, gondolom, a Teremtő megszólítása zavarta a zsarnokságot, szóval az ötvenes években Rákosi Mátyás arra készült, hogy új nemzeti himnuszot ajándékozzon az országnak. Illyés Gyulát és Kodály Zoltánt szemelte ki szerzőinek. Mindenesetre megszegyenülten kellett elsompolyognia, midőn egy operaházi díszünnepségen mindezt szóvá tette Kodály előtt. „Nincs rá szükség, a régi bevált” – mondotta volt a tanúk szerint az ősz mester, és ezzel a kopasz diktátor perverz ötlete lekerült a napirendről. A magyar *Himnusz* ezután is mindig felzengett, ha szövegszerűen nem is az állami ünnepeken, de például a katolikus szentmisék és protestáns istentiszteletek végeztével. Kölcsey *Himnuszát* Erdély- és Kárpátalja-szerte többnyire ma is templomokban éneklik, viszonylag ritka az a politikai vagy társadalmi esemény, amelyen felhangzik az „Isten, áldd meg a magyart”. Magyarországon is gyakran tapasztalható bizonyos visszafogottság vagy szemérmesség a *Himnusz* megszólaltatásában.

A Himnusz, amit énekelni kell

Többször megfigyeltem, hogy valamilyen nemzeti ünnepen, állami ünnepségen, midőn többnyire hangszórók közvetítésével, felhangzik a magyar *Himnusz*, a köröttem állók némán hallgatják az éneket, nem mozdulnak a szájuk; azért remélem, megmozdulnak a szívek. Pedig ha a kolozsvári költőnek, Kányádi Sándornak igaza van abban, hogy „a vers az, amit mondani kell”, akkor a *Himnusz* az, amit énekelni kell. Kölcsey költeménye és Erkel dallama együtt alkotja nemzeti létünk és identitásunk egyik leginkább hatékony: öntudatot alapozó és közösséget teremtő szimbólumát. Igazából ezek a nemzeti szimbólumok, mint amilyen a piros-fehér-zöld lobogó, a magyar Szent Korona, a történelmi magyar címer, nemzeti ünnepeink: Szent István napja, március 15-e és október 23-a, a magyar történelem nagy hőseinek és eseményeinek emléke, alapozzák meg és teszik teherbíróvá a magyarság nemzeti tudatát és szolidaritását.

Ezek között a szimbolikus szerepet kapott emlékek és fogalmak között, éppen kudarcokban bővelkedő történelmünk következtében, többnek is gyászos és tragikus színeze van. Miként a *Himnusz* történelmi visszatekintésének és nemzeti számvetésének rendjében is, hiszen Kölcsey a honfoglalás, az országalapítás és a katonai győzelmek biztató emlékeinek felidézését követve maga is a „rabló mongol nyilára”, a „török rabigájára”, „vert hadunk csonthalmaira”: az elnyomatás, az üldöztetés, a viszálykodás nemzetet pusztító eseményeire emlékezve vallja meg a magyarság vétkeit, és kér Istentől feloldozást. Nemzeti imádságunk a bűnbánat meg-

vallása, ennyiben is „szakrális” szöveg, mélységes keresztény gondolkodás és érzés hatja át: az elkövetett vétkek miatt érzett bűnbánat és az a keresztény remény, miszerint a bűnbánatot a megbocsátásnak kell követnie.

A Himnusz virtuális erőtere

Mintha volna a *Himnusz*nak egy virtuális történelmi erőtere, és ez mindazt összefogja, ami a nemzet történelmében siker és kudarc volt: a sikert és a gyátszt, az országépítő munkát és az országos pusztulást. Ebben a virtuális történelmi erőtérben mi, mai magyarok, számon tarthatjuk azokat a történelmi eseményeket is, amelyek már Kölcsey kora után szakadtak reánk, tehát nem csak a tatárjárás és a törökdúlás fájdalmas eseményeit. A *Himnusz* történelmi visszatekintésében ott érezzük Világost és Trianont, ott érezzük elveszített háborúinkat, levert forradalmainkat, országunk feldarabolását, százezrek menekülését, milliók erőszakos halálát – a „holtak véré” és a „kínzó rabság könnyeit”. A *Himnusz* panaszai, fájdalom, mindig újra érvényesekké válnak, és a történelmi számvetést, a bűnök megvallását, a lélek katarziséját csak ritkán követi nemzeti felemelkedés.

Kölcsey *Himnusza* a nemzeti szimbólumok magaslatára emelkedett, és ezen a magaslaton a magyarság élettörténetének drámai tapasztalatait foglalja össze. Természetesen mint költői alkotás is egészen kivételes: nemcsak a történelmi hagyomány szentelte meg szövegét, maga a költői szöveg is megszentelte a hozzá fűződő hagyományt. A *Himnusz* szakralizált (szakralizálódott) szöveg, egyszersmind természetesen irodalmi alkotás, amely éppen annak következtében lehetett a magyarság nemzeti „imádsága”, hogy a maga történelemértelmezése, mondhatnám így is: „történelmi látomása” által lezárt egy korszakot és előkészített egy másikat. Létezik a *Himnusz*nak egy (mondjuk így) „jövő idejű” jelentése is. Bízgat, erősít, felszólít, hűségre tanít és cselekvő hazafiságra nevel. Kölcsey verse, bármennyire a magyar nemzet történelmének tragikusan sötét korszakait és tapasztalatait idézte is fel, a maga végső reménykedésével már egy új és bizakodó korszak eljövetelét ígerte. Kölcsey, mondhatjuk végül, a magyar történelem egyik emelkedő szakaszának kezdetén írta meg költeményét: a magyar irodalom és a nemzeti szellemű értelmiség mozgalmi már jelezték a reformkor beköszöntését, azt az országos felemelkedést, amely azután 1848-ban történelmi magaslatra érkezett. Ennek az először lassan, majd mind erőteljesebben kibontakozó felemelkedésnek a lelkesítő érzései között született újjá a magyar nemzeti identitás, a nemzeti szolidaritás szelleme. Ezért is zárhatta a költő bizakodó fohással a történelmi visszatekintés sötét és gyötrelmes képeit.

A Szózat élettörténete

Ahogy a *Himnusz*nak, a *Szózat*nak is megvan a maga története, megvan a maga történelmi szerepe, hiszen Vörösmarty Mihály klasszikus költeménye nem csak a magyar történelem „lenyomata”, hasonlóan Kölcseyéhez, alakítója is a történelemnek. Ebben a tekintetben eltér Kölcsey művétől, amely még a magyar történelem egy viszonylag sötét időszakában: a 19. század harmincas éveiben kibontakozó nagyszerű „reformkor” előtt született. A *Szózat*, amely 1836-ban: a megújulás első nagy eredményeinek diadala után jött világra, már egy olyan költemény a biztosabb önértéket és jövőképét mutatja, aki büszkén tekinthet a nemzeti újjászületés

eredményeire, és reménykedve mérheti fel a biztató jövőt. A *Himnusz* akkor született, amikor a 19. század második negyedében még alig volt jele annak, hogy Magyarország a reformkori újjászületés mozgósító tapasztalatai közepette megújulásra készül, a *Szózat* viszont már ennek a megújulásnak az élménye és lehetősége hatotta át.

Máskülönbén Vörösmarty is, akárcsak Kölcsey, számot vetett a tragikus eseményekkel terhes múlttal, hivatkozott a honfoglaló Árpád diadalára, majd ahogy Kölcsey Mátyás király, ő Hunyadi János győzelmes csatáira. A *Himnusz* többnyire még a történelmi vereségek riasztó képeit idézte fel: „Vár állott, most kőhalom: / Kedv s öröm röpkedtek, / Halálhörgés, siralom / Zajlik már helyettek. / S ah, szabadság nem virúl / a holtnak véréből, / Kínzó rabság könnye hull / Árvánk hó szeméből!” A *Szózat* inkább a történelmi múltnak arra a tanulságára hivatkozik, miszerint a nemzet mindig is fel tudott emelkedni sorsának mélységeiből. Ezekből a tanulságokból merít új erőt: a nemzeti felemelkedés erkölcsi, közösségi erejét: „Az nem lehet, hogy ész, erő, / És oly szent akarát / Hiába sorvadozzanak / Egy átoksúly alatt. / Még jöni kell, még jöni fog / Egy jobb kor, mely után / Buzgó imádság epedez / Száz ezrek ajakán.”

A Himnusz és a Szózat

Kölcsey verse még szinte történelmi magányában mutatta be a nemzetet, és éppen ez a történelmi magány: a környező népek szolidaritásának szomorú hiánya okozta a *Himnusz* baljós sejtelmeit. A *Himnusz* költője magányos nemzetnek gondolta a magyarságot, és a történelmi magánynak ez a szorongató érzése-fájdalma időről időre mindig visszatért a nemzeti múltban, különösen a végzetes történelmi vereségek és kudarcok idején. Midőn Budát elfoglalta a török, midőn Rákóczi Ferenc bujdosásba kényszerült, midőn a negyvennyolcas és az ötvenhatos szabadságharcot levertek az idegen seregek. Vörösmarty mindezzel szemben már úgy látta, hogy a reformkori Magyarország nincs egyedül, és azoknak a küzdelmeknek a tapasztalatai nyomán, amelyeket a 19. század leginkább általános és leginkább szentesített eszméjének: a szabadságnak (a Szabadságnak, így, nagy kezdőbetűvel) a győzelme érdekében magára vállalt, a magyar nép történelmi eredményeit el fogja ismerni a népek gyülekezete. Ez a reménykedés jelenik meg a *Szózat* sokat idézett soraiban: „Szabadság! Itten hordozák / Véres zászlóidat, / S elhulltanak legjobbjaink / A hosszú harc alatt. / És annyi balszerencse közt, / Oly sok vizsály után, / Megfogyva bár, de törve nem, / Él nemzet e hazán. / S népek hazája, nagy világ! / Hozzád bátran kiált: / Egy ezred évi szenvedés / Kér éltet vagy halált!”

Vörösmarty költeményének alaphangja az önérzetes történelmi bizalom a nemzet jövője iránt, ezt a bizalmat ugyanakkor a nemzet sorsán érzett aggodalom kíséri és ellenpontozza. Ez az aggodalom a magyar költészet sok évszázados érzése, forrása kétségtelenül a nemzeti történelem mindig ismétlődő vereségeiben, tragikus tapasztalataiban, a nemzeti közösség megosztottságában és nem egyszer bekövetkezett összeroppanásában keresendő. Más európai népek költészetében szinte szokatlan az a sötétenlátás, amely rendre a szétszóródás és a végső pusztulás rémképeit idézi fel. A magyar népnek, mióta megtelepedett a Kárpát-medencében, bőven kijutott a tragikus tapasztalatokból: a tatárjárás, a török hódoltság, a leverett forradalmak és szabadságharcok traumái nyomán. Megannyi vereség, bukás, országcsönkítés, megannyi nemzeti tragédia. Ezeknek a tragédiáknak a mélyen ható emléke és a miattuk érzett szorongás ott van a máskülönbén egy öntudatos és reménykedő nemzetet előtérbe állító *Szózat* soraiban

is. Ahogy ott van a magyar költészetben, Balassinál, Kölcseynél, Vörösmartynál (nem csak a *Szózatban*), Petőfinél, Aranyánál, Adynál, Babitsnál, Illyésnél, Dsida Jenőnél, Nagy Lászlónál, Juhász Ferencnél, az erdélyi Kányádi Sándornál vagy éppen a kárpátaljai Vári Fábíán Lászlónál. A példák, gondolom, ismertek, egész antológiát lehetne belőlük összeállítani.

Nos, a nemzethalál régóta kísértő félelme megjelenik a *Szózat* máskülönben bizakodó soraiban is. A költemény végére gondolok, amely a reménykedés után szólaltatja meg a nemzeti sötétenlétből eredő félelmeket: „Még jőni kell, még jőni fog / Egy jobb kor, mely után / Buzgó imádság epedez / Százvezrek ajakán. / Vagy jőni fog, ha jőni kell, / A nagyszerű halál, / Hol a temetkezés fölött / Egy ország vérben áll. / S a sírt, hol nemzet sülyyed el, / népek veszik körül, / S az ember millióinak / Szemében gyászkonny ül.” Ezek a versszakok olyan nevezetes magyar költeményeket idéznek elénk, mint Kölcseynak a *Szózat* születése után egy esztendővel írott nagy költeménye: a *Zrínyi második éneke*, Petőfi Sándor 1849-es dátumot viselő utolsó verse, a *Szörnyű idő* vagy Ady Endre 1918-as költői búcsúja: az *Üdvözlét a győzőnek*.

Múlt és jövő

Igen, a *Szózat* soraiban (ahogyan nyolc évszázad óta az egész magyar költészetben) jelen van a felemelkedés lelkesítő élménye és az ebből fakadó remény, és jelen van a történelmi vereségek okozta csalódottság, az ebből fakadó tragikus érzés: a szorongás a nemzet pusztulásának rémképe miatt. Így teljes a költő érzelmi világa, így válik igaz és átfogó tanúsággá a költemény. Hasznos tanúsággá, amelynek a magyarság önvizsgálatában kell, hogy legyen határozott szerepe: annak idején egy emelkedő ország és egy emelkedő nemzet kereste benne a múlt tanítását és a jövő feladatait. Ezt keresheti a jelenben is, minthogy a mai magyarságnak is hiteles eszmékre és eszményekre, hiteles eligazításra van szüksége, és ez a hiteles eligazítás, ahogy én gondolom, ma is mindenekelőtt az irodalomtól, a költészettől várható. Kevéssé bízom a magyar politikában, irodalmunkban azonban sohasem kellett csalódnom. Ez az irodalom őrizte meg a magam személyes bizakodását is, nehéz időszakokban, így az ötvenhatos forradalom leverése után, midőn a börtönvilág sötétjében kellett magam elé idézni a magyar költészet fénylő csillagait.

Ebben a tekintetben Vörösmartynak és a *Szózat*nak (akárcsak Kölcsey *Himnuszának*) a jelenben is érvényes tanítása van. A nemzeti önvizsgálat mindig a magyar költészet önként vállalt közösségi stratégiái közé tartozott: írástudóink hagyományosan meg voltak győződve arról, hogy a múltban elkövetett hibák kívánatos elkerülése és egy megbízható jövő felépítése csakis a szigorú történelmi önvizsgálat révén válik lehetségessé. Ez a meggyőződés (nemcsak Vörösmartyé, hanem Kölcseyé, Széchenyié, Kossuthé, Wesselényié, a legtöbb reformkori gondolkodóé) ad morális erőt és méltóságot a *Szózat* költői számvetésének. Az már rajtunk, mai magyarokon múlik, hogy mire jutunk a költő reménykedő és kétségbeejtő igéi nyomán, de az is nemzeti költészetünk tanulsága, hogy a vereségek mélyén is megtalálhatjuk a felemelkedésre biztató lelki készségeket.

SZAKONYI KÁROLY

MIT JELENT SZÁMOMRA AZ ANYANYELV?*

Az emberek, akik között élek, anyanyelvemen beszélnek, így közlekedünk mindennapjainkban, értjük egymást, mert nagyjából betartjuk nyelvünk szabályait, a mondatszerkezetet, az igeidőket, ismerjük a szavakat, még a szavak torzult formáit is, így beszélünk munkahelyen, köztereken, társaságban, otthon, mindenütt.

Legtöbbször persze felületesen, szépen vagy haraggal, lusta nyugalommal vagy idegesen.

Vagy alpárian. Vagy elharapott szóvégekkel, fülbántó, pestiesen elnyújtott hangsúllyal. Vagy öszvér szavakkal, internetes angolsággal. De értjük egymást még így is. Értjük az argót is, a fiatalok hebrencs beszédét, a diák-zsargont, hiszen nyelvünk mindent elbír, türelmes.

Legfeljebb mi nem vagyunk azok, akik féltjük a romlástól.

Számomra tehát az anyanyelv azt jelenti, hogy beletartozom egy adott nyelv világába, ami-be születtem, amit megtanultam viszonylag könnyedén, mondhatnám észrevétlenül, mert csak ismételgetni kellett, amit a környezetemtől hallottam: helyzetek, tárgyak, cselekvések megnevezéseit, elfogadni a beszédemet javító szándékú intelmeket, és máris birtokolhattam a világ egyik legszebb, leggazdagabb rendszerű, leghajlékonyabb, bár magányos nyelvét.

Eleinte én is úgy éltem vele, mint bárki más. Igyekeztem pallérozottan kifejezni magam, de ez nem volt több, mint az anyanyelv tisztelete, a jó modor tartozéka, a pontos kifejezésre való törekvés. Kerültem az idegen szavakat, erre még elemi iskolai tanítónőm is biztatott. Nem felejttem el a példázatait. Mesélte, hogy a takarítónője fitogtatni akarva műveltségét azt mondta, hogy már *abszurdum* kész a munkával. Persze tudjuk: ne beszéljen arabusul, aki nem tud arabusul. De az ember még művelten is könnyen elkövethet ostobaságot. Jobb az anyanyelv biztos ösvényén haladni. Már csak azért is, mert nyelvünk kifejezési gazdagsága csodálatos.

Akkor tudtam meg igazán, amikor írni kezdtem. Akkor ismertem meg az én anyanyelvemet.

Számomra a szavak, anyanyelvem szavai olyanok, mint festőnek a színek, mint zeneszerzőnek a kottafejek. A festő a zöldben, a barnában, a kékben, a fehérben, a vörösben nem csak a lombot, a fatörzset, az eget, a felhőket, a vért vagy az alkonyi napot látja, hanem mindegyikben a teremtés lehetőségét. A világ jelenik meg neki színekben, tájak, emberek, arcok, házak, utcák, mert a színek számára az átlényegtetés eszközei.

Ahogy a zeneszerző a hangokban ugyancsak a világ újrateremtésének lehetőségét éli meg.

Anyanyelvemnek tehát van egy köznapi használata, ugyanolyan, mint másoké, ami, ne tagadjam, nem mindig a szép magyar beszéd mértéke szerint való, de van egy másmilyen, amit a munkámhoz használok. Ez csupa szín és zene. Színekben látom, és zenei harmóniákban

* Zárszó a 42. Édes anyanyelvünk versenyen, 2014. október 19-én (Széphalom, Kazinczy-emlékterti)

hallom. Amikor írásba kezdek, képzeletbeli hangvillát ütök meg, csendülése adja meg a kezdő hangot. És a kezdő hang teremti meg a mondatok harmóniáját.

Soha nem tudok úgy írni, hogy ne érezzem ezt a zenei ritmust, mert ha nincs szerencsém az első leütéssel, fakó, érzéketlen, üres lesz a szöveg. Pusztán olyan, mint a köznapi.

Hálás vagyok a sorsnak, hogy születésem révén magyar az anyanyelvem, hogy ezen írhatom novelláimat, drámáimat, mert a kifejezések, a szinonimák sokasága, a nyelvjárásokból meríthető bőség munkámat élvezetessé teszi. És hálás vagyok azért is, hogy Balassi Bálint vagy Arany János, Krúdy Gyula vagy Móricz Zsigmond, József Attila vagy Weöres Sándor és számos más költőnk, írónk művét eredetiben olvashatom, és csodálhatom azzal a csodálattal, amit más nép fia maradéktalanul sohasem, még akkor sem, ha ismeri nyelvünket. Mert a művek textúrája, a szavak színe, íze, zenéje csak nekem, azonos anyanyelvűnek érzékelhető teljes tökéletességében. Tőlük, a szavak értőitől és bűvölőitől tanultam meg igazán anyanyelvemet.

Hogy tovább éltessem, hogy őrizzem, hogy általam is megmaradhasson.

HÓDI ÉVA

NYELV – IRODALOM – IDENTITÁS HATÁRON INNEN ÉS TÚL

A nemzeti identitás probléma nélküli vállalása kisebbségi helyzetben még az ezredforduló elején sem ment könnyen.

Határon innen

2000-ben jelentette meg a Tinta Könyvkiadó a Grétsy László által válogatott és szerkesztett *A mi nyelvünk* című kötetet, amelynek alcíme: Íróink és költőink a magyar nyelvről. A kötetet gyakran forgatom, és csodálattal olvasom a kötetben összegyűjtött 269 magyar író és költő vallomását

anyanyelvéről. A vallomások több évszázadot ölelnek fel: az 1625-ben született Apáczai Csere Jánostól a nagy klasszikusokon, Kazinczyn, Petőfin, Arany Jánoson, Babits Mihályon, Vörösmartyn, Kosztolányin keresztül Kányádi Sándorig, Csoóri Sándorig, Zalán Tiborig. Majd háromszáz magyar író, költő vall gyönyörűen, egyéni módon anyanyelvéről, ecseteli nyelvünk gazdagságát, szépségeit, és versben, prózában kifejezi anyanyelvhez fűződő mély érzéseit.

E közel 400 évet felölelő kötet kapcsán is elgondolkodhatunk azon, hogy a magyar irodalomban az elmúlt századok alatt íróink és költőink az egyik alapvető fontosságú témának tekintették az anyanyelvvel való foglalkozást. Sokszor, sokféleképp és különböző nézőpontból foglalkoztak az anyanyelvvel. Faludy György a szerelmes elragadtatásával ír róla: „A magyar nyelv mindig szerelmem, mindig boldogságom volt”. Örökény a magyar nyelvet egyenesen a világ csodájának tartja. Megragadó az is, ahogy az író szemével jellemzik a magyar nyelv sajátosságait: „A magyar nyelv természeténél fogva az egyszerűséget és a világosságot kívánja” (Illyés), „Nyelvünk ősi és modern, erdei, mezei és városi, ázsiai és európai” (József Attila). Takács Tibor *Gyönyörű, zöngés mássalhangzóról* c. versében elragadtatottan ír a b betűről. Nagy hangsúlyt kap klasszikus irodalmunkban a nyelv jövőjéért, sorsáért s vele együtt az egész nemzetért érzett aggodalom. Füst Milánt idézhetnénk: „Ó, jól vigyázz, mert anyád nyelvét bízták rád a századok”, vagy Kisfaludy Sándort: „Nem a föld, nem a folyók tartják össze a nemzetet, hanem a nyelv.” Mintha a próféta, a látnok szólt volna belőle, hisz jelen 21. századi valóságunkra szó szerint érvényes a majd 200 évvel ezelőtti gondolat. Mint ahogy az az anyanyelvvel kapcsolatos írói felfogás is, amelyet a mai pszichológiai irányzatok megerősítenek, miszerint az anyanyelv személyiségünk, önazonosságunk meghatározó része. Kosztolányit idézve: „Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkodom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható... Mélyen bennem van, a vérem cseppjeiben, idegem dúcáiban, metafizikai rejtélyként”. S nem utolsósorban az a gondolat, hogy nyelvünket folyamatosan gondozni, ápolni kell – vagyis ahogy Nagy László fogalmazta meg: „Tanulnunk kell magyarul a sírig” (Az emberi szó jelene és jövője. Grétsy, 339. o.).

Az anyanyelv és a nemzeti elkötelezettség, a nemzeti sorskérdések iránti érdeklődés klasszikus nemzeti irodalmunk egyik meghatározó, századokon átívelő vonulata. Nagy íróink, költőink életművét – Janus Pannoniustól Zrínyin és Németh Lászlón át Illyés Gyuláig, Petőfi, Arany, Kölcsey és Vörösmarty költészetétől Ady Endrén keresztül Csoóri Sándorig – a nemzeti nyelvünkért és a nemzet sorsáért érzett aggodalom hatja át, az írói felelősségvállalás eszméje, és az a mély meggyőződés, hogy az irodalom a maga eszközeivel hatást tud gyakorolni nemzeti közösségünkre. Elborzadva olvastam egy internetes portálon, hogy egy „tanárnő” türelmetlenül követelte, hogy hagyják már ki a magyar iskolák tananyagából az olyan avitt írók műveit, mint Jókai Mór, mert a tanulók amúgy se értik a hosszadalmas leírásokat, és idegen tőlük maga a tartalom is. Mi annak idején Jókain nőttünk fel, és *A kőszívű ember fiainak* történetéből a hazaszeretet, az önfeláldozás, a helytállás, az elkötelezettség erkölcsi eszméjét tanultuk meg, és nem az Eugén-Edmund szerepcsere naivitásán nevetgáltunk. Együtt izgultunk, küzdöttünk Gárdonyi *Egri csillagok* c. regényében a hős vérvédőkkel, leckét kapva hazafiságból, és elborzadtunk az árulás, az ármány veszélyes következményein. Nevetni már csak sok évvel később hallottam fiatalokat – no nem a regényt olvasva, mert az már hosszú nekik – a regényből ké-

szült filmet nézve, amint a filmbeli pár méteres várfalról lelökött török katonák hosszú percekig ordítottak jajongva, mielőtt földet értek, és azon is, hogy nyilván takarékosági megfontolásból egyes statiszták többször is feltűntek a vásznon hol a hős várvédők, hol a gaz janicsárok szerepében. Sokat tanultunk íróink segítségével nemzeti történelmünk jeles eseményeiről, a tájhoz, a néphez, a családhoz való kötődésről, a társadalmi visszasságokról, nemzeti múltunk dicső és tragikus történéseiről. Sőt, talán még első pszichológiai ismereteinket is – Kosztolányi, Csáth Géza segítségével – az irodalomból merítettük. A műveket olvasva magunkénak éreztük nemzeti múltunk nagy eseményeit, azonosságot vállaltunk nemzeti közösségünkkel és felnőtt életünk során nyelvi és nemzeti közösségünk hasznos tagjaiként fiatalkori eszményeink szellemében szerettünk volna tevőlegesen is valamit hozzátenni közösségünk ügyéhez.

Nos, mára alaposan megváltozott a világ. Mint ahogy az élet más területén, az irodalomban is az egyén került a mű középpontjába, az én válsága, csalódottsága, kiábrándultsága, kilátástalansága, esendősége. Az irodalom, az irodalmi mű ma már – kevés kivételtől eltekintve – nem tekinti céljának a nemzeti sorskérdések irodalmi megjelenítését, így a korábbi századokban hangsúlyosan jelen levő közösségformáló ereje is elgyengült. Igaz ugyan, hogy soha nem látott méretű könyvhegyek tornyosulnak a könyvesboltokban, könyváruházakban, de kevés az érdeklődő, még kevesebb a vásárló. A könyv drága árucikké, szinte luxuscikké vált, amit egyre kevesebben engedhetnek meg maguknak. Különösen akkor nem áldoznak rá, ha a könyvet egyszeri elolvasás után akár el is dobhatják – nem érdemes őrizni, gyűjteni, nem érdemes többször elővenni, ha nem találunk benne újragondolásra, felidézésre méltó gondolatot, kimunkált írói megfogalmazást, ha az egészet el is felejtjük, mire a végére érünk, ha a könyv nem az olvasóhoz szól, hanem az önkifejezést tartja céljának. Petőfi gondolatai mára mintha az irodalom lomtárába kerültek volna: „Ha nem tudsz mást, mint eldalolni / saját fájdalomad s örömed: / Nincs rád szüksége a világnak, / S azért a szent fát félreadd.”

Nem különb a helyzet az irodalmi mű nyelvével sem. Mi még azon az eszmén nőttünk fel, hogy az irodalmi nyelv a legmagasabb szintű nyelvi norma, íróinktól-költőinktől van mit tanulnunk nyelvünk szépsége, gazdagsága, választékossága, kimunkáltsága vonatkozásában is, és ilyen beállítódással fogtunk neki egy-egy irodalmi mű elolvasásának. Arany, Kosztolányi, Babits, Tóth Árpád, Weöres Sándor mívelt sorai, nyelvi bravúrai, kimunkált nyelvezete elkápráztattak minket, mindmáig maradandó élményt jelentettek számunkra. Nos, mit kezdünk akkor a mai modern irodalmi művek nyelvezetével? A mai modern irodalmi művekben szinte kötelezően megjelenő vaskos trágárságokkal? Ahogy régebben eufemisztikusan mondtuk: a „nyomdafestéket nem tűrő” szövegekkel? Már jártam úgy – még a nyolcvanas években –, hogy szülői értekezleten felháborodottan lobogtatták a szülők a neves irodalmi folyóirat legújabb számát, melyben a neves kortárs költő József Attiláról írt évfordulós tisztelgő versében minősíthetetlen, leginkább kocsmai körökben használatos nyelvi fordulatot használt. Azóta már nem a szülők háborognak, hanem a szerkesztők, az írók, a kritikusok, ha valaki kifogásolni meri a vulgáris nyelvi megoldásokat, és maradnak, vaskalaposnak, és ki tudja, még minek titulálják az ilyen nézetet valló személyeket. A trágárság polgárjogot nyert a mai irodalomban, a választékos, kiművelt írói nyelv már nem követelmény, nem elvárás.

Természetesen nem lehet általánosítani. Még ma is vannak szép számmal íróink, költőink, akik írásaiból a nemzeti elkötelezettség sugárzik, és nagy gonddal, nagy művészi átélés-

sel formálják meg nemzetünk jövőjéért aggódó gondolataikat. De ők mai szemmel már nem számítanak a modernnek közé, csakúgy, mint olvasóik, akik a futtatott modern írók műveiből kiállított látványos könyvhegyek ellenére sem kérnek a rájuk erőszakolt kínálatból.

Határon túl

Ha nyelv–irodalom–identitás viszonyrendszerét a határon túli magyar népcsoportok körében szeretnénk szemügyre venni, különbséget kell tennünk aszerint, hogy az elcsatolt területekről vagy a kivándoroltakról van-e szó. A kivándoroltaktól eltérően ugyanis egészen más sajátosságok jellemzik az elcsatolt területeken élő kisebbségek helyzetét. Ők nem önként kerültek kisebbségi léthelyzetbe, a nagyhatalmak döntöttek sorsuk felől, és az elmúlt több mint kilencven év alatt nem egyszer fenyegetettségérzést, létbizonytalanságot kellett átélniük. Ez a helyzet a nyelvhasználat, a kisebbségi irodalom és nemzeti identitás vonatkozásában is egyértelműen nyomon követhető.

A nemzeti identitás probléma nélküli vállalása kisebbségi helyzetben még az ezredforduló elején sem ment könnyen. Kedves, szeretve tisztelt zentai író barátunk – sajnos, azóta már nincs az élők sorában – 2002 nyarán, amikor elvittük neki ajándékba *80 év kisebbségben* című könyvünket, címlappal diszkréten lefelé fordította, amikor albérlőjének fia közeledett a kerti asztal felé, ahol beszélgettünk.

Az identitásvállalás problematikája mellett az identitáskeresés is valós probléma kisebbségi helyzetben. Ami érthető is, a kezdeti időkben talán jobban, de a körülmények folytán még ma is. Noha az embernek általában is számos identitáskerete van, még most is általános az a felfogás, hogy egy identitás mellett kell letenni a voksot. Kisebbségi léthelyzetben olykor nem mindig lehet egyértelműen eldönteni a kérdést. Amikor a *Vajdasági magyar ki kicsoda* lexikont készítettük, többen jelezték, hogy – helyzetük, kötődéseik, vallásuk, családi kapcsolataik és számos más ok révén nemzeti vonatkozásban is kettős, a magyar mellett egy másik identitással, nevezetesen jugoszláv, horvát, zsidó identitással is rendelkeznek. Mi ezt nem tekintettük problémának, és a lexikonba bevettük ezeket a személyeket is.

Az identitáskeresés és identitásvállalás problematikája kisebbségi körülmények között nemcsak a személyiség vonatkozásában, de a nyelvhasználatban és az irodalomban is érezteti hatását. Kiindulva abból a tényből, hogy már eleve az anyanyelv használata is állásfoglalás a nemzeti identitás mellett, bizonyos esetekben komoly fegyverténnyel ér fel, egészen addig, hogy helyesnek vagy helytelennek tekintjük az évtizedek során a szomszédos népekkel való együttélés folytán a nyelvünkbe bekerült idegen szavakat. A mindenki által ismert, és már az unalomig emlegetett *majica*, *trénerka*, *kosárka*, *patika*, *bazen* (atlétatrikó, tréningruha, kosárlabda, sportcipő, medence) típusú szavakra gondolok itt elsősorban. Mi úgy vélekedünk erről, hogy kerülni kell ezek használatát, és a magyar köznyelv által meghonosodott magyar szavakat kell beszédünkben és írásunkban alkalmazni ezek helyett, az iskolás gyerekeket is erre buzdítjuk, de nem mindenki osztja ezt a nézetet. Az újabban kiadott értelmező szótárak egy része ma már felveszi a magyar nyelv állományába ezeket a szavakat. Nem ránk vár annak az eldöntése, hogy ez így helyes vagy helytelen, mi egyelőre idegenkedünk tőle, de lehet, hogy más szempontok alapján méltányos: sokan mindennapi szinten használják, egy adott közösségen

belül mindenki érti, és olykor-olykor használja is. A nyelvi normának a kritériumait amúgy is nagyon nehéz megállapítani. Dubrovnik – mondom én, Dubrovnyik, mondja magyarországi barátnőm. A Blédi-tóról beszélek, anyaországi barátom kiigazít, hogy az magyarul Bledi-tó. A budapesti Képzőművészeti Egyetem nemrég felvette Moholy Nagy László neves képzőművész nevét, aki egy ideig Ada község területén, Moholon élt, emlékére pár éve Adán is, Moholon is emléktáblát állítottak. Nos, az ő nevét következetesen [mohoj]-nak mondják az anyaországban, és türelmetlenül helyreigazítanak, ha [moholi]-nak mondom. Pedig Nagy László Moholhoz való kötődése miatt vette fel a Moholy nevet. Hát most akkor mi a helyes? Elintézhetnénk a kérdést azzal, hogy „mi így mondjuk”, amott meg úgy, de a kommunikáció megkönnyítése érdekében nem ártana ezekben az esetekben sem egy egységes állásfoglalás.

A kisebbségi léthelyzetbe való kerülés egyértelműen meghatározó szerepet játszott a kisebbségi körülmények között kibontakozó irodalmakban. Jelenleg a vajdasági magyar irodalomra gondolok, de neveztek már jugoszláviai magyar irodalomnak is, kisebbségi és nemzetiségi irodalomnak is, tartották teljesen önálló irodalomnak, illetve az egyetemes magyar irodalom részének. Már a megnevezés és helyének kijelölése, tehát az önmeghatározás is jelzi azokat a problémákat, amelyek közepette kibontakozott a kisebbségbe szakadt vajdasági nemzeti rész irodalma.

A vajdasági magyar irodalom fellendülését a 60-as évektől, a Symposion-nemzedék megjelenésétől szokták számítani. A modernség, a nemzetfelettség, a tiszta irodalmiság, az avantgárd és a posztmodern tendenciák előtérbe kerülésével nagyon sok megoldhatatlan és nehezen eldönthető problémát lehetett kiküszöbölni. A modern, friss, fiatal hangok megjelenése, az új szemléletmód egyértelműen felülírta a provincializmus címkéjét, sőt, akár példát is lehetett méríteni a jugoszláv irodalomban már meglevő, de még az anyaországi irodalomban sem ismeretes forrásokból, köszönve mindezt annak a sajátos helyzetnek, hogy a vajdasági írók szerb forrásokra támaszkodva hamarabb tájékozódhattak a modern irodalmi eszmék felől. A vajdasági magyar irodalomban megjelenő és egyre inkább tért hódító modern, divatos irányzatoknak köszönhetően nemcsak a provincializmus bélyegétől lehetett megszabadulni, de ettől a szemléletmódtól távol állt a nemzeti érzelmek, nemzeti gyökerek felmutatása is. A tiszta irodalmiság, a nemzetfelettség eszméje iránti elkötelezettség a hatalom iránti lojalitás szempontjából is kedvezőbb helyzetet teremtett.

Mi lett a következménye ennek a jelenségnek? Egyfelől a korábbi évtizedekhez képest a vajdasági magyar irodalom vitathatatlan fellendülése következett be, számos író, költő jelent meg a színen, irodalmi pályázatok láttak napvilágot, irodalmi folyóiratokat hoztak létre, a Forum Könyvkiadó megjelentette a műveket, díjakat alapítottak az irodalom serkentése érdekében, és a vajdasági magyar irodalom szerepe fajsúlyossá vált a kisebbségi körülmények között élő magyarok anyanyelvi kultúrájának megőrzésében. Mint ahogy a kisebbségi kultúrák általában, a vajdasági magyar kultúra is irodalomcentrikus volt, azaz az irodalomra hárult (volna) a feladat, hogy pótolja a hiányzó anyanyelvi intézményeket, tudományt, kutatást.

E fellendülés más szempontból, az olvasók, a kisebbségi anyanyelvi közösség részéről megközelítve, már nem ad ennyire örömteli képet. Az olvasók elszakadnak a modern irodalomtól, nem értik, nem tud hozzájuk közel kerülni, úgy érzik, nem az ő világukat tükrözi, nem hozzájuk szól. Több mint harminc éves könyvtári munkám alatt a legtöbbet annak a kérdőívnek

a kitöltésével szenvedtünk, amelyben évente-fél évente számot kellett adni arról, melyek azok az első kiadású, hazai könyvkiadó által hazai szerzőtől kiadott könyvek, amelyeket a legtöbbet kölcsönöztek ki a könyvtárból. Nem nagyon akadtak ilyenek. Az olvasók nem értik a modern irodalmat, úgy érzik, nem az ő világuk, az őket foglalkoztató életérzéstől és világlátástól távol állnak ezek a művek, és az olyan könyveket keresik, amelyek az ő belső bizonytalanságaikról, problémáikról szólnak, és kimondva-kimondatlanul valamiféle útmutatót, fogódzót várnának az olvasott művektől. Az írói önkifejezés szándékát önmagában keveslik, és széles ívben elkerülik azokat a könyvtári polcokat, amelyeken az ilyen jellegű modern irodalom kap elhelyezést. Az irodalom szerepe az olvasók részéről ilyenformán visszaszorult, ami nemcsak a határon túli kisebbségi irodalomra jellemző, hanem általánosabb jelenség. A nemzeti elkötelezettségnek a magyar irodalomra korábban olyannyira jellemző sajátossága visszaszorulóban van, és bármennyit is sajnálkozunk azon, hogy a ma embere nem olvas eleget, észre kell vennünk, hogy nem az olvasási kedv veszett oda, hanem inkább a kínálat nem esik egybe az olvasói elvárásokkal.

Összegzés

Összegezeként, a nyelv–irodalom–identitás viszonyrendszerének mai körülményeink közötti néhány sajátosságát átgondolva határon innen és túl is úgy tűnik, hogy az irodalom fő sodrában háttérbe kerül a nemzeti tudat, és a globalizálódó világra jellemző tendenciák erősödnek fel. Ezek hatására a mai irodalom nyelvében, témaválasztásában, eszközeiben is modernebb, nyugatiasabb, de ennek komoly ára van: elszakadva a nemzeti érdekek felvállalásától hatásköre beszűkül, és a korábbi századok során betöltött, nemzeti érdekeket szolgáló szerepének eltűnésével olvasótábora is csak szűk körre korlátozódik.

PUSZTAY JÁNOS

IDENTITÁS – NYELVVEL VAGY ANÉLKÜL?

Vannak népek, amelyek anyanyelvük ismerete, használata nélkül is erős öntudattal rendelkeznek – elegendő a skótokra vagy az írekre gondolni. S vannak népek, amelyek használják anyanyelvüket, ám öntudatuk gyenge – erre példaként több oroszországi finnugor népet említhetünk.

Értelmezések

A szerteágazó kérdéskör minden részletét lehetetlen e rövid idő alatt áttekinteni. A vélemények megoszlanak abban a tekintetben, hogy a nyelv szükséges velejárója-e az identitásnak: mind pro, mind kontra idézhetők vélemények. Az általam áttekinthető, s elsősorban a finnugor népekre vonatkozó vélemények többsége szerint a nyelv az egyik, ha nem a legfontosabb identitáshordozó, s fordítva: a nyelvi identitás az etni(ci)tás kialakulásának lényeges alapja (ld. egyebek közt Rannut et al. 2003:61). Ezt az álláspontot tudományos elemzésekben éppúgy megtaláljuk, mint politikai megnyilatkozásokban.

A politikai megnyilatkozásokra álljon itt két példa. Az akkori észt miniszterelnök, Juhan Parts, a Finnugor Népek IV. Világkongresszusán, Tallinnban 2004 augusztusában tartott beszédében kiemelte – évszázados észt tapasztalatokra hivatkozva – az anyanyelvnek a nemzeti identitás megőrzésében játszott szerepét (Parts 2004:74). Még a talán leginkább eloroszosodott finnugor nyelvű nép, a mordvinok etnikai hazájának, a Mordvin Köztársaságnak akkori elnöke, N. I. Merkuskin szerint is nemzetképző tényező a nyelv (Merkuskin 2005:6).

Parts egyúttal hangsúlyozta, hogy egy nép kulturális öntudata az anyanyelvi képzéssel kezdődik (Parts 2004:72). Éppen ennél a tulajdonságánál fogva válhat a nyelv a nemzeti kohézió és szolidaritás erős eszközévé (Nečak Lük 2003:156).

A finnugor népekre vonatkozó tudományos vizsgálatok következtetései közül idézem S. Saari-
nen véleményét, aki szerint a nyelv lényeges tényezője az identitásnak. Ha egy nép feladja a nyelvét, előbb vagy utóbb beleolvad a környező többségbe (Saarinen 2000:63). Hasonló eredményt mutat egy 2003-as, az udmurtok körében végzett szociológiai felmérés is, amely szerint Udmurtiában az identitás legfontosabb kritériuma a nyelv. Erre a következtetésre jutottak az erősen veszélyeztetett kis balti finn nép, a vepszék között is (M-R. Saloniemi – A. Saloniemi – Jaatinen 2005:246).

A népek identitásának megvallása egyszersmind a többi néptől való elhatárolódás egyik módja is. Ezt érzékletesen tükrözik a népek belső és a más népekre vonatkozó külső elnevezései.

Más vélemények szerint a nyelv az etnikai identitás szempontjából nem szükségszerű tényező. Kultúrák és etnikai csoportok akkor is fennmaradhatnak, ha ősi nyelvüket már nem használják vagy nem ismerik (ld. például Eastman 1984). Az etnikai identitás azonban ebben a puha értelmezésben is kapcsolatban marad a nyelvvel, ti. az etnikai identitás addig marad fenn, amíg legalább érzelmi kötődés fűzi az egyént vagy a csoportot ősei nyelvéhez (Eastman 1984:265). Másképpen fogalmazva: az etni(ci)tás egyik jellemzője a nyelvnek mint lényeges kulturális vonásnak a megléte akkor is, ha a nyelv használatát tekintve marginális, és ismerete egyre csökken (Rannut et al. 2003:60). Sok – főként város lakó – komi-permják az anyanyelv ismerete nélkül is komi-permjáknak vallja magát (Lallukka 1997).

A nemzeti identitás megvallása

Az etnikai önmeghatározás s az attól nem független öntudat – legalábbis néhány finnugor népnél szerzett tapasztalatok alapján – függ az adott etnikai csoport létszámától, mégpedig fordított arányt mutatva. Azaz, minél nagyobb az etnikai csoport létszáma, annál kevésbé fontos az etnikai önmeghatározás.

Az öntudatra ébredésnek lehetnek anyagi okai. Az orosz állam az 1980-as évek végétől néhány évig jelentős összegekkel támogatta a korábban felszámolt szölkup települések újjáépítését. Ennek hatására sokan vallották immár szölkupnak magukat, hogy hozzájuthassanak az állami támogatásokhoz (Pusztay 1993).

A Murmanszk megyében élő komik külön entitásként – izsmai komik – kérték bejegyzésüket, elszakadva a tulajdonképpeni komiktól, akik a Komi Köztársaságban élnek. Az izsmai komik ezáltal részesülhetnek az északi népeknek nyújtott kedvezményekből. A Komi Köztársaságban élő réntartó izsmai komik is elhagyták a köztársaságot, s az északi szomszéd Nyenyec Autonóm Körzetben regisztráltatták magukat – így ők is részesülhetnek a kedvezményekből (Sabajev 2005:567).

Az ún. északi kedvezmény, azaz a Sarkkör tájékán élő népeknek nyújtott jelentős támogatás következménye volt az a meglepő és valószínűtlen adat, hogy a manysik (vogulok) és a hantik (osztjákok) létszáma 1989 és 2003 között mintegy 30-50 százalékkal nőtt, ami ilyen kis létszámú népek esetében természetes úton egyszerűen lehetetlen. Az északi kedvezmény elnyerése céljából azonban az újszülötteket valamely északi nép tagjaiként anyakönyvezték, függetlenül attól, hogy a szülők művelték-e az adott nép nyelvét, kultúráját és hagyományait.

A nemzeti identitás ilyen érdekelvű megvallása azonban tartalmilag üres kategória.

Három esettanulmány eredményei

Marik

Még 1999-ben készült egy szociológiai felmérés a nyelv és a nemzeti tudat összefüggéséről a marik körében. Ennek kérdései és a válaszok:

Mi köti össze önt saját nemzetiségének tagjaival?

- nyelv 75,8%
- népszokások 57,6%
- történelmi múlt 21,4%
- jellemvonások, lélektan 17,3%
- vallás 14,9%
- külső vonások 11,7%
- semmi 1,4% (Katajeva 2005:89)

Hogy viszonyul ahhoz, hogy ön mari?

- büszke vagyok rá 37,8%
- elégedett vagyok vele 37,2%
- közömbös számomra 17,6%
- nem vagyok nagyon elégedett vele 1,2%
- nem vagyok elégedett vele 0,3%
- nem tudok válaszolni 3,5%
- nem válaszolt 2,4% (Katajeva 2005:89-90)

Érdekli önt a mari kultúra és a történelem?

- nagyon érdekel 23,6%
- érdekel 61,4%
- nem nagyon érdekel 11,9%
- nem érdekel 2,3% (Katajeva 2005:90)

Komik

A Komi Köztársaságban élő komik önmeghatározásában az alábbi tényezők játszottak szerepet:

- nyelv 79,6%
- a haza érzése 75%
- a közös történelmi sors 34,7%
- közös történelmi sors, hagyományok, szokások együttesen 61,6%.

A Moszkvában és környékén élő komik esetében ugyanezen tényezők sorrendje:

- a haza érzése
- a közös történelmi sors
- a nyelv (Konjukhov 1993:58).

Udmurtok

Egy 2003-ban végzett szociológiai felmérés (Szociológia – udmurt 2003) szerint:

- az udmurtok 60,9%-a büszke az udmurt nemzeti hovatartozására (az Udmurtiában élő oroszok körében az arány 65%, az udmurtiai tatárok körében 83,9%),
- a nemzeti önmeghatározás az udmurtok 12,7%-ának nagyon fontos, 35,5%-ának fontos (összesen 48,2%) – az összesített arány az oroszok esetében 32,8%, a tatárok esetében 60,3%,
- a saját néphez való kötődés szempontjai:
- szülők, saját nemzetiséghez tartozó rokonok 76,8%
- nemzeti nyelv 71,8%
- nemzeti köztársaság (Udmurtia) 65,6%
- közös eredet, közös történelmi sors 47,1%
- nemzeti kultúra 46,7%

A nemzeti hovatartozás kérdésre adott pozitív válaszok viszonylag alacsony értékeket mutatnak – ellentétben például az Udmurt Köztársaságban élő tatárok értékeivel.

Az identitás gyengülése

Eléggé általános az a vélemény, hogy az oroszországi finnugor népek körében alacsony a nemzeti tudat foka. A mordvinokról maga az egyébként mordvin származású köztársasági elnök, a fentebb már idézett Merkuskin állapítja meg: fejletlen a nemzeti öntudat, erős az asszimiláció (Merkuskin 2005:7).

Mi idézi elő az identitás gyengülését, elvesztését?

A mordvin Jermuskin az anyanyelv elhagyását a kisebbségi érzéssel magyarázza (Jermuskin 2003:22). Ez a kisebbségi érzés a több évszázados kisebbségi létből, a többségi társadalom részéről nap mint nap, évről évre megélt megaláztatásból fakad. A többség sovénizmus elöbbsége megteszi a maga hatását, a nemzetiség tagjai egyre nagyobb mértékben mondanak le előbb egykori anyanyelvükről, majd határolódnak el egykori identitásuktól.

Hangos gondolkodás

A nyelv és identitás összefüggése – amint az fentebb már szóba került – bonyolult kérdés. Ehhez szolgáltatók a továbbiakban néhány, akár ellentmondást is hordozó adalékot.

Nemzetiségi faluban lakva, de a többségi nemzethez tartozva, akár elsajátítva a nemzetiség nyelvét, megtanulva dalait, a hangszerükön való játékot, mégsem válik az egyén az adott nemzetiséghez tartozóvá. Ugyanakkor a nyelv ismerete nélkül is vallhatja magát bárki egy adott közösséghez tartozónak – főleg, ha valamilyen érdeke fűződik hozzá.

Az identitástudat lehet örökölt, lehet felvett és jellemzően érzelmi alapú azonosulás.

A helyzet népenként, s talán egyénenként is különböző lehet. Az oroszországi finnugor népek körében szerzett tapasztalataim alapján kimondható, hogy a nyelv elvesztésével foko-

zatosan gyengül, majd megszűnik az eredeti közösséghez tartozás tudata és érzése. A folyamat ekként írható le: az eredeti egynyelvűség > kétnyelvűség > új egynyelvűség analógiájára és hatására: régi identitás > identitásválság > identitásváltás, azaz az egykori szilárd nemzetiségi öntudatot előbb elbizonytalanodás, esetleg kettős öntudat (a kis- és a nagy közösséghez való egyidejű tartozás tudata) váltja fel, ami idővel többségi öntudatba torkollik.

A folyamat egyik lehetséges lefolyása: a vegyes házasságban az eredeti – kisebbségi – anyanyelv a második nemzedékben fokozatosan visszaszorul, a családban többségi nyelvhasználat válik kizárólagossá. Ennek következménye a többségi nyelvű iskola választása, az eredeti anyanyelv elhagyása, s a többségi identitás vállalása.

Ez a folyamat erős politikai nyomás hatására is kialakulhat vagy felerősödhet. Aktuális esemény a legújabb oroszországi nyelvtörvény-módosítás, amelynek értelmében csak az állam hivatalos nyelvén garantálják az oktatást (bár részlegesen lehet a kisebbségi nyelveken is, de ezt nem garantálják). Emiatt felmerül a többségi nyelv magas szintű elsajátításának igénye, ami a nemzetiségi nyelv és kultúra tanításának rovására elégíthető ki. A nemzetiségi nyelvet fogják megadni anyanyelvüként, hogy megkaphassák a garantált oktatást. A végső következmény ismét csak az identitásváltás.

A szovjet időszakban nemzetiségi területeken számos esetben úgy szervezték meg az oktatást, hogy a gyerekeket kiszakították a családokból, internátusokba kényszerítve őket, s ritkították a családdal való kapcsolattartást. Következmény: az anyanyelv, az eredeti kultúra elfelejtése, s ezzel párhuzamosan az új nyelv és kultúra elsajátítása. Az állam kinevelte a maga janicsárjait.

Gyakori tapasztalat, hogy a (finnugor) anyanyelv szerepéről, helyzetéről és jövőjéről szervezett konferenciákon a résztvevők öntudatos, az anyanyelvet és kultúrát védő előadásokat tartanak, de este már a *Moszkva-parti esték* című szirupos orosz slágert és társait éneklük mondván „ez is a miénk...”

A véleménynyilvánításkor, a kritikai észrevételek megfogalmazásakor azonban tudomásul kell venni, hogy egy mindig a többségi nemzethez tartozó, a kisebbségi létet soha nem megtagasztalt személy csak nagyon nehezen tudja belehelyezni, beleélni magát egy kisebbségi sorsra kárhoztatott személy és közösség helyzetébe.

Teendők

Számos teendő van (ld. Pusztay 2006), de mindegyiknek feltétele, hogy az érintett népek közreműködjenek azok megvalósításában.

Mindenekelőtt nyelvmentő programokra van szükség, mert a nyelv – mint fentebb arról már esett szó – összefügg az identitással, még ha nem is mindig annak legfőbb hordozója.

Nagyon fontos az iskolai oktatás nyelvének kérdése. Az oktatás nyelve magas presztízsű, s az iskolai nyelvhasználat a nyelv fejlődésére (például a szükséges szakszókincs kialakítására) is kedvező hatással van.

Az irodalom jelentős segítséget nyújthat a nemzet egybetartásához, vagy a nemzet szintjét még el nem ért népek esetében a nemzet kialakulásához. Ennek feltétele megint csak a fejlett nyelv, az alkotó értelmiség megléte, valamint olyan politikai, gazdasági és kulturális, műveltségi viszonyok, amelyek lehetővé teszik, sőt elvárják az irodalom működését. Az oroszországi finnugor irodalmak esetében gátló tényező, hogy a zömmel falusi lakosság számára szinte elér-

hetetlenek az anyanyelvükön írt irodalmi alkotások, mert a csekély példányszám távoli településekre való kiszállítása üzletileg nem éri meg a privatizált könyvterjesztőknek. Legalább erkölcsi támaszt nyújthat az alkotóknak, hogy a jó két évtizede magyar kezdeményezésre, Domokos Péter professzor indítványára létrehozott „A finnugor irodalmak asszociációja” rendszeresen megszervezi nemzetközi kongresszusait, amelyeken az Oroszországon kívüli alkotótársak, kutatók megismerkedhetnek a finnugor népek irodalmával, ez utóbbiak művelői pedig az észt, finn és magyar irodalommal, valamint megtapasztalhatják az alkotásaik iránti érdeklődést.

A nyelvmentő programok egyszersmind identitáserősítő programok is. Ám ezek mellett egyéb identitáserősítő programokat is kell szervezni, például kultúrájuk ismertté tétele érdekében, hogy a gyenge identitású népek lássák, nyelvük, kultúrájuk másoknak fontos, tehát nekik maguknak is legyen fontos.

Mindez a tevékenység egyszersmind aktív hozzájárulást jelenthet a világ nyelvi-kulturális sokszínűségének megőrzéséhez.

IRODALOM

- Eastman, Carol M. (1984): *Language, Ethnic Identity and Change*. In: Edwards, John (ed.) *Linguistic Minorities. Policies and Pluralism*. London, Academic Press, 259–276.
- Jermuskin (2003): Ермушкин, Г.И.: К проблеме изучения и функционирования мордовских языков за пределами Республики Мордовия. In: Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков. Szaranszk, 22–28.
- Katajeva (2005): Катаева, Р.: Особенности развития национальной школы в Республике Марий Эл. Опыт, проблемы, перспективы. In: Языковая ситуация и языковая политика в финно-угорских республиках Волго-Камского региона // Die sprachliche Situation und Sprachpolitik in den finnisch-ugrischen Republiken der Volga-Kama-Region. Specimina Sibirica 22:76–94. Szombathely
- Konjukhov, A. (1993): *Historic consciousness of Komi People (a sociological approach)*. In: Die Wege der finnisch-ugrischen Völker zur politischen, kulturellen und sprachlichen Autonomie. Specimina Sibirica 8:53–63. Szombathely
- Lallukka, Seppo (1997): *National-Russian linguistic Patterns in Komi-Permyak age and residential groups*. In: Die sprachliche Situation bei den uralischen Völkern. Specimina Sibirica 12:103–119. Szombathely
- Merkuskin (2005): Меркушкин, Н.И.: Выступление. In: Национальное самосознание мордовского (мокшанского и эрзянского) народа: настоящее и будущее. Szaranszk, 3–9.
- Nečák Lük, Albina (2003): *Global language of science from a national language perspective*. In: De Cillia, Rudolf – Krumm, Hans-Jürgen – Wodak, Ruth (Hrg.): Die Kosten der Mehrsprachigkeit. Globalisierung und sprachliche Vielfalt. // The Cost of Multilingualism. Globalisation and Linguistic Diversity. Wien, 156–158.
- Parts, Juhan (2004): Нам понятна тревога родственных народов. Финно-угорский вестник 3 (34): 70–76. Joskar-Ola
- Pusztay János (1993): *A narimi szölkupoknál*. Néprajzi Hírek XXII, 1993/1–2:75–78. 1996
- Pusztay János (2006): *Nyelvével hal a nemzet*. A Magyarországi kutatás könyvtára XXVIII, Teleki Alapítvány, Budapest
- Rannut et al. (2003): Rannut, Mart – Rannut, Ülle – Vershik, Anna: *Keel – võim – ühiskond*. Tallinn
- Saarinen, Sirkka (2000): *Language and culture of the Uralic Peoples*. Finno-Ugrian Bulletin (18), Joskar-Ola, 2000/2:63–64.
- Sabajev (2005): Шабаяев, Ю.П.: К вопросу о новом национализме финно-угров России. In: История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов. Szikivkar, 566–569.
- Saloniemi, M.-R. – Saloniemi, A. – Jaatinen, T. (2005): *Vepsänmaan tulevaisuus – eksotiikka ja elämysmatkailua?* In: Saessalo, Lassi (ed.): *Vepsä. Maa, kansa, kulttuuri*. Tampere – Helsinki, 242–247.
- Szociológia – udmurt (2003): Национальные отношения в Удмуртской Республике (az Udmurt Köztársaság Oktatási Minisztériumától kapott kézirat)

BALÁZS GÉZA

NYELVI KINCSEK ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGON*

Legalább négyszer indult, indult újra a magyar nyelv ezen a tájegységen!

(1) Talán a magyar nyelv Kárpát-medencei honfoglalása itt kezdődött. Legalábbis Révész László régész elképzelése szerint Északkelet-Magyarországról, közelebből talán a bodrogi Karosról szerveződhetett a Kárpát-medencei honfoglalás.[1] Ha így volt, akkor a magyar nyelv honfoglalása is innen indult – Széphalomtól csaknem 20 kilométerről.

(2) Az 1195 körüli időszakból származó *Halotti beszéd és könyörgés*, első összefüggő nyelvelmünk a nyelvészek szerint itt, ezen a tájon születhetett, Boldván.[2]

(3) Károli Gáspár vizsolyi bibliaja ugyancsak ehhez a régióhoz kötődik. Ez a biblia tekinthető a nyelvi egységesülés, a magyar köznyelv kiindulópontjának. Hatására – persze más tényezőkkel együtt – az északkeleti nyelvjárás írott nyelve lett irodalmi és mai köznyelvünk alapja.[3]

Karos, a honfoglalás kori temető emlékhelye

* Előadasként elhangzott A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága által 2014. június 21-én Sátoraljaújhely-Széphalomban az Irodalmi nyelvünk szülőföldjén címmel rendezett esszékonferencián. A konferenciát támogatta a Nemzeti Kulturális Alap. A konferencia kapcsolódott az első nyelvésztaborhoz és a negyedik anyanyelvi jünálisához.

(4) E tájon, éppen erről a helyről szervezte Kazinczy Ferenc a nyelvújítást. Ha nem tette volna, akkor ma már lehet, hogy szegényebbek lennénk egy nyelvvel, éppen a magyarral. Egy nyelvész szerint meglehet, hogy ez esetben ma németül beszélnének a Kárpát-medencében (igaz, ő ezt örömmel fogadná, s ebben valószínűleg nincs egyedül, és nyilván sokan tiltakoznának is ellene).[4] Ám az tény, hogy Kazinczy és mozgalma talán harmadszorra indította újra a magyar nyelvet – és ismét erről a helyről.

E négy nyelvi-nyelvtörténeti tény mellé hadd soroljak még négy kiemelkedő jelentőségű eseményt: Jönnek a husziták, jön az első nyelvművelő munka kapcsán Geleji Katona István, itt is megfordul Szenczi Molnár Albert, majd pedig Fogarasi János... mind-mind a régióhoz kapcsolódva.

(5) Husziták, huszita helyesírás... A magyar helyesírásnak van egy korszaka, a XV. századi, ún. huszita vagy mellékjeles helyesírás. A Husz János által megalkotott új cseh helyesírásnak az alapelveit a magyar ún. *Huszita Biblia* (a Bécsi, a Müncheni és az Apor-kódex) fordítói a magyar nyelvre is alkalmazták. A huszita helyesírás lényege, hogy minden hangot külön betűnek kell jelölnie, a latin betűs helyesírásnak más nyelvre alkalmazása során fellépő betűhiányt pedig mellékjeles betűkkel (a kérdéses hanghoz közelálló hangot valamilyen mellékjellel ellátva) kell pótolni. A magyar *Huszita Biblia* főként Moldvában készült és ferencesek fordították, ám a „huszita” jelző a magyar művelődéstörténetben a helyesírás mellett itt a régióban is előfordul, az ún. huszita házak kapcsán – Göncön és Jósvalfőn. A nép *cseh háznak* is mondja. Kőfalú, emelt lakórészű, szűk ablakú jellegzetes házakról van szó. Nem akarom erőltetni, de az északkeleti régióban esetleg előfordult husziták (cseh menekültek), nyilván kapcsolatba hozhatók a huszita írással, esetleg annak közvetítésével, s így talán a magyar helyesírásra tett huszita hatással is.[5] A huszita helyesírás tényét egyesek cáfolják, Korompay Klára azonban megvédi.[6]

A gönci huszita ház

(6) 1589-ben ebben a régióban, Gelejen született Geleji Katona István, az első nyelvművelő munka írója is. Iskolai tanulmányait Szántón, Göncön, Sátoraljaújhelyen és Sárospatakon végezte, később Gyulafehérváron az erdélyi reformátusok püspöke lett. A *Titkok Titka* című könyvéhez kapcsolódik a *Magyar Grammatikatska* (1645), melyben szerepel a szóelemzés elve, valamint a szükséges szóalkotások ösztönzése is. Ily módon Geleji Katona István a neológus nyelvészek előfutára. Ma is élő szavai: képzet, sugallat, adalék, hozomány, küldemény, termés, emberiség, lelkség, önkény, fűszer, földrengés, egységes, olvadékony, független, terméketlen, gyanúsít, elismer, kinevez.[7] Geleji Katona Istvánra is emlékeztet manapság az M3-as autópálya „geleji” pihenője, a PIM Magyar Nyelv Múzeuma állandó kiállításának pedig azt a címet adtuk: *Titkok titka...* – ezzel is tisztelve a régió jeles előd-nyelvészének.

(7) Gönc neve már többször szóba került nyelvtörténetünkkel kapcsolatban: a husziták, Károli Gáspár, legutóbb Geleji Katona István kapcsán. De Szenczi Molnár Albert is megfordult Göncön, s Károli Gáspár környezetében tanúja lehetett a vizsolyi biblia fordításának és kinyomtatásának. Életműve később is összekapcsolódik a bibliával, nevéhez fűződik a *Károli-biblia* javított kiadása.[8]

A vizsolyi templom

(8) Ugyancsak e régiónak szülötte Fogarasi János, aki 1802-ben a Borsod megyei Felső-kázmárkon született, Sárospatakon tanult, de dolgozott Kossuth pénzügyminisztériumában is. Czuczor Gergellyel 1845-ben fogott hozzá *A magyar nyelv szótárához*, amelyet egyedül fejezett be. Hangmetafizikai elgondolását a nyelvtudomány később elvetette, ma újraértékeli. De például értékes nyelvtudományi felismerése, hogy a magyarban a kiemelt mondatrész az állítmány előtt áll (ma azt mondanánk fókuszpozícióban). Az ortológus-neológus vitában a neológusokat támogatta.

A köznyelvalakító északkeleti nyelvjárás

Az északkeleti nyelvjárás kapcsán kiemelendő tény annak köznyelvformáló volta.

Történelmi, művelődéstörténeti okok mellett én nyelvi okokat is látok abban, hogy Északkelet-Magyarország nyelvváltozata lett szélesebb körben elterjedve. Ennek nyelvi oka a sokféleség, sokszínűség, a nagyon archaikus formák, sajátosságok hiánya. A sokszínűséget jellemzi például a több ingadozó alak. A területet jellemzi az i-zés, de túlzottan nem uralkodott el. Az -ít képzőben és -ig ragban i-s formát használunk (szállít, tanít és házig, fáig), ám a szótövekben az é-s formák uralkodnak: kér, régi, néz, szép.

Az északkeleti nyelvjárás sajátos kiegyenlítő jellemzőjét a legtöbb nyelvjáráskutató hasonlóan látja. Most Szabó Gézától idézem: (északkeleti nyelvjárások) „Több nyelvjárási részleg között helyezkedik el, valószínűleg ebből (is) adódik tarkasága.” „Az északkeleti terület több nyelvjárás vonását egyesíti magában. Az ó, ő, é fonémák megoldása helyenként monofongusos, helyenként diftongusos. Egyes pontokon az ú, ű, í hangok rövidülése tapasztalható, máshol í-zés mutatkozik. Ezeket a nyelvjárásokat a 7 rövid, 7 hosszú magánhangzó-fonéma jellemzi. (...) A nyelvjárási részleg keverék jellegű.”[9] Tehát, amikor arról beszélünk, hogy a magyar köznyelv sokféle hatásra fejlődött, akkor leszögezhetjük, hogy ez a termékeny sokféleség jellemzi már a kiindulópontnak vagy még inkább az ösztönzőnek, ihletadónak tekinthető északkeleti nyelvjárást is. A magyar köznyelv tehát sokszorosán szintetizáló, több vonást magában foglaló módon jött létre.

Az északkeleti ember nyelvben kódolt mentalitása

Az északkeleti nyelvjárás jellemző érdekessége, a kicsinyítés azt mutatja, hogy még ma is van mit feltárni, vannak regionális, helyi értékek nyelvjárásainkban. Ennek módszere: az antropológiai nyelvészet. Az északi és északkeleti nyelvjárásokban (és persze azért másutt is) megjelenő gyakori kicsinyítés lehet interkulturális (idegen) hatás, de egyúttal az itt élő népek egyik jellemzője is. Kicsi Sándor András idézi Ketskés Győző Nógrád megyei palóc községekből („Szarvas-Gede, Jobbágyi, Szurdok-Püspöki, Csécse, Apcz, Ecseg”) való följegyzését, mely szerint bizonyos szavakat kizárólag kicsinyítő képzővel használnak. Ezek: *kenyérke, apáka, anyáka, menyétke*. Ezeknek tisztelési, sőt vallási oka van. Kicsi Sándor András *tiszteleti szuffixumoknak* is nevezi őket.[10] Ugyanígyen vallási okból a méh szót is kicsinyítve használják: *méhecske* (népi indoklása: „Jézus testéből lett, sokat dolgozik, a katolikusoknál a szakrális viaszt szolgáltatja”). Hasonló följegyzések vannak a moldvai régióból is: „A moldvai régióban a kicsinyítő képzők átlagon felüli gyakorisága figyelhető meg: macskácska, facska, száncsó, apika, lányikó, ángyó, hosszukó, ökörke, botóka, bihalica ’bivalyborjú.’”[11]

A mai családi nyelvhasználatban szinte kötelező jellegű a „Mit hozott a Jézuska/Kisjézus?” fatikus kérdésben a kicsinyítés. (Magyar nyelvi szokásként elképzelhetetlen ilyen forma: *Mit hozott a Jézus?)

A kicsinyítés Zemplén közeli gyakoriságára Fehér József hívta fel a figyelmünket.[12] Megfigyelte, hogy a zempléni görög katolikusoknál (főként ruszinoknál) különlegesen gyakori a kicsinyítés. Sátoraljaújhely közelében négy falu neve is kicsinyítőképzős: *Filkeháza* (a Fil, Filip, Fülöp kicsinyítő képzős változata), *Rudabányácska, Bányácska, Komlóska, Vajdácska*. A Zemp-

léni-hegység (északi rész) című turistatérképen még további kicsinyítő képzős neveket találunk: Rudabányácska közelében *Malmocska*, *Radoska-völgy*, Széphalom közelében *Nagy-Dubinka*, *Dubinka-dűlő*, *Kapaszóka-dűlő*, Filkeháza mellett *Bariska-dűlő*. De talán ide sorolható *Makkoshotyka*, *Mikóháza* neve is.

Fehér József gyűjtése szerint Végardón még a felnőtt férfiakat is így szólítják: *Józsika*, *Palika*, *Jánoska*. A palóc területekhez hasonlóan itt is járja a *kenyérke*, *kenyerecske*, *sajtocska*, *hagymácska*, *papocska*, *templomocska*, *Istenke*, *Istenke kenyérkéje*, *Jézuska*, *bátyuska* (legújabbban: *mobilocska*) forma, de még a névmáshasználatban is megfigyelhető a kicsinyítés (*anyicska*, *enyicske*), pl. „Hát csak anyicskát/enyicskét ettél?” További mondatpéldák: „Melegítsd meg a lábaskában; Csak egyecskét melegítsél nekem (a töltött káposztából).” „Megivogáljuk a bort a legkisebbecske hordóból.” Példáinak hitelességét megerősíti a távolabbi szomszédságból Cs. Nagy Lajos palóc regionális nyelvatlasza is. A 369. térképlapon a *méh* szóra többnyire *méhe* formák szerepelnek, de Gömörpéterfalán a példa: *méhecske*. A 436. térképlapon a „Még sült a friss kenyér. Kapnak belőle a gyerekek, és azt mondják: de finom ez a...” kérdésre gyakorlatilag egyhangúlag a *kenyérke* formát választják.[13]

A kicsinyítés gyakori és összetett (több nyelvhasználati egységre kiterjedő) jelensége is nyelvi szokásokban él, amelyek közül még alig figyeltünk fel néhányra. Példáinkkal azt is bizonyítani akartam, hogy a mai magyar grammatikában is számos régiség, „zárvány”, feltáratlan antropológiai-kulturális nyelvészeti lehetőség van.

A jellemző tájszavak is rávilágítanak egy-egy tájegység népének világára és talán a mentálitására is. Balassa Iván bodrogi monográfiájában például ilyen szavak szerepelnek (melyek között ugyancsak találunk kicsinyítőképzőket):[14]

anyjoka – anyós
 apjoka – após
 bünkös bot – bunkós bot
 csupér – csupasz
 debrő – gödör, mély vízmosás
 dücskő – száraz fagyökér
 elcsendérel – ellop
 enyészet – nyugat
 eskető – esküvő, lakodalom
 evedző – evező
 feredő – fürdő
 figuráz – tréfál
 furik – egykerekű talicska
 fütül való fa – fejfa

galaginye – galagonya
 geher – sovány
 gombóda – tarhonya, szárított tészta
 hajcsákol – erdőt irt
 házi csúszó – ház falában lakó kígyó
 karácsony vilája – karácsony estéje
 keresztyéneket kiabál – segítségért kiabál
 krompély, krompér – krumpli
 kukorica derce – öregre őrölt kukoricaliszt
 lóka – lóca
 lopi – titokban
 makkverő (legény) – vakmerő, bátor
 menyetke – menyét
 metéltke – hosszúra vágott levestészta
 pacsit ház – vesszőből font, sárral betapasztott falú ház (patics)
 patti – pattogatott kukorica
 programol – sok ember előtt beszédet mond
 sápadttüdőszín – mályvaszín
 suhadér fiú/lány – siheder (12-16 éves)
 sült tolvaj – megrögzött tolvaj
 szironyos – olvadás után a hónap megfagyott felső része
 tejes májjá válik – megalszik
 tekercs – süteményféle
 terenye – tenyere
 tergenye – teher
 toli – ágy alá betolható gyerekágy
 üzgérel – kerget, űz
 váz gyermek – fejletlen, satnya
 virrasztolás – virrasztás a halott mellett
 zajdázó – piacozó, az eladni valót háton vászonkendőben a piacra hordó

Ám egy adott tájegység népének mentalitását legjobban a frazeológia (a nyelvben kódolt tudás) fejezi ki. Az északkeleti régióra vonatkozóan több helyről is gyűjthetünk frazémákat.

Ég Ladmóc!

Ladmóc egyike azon községeinknek, amelynek a neve szólásban is szerepel. Bodroghözben ugyanis elterjedt a szokás azt mondani a másnaposságot kísérő gyomorégésre, hogy „ég Lagmoc!”. A honi kiejtésben tehát a g betűs forma érvényesül. A szólás magyarázata egyszerű: Ladmóc közvetlen környékét mészköves hegyek alkotják, és korábban igen elterjedt volt a helyi mészégetés, aminek nyomait ma is megtaláljuk elhagyott gödrök formájában a falu fölött. Távolról az esti tüzek messzire ellátszottak, és így keletkezett a közismert szólás.[15]

Margalits Ede szólásgyűjteményében ez szerepel a „Bodroghközi” címszónál: Várják, mint a bodroghöziek az árvizet. Értelme nyilván fordított (ironikus).[16]

A Bodroghköz lelkes nyelvészének és néprajzkutatójának, Nagy Gézának a gyűjtései még ugyancsak feldolgozásra, elemzésre várnak, s ebből továbbárnyalhatóvá válik az északkeleti magyar ember mentalitása.[17]

JEGYZETEK:

- [1] „Mostanra egyre világosabbnak tűnik továbbá, hogy valahol Északkelet-Magyarországon, Bodrogház, Szabolcs megye területén lehetett a honfoglaló magyarság fejedelmi központja, hisz innen kerülnek elő a leggazdagabb leletek. Eszerint tehát Árpád sírját is valahol errefelé kellene keresni. Csak a X. század közepén, az augsburgi csatavesztést követő hatalomváltás után kerülhetett át ez a központ Óbuda, Esztergom, Székesfehérvár háromszögébe.” *Nem valószínű a kettős honfoglalás. Beszélgetés Révész Lászlóval.* http://nol.hu/kultura/20100316-nem_valoszinu_a_kettos_honfoglalas-585181
- [2] „A kódex 1192–1195 között másolt része egy felvidéki bencés kolostorban, talán Boldván vagy Jánosiban jött létre. Valószínűleg több bejegyzés került a kötetbe annak Pozsonyig tartó vándorútja során, a 12. század végén és a 13. század első évtizedeiben. A kézirat 1241-től Pozsonyban volt, ahol egy a 12. század közepén keletkezett ívfüzetet kötötték az elejére (f. I–IV.)” Forrás: http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap-dupla/praykodex_%E2%80%9393_halotti_beszed_es_koenyoerges
- [3] „A hungarikumok sorába került a Vizsolyi Biblia – amely az első teljes, magyar nyelvű biblia. A Biblia: 1590. július 20-án fejeződött be a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében fekvő Vizsolyban a 16. századi magyar nyelv páratlan dokumentumának, a Vizsolyi Bibliának a kinyomtatása. Vizsoly a mai napig nevezetes arról, hogy itt látott napvilágot nyomtatott formában az első teljes magyar nyelvű Biblia. A fordítást irányító gönci lelkipásztorról, Károlyi (Károli) Gáspárról Károlyi-Bibliának is nevezik.” Forrás: <http://www.vizsoly.hu/karoli.php>
- [4] Nádasy Ádám írja: „ha a nyelvújítás korában nem történik ez a romantikus fordulat, hogy térjünk vissza a parasztok nyelvéhez (hiszen a magyart ők használták), tehát hogy térjünk vissza, ne Bécs felé, hanem Debrecen felé, vagy Kolozsvár felé, szóval Nyugatról kelet felé, mindenestre – akkor most elképzelhető, hogy ez nagyrészt német nyelvű ország volna... Ma is volnának, nyilván vidéken, akik ezt az érdekes, egzotikus magyar nyelvet beszélnék. Kötelező volna az iskolában is, biztos mindenki nagyon nyűglódná vele, mert nehéz, de egyébként német nyelvű ország lehetnének, aminek rettentő nagy előnyei lennének” (Nádasy Ádám: *Ízlelések és pofonok*, Magvető, Budapest, 2003: 84–85.)
- [5] Bárczi Géza—Benkő Loránd—Berrár Jolán: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978. 65–66.
- [6] Korompay Klára: *Helyesírás-történet, művelődéstörténet: két tudományág dialógusa*. Forrás: www.nytud.hu/NM-NyK/eloadas/korompay.rtf
- [7] Forrás: Fábrián Pál: *Nyelvművelésünk évszázadai*. Gondolat, Budapest, 1984. 21.
- [8] Szcenzi Molnár Albert munkásságának summázatát így adja a Wikipédia: „Üttörő jelentőségű latin szótára átdolgozásokkal a 19. század közepéig használatban volt; sok irodalmi, tudományos műszónak nála olvasható első magyar nyelvű meghatározása. Latin nyelvű magyar nyelvtanát a 18. századig kézikönyvként használták, ezáltal – a tudománytörténeti jelentőségen túlmenően – nagyban hozzájárult a magyar nyelvhasználat és helyesírás egyetemesüléséhez. A református magyarság számára számos zsoltárfordítása, a Károlyi-biblia javított kiadása, Kálvin Intitutiójának és a heidelbergi káté fordítása máig élő hagyaték. Kiemelkedő hatást gyakorolt a magyar irodalmi nyelv és a magyar versek fejlődésére.” http://hu.wikipedia.org/wiki/Szcenzi_Moln%C3%A1r_Albert
- [9] Szabó Géza: *A magyar nyelvjárások*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980. 123–124.
- [10] Kicsi Sándor András: *Szózemantika*, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007. 37.
- [11] A. Jászó Anna főszerkesztő: *A magyar nyelv könyve*. Trezor, Budapest, 2004. 678.
- [12] Fehér József szíves szóbeli közlése; ám ezen a konferencián előadása is erről szólt.
- [13] Cs. Nagy Lajos: *Medvesalja magyar nyelvjárási atlasza*. Luminosus n.o. Kiadó, Nagykapos, 2011.
- [14] Balassa Iván: *Lápok, falvak, emberek*. Bodrogház. Gondolat, Budapest, 1975. 288–302.
- [15] <http://uj szo.com/cimkek/szulofoldunk/2005/06/29/helysegnevek-a-tortenelemben>
- [16] Margalits Ede: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Kókai Lajos kiadása, Budapest, A millénium évében (1897) 69.
- [17] Nagy Géza: *Bodrogházi tájszótár*. Bodrogházi Kastélymúzeum Baráti Köre, Pácin, 1992. Bodrogházi Füzetek 4–5. – Nagy Géza: *Karcsai szólások és közmondások*. ELTE-MTA, Budapest, 1987. (Magyar csoportnyelvi dolgozatok 30.) – Ebben a gyűjteményben nagy számmal szerepelnek köznyelvi szólások és közmondások is, úgyhogy komoly feladat kibogarászni belőle a csak „bodrogházkieket”, amelyek helyi jellemzők.

FEHÉR JÓZSEF

GYERMEKKORI SZÓFEJTÉSEIM

Lapok egy meg nem írandó szótárból

Ragadványnevek

Itt van mindjárt két ragadványnév: a *Kruci* és a *Cumír*, amelyek évtizedekig izgatták a fantáziámat. A leggyakoribb lukai-bodroghalmi családnevek: a Vargák és a Novákok. Mindkettőből több mint 10 család viselte ezt a nevet, tehát meg kellett őket különböztetni csúfnevekkel, becenevekkel. Volt a *Betleheimes Novák*, nagyapjuk állandó szereplője a karácsonyi betleheimes játékoknak, sőt karakter szerepet játszott, ő volt az öregguba. Volt a *Kanodás Novák*, ősük a 19. század végi nagy kivándorlaskor ment Kanadába a jobb élet reményében, hogy aztán hazaküldve-hazahozva keresetét, *kanodás* házat építsenek, néhány hold földet és 2-3 tehenet vegyenek. Volt a *Kovács Novák*, a *Földműves Novák*, ezek megfejtése nem okozott gondot. A *Kökény Novák* már érdekesebb feladat volt, de a magam eszével erre is rájöttem: sötét, fekete bőrű és hajú emberek voltak, bár a kökény kék, de sötétkék.

Hanem a *Kruci Novákkal* évtizedekig viaskodtam, csak úgy 10 évvel ezelőtt derült ki az ég. Gyerekkoromban felnőtt viselője egy nyers és indulatos ember volt, ráadásul a nemrég szervezett tszcs egyik nagyhatalmú vezetője. Családja hamar beállt a pártba, bátyja a tsz egyik első elnöke volt, tehát erőszakosságához hatalmi pozíció is társult. Nem tűrt ellentmondást, alig állhattak meg előtte az emberek, majd mindenkit legorombított. Nem szerették, félték tőle; ugyanakkor igen értett a földműveléshez, állattartáshoz: ezért is, meg amazért is beosztása mindvégig rendíthetetlen volt. Legsúlyosabb káromkodásait rendszerint így kezdte: „A krucifix...!” – tovább nem is kellett folytatnia, itt elharapta a szót. Mondták, hogy már apja, meg a nagyapja is így szitkozódott. Nos, mi lehet az a Kruci, Jókai egyik regényéből jöttem rá, amikor egyik szereplőjének illetén káromkodását egy lapalji jegyzet értelmezte-fordította latinból, illetve németből: „A megfeszített! A keresztre feszített Krisztusát!” Döbbenetes volt a felismerés. Az ember és ragadványneve tökéletesen egymásra találtak...

Szelídebb a *Cumír Varga* megfejtése, bár az is évtizedekbe került, s az is, ha jól emlékszem, Jókainak köszönhető. De lehet, hogy másik olvasmányélményem során derült ki. Ennek a Vargának a nagyapja még a K.u.K.-ban, a császári és királyi hadseregben, az Osztrák–Magyar Monarchiában szolgált, ahol a vezénylet nyelve a német volt. Nagyapjától maradt rá ez a név, mert ő ugyanúgy, mint őse, ha valakivel szóba akart állni, lett légyen az gyerek vagy felnőtt, így szólította meg: „Zu mir!” Azaz, német vezényszóval: „Hozzám!” Így lett ő aztán a *Nagy Vargák*, a *Juhász Vargák*, a *Fagyosságú Vargák* stb. között a *Cumír*. A Vargát már hozzá sem kellett tenni, annyira egyértelmű volt.

Hóttbodrog

Nézzük talán a legkedvesebbet: *Hóttbodrog*. Csak az 1970-es évek közepe táján készült el az Újhelyből a vasúti aluljáró alatt a Bodrogközbe kivezető mai közút; addig Alsóbereckin át, a Holt-Bodrog kanyarulatait követő régi kövesúton közlekedtek a buszok, a szekerek, meg a biciklis vagy gyalogos emberek, batyuzó asszonyok. Sokszor hallottam: „Amikor a Hóttbodrognál mentünk...” – és következett a történet. Kétség nem merült fel bennem, hogy a „hótt” a holtat jelenti, ebben a vonatkozásban a Bodrogba fulladtakat. Mert bizony nem volt az ritka eset abban az időben. Felsőbereckinél, a komp környékén valóságos strand működött a 20-as, 30-as, 40-es években, odajárt úszni, strandolni Újhely úri népe, de ennek közelében, a folyó folyása mellett feljebb és lejjebb, a környék falvainak (bereckiek, lukaiak, karosiak) népe, elsősorban fiatal, serdülőkori legények, különösen vasárnap délutánonként. A csendes vizű Bodrog kanyarulatai azonban mélységeket, sötét, kiszámíthatatlan örvényeket is rejtettek, a nyári melegtől és a legénykortól felhevült fiatalság azonban nem vette ezt tudomásul, és gyakoriak voltak a tragédiák. Gyerme késszel úgy gondoltam, hogy ezeknek a vízbefulladásoknak emléket őrzik a Hóttbodrognak egyes szakaszai. Gimnazista koromban kezdett derengeni, amikor Széchenyi folyószabályozásait tanultuk, hogy maradtak holtágak, a folyók természetes vízfolyásaiból levágott tószzerű medrek, folyószerű állóvizek. (Végardói születésű nagyanyám hatalmasakat úszott ezekben a holtágakban a kenderáztatás munkálatai közben.)

A Hangya

Igen meggondolkodtatott a *Hangya* is. Húsvét előtt így szólt anyám: „A jövő héten megyünk Újhelybe Jóskának cipőt venni, meg tán új ruha is kéne a gyerekeknek.” Busszal mentünk, a Hóttbodrog mentén, a 60-as évek első felében nemritkán a *kutyás busszal*. (A kutyás busz külön megérne egy szócikket: műhelykocsira, szerelőkocsira emlékeztető konstrukció, netán az is volt: rugózás benne semmi, azaz *kutyául rázott*. A berecki Bodrog-híd előtt ki kellett szállni az utasoknak, mert még a háborús fapallós híd volt, bármikor leszakadhatott teherrel rakott jármű alatt; míg átgyalogoltunk rajta, vigyázni kellett, hogy lábunk a deszkák közé ne szoruljon, s közben láthattuk magunk alatt a zavaros folyót.) Szóval a kutyás busszal megérkeztünk Újhelybe (gimnazista koromig csak így hallottam, 1-lel, s biztos voltam benne, hogy ezt így is kell írni, pedig figyelmes helyesíró voltam), szóval megérkeztünk a városba, akkor még a Rákóczi utca tetejére, itt volt a távolsági buszmegálló, s akkor mondta anyám a velünk együtt utazóknak, hogy „mink először elmegyünk a *Hangyába* a gyerekek cipőt, zoknyit, kezeslábast stb. venni, majd a »déli busszal« megyünk haza.”

Na, ez a hangya sem hagyott nyugodni. A hangyát ki ne ismerné, a szorgalmasság, a buzgólkodás jelképét, a tanító mesék rokonszenves csöppnyi élőlényét. De hogy jön ez az újhelyi Petőfi utca sarkán levő nagy üzlethez, ahol mindenfélét lehet kapni? Először is a hangyákat kerestem, a hangyabolyokat, sok szokott lenni a falusi kertekben, eső előtt meg pláne rajzottak. Gondoltam, itt egy ilyen, hangyáknak ideális helyen építették ezt a boltot, de sehol semmi... Itt valami titok lappang. Megkérdezni restelltem, nehogy kiderüljön butaságom... Hát ennek a megfejtéséhez már iskolára volt szükség, mégpedig felsőbbre, ahol tanultuk történelemből a szövetkezeti mozgalmakat. A „Hangya” Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezetet a fa-

lusi gazdák hozták létre érdekvédelmi és hitelszervezetként valamikor a 20. század elején. 1948 után ezekből lettek a „földművesszövetkezetek”, majd az ÁFÉSZ-ek, de az eredeti név megmaradt kb. 1970-ig, a városi üzletek némelyikét még akkor is így nevezte a falusi lakosság.

Dencelés

Befejezésül térjünk vissza a városból a faluba még egy példa erejéig. Ismerős falusi életkép: a hosszú őszi, téli estéken lobog a tűz a *masinában*, amolyan *fészekmeleg* van, a szomszédos férfiak kártyáznak, közben szívják és nagy, keringő fodrokban fűjják a levegőbe a kapadohány füstjét, míg a másik szobában az asszonyok fonnak, almát, krumplit vagy tököt sütnék a sütőben, édes-cukros tengerit készítenek, közben – tisztesség ne essék szólván – teregetik a jelen nem lévők szennyesét is... A kisebb lányok hajasbabával játszanak a kukoricafosztásból, az ördögfióka fiuk – *dencelnek*! Mit jelenthet ez? Ugrálnak, birkóznak a dunnás ágyakon vagy a *dikón*, nagy zsinattal vannak, csak rövid ideig maradnak csendben, amikor valaki rájuk szól: „Haggyátok már abba, összedencelitek az egész ágyat!” Jó későn esett le a tantusz, hogy a dencel nem magyar szó, az angol *dance=tánc*, táncol szóból származik, képzővel látták el az amerikás magyarok...

Madarat lehetett volna fogatni velem minden esetben, amikor egy szó titkára rájöttem...

MÁTÉ LÁSZLÓ

KASSA ÉS A MAGYAR NYELV*az otthontól az utóvédharcig*

Életem legszebb, igaz és emberi, európai emlékeit annak a magyar végvárosi, polgári kultúrának köszönhetem, melynél különbet aztán később a világban sem találtam – vallja meg Márai Sándor szülővárosa, Kassa iránt többször is kinyilvánított köszönetét és elismerését. De Kassa fontossága sokkal korábbi, még a középkorból, amikor Nagy Lajos királyunk előbb a szabad királyi városok sorába emelte (1347), majd 1369. május 7-én a diósgyőri várban kiállított dokumentumában ezt ismét megerősítette, és – Európában elsőként – címerlevelet adományozott a városnak. Ez a dokumentum azt is igazolta, hogy Kassa, Buda után, a Magyar Királyság második legfontosabb városa lett. És ez így is volt évszázadokon át, annak ellenére, hogy voltak városok, melyeknek lakossága meghaladta Kassáét, mégsem veszélyeztették a Kárpát-medence északkeleti csücskében lévő város pozícióit, sőt, a történelem többször úgy hozta, amikor Kassa amolyan szellemi főváros szerepét töltötte be a magyar nemzeti történelem, kultúra, tudomány és művészet terén.

A szabadság fővárosa

Különösen így volt ez a rendi felkelések, a Bocskaiak, Bethlenek és a Rákócziak függetlenségi harca idején, amikor Kassát a szabadság fővárosaként aposztrofálták. A XVI–XVII. században olyan neves reformátorok tevékenykedtek a városban, mint Gálszécsi István, Batizi András, Dévai Bíró Mátyás, a neves végvári költő, Tinódi Lantos Sebestyén, majd később Pázmány Péter, Alvinczy Péter, Szenci Molnár Albert és az Európát beutazó iskolamester, Szepesi Csombor Márton. De ide sorolhatjuk a német-szorb eredetű városbíró és iskolamestert, Bocatius Jánost is, aki verseiben hungarus hazafiságáról tesz tanúbizonyságot. (A példakép városbíró előd életéről írt Rudolf Schuster-darabot az idén mutatta be a kassai Állami Színház.) Fontos állomása volt a honi műveltségnek a kassai jezsuita főiskola megalakítása Kisdy Benedek egri püspök által 1654-ben, amelyet I. Lipót egyetemi rangra emelt, és elődje volt a nevezetes kassai jogakadémiának. De Kassán jelent meg Gyöngyösi István *Márssal társalkodó Murányi Vénusz* című elbeszélő költeménye, illetve a II. Rákóczi Ferenc vezette kuruc felkelés idejében az első magyarhoni hírlap, a *Mercurius Hungaricus*.

A magyar nyelv és irodalom fővárosa

A XVIII. század utolsó negyedében ismét egyedülálló kezdeményezések központja lett Kassa: a magyar nyelv és irodalom fővárosa. Nyelvünk és irodalmunk jeles triásza: Kazinczy, Batsányi és Baróti Szabó Dávid itt alakította meg 1787-ben a Kassai Magyar Társaságot, amely egy évre rá kiadta az első irodalmi folyóiratot, a *Magyar Museumot*, majd később az *Orpheust*. Batsányi Kassán írta meg az új korszakot beharangozó költeményét *A franciaországi változásokra* címmel. Kazinczy Ferenc, iskolafelügyelői tisztségében 124 népiskolát létesített, s itt tudatosodott benne, hogy a latin és a német nyelv versenyében a harmadik az igazi megoldás: az anyanyelv, a nemzeti nyelv, amely az itteni tájakon: magyar, szlovák, ruszin volt évszázadokon át. Ez a felismerés lett az alapja a nemzeti nyelv megújításának a fontosságáról, amit később egy máig példa nélkül álló levelezői hálózattal vitt sikerre. De külön előadást érdemelne Baróti Szabó Dávid értelmező szótára, amely két kiadást is megért, a második kiadásnak a címe: *Kisded Szó-tár*. 4500 kifejezés magyarázatát tartalmazza. Művéhez felhasználta Szenci Molnár Albert és Pápai Páriz Ferenc korábbi munkáit. Máig élvezetes összehasonlítási alap nemcsak nyelvészeknek, hanem nyelvünk gazdagságát és tarkaságát megcsodáló olvasónak egyaránt. Megtalálható a neten: <http://mek.oszk.hu/07000/07010>.

A magyar színháztársaság fővárosa

A XIX. század első évtizedeiben ismét központi szerep jut Kassának, mégpedig a magyar színháztársaság terén, és nyugodt szívvel aposztrofálhatjuk úgy, hogy a város a magyar színháztársaság fővárosa volt, megelőzve ismét Budát és Pestet. A német és magyar színház rivalizálása közepette bebizonyította életképességét a magyar színháztársaság, többek között Katona József *Bánk bán* című drámájának színrevitelével, amelynek ősbemutatójára 1833. február 15-én került sor. A színház fontosságának a szerepe visszatérő téma a huszadik században is Kassán, igaz, számunkra inkább elszomorító fejleményekkel, amikor a hatalom a mámoros millenniumi években a magyarok által épített színházból hatalmi és nacionalista arroganciától vezérelve

kitiltotta a magyar szót! Érthető a Csemadok kassai választmányának a döntése, amely szerint a *Bánk bán* ősbemutatójának 180. évfordulóján, 2013-ban, február 15-ét a Kassai Magyar Kultúra és Történelem Napjává nyilvánította. A valamikori színigazgató és intendáns Berzeviczy Vince bárónak a napokban állítottak három nyelvű emléktáblát a város Fő utcáján!

Kassa magyar népessége

Mielőtt Kassán a magyarok és a magyar nyelv helyzetével foglalkoznék a huszadik században, szükségesnek tartom áttekinteni a város lélekszámának az alakulását, illetve a kassai magyarok számát a múltban és jelenben.

Kassa a középkorban fontos kereskedelmi és gazdasági központ volt, a XIV. század elejétől szabad királyi város. Mátyás korában lakosainak a száma meghaladta a 10 ezret. A következő két évszázadban a gyakran változó politikai viszonyok, felkelések és járványok miatt a lakosság száma fokozatosan csökkent, legkevesebb lakosa a XIX. század elején volt, mintegy 6 ezer. Aztán a lakosság száma fokozatosan kezdett növekedni: 1820 – 8700, 1846 – 13 700, 1869 – 21 700, 1890 – 28 900, 1910 – 44 200, 1921 – 52 900, 1942 – 67 000, 1950 – 60 700, 1961 – 79 400, 1970 – 142 200, 1980 – 202 400, 1991 – 235 160, 2001 – 236 093, 2011 – 240 433. A város lélekszámának az alakulásában két szembetűnő változás figyelhető meg. A második világháború után a lakosok számának jelentős csökkenése, ami a háborús áldozatok, közöttük a több mint 10 ezer holokausztáldozatot jelent, illetve az elűldözések, kitelepítések és deportálások okoztak. A másik: a hatvanas, hetvenes években megnyilvánuló robbanásszerű lakosságnövekedés, amit az erőltetett iparosítás, és nem utolsósorban az az alig palástolható cél vezetett, hogy Kassa magyar dominanciáját végérvényesen és visszafordíthatatlanul meg kell szüntetni! (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az ötvenes években az új kassai egyetemekre özönlő szlovák hallgatók még úgy emlékeznek, hogy egy magyar városba érkeztek, de még a hatvanas években Kassára látogató nagyszombati footballisták magyar városban lejátszott mérkőzésről beszéltek, mert városszerre hallható volt a magyar szó, és a Fő utcán ott voltak a kétnyelvű feliratok, melyekből mára már hírmondó sem maradt...!)

Kassa magyar lakosságának az alakulása érdekes fordulatokat mutat. A kuruckor után, a XVIII. század elején, a becslések szerint a város lakosainak több mint kétharmada a magyar etnikumhoz tartozott, majd ez fokozatosan csökkent, és a XIX. század első felében egészen egyharmadra. (Déryné *Emlékezések* című önéletrajzi művében, Petőfi Sándor pedig az *Úti jegyzetekben* ad hiteles képet a város korabeli nyelvhasználati szokásairól.) Az első hivatalos népszámlálás szerint 1880-ban 39,9 százalék a magyarok aránya, aztán a következők: 1890 – 49,9%, 1900 – 64,8%, 1910 – 75,4%, 1919 – 38,4%, 1930 – 19,8%, 1941 – 75,6%. A második világháborút követő megtorlások: az állampolgárság elvesztése, a kitelepítések, fizikai bántalmazások és reszlovakizáció következtében a magyarságukat vállalók részaránya öt százalék alá csökkent, de az elhallgattatás mellett ott volt a mindenkor elhallgatás – manipuláció, amolyan hivatali „átigazítás”, mert amíg a statisztika 5 % alatti magyar nemzetiségűt mutat ki Kassán, például 1965-ben a városi közkönyvtárból kikölcsönzött magyar könyvek aránya meghaladja a 35%-ot. 1970-ben a nemzetiség mellett megjelenik az anyanyelv kimutatása is. A bizalmasan kezelt információk szerint ekkor a város lakosainak 32,5%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, de a hivatalos kimutatásban csak 7,0 % jelent meg!

2011-ben Kassa 240 433 lakosából 6382 jelentkezett magyar nemzetiségűnek, a lakosság 2,7%-a, magyar anyanyelvűnek pedig 8584 – 3,5 %! Igaz, az utóbbi népszámláláskor közel 50 ezer kassai (!) nem írt be semmilyen nemzetiséget, közöttük nyilvánvalóan a „rejtett-, illetve otthonmagyarok” sem. A szomorú emlékű kassai kormányprogram (1945. IV. 5.) a német és a magyar lakosság felszámolásáról döntött Csehszlovákiában, különös tekintettel Pozsonyra és Kassára, aminek a Beneš-dekrétumok kapcsán a mai napig érvényesülő következményei vannak. A kassai magyarok pálfordulásairól Trianon után, a visszacsatoláskor, különösen pedig a második világháborút követően sokat foglalkozott: Fábry Zoltán, Németh László, Cseres Tibor és mások.

Az első Csehszlovák Köztársaság – vállalt kisebbségvédelmi nemzetközi kötelezettségei ellenére – mindent elkövetett az országba szakadt magyar közösség életének a megnyomorítására, hűségesküre kötelezte az itt maradt tanárokat (sokan elutasították és Magyarországra távoztak, közöttük a vértanúságot szenvedett és 2006-ban boldoggá avatott Salkaházi Sára), tízezreknek nem adott állampolgárságot, és adminisztratív eszközöket is igénybe vett, hogy a jelentősebb városokban 20% alá csökkenjen a magyarok számaránya, ahogy 1930-ban Kassán (19,8%!), ami a magyar nyelv hivatalos használatának a megvonását vonta maga után, mert a törvényben szavatolt szint a 20% volt. Nehezen indult a váratlanul kisebbségbe szakadt magyar közösség élete. Kassán a Kazinczy-kör, majd 1923-tól a Kazinczy Társaság fejtett ki fontos kulturális tevékenységet. A kassai magyar színjátszás is mostoha sorsra jutott. A kassai magyartanár és művelődéstörténész Kováts Miklós *Magyar színjátszás és drámairodalom Csehszlovákiában 1918–1938* című alapozó monográfiájában (1974) dolgozza fel a kiszolgáltatottságban is áldozatos küldetést vállaló színészek és színházi szakemberek munkáját. A Stószon élő Fábry Zoltán *A magyar nyelv szlovenszkói sorsa* címmel cikksorozatban számol be a nyelvhasználati problémákról, a magyar iskolák diszkriminálásairól és a nyelvüket önként feladókról, elhagyókról, az asszimiláció első behódolóiról.

Az újságírás fellegvára

Kassa sokszor számított a magyar újságírás fellegvárának. Példa erre a Kazinczyék által kiadott *Magyar Museum*, de a XIX. század második felében is jelentek meg fontos sajtótermékek Kassán. Az első világháborút követően Kassa a (cseh)szlovákiai magyar újságírás fontos központja lett, olyan újságokkal, folyóiratokkal, mint a *Kassai Napló*, *Kassai Újság*, *Kassai Hírmondó*, *Kassai Munkás*, *Kassai Hírlap*, amelyek közül volt olyan is, amelyik csak néhány évet (esetleg számot!) élt meg, de például a *Kassai Napló* a magyar újságírás legfényesebb lapjaira tartozik. Itt indult Márai Sándor, Fábry Zoltán és sok más neves tollforgató. A második világháború után hosszú ideig nem volt említésre méltó magyar sajtótermék Kassán. A rendszerváltozás után jelent meg a rövid életű *Kassai Fórum*, az öt évet megélt *Keleti Napló*, amelyet komoly olvasói érdeklődés követett itthon és a határokon túl egyaránt. A 2003-ban indult *Kassai Figyelő* legnagyobb érdeme, hogy 10 év után – a bizonytalan és minimális támogatottság ellenére is – talpon maradt. Ahhoz azonban, hogy az igényes kassai újságírás nyomdokaiba lépjen, még sokat kell fejlődnie, koncepciólan és tartalmilag egyaránt.

„Košice megtagadta Kassát!”

A kassai magyarok 1945 után szenvedték el a legnagyobb kitaszítottságot és megaláztatást: elvesztették állampolgárságukat, elűzték otthonaikból őket, betiltották iskoláikat, megtiltották a magyar nyelv használatát nyilvános helyen. Verőlegények grasszáltak a város utcáin, akik fizikai bántalmazással torolták meg a magyar szót. A megfélemlítés eszközét szolgálta az 1946-ban Kassán megrendezett magyarellenes monstre per, amikor 715 embert fogtak perbe hazaárulás vádjával, zömében magyarokat. Igaz, hogy közülük 238-at felmentettek, de akiket elítéltek, az vagyonvesztéssel is járt. Fábry Zoltán a „hontalanság évei” (Janics Kálmán) kapcsán írja: Košice megtagadta Kassát! Ez még a huszadik század második felében többször megismétlődik, sőt, még a múlt esztendőben is, amikor a Kassa Európa Kulturális Fővárosa – 2013 program keretében a város vezetése és a programot megvalósító nonprofit szervezet látványosan mellőzött mindent, ami Kassa magyar történelmére, magyar kulturális hagyományaira utalna, miközben a cím elnyeréséhez leghatékonyabb médiumként Márai Sándor nevét használják fel! Igaz, a fejlemények láttán Magyarország Kassai Főkonzulátusa igényes kulturális rendezvények sorát szervezte meg a városban, de ezek nem vagy csak részben helyettesítették azokat a műsorokat, amelyeket a városnak magának kellett volna megvalósítania.

Csemadok, Batsányi Kör

A pótolhatatlan veszteségeket elszenvető kassai magyar közösség az ötvenes évek elején a Csemadokban talált magára, az önszerveződés máig példaként szolgáló formáit valósította meg a néptánc, a karének és a műkedvelő színjátszás terén, amely a városi magyar kulturális rendezvényeken ezeket mozgósított. Közben megalakultak a magyar iskolák: alapiskola, ipariskola, gimnázium, amelyek sokszor alig tudtak helyet biztosítani a tömeges jelentkezők számára. Egyre jobban előtérbe került az igényesség és a tudományosság az egyes rendezvények kapcsán, különösen az irodalom és a nyelvművelés területén. Az 1965-ben megalakult Batsányi Kör ezeknek az igényeknek igyekezett eleget tenni, és ötéves tevékenysége alatt a színvonalas rendezvények sorát valósította meg, amelyek nemcsak a város életében jelentettek eseményt, de kisugárzással voltak a közeli és távoli régióra is. A Kör legendás vezetőjének, Bérés Józsefnek 95. születésnapja alkalmából készült el – visszaemlékezései alapján – tevékenységük krónikája (Máté László: A kassai Batsányi Kör – 2012).

A Batsányi Kör és a Csemadok fontos kezdeményezéseként indultak el 1967-ben Kassán a Kazinczy Nyelvművelő Napok. Fábry Zoltán *Kazinczy elkötelezettségében* című írásával köszöntötte a szlovákiai magyar közösség máig legfontosabb, anyanyelvével foglalkozó fórumát. A múlt esztendőben 45. évfolyamáig jutó igényes tanácskozások sora szeleteiben elemezte a kisebbségi nyelvhasználat fontosabb területeit: az anyanyelvi oktatás helyzetét, a színjátszás, az irodalom, az újságírás gondjait, problémáit, de fórumot biztosított a nyelvjárás és földrajzi nevek gyűjtésének, és a tanácskozásoknak hosszú időn át része volt a Szép magyar beszéd országos döntője is. A nyelvművelés és a nyelvvédelem közül egyre jobban az utóbbira került a hangsúly, mert az áldatlan Mečiar-időszak vége után sem alakultak nyelvhasználati jogaink elfogadhatóan.

Kassai Thália Színház

Fontos intézményes gyarapodást jelentett a „vox humana” színház, a Kassai Thália Színház megalakulása, amelyben döntő szerep jutott Dobos Lászlónak és Beke Sándornak. Máig példa nélkül áll az az összefogás, gyűjtés, adakozás, amely a színház megalakulása előtt zajlott a (cseh)szlovákiai magyarok között. Kezdetben a társulat a város különböző helyein készült fel és tartotta meg előadásait, többek között a leromlott Dukla moziban, mert máig érvényes a háttérben megfogalmazott tiltás: az Állami Színház épületében nem.(?!). Mintha a társulat egy kimagasló produkciójával nem mutatkozhatna be Kassa város egész közönségének a város patinás épületében?... Mert, amíg a Miskolci Nemzeti Színház fellépését természetesnek veszik, a Thália esetében ez nincs így. A Thália Színház az elmúlt 45 év alatt hol sikeresebben, hol kevésbé sikeresen igyekezett sajátos – utóbbi időben: legészakibb magyar színház – küldetésének megfelelni, szünet nélkül üzemeltetési és anyagi gondokkal küzdve!

Kassai felsőoktatás

Egy kisebbségi nyelvi és művelődési tér megteremtéséhez elengedhetetlen feltétel az intézményi háttér létrehozása. Már a rövid dubčeki időszak szivárványos napjaiban felvetődött egy magyar felsőfokú intézmény létrehozása Kassán. Ez a mai napig inkább csak álom maradt, de a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján sikerült megszervezni a Nyitrai Pedagógiai Főiskola konzultációs központját, amely a szakképzett pedagógushíánnyal küzdő magyar iskolák gondjait volt hivatott enyhíteni. Egy magyar tanszék (intézet) létrehozására tett kezdeményezés mindig elutasításra talált azzal, hogy a kassai Pavol Jozef Šafárik Egyetem bölcsész kara Eperjesen van, Nyitrán pedig azzal, hogy az ottani Magyar Nyelv és Irodalom tanszékének tevékenysége a kelet-szlovákiai igényeknek is eleget tesz. Aztán egyszerre mégis lett, ha nem is tanszék, hanem: a Magyar Nyelv és Kultúra Intézete – az Eperjesi Egyetemen! Ugyanis a nagy mečiar egyetemostás időszakában önállósult az Eperjesi Egyetem (közben a kassainak is lett bölcsész kara!), így a rövid életű Radičová-kormány idején Eperjesen magyar intézet alakult. Erről még a szakmai közönség is keveset tud, a kisebbségi közvélemény még kevesebbet. Nem tudom, hogy az intézmény körül bábáskodó és az ünnepélyes megnyitón megjelent parlamenti alelnök és a nemzeti kisebbségekért felelős miniszterhelyettes tudatosította-e, hogy akaratlanul (esetleg tudatosan?) annak a kelepcéjébe került, aminek a lényege így fogalmazható meg: csak Kassán ne! Még mielőtt valaki azzal vádolna, hogy az eperjesi intézmény ellen vagyok, kijelentem, hogy Eperjes is fontos bástyája volt a magyar művelődésnek, gondoljunk csak például a híres Eperjesi Evangélikus Kollégiumra, amely a magyar oktatás fontos intézménye volt, illetve neves magyar eperjesi személyiségekre, de mindezek ismeretében is mégiscsak azt kell mondanom: felsőfokú magyar intézményt Eperjesnek csak Kassa után! A kérdés azonban most már úgy áll: ezt az intézményt hogyan lehet hasznossá tenni, és gyakorlatilag bekapcsolni a szlovákiai magyar szellemi vérkeringésbe?

A kisebbségek sorsa világszerte tragikus

Márai Sándort idézve: A kisebbségek sorsa világszerte tragikus. Nem tudnék – Huizingától kölcsönvett szóval – boldog kisebbségről beszélni. A 2011-es népszámlálás és a szlovákiai ma-

gyar közösség általános kondíciója alapján úgy fogalmaznék: a szlovákiai magyarok helyzete és állapota kritikus; a kassai magyaroké ennél rosszabb: elszomorító! És most elsősorban nem is a mindenkori hatalom végleges kiiktatásunkra szőtt intézkedéseit venném sorra, hanem önmagunkat; állhatatosságunk, önbizalmunk és önbecsülésünk hiányát, megosztottságunkat, bizalmatlanságunkat egymás és közösségi dolgaink iránt; kishitűségünket és naivságunkat, amelyek néha bosszantó méreteket öltenek, és alázatunk hiányát nyelvünk, kultúránk és elődeink iránt, mert: kisebbségi sorsban az anyanyelv csak alázattal és áldozatok árán tartható meg! Az utóbbi években létrehozott Kassai Magyarok Fóruma is azzal a céllal alakult, hogy koordinálja a kassai magyar kulturális tevékenységet és nyelvmentő kezdeményezéseket.

Nem éppen szívderítő dolog iskoláink diákjainak az állandó csökkenése, a színházi bérletek számának apadása, vagy éppen a rendezvényeinken megjelenők fogyása. Számomra különösen fájdalmas, hogy a kassai magyar pedagógusok (aktív szolgálatban lévők és nyugdíjasok egyaránt) egyre gyakrabban maradnak távol jelentős kassai magyar rendezvényekről, a volt és jelenlegi intézményvezetők szinte rendszeresen hiányoznak az ilyen eseményekről! Mivel sem az előbbi, sem a mostani hatalom a pedagógusok megbecsülésében nem tartozik az élenjárók közé, a pedagógustársadalomban évtizedek óta tart a kontraszelekció, ami aztán „megélhetési” pedagóguspályákat is eredményez. Ezekről mentse meg iskoláinkat az égiek és a közeli Sáros-patakon működő Comenius szelleme!

A mérlegelő ember a „létvégi” hajrá célegyenesébe fordulva egyre gyakrabban jut el a bibliai önvizsgálathoz: Hogyan gazdálkodtál... hogyan gazdálkodtunk a ránk bízott talentumokkal? – a mi esetünkben: gyermekekkel. Ha olyan rokonnal, esetleg tanítvánnyommal találkozom, aki a gyermekét nem a mi iskoláinkba íratta, akkor lelkiismeret-furdalás, önvád gyötör. Hol hibáztunk? – ezt vonatkoztatom önmagamra és generációmra egyaránt. Mert a mi időnkben még természetes volt, hogy a magyar szülő magyar iskolába vitte a gyermekét. Jelenleg már minden gyermekért, családjáért meg kell küzdeni, és olyan iskolát kell biztosítanunk, ahol a minőségi mutatók érvényesülnek a gyermek, a család és az iskola környezete közötti kapcsolatokban. És ezekben a kapcsolatokban nem fogadható el a lazítás, inkább az állandó kondícióemelés szükséges.

Konferenciánk témája: Irodalmi nyelvünk szülőföldjén. Kassa ennek a jelképes szülőföldnek évszázadokon át központja és aktív tényezője volt. Nem hiszem, hogy az én tisztem az lett volna, hogy feldolgozzam egy jeles hitvitázó vagy író életét, esetleg művét, mert azt már elvégezték tőlem képzetesebb irodalmárok, nyelvészek. Helyette inkább – amolyan kisebbségi kulturális közmunkásként – fontosabbnak tartottam tájékoztatni önöket Kassa szórványmagyarságának utóvédharcáról, amit a megmaradásáért folytat, hogy odafigyeléssel, empátiával és támogatással – határon belül és határon kívül – vállaljunk velük szolidaritást!

FRÁTER ZOLTÁN

UGOCSA NON CORONAT SED DICIT

Nagy Endre, az első igazi konferanszié

Nagyszőlős irodalmi öröksége

Az északkeleti nyelvjárási régióhoz kapcsolódva érdemes megemlékeznünk a huszadik századi magyar irodalom már-már elhalványuló alakjáról, Nagy Endréről.

A magyar kabaré megteremtőjéről és első igazi konferansziéjáról, aki egyébként nemcsak – korabeli szóhasználattal – „artista” és színpadi szerző, hanem a Nyugat munkatársa is volt, regények, novellák, esszék, kritikák írója. A Munkáctól Husztig terjedő bereg-ugoccai nyelvjáráscsoportnak az ő személyében máig ható irodalmi és előadó-művészeti kapcsolata van. Nagyszőlősön (ma Vinohragyiv) született, itt töltötte gyermekkorát, ebben a nyelvjárási közegeben tanult beszélni. A település szerény irodalmi hagyománnyal is büszkélkedhetett: Ilosvai Selymes Péter 1570 körül Nagyszőlősön szegődött a környék földesura, Perényi István szolgálatába. A regényes énekmondó talán már akkor foglalkozhatott Tholdi Miklós históriájának megírásával, mindenesetre 1574-ben, Debrecenben megjelent munkáját Perényi Istvánnak ajánlotta. A gyermek Nagy Endre, a helyi kocsmáros fia, amíg Nagyszőlősön élt, valószínűleg nem sokat tudott erről, de nem lehetetlen, hogy később, nagyváradi jurátusként az úrilányoknál rendezett zsúrokon, baráti társaságot mulattató fellépéseiben, majd Budapestre küldött

verseiben, cikkeiben ez a távoli irodalmi örökség is táplálta ambícióit. Az első világháború idején már rá is játszott a történelmi énekmondó, históriaszíró szerepére. Kaphatott volna mentességet, de nem tartott rá igényt: önkéntes örvezetőként vett részt a háborúban, s tapasztalatairól, megpróbáltatásairól több könyvben számolt be.

A Kárpátalján elterülő történelmi Ugocsa vármegyéről még ma is mindenki tudja, hogy „Ugocsa non coronat”. Minden valószínűség szerint az apró vármegye akkor mondott nemet, amikor I. Ferdinánd 1527 őszén meg akarta koronáztatni magát, nem törődve azzal, hogy Szapolyai (I.) Jánost már előbb megkoronázták. Szapolyai természetesen nem vette volna jó néven, ha mást is királlyá koronáznak. Véleményének a környéken állomásozó hadserege igen erős nyomatókat adott. Így aztán – szembeszállva a felsőbb uralkodói akarattal – Ferdinánd meghívására Ugocsa a velős „non coronat” választ küldte. Az ellenállás és a kicsiségben rejlő erő megmutatása, sőt fitogtatása a régi Magyarország legkisebb területű vármegyéjét és annak lakóit azóta is művelődéstörténeti állandó jelzőként kíséri.

Nagy Endre sohasem tagadta meg vidéki származását, mindig is büszke, ha kellett, dacos öntudattal vallotta magáénak „fatornyos hazáját”. Miután az írói arcképeket tartalmazó, *Hajnali beszélgetések Lukits Milossal* című kötete előszavában képzeletbeli vitapartnere „heringszagúnak” nevezi Ugocsát, kijelenti, hogy „ugocsai létemre mint szakavatott, ezt nem hagyhatom szó nélkül”. Nem is hagyja, és valóságos néprajzi leírását nyújtja szülőföldjének. „Ugocsa nyugoti felében színmagyar, az a lüktető beszédű tiszaháti nép lakja, akitől Arany János kérte volt kölcsön a magyar irodalmi nyelv építőanyagát. De Nagyszőlősen, épp az én szülőházamon túl kezdődik az az orosz világ, amely onnan aztán eltart Vlagyivosztokig. A Föld e jelentős területén az a vallás uralkodott, amelynek legfőbb szentsége, pápája az orosz cár volt. Az ő révén vonult be a vallásba a politika és a szociológia. A nyomorgó köznép gazdasági helyzetén ez a vallás úgy könnyített, hogy az év háromnegyed részére szigorú böjtöt rendelt. (...) Így lett az orosz föld uralkodó illata a hering. Gyerekkori emlékeimből mint a törhetetlen optimizmus szimbólumai bukkannak föl azok az oroszok, akik – sokszor elnézegettem – a nyársra húzott heringet a tűzhely köré kuporogva, megforgatták a lángban, aztán oda-oda nyomkodták durvatörésű málékanyerükhöz. E jámbor emberek hittek benne, hogy zsírt olvasztanak a heringből!”

A konferansziévá válás

Az ugocsai származás tudatának is része volt abban, hogy a költőnek, írónak, újságírónak induló Nagy Endre mint konferanszié is megállta helyét. Amikor a Bonbonnière néven üzemelő, Teréz körúti lokál igazgatója, Kondor Ernő meghívta, hogy olvassa fel egyik novelláját, a nézőtérén egy unott, monoklis fiatalember ismételt oázása zavarta meg a jeles eseményt. No de Nagy Endrének se kellett több, miként ezt *A kabaré regénye* megörökíti: „Nagyot keringett velem a világ, egyszerre elöntött az a bizonyos virtustermő hevület, amely annyszor beszakasztotta már a fejemet. Hát hiszen magam is gyerekelember voltam még, ha volt is feleségem és kisfiam. Ilyenkor eszébe jut az embernek, hogy Ugocsában született és Biharban jogászkodott. Ugocsa non coronat! Eb ura fakó! (...) Kikaptam mellényzsebemből a monoklimat és a szemembe vágtam. Mert akkoriban jóra való fiatalembernek nem mindig volt a zsebében egy koronája, de monoklija mindig volt.” A vadszamáról rögtönzött meséjével tökéletesen elnémította a megszegyenült oázó-iázó ficsúrt.

Ebben a rég elmúlt világban ugyanis megeshetett még, hogy a szembenállók nem mindjárt durvaságokat vágtak egymás fejéhez, ha nézeteltérésük, vitájuk támadt a másikkal, inkább történeteket idéztek egymás okulására, adomába rejtett példázattal megvilágítva mondani-valójuk lényegét, esetleg tanulságos anekdotákat meséltek a múlt hőseiről. Nagy Endre ilyen mesemondásokat már gyerekkorától naponta hallott, hiszen apja kocsmájában töltötte ideje jó részét a városka „színe-jáva”, s ha ki nem kergették, órákig bámészkodva hallgatta a mulatozó helyi notabilitások saftos esetekkel fűszerezett anekdotázását. Hamarosan ihletet is nyert a sikamlós ügyeket emlegető, komoly témát is kiforgató, butaságon gúnyolódó, tabut nem ismerő, csúfolódó beszédektől. Tizenhat évesen kertjük lugasában paródiát eszelt ki Mózesről, s ennek olyan sikere lett, hogy azon a nyáron alig győzte a vendégtjárást, mert mindenki hallani akarta a diákhumorba pácolt magánszámot. A kabarében nagy sikerrel hasznosította azt a képességét, hogy azonnali csattanóval tudott válaszolni a váratlan közbeszólásokra. A replikázás lehetősége és kötelessége, a konferanszié szellemes riposztjainak alkalmi jellege emelte ki az ő kabaréját az orfeumok és más mulatók sorából, és tette semmihez sem hasonlítható, egyedi mutatvánnyá. Nagy Endre a gyorsreagálású hadtest szerepét töltötte be a parányi színpadon, az elhangzottakat ostromló, bekiabáló közönség támadásaival szemben.

Csevegő, élőbeszédszerű stílus

A konferálás, pontosabban a konferansz a csevegés műfajából ered, legalábbis ahhoz áll legközelebb. A csevegés az újságírásban a tárca, karcolat, kroki, útirajz, krónika, glossza formáját ölti. Nagy Endre megszólalása az írott műfajt visszavezette eredetéhez, a kötetlen beszédhez, és karakteresen hallható előadói modorra változtatta. A csevegés, így a konferálás stílusának is legfőbb jellemzője az élőbeszédszerűség. Annak a közvetlen hangú elbeszélőnek az imitálása, aki baráti vagy családi körben szóval tartja a többieket. Szövegét, sőt szövegelését laza mondatokból hevenyészí, természetesnek véve az ötletszerű, „épp most jut eszembe” előadásmódot. Beszéde közben gyakran megszólítja hallgatóit, részben az érdeklődés felkeltése és fenntartása érdekében, másrészt pedig azért, hogy közvetlenül bevonja őket a történet alakításába. Olyan, nem fiktív műformákban, mint az előszó vagy a vallomásszerű visszaemlékezés, Nagy Endre írásban is az élőbeszédszerű fordulatok sokaságát alkalmazza. A *Hajnali beszélgetések Lukits Milossal* huszonöt részre osztott előszavában beszélgetőtársa kissé fölényes, mégis bizalmas hangon szól hozzá (és az olvasóhoz): „Dugd ide azt a poros füledet, hadd sűgom bele a nagy titkot”, „azt mondd meg nekem...” „Neked megsűgom”, „Beavatlak egy nagy titokba”, „Persze, te azt se tudod”, „Hidd el”, „Most legalább láthatod”, „Ha azt kérdeznéd tőlem”. A meta-szövegszerű kijelentések, felkiáltások, közbeékelések, a „Magam se hittem volna”, a „Kereken megmondom”-féle állítások fokozzák a figyelmet, kiemelve egyúttal a beszélő személyének egyediségét és viszonyulását az általa mondottakhoz. „Legyünk egész őszinték!” – javasolja konferansziéként is a ránk maradt filmfelvételen, s erre az ajánlatra az épp ásitani készülő néző is felkapja a fejét.

A csevegés kellemes, könnyed hangvételét elősegítő retorikai eszköz a szójáték, a szóvicc, a csattanó, ezek természetesen mind megtalálhatók Nagy Endre szóban elmondott és írásban közölt műveiben is. A szójáték érvényesítésében a poénképzés módszere is kiválóan megfigyelhető. A róla készült rövid filmfelvételen azon aggodalmaskodik, hogy amit a néző lát, az nem ő,

hiszen szélteben-hosszában még csak-csak van egy kis dimenziója, de mélységében már nincs, vagyis elvették a harmadik dimenzióját, pedig azért ilyen lapos még ő sem szokott lenni konferálás közben. Nyilvánvaló, hogy a szójáték itt a lapos szó több jelentésének kiaknázásán alapszik.

A megőrzött nyelv

Nagy Endre meggazdagodott pesti polgárként, élőszóban is őrizte egyéniségének tájjellegét. Hanglemez bizonyítja, hogy kiejtésében a bereg-ugocsai nyelvcsoporthoz jellemző, jól hallható diftongusok vannak: hó, jó, volt, Tóni helyett hou, jou, vout, Tauni hangzik. A szótagzáró r, l, j mássalhangzó az ő beszédében is megnyújtja az előtte lévő magánhangzót (*embeer, kőr, ha-ajlik*), az ő ejtésében is gyakran megrövidül az í, ú, ü hang (*viz, ut, szük*). Kijelentő mód egyes szám harmadik személyben az sz-szel bővülő v tövű igék n-nel kiegészülnek: leszen, veszen, teszen, ezt a nyelvjárási változatot még írásban is használja. Idézett előszavában és a Nyugatban megjelent *Fatornyos hazám* emlékezéseiben rendszeresen *csuda* olvasható *csoda* helyett, *tömérdék* a *temérdék* helyett, *bennök* a *bennük*, *valamennyiönk* a *valamennyiünk*, *enyim* az *enyém* és *izenget* az *üzenget* helyett.

Tájszavakkal ékesíti a *Fatornyos hazám* vallomások sorait, ilyenek például a *bombóc* (a gyűszűvirág gyümölcse, pici, kerek, lapos korong), a kisgyerek jelentésű *pulya*, aztán a *lingárok*, a rongyos napszámosok, akik alkalmi munkára vártak a kis köhíd peremén, miközben a la-cikonyha illatát szagolgatták, ahol a *süstörgő* hurka sült, vagyis a sütéstől a zsírban sistergett, fröcskölt, sustorgott. A *süstörgő* igei változatára is akad példa: „Besüstörgött a gőzös Újlak felől”. A *Hajnali beszélgetések...* előszavában található a *bigézni* szó („Ugocsában bigéztél”), amelynek jelentése ’bigével játszik’, a *bige* pedig nem más, mint a két végén hegyesre faragott fadarab, a földre fektetve az egyik végére bottal ráütnek, a felpattanó fát pedig elütik, mint a labdát. A mennyezet itt *padmaly*, a birka *bürge*, az uborka *ugorka*. A faágon látható megvastagodás, csomó pedig *göcs*, s még Daphnisz és Khloé is hálóingszerű *pendelyt* visel.

Nagy Endre példája is bizonyítja, hogy a tájszavak használata és a tájnyelvi ejtés megőrzése nem csupán magától értetődően, szervesen beépülhet az irodalmi nyelvbe, hanem egyedivé változtatja és színesíti is az elbeszélői, előadói hangot. A megszólaló éppen ilyen esetekben reprezentálja önmagát – múltjával, eredetével, élete meghatározó élményeivel együtt – a legteljesebben és a legtermészetesebben, hiszen ebben a beszédmódban önkéntelenül is a nyiladozó értelmet ért kezdeti hatások, a kisgyermekkorban szerzett alaptapasztalatok törnek felszínre. Ugocsa dacos hagyománya és a kocsmai kvaterkázás hallgatása mellett a „beszélő íróvá” érlelődésre legerősebb ösztönzést Nagy Endre számára is a családi környezet adta. Személy szerint az őszanya szerepkörét betöltő dédanya, akiről a következőket írja: „emlékszem a tollfosztó és kukoricahántó estékre, amelyeken sült tököt, mézes főtt kukoricát eszegettünk, és szépanyánk csudaszép meséit hallgattuk. Szépanyánkról azt mondták volt, hogy már százéves is megvan, az arca sima volt és fehér, mint a tej. Kék szeme azonban világtalanul nézett maga elé. Beregből való volt, furcsán beszélt magyarul; úgy mondta: regvel, estvel és a pénzre azt mondta: piez...” A nagymamák, dédanyák mesemondása nem egy csillogó szemű kislányt indított arra, hogy felnőttkorában maga is történeteket fogalmazva, a világ csudáin ámuló és hiábavalóságán elgondolkozó író legyen.

NÉPKÖLTÉSZETTÉ VÁLT...

Az Édes, ékes apanyelvünk szerzője, Bencze Imre a Tetten ért szavakban, 2007-ben

A 2012-ben elhunyt Bencze Imre a nyelvi pályázatok állandó szereplője volt, neve gyakran szerepelt a nyertesek között. Leghíresebb verse, az *Édes, ékes apanyelvünk* 1982 óta népköltészetté vált, számos változatban terjed – többnyire Bencze Imre neve nélkül. Van például zárt e-s változata is. 2007-ben a *Tetten ért szavak* című rádióműsorban beszélt a vers történetéről, egyéb munkáiról, díjairól.

Bencze Imre: Az *Édes, ékes apanyelvünk* című opuszt még a 70-es évek végén írtam egy hasonló tárgyú angol versezt nyomán. Ezt a nagylányom beküldte az 1982-es humorfesztiválra, ahol az írószövetség díját nyertem el. A szerkesztők által megkurtított változatot Sinkovits Imre mondta el 1982 februárjában. A teljes, hiteles szöveg az *Édes Anyanyelvünk* 1999. évi áprilisi számában jelent meg.

Balázs Géza: *Mit szólsz ahhoz, hogy versed sok változatban terjed?*

B. I.: A késői közlésből adódnak az eltérések. A világhálón az *Édes, ékes apanyelvünk* hívószavakra kattintva több száz bejegyzés olvasható – Stockholmtól Sydney-ig. A legmeglepőbb: Ungvári Tamás is fölvetette a honlapjára. Nemrég egy Marci nevezetű kislány mondta el a Youtube-on. Azóta a mű több kiadványban is megjelent. Így a kolozsvári *Helikonban*, az újvidéki *Jó Pajtás* című gyermeklapban, a *Váci Hírlapban*. Elhangzott a kanadai rádió magyar adásában. A többszöri átmásolások miatt a szöveg romlott. A legbántóbb, hogy az általam jó szójátéknak vélt „Csók, ha adják, százával jó, ez benne a jó” sor jó-jó párosáról lekopott az ékezet, és lapos jó-jó lett belőle. Néhol viszont szerencsére javult is a szöveg. Egy helyütt az eredeti szöveg így hangzott: „Nemileg vagy némileg, gyakori a gikszer, / Kedves egészszegekre köszönt a svéd iksz-szer”. Itt az önkéntes szerzőtárs az iksz-szer szót mixerre módosította, ezáltal a szöveg erőteljesebb lett.

B. G.: *Van-e még hasonló versed?*

B. I.: Hasonló verselményem még egy akad, ezt Bessenyei Ferenc mondta el 1982 júniusában a humorfesztivál döntőjében. Ezt többen – így Vargha Balázs irodalomtörténész is – az előbbinél jobbnak ítélték. Sajnos a szöveg erősen kötődik a 80-as évek sablonjaihoz, így sokat veszített aktualitásából. A verselmény eddig csupán a zárt körben (!) terjesztett *Börtönújságban* jelent meg nyomtatásban.

B. G.: *Elismerések?*

B. I.: Nem tudom megállni, hogy ne kérkedjek sikeremmel (homo dicsekvikusz). Az 1982-es humorfesztivál óta sok elismerést kaptam. A Klebersberg Művelődési Központ amatőr humorista pályázatán (2007) díjazták egy művemet. Az Anyanyelvápolók Szövetsége nyelvi pályázatain pedig sokszor voltam dobogós helyen.

Bencze Imre 2007-ben elküldött egy verset Balázs Gézának. A címzett akkor friss politikai felhangjai miatt nem akarta közzétenni, de most megteszi:

Bencze Imre: Milyen volt böszmesége...
(Juhász Gyula bocsánatát kérve)

Milyen volt böszmesége, nem tudom már,
Csak azt tudom, hogy kilyukadt a szó,
Szeptemberi bábeli zavarban
Hamvából fürgén föltámadt az Ó.

Milyen volt hetykesége, nem tudom már,
Csak azt tudom, hogy hosszú volt az ősz,
Októberi lázas, vad viharban
Haragvó képpel kergetett a Csősz.

Milyen volt ellenképe, sem tudom már,
De tudom, ő is kitartón kavar,
Kéjjel, kedvvel gyilkolásszák egymást,
S ki issza levét? – Te, böszme magyar!

MÁTÉ LÁSZLÓ

EMLÉKEK KÖTŐ JÓZSEFRŐL (1939–2015)

Későn érkezett a szomorú hír, már el is temették, amikor értesültem róla, hogy kolozsvári otthonában elhunyt az erdélyi (romániai) magyar közösség, de az egységes kárpát-medencei magyar nemzeti közösség jeles egyénisége: Kötő József.

Nem túlzás, ha azt mondom róla, hogy mihozzánk is tartozott, hiszen több helyen is megfordult errefelé, utoljára is Diószegen találkoztam vele, a Csemadok 65. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi megemlékezésen. Hívtam újból mifelénk, hiszen a Kazinczy Napokon és a Fábry Napokon már korábban vendéglőadóként egyaránt szerepelt. A meghívást örömmel vette, mondván, szívesen jön ismét Kassára, de erre csak az összegzésre is sarkalló 75. születésnap után kerülhet sor, hangsúlyosan kikötve azt, hogy Szilicét is vegyük be a programba, mert ha már kassai otthonomban vendégeskedett, szeretné megismerni szülőhelyemet is. Aztán itt a megmászíthatatlan: gyógyíthatatlan betegsége rövid idő alatt végzett vele, január 19-én viszszaadta lelkét Teremtőjének. 75 éves volt.

Kötő József 1939-ben született Kolozsváron. A nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban érettségizett 1956-ban. Abban a nagynevű kollégiumban, amelyet Sütő András írásai alapján egy kicsit mi is magunkénak érezhetünk. Tanári oklevelet a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen szerzett, ahol később ledoktorált. Tanárként kezdte hivatását, majd a Kolozsvári Állami Magyar Színház munkatársa lett, később igazgatója. Nehéz lenne számba venni otthoni

közéleti tisztségeit, közülük talán néhányat. Volt a Romániai Magyar Demokratikus Szövetség (RMDSZ) titkára, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) elnöke, kétszer az Oktatásiügyi és Kulturális Minisztérium államtitkára Bukarestben, parlamenti képviselő, regionális és helyi testületek tagja.

Íróként, dramaturgként, színháztörténészként, egyetemi tanárként számtalan tudományos munka, tanulmány szerzője. Az erdélyi magyar színjátszás gazdag történetét ő dolgozta fel legteljesebben. Csodálatot és tiszteletet kiváltó tudásának csak kisebb részét sikerült könyvekbe foglalni. Említette, hogy az unokákkal töltött boldog foglalatosságok és állandó közéleti szolgálatok (különösen fontosnak tartotta az otthoni és külföldi meghívásoknak eleget tenni!) mellett még néhány könyv tervét is fejében hordozza.

Több szakmai és állami kitüntetésben részesült odahaza és külföldön egyaránt. Megkapta a Román Köztársasági Érdemrend Nagy Tiszti Keresztjét (2000), a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjét (2002), Magyar Örökség díjat (2010) és a Kolozsvári Állami Magyar Színháznak is örökös tagja lett.

Különböző nemzetközi testületeknek volt a tagja. Nekem a Magyarok Világszövetsége és a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia testületeiben volt szerencsém vele egy ügyet szolgálni. Elmondhatom, hogy szilárd szakmai felkészültsége, embersége, tiszteisége mindenütt tiszteletet ébresztett és baráti hangnemet eredményezett. Mentés volt bizonyos erdélyi lobbicsoportoknál többször tapasztalt az „ide mindent” kizárólagosságától, empatikusan viselkedett más határokon kívüli magyar nemzeti közösségek iránt.

Többször megfordultam olyan rendezvényen, ahol előadóként, vendégként volt jelen. Élete, munkássága az EMKE jelmondata – „Ki a köznek él, annak élni érdemes” – szellemében fogalmazódott és valósult meg. Gyakran a legközelebbi barátait is zavarba hozó szerénysége, szikrázó vitákban is megőrzött bölcs nyugalma, kompromisszumkészsége, önzetlen segíteni akarása, és erőt sugárzó optimizmusa sok hívet szerzett neki, de az erdélyi és az összmagyar ügynek egyaránt. Az ő közelében azt is tapasztaltam, mennyire fontos a saját mindentudásunkba vetett csalárd hit helyett odafigyelni mások véleményére, türelemmel meghallgatni a tőlünk ellentétes álláspontokat is. Pedánsága abban is megnyilvánult, hogy – tanári hagyományokhoz hűen – minden fellépésére (előadás, emlékbeszéd, vitafelszólalás) írásban készült, idegen volt tőle a lekezelő semmitmondás, a szalmacséplés, a pufogó szövegek, panelszövegek ismétlése, és önmagunk tévedhetetlenségének állandó kihangsúlyozása, amik – sajnos – naponta visszaköszönő jelenségei a közéletnek.

Adyval mondhatjuk: „Valaki útravált belőlünk, hiány marad – mindvégig!” Kötő József nemzeti közösségünk – tágabb családunk – értékes és hasznos tagja volt, aki életével és munkásságával igazolta a Bethlen Gábor-i intelmet: „Nem mindig lehet megtenni, amit kell, de mindig meg kell tenni, amit lehet.”

Álljunk meg egy pillanatra, emlékezzünk egy igaz magyarra, mondjunk érte egy imát.

Legyen áldott az emléke – Isten nyugosztalja!

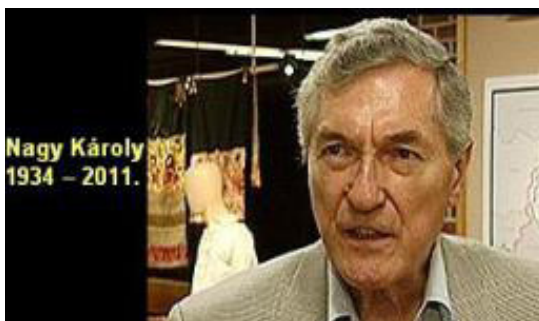
A cikk és a kép forrása: www.felvidek.ma

NAGY KÁROLY 1934–2011

(A Manyszi megemlékezése)

A Nyelvünk és Kultúránk szerkesztőbizottságának tagja, Nagy Károly szociológusprofesszor 2011-ben hunyt el. Az anyanyelvi kultúra nagy ápolójáról, barátjáról Papp László és Pomogáts Béla írásával emlékezett meg a Manyszi.

Papp László ezt írja az USA-ból: „Nemsokára itt a kaszás” – mondogatta Karcsi, aki május 24-én lett volna 77 éves. De a nagy kaszás nem volt türelmes. Május 3-án, 16 óra 39 perckor, elragadta őt. Bár Karcsi már több hónapja az ágyat nyomta, senki sem gondolta, hogy állapota végzetes lehet. Még a halála előtti estén is vidáman beszélgetett látogató családtagokkal. Reggelre egy vérrög elakadása nagy kiterjedésű vérömlenyt okozott agyában, amin már nem lehetett segíteni.

„Dr. Nagy Károly a szociológiatudomány professzora, a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja. 1956-ban hagyta el Magyarországot, azóta az Amerikai Egyesült Államokban élt. Az 1999-ben Magyar Köztársaság Érdemrenddel, 2004-ben Bethlen Gábor-díjjal kitüntetett egyetemi tanár egész életét és munkásságát a magyar nyelvnek, a magyar kultúrának szentelte. Ápolta és gondozta az amerikai magyarság körében a hazai hagyományokat. A XXI. Század Társaság által alapított Hazám-díj kitüntetésben részesült, melyet a Magyar Tudományos Akadémián 2009 novemberében adtak át. A rendszerváltoztatás óta vendégprofesszor-ként magyar egyetemeken is tanított.”

Ez a róla szóló rövid ismertető nem ad teljes képet arról az emberről, aki a magyarság egyik óriása, a nemzet elhívatott „napszámosa”, Amerikában az 56-os magyarok lelkiismerete volt. Szinte lehetetlen összefoglalni azt a hatalmas munkát, amelyet a magyarság érdekében évtizedeken át végzett.

Dr. Nagy Károly, a szociológia professor emeritusa 1934. május 24-én született Nyíregyházán. Az ottani tanítóképző elvégzése után egy környékbeli tanyai, majd egy baranyai általános iskolában tanított. 1956 októberében Erdősmecske Forradalmi Nemzeti Tanácsa elnökévé

választották. 1956. november 13-án hagyta el Magyarországot. 1962-ben a Rutgers egyetem pszichológia szakán végzett, MA-diplomáját 1966-ban, doktorátusát (Ph.D.) 1970-ben szerezte meg szociológiából a New York-i New School for Social Research egyetemen.

1960-ban egyik alapítója és huszonöt évig egyik tanítója volt a Magyar Öregdiák Szövetség New Brunswick-i Hétvégi Magyar Iskolájának. 1965-ben egyik kezdeményezője, 1970 óta egyik vezető szakembere az Anyanyelvi Konferenciának (A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága), tankönyveinek egyik lektora, *Nyelvünk és Kultúránk* című folyóiratának egyik szerkesztője volt.

1965-től 1994-ig tanított a Rutgers egyetemen, 1968-tól 2006-ig a Middlesex County College tanára volt, 1970-től 1982-ig tanszékvezetője. Tanított a Montclair és Magyarországon a Janus Pannonius, az Eötvös Loránd és a Debreceni Egyetemeken is.

Angol és magyar nyelvű tanulmányai, cikkei 1965 óta jelentek meg. 1977-től 1997-ig szerkesztette a Magyar Öregdiák Szövetség – Bessenyei György Kör *Tanúk korukról* című szóbeli történelem (oral history) előadás- és nyolckötetes kiadványsorozatát a Rutgers egyetemen.

Tanítsunk magyarul (1977), *Magyar szigetvilágban ma és holnap* (1984), *Szigetmagyarság és szolidaritás* (1988), *Küldetésben* (1996), *Emigránsok küldetésben* (2000) és *Amerikai magyar szigetvilágban* (2009) című könyveiben a magyar nyelv és kultúra külföldi megtartásának, művelésének módozatait, a kettős kultúra küldetészerű vállalásának jelentőségét elemezte. Életútját összefoglaló könyvét *Járatlan utakon – korfordulók világában* címmel 2003-ban adták ki. Szerkesztésében 1991-ben először jelent meg angolul Bibó István legfontosabb tanulmányainak, írásainak 591 oldalas kötete: István Bibó: *Democracy, Revolution, Self-Determination*. Társszerkesztője volt (Lee Congdonnal és Király Bélával) annak a 1956, *The Hungarian Revolution and War for Independence* című 956 oldalas angol nyelvű tanulmánykötetnek, amely az Atlantic Research és a Magyar Tudományos Akadémia közös kiadásában 2006-ban jelent meg. 1976-ban a párizsi Kassák Lajos-díjjal, 1981-ben a Bárczi Géza-emlékéremmel, 1993-ban a Nagy Imre-emlékplakettel, 1999-ben a Magyar Köztársaság Érdemrendjével, 2004-ben Bethlen Gábor-díjjal, 2009-ben Hazám-díjjal tüntették ki.

Károly barátunk, kimondhatatlanul hiányzol, olyan űr maradt utánad az amerikai magyarok között, amit aligha fogunk valaha betölteni. Isten nyugosztaljon!

Pomogáts Béla írja: Hogy a váratlanul eltávozott Nagy Károly személyisége és munkássága mit jelentett az anyanyelvi mozgalom számára, azt hosszú évtizedek története és valamennyiünk emlékezete, tisztelete tanúsítja, és minderről most Papp László nekrológja is megemlékezik. Hogy mit jelentett számomra, aki éppen egy emberöltőt töltöttem el mellette anyanyelvi kultúránk szolgálatában, azt nekem kell elmondanom. 1981 augusztusában ismerkedtem meg vele a pécsi Anyanyelvi Konferencián, ő volt az összejövetel első számú szellemi irányítója: Lőrincze Lajos mellett eszméltetője, a közösen vállalt felelősség és munka eszmei alapjának és kereteinek kidolgozója, megfogalmazója. Neki köszönhettem, hogy szerepet vállalhattam a mozgalom munkájában, majd megoszthattam tapasztalataimat az amerikai magyarság közösségeivel. Három évtizedet töltöttem el vele: személyiségének közelében, fáradhatatlan vállalkozó kedvének és munkabírásanak mindig reménykedésre biztató varázskörében. Tevékeny és gazdag évtizedek voltak ezek, mindig új erőforrást jelentett Károly barátsága, munkabírása,

küzdőszelleme – a végzetesnek látszó történelmi és politikai körülményeken is mindig diadal-maskodó optimizmusa.

Azt, hogy Nagy Károly egyénisége és munkássága mit jelentett az anyanyelvi mozgalom, a magyar-magyar párbeszéd és a nemzet kulturális egyesítése tekintetében, még sokáig fogjuk emlegetni: beszélünk róla, megemlékezéseket tartunk tiszteletére, számon tartjuk írásait, őrizzük örökségét – megőrizzük azt az emberi példát, amit alakja és munkássága jelent. Kötelességünk, hogy felmérjük munkájának jelentőségét és gondozásba vegyük szellemiségét, erkölcsiségét, tanítását. Most azonban a gyász fájdalma tölti el szívünket. Mind több a halottunk, Lőrincze Lajos és Czine Mihály után most Nagy Károlytól kell búcsút vennünk azok sorából, akik nemcsak megalapozták a nemzetegyesítés történelmi intézményeként működő anyanyelvi mozgalmat, hanem közösségi értelmet, morális rangot, távlatos lelki stratégiát is adtak neki. Drága barátunk, Isten Veled.

ÉGY BARÁTSÁG EMLÉKEI

Pomogáts Béla Józsa Péterről

Józsa Péterről itt és most nem úgy szeretnék beszélni, mint a modern magyar tudományosság „apostoláról”, aki annak idején (a hatvanas évek végén, a hetvenes években) igen sokat tett a hazai tudományosság megújulásáért, mindenekelőtt mint az olvasásszociológia és a szemiotika sikeres képviselője. A barátságról szeretnék beszélni, amely (nem függetlenül a közösen átélt történelmi eseményektől) összekötött bennünket. A hatvanas évek közepén ismerkedtünk össze: mindketten ötvenhatos „börtönviseltekként”. Ugyanabban az időben: 1960 késő tavaszán szabadultunk, ő, ha jól emlékszem, a budapesti (vagy váci? márianosztrai?) börtönből, én a tököli internálótáborból. Akkor ismerkedtünk össze, midőn én Tamás Attilának (korábban az *Új Hang* című kitűnő folyóirat szerkesztőjének, később a szegedi, majd a debreceni egyetem neves tanárának) a jóvoltából, mint rovott múltú és állás nélkül lézengő ifjú tanár munkalehetőséget kaptam az akkor készülõ *Magyar Irodalmi Lexikon* szócikkírói között. A huszadik századi anyag szerkesztésében kapott munkát Haraszti Sándor, a neves újságíró, a forradalom idején Nagy Imre kormányának sajtófőnöke, velem, mint egykori „ötvenhatossal” különös barátsággal bánt, rengeteg munkát (és szép tiszteletdíjat) adott. Jól emlékszem, az ő hivatali szobájában ismerkedtem össze egy dús hajú, tömött bajuszú (régii barátai szerint az ifjú Sztálinra hasonlító) fiatalemberrel, aki ugyancsak kevéssel azelőtt szabadult Kádár János börtönéből.

A megismerkedést hamar kölcsönös rokonszenv, majd tartós barátság követte. Józsa Péter és felesége, Jutka körül (a hozzánk, Nagymező utcai lakosokhoz közel eső, tágas, Ó utcai lakásban) népes baráti kör alakult ki. Olyanok jártak oda, mint Donáth Ferenc és felesége, Bozóky Éva, Eörsi István, Andorka Rudolf, Szabó Miklós (a demokratikus ellenzék ismert alakja, később a Szabad Demokraták Szövetségének országgyűlési képviselője), Gyurkó László (akinek ezután megjelent Lenin-biográfiája heves vitákat okozott), Dornbach Alajos, Tóth Lajos (korábban szekszárdi ügyvéd és ugyancsak ötvenhatos elítélt), Obersovszky Gyula (aki a börtönben „fejben” írott és megőrzött verseit adta elő) és a társaság védelmező szellemeként Rajk László özvegye, Rajk Júlia, akivel azután engem és feleségemet egy másik közös ügy (ez már politikamentes volt), a kutya- és macskavédelem is összehozott. Az ő irányításával jártunk ki vasárnaponként az egykori Károlyi Mihály-birtokon, Károlyiné Andrássy Katinka védnökségével létesült állatmenhelyre kutyákat, macskákat etetni, almot takarítani – de ez egy más történet). Meg még sokan mások, általában az ötvenhatos forradalom néhány esztendőn keresztül börtönben, internálótáborban tartott „baloldali” résztvevői közül. Kiváló és összetartó baráti társaság volt ez, gyakran összejártunk: Andorkaéknál, Dornbachéknál, Eörsiéknél, minálunk, legtöbbször Józsa Péteréknél, akiknek otthona egyszerre volt baráti találkozóhely és politikai vitaklub.

Józsa Péter, amellett, hogy szorgosan növelte tudományos életművét, mindig kiváló beszélgetőtársnak, társasági előadónak és jó barátnak bizonyult. Midőn már konszolidálódni kezdett a politikai helyzet, s a korábbi bebörtönzötteknek kezdtek megjelenni a művei, például Eörsi István versei és elbeszélései, Andorka Rudolf szociológiai könyvei, örökös házigazdánk, Józsa Péter is igen érdekes művekkel lepte meg barátait. 1976-ban adta közre *Esztétikai alkotások*

társadalmi hatása című munkáját (ez utóbb németül és franciául is megjelent), majd sorban a többi, de mint jeleztem az imént, nem tudományos munkásságát szeretném ebben a rövid visszatekintésben feleleveníteni. Ez természetesen a tudománytörténet-írás feladata, és részben meg is valósult abban a *Józsa Péter Emlékkönyv* című igen érdekes kötetben, amely S. Nagy Katalin szorgalma következtében Péter születésének hatvanötödik évfordulója alkalmából az olvasók elé került. Ebből a kötetből is kitetszik, hogy Józsa Péternek, jóllehet számára csak ötven esztendő adatott, és ebből is közel négy esztendőt börtönben és közel két évtizedet szinte némaságban kellett eltöltenie, milyen gazdag és változatos tudományos életműve van. Művelődésszociológia, kommunikációelmélet, filmesztétika, olvasástudomány és még egy sereg szakterület – ezek jelzik széles látókörét, gazdag érdeklődését, tudományos sokoldalúságát.

A jó barátira kívántam emlékezni, és ennek során persze azt is meg kellett állapítanom, hogy Józsa Péter korai halálával egy igen ígéretes tudósi pálya szakadt meg és egy igen gazdag tudományos életmű maradt befejezetlenül. Józsa Péter, ahogy az imént már fejtegettem, nem pusztán tudós és közéleti személyiség volt, hanem szellemi műhelyek, kollegiális társaságok, baráti összejövetelek szervezője, gazdája, animátora is. Úgy tapasztalom, hogy ez a máskülönb en igen fontos szerep és küldetés értékelődött le, foszladozik a mögöttünk maradt évtizedekben. Vagyis az érdek- és politika-központú személyes kapcsolatok kerülnek előtérbe, szemben azzal, amit hagyományosan barátságnak nevezünk. Barátságnak, mondjuk Petőfi Sándor és Arany János, Ady Endre és Babits Mihály, József Attila és Illyés Gyula, Juhász Ferenc és Nagy László baráti összetartozása nyomán. Tudományos munkái és közéleti szerepvállalása, helytállása mellett a barátságnak ez az ethosza is Józsa Péter szellemi örökségéhez tartozik. Vigyázzunk rá, ha nem akarunk magunkra maradni, ha csak pártgyűléseken, politikai tüntetéseken keresünk társakat.

Józsa Péter sírja Nagyrákoson

A IV. Józsa Péter művelődésszemiotikai szeminárium résztvevői megemlékezése Józsa Péter sírjánál (Nagyrákos)

Fotó: Dezső Renáta

HATVANÖT ÉV A KATEDRÁN

Szathmári István professzor úrral Balázs Géza beszélgetett

Balázs Géza: *Professzor úr, 90 évesen ma is tart szemináriumot az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Hány tanévet szolgált végig?*

Szathmári István: Kezdem azzal, hogy 2015. február 20-án töltöm be 90. életévemet. Bárczi Géza – akit mesteremnek vallok – 80. születésnapján a Magyar Nyelvtudományi Társaság ünnepi ülésén a köszöntésekre a válaszát így kezdte: „Életem alkonyán...”. Ezt én még inkább elmondhatom, mert 1948 szeptemberétől eddig 65 éven át tanítottam: 3 évig középiskolában, 4 évig az Idegen Nyelvek Főiskoláján, utána különböző egyetemeken, de az alaphelyem az ELTE volt és maradt – hála Istennek – a mai napig. Ahogy mondani szoktam, én a tanítással meg vagyok áldva, és – a negatív oldalt tekintve – verve is. Szinte nem tudom abbahagyni, most is a szemináriumi órán érzem jól magam igazán. A hosszú idő alatt sok mindent megértem, sokat tapasztaltam, ezúttal ebből szeretnék egyet s mást elmondani, talán tanulságot is. Először az elbocsátó szülőföldről, a Nagykunságról és benne Kisújszállásról szólok.

Fotó: Haader Lea

B. G.: *Számítottam is rá, hogy felidézzük Kisújszállást...*

Sz. I.: A kunok a XIII. század közepe táján ezen a mocsaras, vizenyős helyen telepedtek le, a katonáskodás fejében a hajdúkéhoz és a székelyekéhez hasonló kiváltságot is élvezve viszonylag hamar elmagyarosodtak, majd korán felvették a kálvinista vallást. Aztán szorgalmas

munkával gyarapodtak, úgyhogy például szülővárosommal kapcsolatban egy 1799-es kéziratot feljegyzés már arról számolt be, hogy „...vagyunk mintegy hat ezeren, ékesíti tágas temploma, és két emeletre díszesen épült Oskolája.” Meghatározó volt a város életében a gimnázium. 1717-ben három osztállyal indult, a debreceni Református Kollégium partikulájaként, és 1894-ben már főgimnázium címet kap, érettségizető jogkörrel. Egyébként itt tett érettségi vizsgát Móricz Zsigmond is, 1899-ben. Aztán meg kell említenem, hogy Arany János az 1834/1835-ös tanévben az egyik itteni alsó osztályban tanított, hogy pénzt gyűjtson további tanulmányaihoz.

Egyébként a kun származás tudata megvolt az itteni emberekben, a századok folyamán azonban halványodott. De azért még a két világháború között is a tőlünk nem messze lakó Imre István bátyám a 48-as kaszinóban – ez a zsellérek, a szegényebb emberek kaszinója volt – Kossuth apánk képe alatt minden hétfő esti összejövetelükön elmondta a kun Miatyánkot. Az utóbbi évtizedekben még inkább erősödően van a kun tudat, a szomszédos Karcagon külön parkot létesítettek, a korábbi időkre emlékeztető szobrokkal, és minden évben emléknapokat rendeznek íjász- és egyéb kun időkre emlékeztető hadakozó versenyekkel. Nagykunsági Díjat is alapítottak azok számára, akik kiemelkedően ápolják a kun hagyományokat, és ha el is kerülnek a városból, több tekintetben „hazatartanak”. Magam is részesültem a díjban a kilencvenes években.

B. G.: *Milyenek a kisúji emberek?*

Sz. I.: A kisúji embereket is nyakas kunoknak emlegetik. Valóban kitartanak szokásaik elveik mellett. Ezenkívül tartózkodóak. Nyilván megvolt rá az okuk, hogy például a „nadrágos” emberektől mindig tartottak. Jellemző aztán rájuk, különösen a férfiakra, a kevés beszéd. Ugyanakkor – még a legnagyobb szegénységben is – jellemezte őket a derű, a vidámság, a tréfálkozás kedvelése. Legnagyobb értékük azonban, hogy rendkívül szorgalmasak, dolgozók. Ezenkívül ügyesek is, mindenfajta munkával, ötlettel megpróbálkoznak. (Zárójelben meg kell azonban jegyeznem, nem tudom biztosan, hogy szorgalmas, dolgozós és ügyes voltuk mára teljesen megmaradt-e.)

B. G.: *Milyen a beszédük?*

Sz. I.: Dallamos hangzású, tisztán és tempósan ejtett, színes, képekben és szólásokban gazdag, tréfára is hajló beszédük az úgynevezett tiszai nyelvjáráshoz tartozik. Ez a zárt jellegű beszédmód ma már inkább csak az idősek nyelvhasználatában tartja magát. Egyébként gyengébb fokon – ahogy mondani szoktuk: regionális köznyelvi szinten – ezek a jelenségek megvannak mindenki beszédében. (Magam szintén ennek a regionális köznyelvnek egy enyhébb változatát beszélem ma is. Erről talán nem dicsekvés említeni, hogy Lőrincze Lajosnak, mint többször megjegyezte, nagyon tetszett.)

Ez a tájszólás – különösen az asszonyok beszédében – rendkívül dallamos. És szerencsére, legalábbis a XX. század végéig, ide még nem jutott el a hadaró beszéd, ilyenformán itt nem találkoztam szótag- és hangelnyeléssel, selypes, pöszögő hangképzéssel és felkapó, éneklő kiejtémóddal. Hadd idézzem Móricz Zsigmondnak a kisújszállási hanglejtésre, dallamra vonatkozó megjegyzését a *Kerek Ferkó* című regényből. K. Fekete János gazda beszélget Kornya tanár úrral az öreg Kerekegyházyról, Kerek Ferkó apjáról, és az író a következő megjegyzést fűzte hozzá: „Szinte túlozta azt a kunsági éneklő hangsúlyt – tudniillik K. Fekete János –, amelyet az iskolában a Kornya tanárok a legdühösebb szigorral igyekeznek kipusztítani a kun gyerekek

szájáról. K. Fekete János úr megnyomta az első szótagot, s aztán tovább monotonul darálva a mondanivalóját, az utolsó előtti szótagot megint felcsapta magasra, s a végsőt úgy eresztette le, mint egy kihangzó akkordot.”

De talán a legjellemzőbb egy-egy nyelvjárásra a szó- és kifejezőképesség. Ezek mutatják meg, a beszélők mit és hogyan neveznek el. A szólások meg arra utalnak, hogy milyen jelenséget emelnek ki a látottakból, a tapasztaltakból, és hogy milyen gondolati, hangulati tartalmakat fejeznek ki velük, az eredeti képet is felhasználva. Néhány jellegzetes példa: *jussa van valamihez, jussol; ájer* (a Tiszától keletre szinte mindenütt ismeretes, megvan nemcsak Adynál, hanem már Mikesnél is). A *tengeri* – sajnos – lassan kiszorul a nyelvhasználatból, a *kukorica* váltja fel. Az *oké, csaj* stb. argó, szleng jellegű szavak inkább csak a fiatalság, a diákság beszédében vannak meg, az új keletű *szia* viszont jobbra elterjedt. Sajátos kifejezések: *feljön az idő; megyek arra fel; egy állító helyibe; a létő világon; kimicsodás valaki*. Szólások: *jó kötísű ’jó testalkatú’; pízír adja a szót ’nem beszédes’; a padra jár nevetni ’nem vidám természetű’; kinn hál az idő ’nagyon hideg van’*. Végül az én gyerek- és fiatalkoromban még kötelező volt a köszönés. Különösen szép dallammal mondták az asszonyok: Jó reggelt kívánok.

B. G.: A pízír adja a szót szólást tréfásan professzor úr is használja ekképp: *Nem pízír adom a szót...*

Sz. I.: Hogy az említett sajtóságok mennyire maradtak meg valójában, pontosan nem tudom, mert az utóbbi években már csak halottak napján megyek haza, akkor is csupán a temetőbe. Egész életemben „hazatartottam” (a rádióban gyakran beszéltem szülővárosom nyelvéről, szokásairól; a minden évben megjelent *Nagykun Kalendáriumba* sok cikket írtam; aztán évenként elvállaltam a Kazinczyról elnevezett Szép magyar beszéd versenyének a zsűrizését és ugyanakkor megfelelő előadást is tartottam). Egyébként 2008-ban Kisújszállás díszpolgára lettem.

B. G.: *Mit nyújtott a város későbbi tanulmányaihoz?*

Sz. I.: A már röviden jellemzett változatos nyelven, beszéden kívül jó lehetőséget biztosított az elemi iskolai és a gimnáziumi tanuláshoz. Az elsőől az ötödik osztályig az elemi iskolában kiváló tanítóim voltak. Nemcsak rendre, tisztességre neveltek bennünket, hanem szigorúan megkövetelték minden tárgyból az ismeretek biztos elsajátítását. Ma is csodálkozom például azon, hogy a nyelvtani elemzésen belül már harmadik osztályos koromban biztosan meg tudtam különböztetni a szófajokat (akkor beszédrészeknek mondtuk őket) és a mondatrészeket. Aztán a beszéd- és értelemgyakorlati órákon megtanultuk élőszóban elmondani gondolatainkat, de tanítóink az írásbeli fogalmazásra is sokat adtak.

Az elemiben szerzett nyelvtani-nyelvi ismereteket, egyáltalán a nyelv, a nyelvek világába való bepillantást tágitotta tovább a középiskola. A kisújszállási Református Gimnázium a legjobbak közé tartozott: a tantestületnek több mint egyharmada úgynevezett tudós tanár volt a szó legszigorúbb értelmében. A nyelvi szerkezetek sajátosságainak, összefüggéseinek a szilárdabb megismerésében rendkívül sokat segített a latin tanulása (nyolc éven át, az első két osztályban nagyobb óraszámban), majd a német és a francia nyelv. Nyelvünk szépségét, sokszínűségét, használatbeli funkcióit Arany *Toldijának* egy egész éven át tartó tárgyalása, a stilisztika, a retorika, a poétika valamint az irodalomtörténeti órákon folyó elemzés mutatta meg igazán. Mindezt csak megtetézték olvasmányaim: Gárdonyi, Jókai, Mikszáth, Móricz, a népi írók művei, aztán Victor Hugo, Tolsztoj és a többiek. Az érettségit követően két út közül választhattam: vagy nyelvvel és irodalommal – illetve nyelvekkel és irodalmakkal – foglalkozó

tanár leszek, vagy – mivel a matematikát (akkori nevén számtant) is megismertem és megszerettem – a gépész- vagy más mérnöki, esetleg a matematikatanári pályát választom. Mégis az előbbi mellett döntöttem: 1945 tavaszán, a háború miatt egy fél éves késéssel a Debreceni Egyetem magyar–francia–német szakán kezdtem meg tanulmányaimat.

B. G.: *Kik voltak Debrecenben a mesterei?*

Sz. I.: Bár érdeklődtem a nyelvi kérdések iránt, kezdetben még egyáltalán nem gondoltam arra, hogy a választható részstúdiumok közül én a magyar nyelvészethez fogok szegődni. Ezt döntötte el aztán viszonylag hamar egy igazi nyelvész egyéniséggel – Bárczi Gézával – való találkozásom, illetve az a tény, hogy az ő közelében, az ő irányításával kezdhettem meg egyetemi felkészülésemet, majd első kutatásaimat. Bárczi professzor a szónak eredeti értelmében már az első előadásokon – akkor éppen a magyar névmások történetéről és a nyelvföldrajz kérdéseiről adott elő – lenyűgözött bennünket. Ha az előadás a tudomány mikéntjét, nehézségeit és szépségeit mutatta meg, Bárczi professzor proszemináriuma a nyelvészeti módszerek világába vezette be a hallgatóságot. Közben a tudomány, a módszer mellé felsorakozott a tanszéken uralkodó szintén nagyon fontos emberi közelség, csaknem családiasság is. Jöttek a közvetlen beszélgetések, amikor késő délután vagy este professzorunk átjött a szobájából a szeminárium és egyben könyvtárhelyiségbe, ahol mi dolgoztunk, majd megkérdezte, mivel foglalkozunk, és utána következtek újabb kérdések a nyelvtudományról, a világ eseményeiről és még sok mindenről. Miközben a szemünk láttára – pontosabban a fülünk hallatára – formálódtak Bárczi Géza kitűnő jegyzetei, illetőleg tankönyv- vagy inkább kézikönyvsorozatának egyes darabjai, még mélyebben és még többet láttunk meg a magyar nyelv és a nyelvek múltjának és jelenének a problematikájából. Aztán a Bárczi Géza vezette nyelvjárásgyűjtések, a nagyerdei szemináriumi kirándulások, a tanszékhez immár hivatalosan is közelebb kerülteknek az általa tartott francia nyelvi és irodalmi órák (Anatole France-t és Marcel Pagnolt olvastuk), továbbá azon igen gyakori beszélgetések révén, amelyeket az egyetemről gyalog hazamenet az akkori Libakerten át a Református Kollégiumig folytattunk – ha lehet –, még közelebb vittek Bárczi professzorhoz és egyszersmind a nyelvészethez, amit csak tovább segített az a körülmény, hogy harmadéves koromtól a Magyar Néprajzkutató Intézet díjtalan gyakornoka lettem.

Egyébként Bárczi Géának mint nyelvtudósnak három fő jellemvonását emelhetjük ki. Először is ízig-vérig nyelvtörténész volt. Másodszor: a nyelvtörténeti iskola módszerét, annak hazai és külföldi eredményeit ritka áttekintő képességével számon tartotta, de sohasem alkalmazta szolgai módon. Harmadszor: az eddig mondottak ellenére a szinkrón nyelvészetet is becsülte, sőt szorgalmazta és maga is művelte, továbbá jöllehet az akkor „modern” jelzővel illetett strukturalista, generatív nyelvészeti stb. módszerek, irányzatok életének csupán az utolsó évtizedében jelentkeztek, mint vezető tudós és mint a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke, ezeknek sem állt útjukba. Így érthető, hogy – bár sokan hatottak rám később: Pais Dezső, Benkő Loránd, Balázs János és mások – a mesterem Bárczi Géa lett.

B. G.: *Ezek szerint az egyetem elvégzése után professzor úr számára egyenes út vitt a nyelvtudomány valamely ágának, ágainak a művelése felé?*

Sz. I.: Egyáltalán nem! Sőt életpályám során gyakran változtatni kellett tevékenységemet, új és új szakterületekkel kellett foglalkoznom. Mivel 1948–1949-ben a „fordulat éve” miatt

senki sem maradhatott az egyetemen, három évig a debreceni Közgazdasági Gimnáziumban tanítottam, és nevelőtanár voltam az iskola kollégiumában. 1951-től meg négy évig a felsőbb rendelkezés, illetve a szükséglet szabta meg további pályámat. 1951-ben ugyanis kineveztek az akkor hírtelen létrehozott és csupán négy évig fennálló Idegen Nyelvek Főiskolájára a magyar tanszék vezetőjének. Az angol, francia, német, orosz nyelvet tanuló hallgatók számára kellett előadnom a magyar leíró nyelvtant, a fonetikát és a stilsztikát, mégpedig kontrasztív alapozással. Bár a dialektológia művelését sem adtam fel teljesen, a nagykunsági regionális nyelvátlasz elkészítéséről – a lehetőségek hiányában – le kellett mondanom, és mint később kiderült: örökre.

A főiskola megszüntetése után, 1955-ben az ELTE Bárczi Géza vezette II. sz. magyar nyelvészeti tanszékére kerültem, és azóta ott dolgozom máig, 1970-től 1984-ig tanszékvezetőként. 1970-ben a két tanszék sajátos profilt kapott. A mienk – „Mai Magyar Nyelvi Tanszék” néven – azóta a leíró magyar nyelvtan, továbbá a stilsztika, a nyelvművelés, valamint egy ideig a szakmódszertan előadásával és kutatásával foglalkozott, foglalkozik. A szükséglet tehát ismét másfelé terelte érdeklődésemet. A tanszék tevékenységének a középpontjába immár jelen nyelvünk morfológiájának, szintaxisának és szemantikájának a kutatása és tanítása került. És ráadásul – mint említettem – akkoriban ismerkedtünk a strukturalizmussal, a transzformációs módszerrel, az információ- és kommunikációelmélettel, és jelentkezett az újjászületett szemantika, a szövegtan, a matematikai nyelvészet, majd a pragmatika stb.

Megjegyzem, a Nyugattól való lemaradásunkat igyekeztem pótolni. A hetvenes évek közepe táján három ízben is részt vehettem Mannheimben az Institut für deutsche Sprache Jahrestagungján. Az akkori viszonyokhoz képest elég sokszor megfordultam mind Nyugaton, mind Keleten, és tartottam is előadást számos konferencián, kongresszuson. Különösen hasznos volt a Páris III-val (Perrot professzor stb.) való intenzívebb kapcsolat, illetve a francia–magyar kontrasztív nyelvészeti munkálatokban való részvétel. Aztán 1983-tól hat éven át a Helsinki Egyetemen (és egy félévben Turkuban) tanítottam vendégprofesszorként, s megindítottuk a magyar nyelv és irodalom főszakot. Ez minden eddigi ismereteimnek az újszerű, kontrasztív szempontokat is magába foglaló feldolgozását kívánta meg. 1996-ban nyugdíjba mentem, de professor emeritusként azóta is tanítok a tanszéken.

B. G.: *Mit tart a nyelvtudomány művelésében a legfontosabbnak?*

Sz. I.: Ha röviden akarnék válaszolni, azt mondanám: a filozofiaságot. És én ezt elsősorban a nyelvtörténeti kutatás közben sajátítottam el. Jelenti ez mindenekelőtt a tények tiszteletét, a problémák felismerését, az előzmények felderítését, a pontos hivatkozást, a világos előadásmódot, természetesen az új módszerek megfelelő felhasználását, és szinte alapkövetelménynek tartom azt, hogy minden problémának utána kell járni.

B. G.: *A nyelvtudomány mely területeivel foglalkozott professzor úr, és melyik bizonyult legkedvesebbnek?*

Sz. I.: Felsorolom őket: a magyar irodalmi nyelv (sztenderd) története; régi nyelvtanaink; a magyar nyelvtudomány története; dialektológia; stilsztika és stílustörténet. Foglalkoztam Balassi Bálint, Vörösmarty, Arany, Petőfi, Ady, Pilinszky stb. továbbá Kossuth, Németh László, Móricz, Móra stb. stílusával, hogy csak néhányat említsek. De nem maradt el a reneszánsz, a romantika, a szecesszió stb. stilsztikájának a bemutatása sem. A Magyar Irodalomtörténeti

Társaság meg is tisztelt a Toldy Ferenc- és az Irodalomtudományi Intézet XVIII. századi Osztálya a Faludi Ferenc-díj korábbi nekem ítélésével.

Ezenkívül publikáltam a leíró nyelvtannal, a mai nyelvünkkel kapcsolatos témakörökből. Könyveim száma húsz körül van, a tanulmányoké és cikkeké több száz. Legkedvesebbnek pedig a magyar nyelvtudomány-történet bizonyult. Az utóbbi négy év alatt írtam meg például a Magyar Nyelvtudományi Társaság százéves történetét. A Társaság tudniillik 1951-től, Budapestre kerülésemtől mindig közel állt hozzám.

B. G.: *Kik voltak a legkedvesebb tanítványai?*

Sz. I.: Fel se tudnám sorolni őket. De legszívesebben az 1970-ben indult és a 90-es évekre már az országnak szinte valamennyi, stilisztikával foglalkozó oktatóját magába foglaló Stíluskutató Csoportra emlékszem vissza. Létszámuk meghaladta a harmincat. Velük – kemény munkával – alkottuk meg a csaknem 600 oldalas első magyar *Alakzatlexikont* (2008).

B. G.: *Milyennek látja professzor úr a korábbi és a mai hallgatókat?*

Sz. I.: Először is a mostani hallgatók sem tehetségtelenebbek, mint a korábbiak. Talán a mai – sok tekintetben már-már szabados és zavaros – világ hatására csökkent bennük a tudományok iránti tisztelet, és csökkent a szorgalom, a munka becsülete is. Elfelejtették továbbá a „tanulást”, azt, hogy bizonyos meghatározásokat, egy-egy nyelvi jelenség stb. osztályait, fajtáit nem elég megérteni, hanem pontosan meg kell tanulni. Ennek következtében nagyobb követelményekre és nagyobb szigorúságra lenne szükség általában is!

B. G.: *Mikor, hogyan került kapcsolatba a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságával, az Anyanyelvi Konferenciával?*

Sz. I.: Bárczi Géza az 1970-es első idevágó konferencián többek között találóan ezt mondta: „...a magyar öntudatot kell felébresztenünk, fenntartanunk, növelnünk [tudniillik a külföldre került honfitársaink között]. És ennek eszközei: a nyelv, az irodalom, a művészetek, a zene, ének, tánc, színjátszás s a magyar történelmi tudat ápolása.” Ezt az öntudatápolást végeztük, kezdetben Lőrincze Lajos vezetésével, konferenciáink, előadói körútjaink alkalmával és azokon kívül is, például megfelelő nyelvtanító könyvek megszerkesztésével és folyóiratunknak, a *Nyelvünk és Kultúránknak* a célszerű szerkesztésével és pontos megjelentetésével. Igen eredményes volt aztán az általam vezetett Egyetemi Fórum keretében a határon túli egyetemi és főiskolai, röviden hungarológiát tanító oktatóknak a rendszeres találkozója. Felváltva időszerű és lényeges nyelvészeti, illetve irodalmi kérdést tárgyaltunk meg, kitérve a felsőoktatás problémáira is.

A BIRODALOM MEGSEMMISÜL, AZ IRODALOM MARAD

80. születésnapja alkalmából Balázs Géza beszélgetett Pomogáts Bélával

Balázs Géza: *Érdeklődésének, kutatásának fő iránya a 20. századi magyar irodalom, különösen az erdélyi és nyugati magyar irodalom. Miért éppen ez?*

Pomogáts Béla: Nehéz korszakban nőttem fel. A háború után a piaristák iskolájába írattnak be szüleim, a koalíciós korszakban még meglehetősen konszolidált viszonyok között éltünk, apám építész mérnök volt, az idősebb Antall József baráti köréhez tartozott, aki akkor az újjáépítési minisztériumot vezette. A miniszter leváltása után apámat elbocsátották, valamivel ezután egy tervezővállalathoz került. Anyám orvos volt, világeletemben az OTI-nál, majd ennek jogutódjaként az SZTK Péterffy Sándor utcai rendelőintézetében dolgozott. 1948-ban azonban radikálisan megváltozott az ország, Rákosi Mátyás vette kezébe sorsunkat, államosították az egyházi iskolákat, ezután egy esztendő az állami általános iskolában, majd ugyancsak egyet a Trefort utcai gimnáziumban töltöttem el, 1950-ben, midőn a piaristák visszakaptak két gimnáziumot (Budapesten és Kecskeméten), visszamentem hozzájuk tanulni, ott érettségiztem. Kiváló magyartanáraim voltak, olyan huszadik századi költőket állítottak a tananyag középpontjába, mint Ady, Babits, Kosztolányi, József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Radnóti Miklós, de ott ismerkedtem meg Áprily Lajos, Dsida Jenő, Sík Sándor, Weöres Sándor, Sinka István munkásságával is, meg persze Krúdyval, Németh Lászlóval, Kodolányi Jánossal, Kós Károllyal, Tamási Áronnal. Otthon is volt elég sok könyvünk, sokat olvastam, nem egyszer fél éjszakákat is. Így kerültem a modern magyar irodalom vonzásába, így lettem bölcsészhallgató, majd közelebbről is tanulmányoztam az erdélyi irodalmat, és erdélyi íróról: Kuncz Aladárról írtam a szakdolgozatomat. Ez lett később, némileg kibővítve, az első könyvem, 1968-ban jelent meg az Akadémiai Kiadónál. A nyugati magyar irodalommal pedig úgy kerültem kapcsolatba, hogy kiváló kollégáimmal és barátaimmal: Béládi Miklóssal és Rónay Lászlóval írtunk egy összefoglaló „kézikönyvet” a nyugati magyar irodalomról. Ennek elég nagy sikere volt, ámbar kaptunk feljelentésszámba menő kritikákat is. Márai Sándor és Cs. Szabó László műveit még a szüleim könyvtárából ismertem, később közel kerültem Határ Győzőhöz és baráti kapcsolatokat ápolhattam a párizsi Magyar Műhely szerkesztőivel: Bujdosó Alpárral, Nagy Pállal és Papp Tiborral. Többször részt vehettem a Műhely Ausztriában, illetve Párizs mellett rendezett irodalmi találkozóin. Persze könyveim nagyobbik része a magyarországi irodalomról jelent meg: a Nyugat, a népi mozgalom és a magyar avantgárd íróiról, például a kandidátusi dolgozatom a népi mozgalom költőit mutatta be, a „nagydoktori” disszertációm viszont már valóban az erdélyi magyar irodalomról szólt.

B. G.: *Mint irodalomtörténész, -kritikus, korábban mint az Írószövetség elnöke hivatalból is folyamatosan figyelemmel kíséri a mai irodalmi törekvéseket. Mi az, amire különösen figyel, mi az, amire kevésbé?*

P. B.: Igyekszem minden fontos mozgalmat, irányzatot és művet számon tartani. Persze vannak írók, akik közelebb állnak a szívemhez, ilyenek Babits, Illyés, Déry, Kós Károly, Radnóti vagy éppen Juhász Ferenc. Róluk könyveket is írtam. Máskülönben nem köteleztem el magam egyetlen nagyobb irányzat mellett sem: a Nyugat táborát, a népi irodalmat és az avantgárdot egyformán becsülöm. Mint a Magyar Írószövetség elnöke is igyekeztem kollegiális viszonyt kialakítani a máskülönben egymással versengő irodalmi „szekértáborok” képviselőivel, például egyformán nagyra becsültem (és ennek hangot is adtam) Csoóri Sándor és Konrád György munkásságát. A szomorú tapasztalat az volt, hogy egy idő után mindkét, egymással versengő tábor nehezményezte ezt a kiegyenlítést kereső stratégiát, mindkettő kizárólagos elkötelezettséget várt volna tőlem, és nem értették meg azt, hogy miként lehet becsülni egyszerre Csoórit és Konrádot. Szomorú tapasztalatom, hogy az én elnöki szerepvállalásom végeztével az írószövetség szét is esett, és mára a magyar irodalom egymásra gyanakvó, egymás ellen fenekedő táborok küzdőterévé vált.

B. G.: *Az ember azt gondolná, hogy mindig olvas, amikor nem ír... Mikor és mennyit olvas? Mennyire olvas kedvtelésből és mennyire kötelezettségből?*

P. B.: Hosszú életem során valóban igen sok könyv (és folyóirat) fordult meg a kezemben, egyetemi hallgató koromban éjszakákon át olvastam a könyveket, és szerencsére a sorsom is úgy alakult, hogy mint az Akadémia Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, talán így mondanám: „munkaköri kötelességem” volt az állandó olvasás. Ma is együtt élek a könyvekkel, sőt, mondhatom, egy könyvtárban élek, hiszen a hosszú évtizedek alatt valamivel több mint harmincháromezer kötet könyvet gyűjtöttem össze, ez ma egy aránylag nagy lakást tölt meg. (Azt szeretném, hogy ezt a könyvgyűjteményt valamelyik erdélyi magyar intézményre hagyassam örökségül.) Olvasni természetesen részben kötelességből, részben kedvtelésből olvasok, ámbar nehezen tudnám különválasztani a kettőt. Sok könyv fordul meg a kezemben, és természetesen rendszeresen ellátogatok korábbi munkahelyem, az Irodalomtudományi Intézet könyvtárába: az Eötvös Könyvtárba, ennek alapját az Eötvös Kollégium könyvtára adja. Hatalmas könyvtár, vagy százötvenezer kötet – öröm elmerülni a könyvek és folyóiratok között.

B. G.: *És mikor ír? És hogyan? Hogy lehet ilyen termékeny szerző?*

P. B.: Szinte mindennap írok valamit, részben az aktuális könyveimen, részben az „ad hoc” feladatokon: kisebb-nagyobb irodalomtörténeti tanulmányokon, könyvismertetésekben dolgozom. Az úgynevezett „termékenység” magyarázata bizonyára abban áll, hogy mindennap meg kell írni néhány lapnyi szöveget. Így aztán lassan megszületnek a könyvek is.

B. G.: *A különböző irányzatok és alkotóegyeniségek megértésére törekszik. Mégis, kik, milyen csoportok, irányzatok állnak a legközelebb a szívéhez?*

P. B.: Erre már az imént részben választ adtam. A teljes nemzeti irodalomban gondolkodom, ebben természetes módon ott van a hagyományos és a modern irodalom, a Nyugat körüli írók, a népi irodalom, az avantgárd, és ott van a szűkebb Magyarország, Erdély, Felvidék, Kárpátalja, Délvidék és a nyugati diaszpóra magyar irodalma. Tulajdonképpen egyetértek Szabó Zoltánnal, a népi írómozgalom egykori neves képviselőjével, aki 1948 után angliai és franciaországi emigrációban élte le tartalmas életét. Egyetértek azzal, amit 1974-ben *Hungarica varietas* című nagyszabású tanulmányában fogalmazott meg, midőn az „irodalmi nemzetet” a nemzeti identitás legfontosabb kifejezőjeként határozta meg. A következőket írta:

„Az irodalmi nemzetet – mint minden nemzetet – az a bizonyos, »mindennapi népszavazás« tartja össze. Vagyis egyéni döntések az együvértartozás mellett. Mihelyt az összetartozás-tudat az írókban, kifejezése a szellemi életben elhalványul vagy elnémul, az irodalmi nemzet gyöngül, a minőség rokkan, a tehetség elbátortalanodik, az értelem eleven erői elsikkadnak, a szellemi élet vérkeringése elakad. A nemzet megszenvedi. Megsemmisíteni birodalmakat lehet. Nem irodalmakat. A Római Birodalom megsemmisült. A latin irodalom megmaradt. A Római Birodalomból a romjai maradtak meg. A Római Birodalomról az maradt meg, ami latinul kifejeződött.”

B. G.: *Miért és hogyan vezetett az útja az anyanyelvi mozgalomhoz?*

P. B.: Az anyanyelvi mozgalom soraiba Lőrincze Lajos hívott meg, még a hetvenes években. Korábban is figyelemmel kísértem a mozgalom tevékenységét, és persze jól ismertem, nagyon tiszteltem Lőrincze Lajos munkásságát. Először a *Nyelvünk és Kultúránk* szerkesztőbizottságában vállaltam szerepet, majd a kecskeméti konferencián a vezetés tagja lettem, később, Lőrincze Lajos visszavonulása után Esztergomban engem választottak meg utódjának. Közel két évtizeden át láttam el az elnöki teendőket, sok hasznos tapasztalatot, szép élményt és értékes barátot szereztem a mozgalomban. Az Anyanyelvi Konferencia megbízásából bejártam az egész Kárpát-medencét, rendszeresen vettem részt erdélyi, felvidéki, kárpátaljai, délvidéki találkozók, konferenciák, tanári továbbképző tanfolyamokon és más hasonló összejöveteleken. Életem egy fontos része volt mindez, ma is örömmel gondolok vissza az anyanyelvi mozgalomban töltött évtizedeimre.

B. G.: *Hogy látja a mai magyar nyelv helyzetét?*

P. B.: A magyar nyelv helyzete, talán így mondanám: ellentmondásos. Számos tapasztalat utal arra, hogy nyelvünk háttérbe szorul, különösen a Kárpát-medence kisebbségi vidékein. A magyarok, a magyarul beszélők száma tragikus módon csökkent, hogy csak példákat mondjak, a rendszerváltozás idején Erdélyben 2,1 millió magyarról beszéltek, ez a szám mára másfél millió alá csökkent, a Felvidéken valamikor több mint egy millió magyar élt, ez ma nagyjából félmillió, a Vajdaságban a közel háromszázezres magyarság létszáma a felére vagy még kevesebbre esett vissza, és Kárpátalján is igen nagy visszaesés tapasztalható. Ezek szerint a valamikor 15 milliós magyarság ma jó esetben 12-12 és félmillió létszámot mutat. Olyan demográfiai veszteség ez, amely mindenképpen figyelmeztetést jelent, elemezni kell ennek okait, és intézkedéseket kell kidolgozni ennek megállítására. Úgy gondolom, az Anyanyelvi Konferencia több évtizedes munkája igen hatékony volt ebben a tekintetben, egyike volt azoknak az intézményeknek, amelyek eredményesen védelmezték anyanyelvünk és nemzeti kultúránk fennmaradását.

B. G.: *Melyik művére a legbüszkébb?*

P. B.: Sohasem kerestem a „dicsőséget”, és valójában az elismeréseket sem. Amire igazán elégedetten tekinthetek vissza, az az, hogy fel tudtam dolgozni az erdélyi magyar irodalom közel egy évszázados, 1918 és 2013 közötti történetét. A négykötetesre tervezett kiadványból eddig három jelent meg, közel kétezer oldalon. Ennek a terjedelemnek az egyharmadát irodalomtörténeti dokumentumok képezik. Munkám nemcsak irodalomtörténeti, művelődéstörténeti jellegű is, ilyen módon részletes képet ad az erdélyi magyarság egy évszázados történetéről, intézményeiről, művelődésének, oktatásügyének helyzetéről, sajtójáról és könyvkiadásáról.

Nagyon remélem, hogy néhány hónapon belül a negyedik kötetet is át tudom adni a csíkszeredai könyvkiadónak.

B. G.: *Mi az, ami a leginkább elgondolkodtatja a mai magyar kultúra kapcsán?*

P. B.: Tapasztalataim szerint a magyar kultúra helyzete az utóbbi évtizedben észrevehetően romlott. Egyrészt amiatt, hogy a szellemi életben, az irodalmi életben is igen szenvedélyes viták dúlnak, ezek nem tartózkodnak a kölcsönös gyűlölködéstől és rágalmaktól sem. Az irodalomnak természetes velejárói a viták, azonban ezeket a vitapartner megértésének szellemében kellene lefolytatni. A kulturális életben tapasztalható gyűlölködést nagyon veszélyesnek tartom, hiszen a magyar történelem már többször bizonyosságát adta annak, hogy ez a nemzeten belüli szellemi „polgárháború” milyen veszteségeket okozhat. Elég talán, ha csak Trianonra utalok.

B. G.: *Állandóan utazik, különösen a Kárpát-medencében. Melyik a legkedvesebb tája, ahová a legszívesebben megy?*

P. B.: Mindenhová szívesen utazom, igen sok barátom, kollégám, ismerősöm van: írók, tanárok, tudósok, papok szerte a Kárpát-medencében. Szeretem Kolozsvárt, a székely városokat, Nagyváradot (éppen a napokban tértem vissza ezekből a városokból), Pozsonyt, Kassát, Újvidéket, Szabadkát, Ungvárt és Beregszászt. Bevallom, leginkább Erdélyben érzem otthon magamat, ha átkelek a Királyhágón, egyszerre ragad magával a fájdalom és az öröm, a veszteségtudat és a büszkeség – ez maga az emberi sors. Szeretek utazni, természetesen nemcsak a Kárpát-medencében, hanem Európában és a nagyvilágban is. Számos helyen jártam, és mindeütt szereztem örömmel teli élményeket és hasznos tapasztalatokat.

„CSAK VESZTETT ÜGYEK MELLÉ ÉRDemes ODAÁLLNI...”

Mezey Katalin költővel 70. születésnapja alkalmából

Balázs Géza beszélgetett

A Magyar Napló 2013/5. számában egy többoldalas születésnapj beszélgetés legvégén ezt mondja: „Egyik legnagyobb szenvedélyem a magyar nyelv: a veszett fejsze nyele, amibe gör-
csösen kapaszkodunk történelmi fennmaradásunkért folytatott küzdelmünkben. Egyébként
is, csak veszített ügyek mellé érdemes odaállni. Veszített, nagy ügyek mellé.”

Balázs Géza: *Kifejtenéd ezt bővebben – főleg a magyar nyelv kapcsán?*

Mezey Katalin: Történelmi pesszimizmusom szüremlett át ezeken a sorokon. Pedig tudom, hogy nem érdemes már előre fájlalni azt, ami még meg sem történt vagy még csak félig. Épp elég fájlalni azt, ami megtörtént és nem tanultunk belőle. Nemrég olvastam egy kárpátaljai prózaíró novellájában a következőket: „Örült! Neked a farmvezető, a szakszervezeti titkár szava, a kolhozelnök parancsa semmi? Sándor Mihájlovics, ez az ember nem normális. Ön is így látja?” (Bartha Gusztáv: Gabonafarkas) Magyar emberek egymásközi beszélgetéséből idéztem. Ebből is látszik, hogy bármely uralkodó nyelvi környezet ránehezedik a gyenge pozícióban lévő magyar beszélőközösségre, az anyanyelv eltorzul. És egyre több magyar beszélőközösség van

gyenge pozícióban. Vigasztalásul: bár a realitásokat nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hinnünk kell, hogy a történelem ura az Isten.

B. G.: *Budapesten születél, mégis az elmúlt évtizedben úgy ismertelek meg, mint a tájnyelvek újjáélesztésének, fenntartásának egyik harcosát. Tájnyelvi vetélkedőket, konferenciákat szervezel. Miért? Vannak vidéki kötődéseid?*

M. K.: Négy nagyszülőmből három vidéken született: a mátyusföldi Nádszegen (ma Trstice), Soltmáriaháza-pusztán (Újsolt áll a helyén), Szatmárnémetiben (ma Satu Mare). Pesti nagyanyám édesapja Szeremléről jött fel gyerekfővel. Ilonka, a pesztonkám kolozsvári lány volt, apám segítje a vasi Molnaszecsődről, kubikusai egyrészt a jászsági Alattyánból, másrészt Békésből érkeztek munkát vállalni szüleim kertészetébe. Apám tanyája viszont Pilisvörösvár határában állt. Így valóságos tájnyelvi-nyelvi Paradicsomban nőttem fel hétéves koromig, amikor szüleim kertészetét államosították.

B. G.: *Többször hallottam tőled: nem szereted, ha valakit gúnyolnak a nyelvjárásáért. Ebben tökéletesen igazad van, de ez valóban mindennapi tapasztalat lenne?*

M. K.: A kisgyerek könnyen tanul nyelveket, én is megtanultam nagyjából a megismert tájszólásokat, amit anyám majomkodásnak tartott. Így hamar megkaptam tőle a tájnyelvi beszélők által sokat emlegetett: „Nem tudsz rendesen beszélni?” feddést. Ha kikerül valaki a maga tájnyelvi környezetéből, akkor elárulja őt a beszéde, és ez olcsó kihívás mindenkinek, aki szeret gúnyolódni a másik emberen. De a fordítottja is előfordul. Nádszegi nagybátyám, első hazalátogatásomkor megjegyezte: „Ti, ott, Pesten még magyarul sem tudtok. Azt mondod: elég. Hát mi ég el? Semmi. Azt akartad mondani, hogy ölég, nem?”

B. G.: *Társadalmi felelősségből álltál a tájnyelvek, a tájnyelvi beszélők mellé? Ugyanez mozgott a sárvári diákköltők, diákirók találkozóinak vagy éppen az Írók Szakszervezete kapcsán? Mi a közös és mi a különböző ezekben?*

M. K.: Minden mindennel összefügg. A diákirópályázatot a Kárpát-medence egészében hirdetjük meg, a sárvári irodalmi táborba az 50 legjobbat hívjuk el, ők mindig sokfelől érkeznek. Nagyon szerettem a bemutatkozó esteket, amikor már a megszólalásukból hallottam, ki honnan jött. Aztán hat-hét éve bekövetkezett a pillanat, amikor minden fiatal úgy szólalt meg, mintha a Sláger Rádióból érkezett volna. Ez volt számomra a vészharang, ezért szerettem volna a fiatalok közt „divatba hozni” a tájnyelveket.

B. G.: *S hogy illeszkedik ebben a sorba Karácsony Sándor és Várkonyi Nándor műveinek kiadása? És van még, amire nem figyeltem föl?*

M. K.: A negyvenes-ötvenes években kiiktatták a magyar szellemi életből a nem marxista, nem materialista gondolkodókat, alkotókat. A könyvtárakból milliószám hordták ki, zúzták be az „idealista” műveket. Ezek máig sem kerültek vissza méltó helyükre. Az asztalfióknak írt műveket pedig csak az elmúlt húsz évben adhattuk ki – miközben egyfolytában azt mantrázzák a szocializmusból örökölt értelmiségi hangadók, hogy az asztalfiókok üresek voltak. Holott egyedül Várkonyinak 7000 oldal értékes kézírathagyatéka maradt ránk. Tizenkét kötetben adtuk ki, de a könyvtárak alig vették meg, szellemi életünkben sem támadt visszhangjuk.

B. G.: *Egy költőnek talán a legnagyobb álma az, hogy sorait dúdolgassák. Ezt persze az olvasók döntik el. De vajon melyek a költő saját kedves sorai, amelyeket szívesen látna így szárnyra kelni?*

M. K.: Amit nemrégiben írtam, mindig az a kedvenc. Mostanában a „Mikes Kelemen úton a vezérlő fejedelem szívével Grosbois-ba” címűt szeretem hallani, de sok versemet kedvelőik felírták a világhálóra. Bármelyikről legyen is szó, örülök neki.

HUIJBER SZABOLCS

IDENTITÁSKERESÉS A MAGYAR KÖNNYŰZENÉBEN

Új idők új dalai

50 évvel ezelőtt az Autovillamossági Felszerelések Gyárának kultúrotthonában, a „Bosch”-ban néhány fiatal zenész úgy határozott, hogy az addig megszokott angol helyett magyar nyelvű szöveggel adnak elő egy számot. Az addigra már jelentős rajongótáborral rendelkező zenekar óriási kockázatot vállalt. Egyrészt az általuk játszott zenei stílushoz, a beathez az angol tökéletesen passzolt, ez volt a „világnyelve” ennek a zenének, magától értetődött, hogy így szólnak meg a számok. Másrészt a magyar nyelvű könnyűzenéhez ekkorra már hozzátartozott az a bárgyú, „nyálkás” szövegvilág, hangulat, ami a beat rajongóiban jogos ellenérzéseket keltetett.[1]

A fiatalok vállalták a rizikót, hogy nevetségessé tehetik magukat a közönségük előtt. (Ez végleges bukást és eltűnést is jelenthetett volna.) Aztán az első blokk után lementek a szórakozó fiatalok közé, és megkérdezték, milyen volt a magyar nyelvű szám. Senkinek nem rémlett, hogy volt ilyen. Azért azt tegyük hozzá, hogy a korabeli technika színvonala meg sem közelítette a mait, a nagy recsegésben-dübürgésben nem csoda, hogy az a „jelentéktelen apróság”, vagyis a szöveg magyarul történő megszólaltatása elsikkadt. Kezdetben óvatosak voltak, eleinte csak egyszer-egyszer játszották el magyar nyelvű számaikat, leginkább csak azt, amellyikkel megtörték a jeget.

És hogy melyik szám volt a magyar beatzene „Góg és Magógja”? Az Illés együttes Óh, mondd című slágere:

Ki mondta, hogy rám várj
Ki mondta, hogy rám várj
Ki mondta, hogy rám várj
Mondd, óh, mondd, mért rám, mért rám

Ki mondta, hogy rám nézz
Ki mondta, hogy rám nézz
Ki mondta, hogy rám nézz
Mondd, óh, mondd, mért rám, mért rám

Árnyékban jártál láthatatlanul
Napfényre léptél váratlanul

Ne várj tovább, jöjj el
Ne várj tovább, jöjj el
Ne várj tovább, jöjj el
Szólj, hogy jössz
Óh, ne, csak jöjj

Magamban jártam, sok-sok éven át
Sok ember között kerestelek
Nem szóltam én, hogy te vagy az a lány
Mégis eljöttél élelem – óh el

(1., 2., 3., 4.)

Óh, ne, csak jöjj
Óh, ne, csak jöjj
Óh, ne, csak jöjj
Óh, ne, csak jöjj
Óh, ne, csak jöjj
Óh, ne, csak jöjj

Paprika-beat

Nyugat-Európában a beat – és előtte az 50-es években a rock 'n roll – a hidegháborús válsághangulatban, az atombomba fenyegető árnyékában született meg. A beat „valószínűleg nagyobb revelációt okozott nálunk, mint Nyugat-Európában, ide ugyanis alig néhány évvel az ötvenes évek nyomasztó kulturális kötöttségeinek feloldása után tört be, s benne az akkori idők sokoldalú felszabadultságérzése is tükröződött.”[2]

A hűvös Anglia után a „tüzes” Budapesten még keményebben szólt ez a zene, nem csoda, hogy a Paprika-beat névvel aposztrofálták az Illés együttes zenéjét, amikor első külföldi fellépésükre mentek Grazba.

A beatzene – mind hangzásában, mind szövegvilágában – minőségileg más volt, mint az addig megszokott, hivatalosnak nevezhető táncmuzsika. Mozgósító erőként működött, rövid időre néhány szempontból egységes társadalmi csoporttá kovácsolt egy nemzedéket. Úgy is mondhatnánk, hogy az osztályharcból pár évre korosztályharc lett. A beat „nem vált rétegzenevé, közönsége valóban egy teljes generáció volt, a fiatal értelmiségiektől a fiatal munkásokig.”[3]

Bár a politikai-társadalmi kontextust valóban jellemezte egyfajta felengedés, ehhez óhatatlanul illúziók is társultak. „Szép, utópista ideológia alakult ki, amely szerint az ifjúság vette át a forradalmi osztály szerepét, radikalizmusa egy gyors csatában megrendíti majd az »establishment« évezredek épületét, s már holnapra megfordítja az egész világot.”[4]

Spontán közösségteremtő erő

A beatzenekarok és a zenének helyet adó klubok gombamód szaporodtak. Három angolnyelv-lecke és pár akkord elsajátítása már elegendőnek bizonyult, hogy valaki megszólaltathassa

ezt az új életérzést. A siker titka éppen az volt, hogy az előadók és a közönség nem különült még el, a szünetekben a zenészek beszélgettek a rajongókkal, a társadalmi összekovácsolódás mellett mélyebb tartalmakat is hordozott ez a mozgalom. Tudniillik a zene természetes egységének újraegyesítésével a játsszók és befogadók közti szakadékot konzerváló, továbbcsiszoló társadalom tagadását is kifejezték.[5] Ahogy Szörényi Levente fogalmazott: „A két éve még amatőrnek hitt banda most keményen megszólalt mögöttem. Volt ebben valami ördögi, ami a sava-borsát jelentette a dolognak. Talán az, hogy abszolút spontán volt. Ebben a közegben éreztem, hogy megbecsült ember vagyok. A lent lévőket tetőtől rajongtak azokért, akik fent voltak, de amikor lejöttél, ugyanúgy iszogattál a többiekkel. Egyforma srácok voltunk. Olyasmi lehetett ez, mint amikor a népi táncnál valaki középre ugrik a körből, csinál valami figurát, a többiek veszik a lapot, ez tovább lelkesíti a középen állót, és ettől végül is mindenki jobban érzi magát.”[6]

A beatdalok szövegvilága

A kezdetekkor még kockázatosnak tűnő magyar szövegek nagyban hozzájárultak a beatzene sikerességéhez. A zene frissessége, elevenessége mellett a szövegek érett szimbólumrendszere, az áttételesebb megfogalmazás, az őszinte, közvetlen hang és a valóságos élethez való közelebb kerülés révén szakítottak a korábbi slágerhagyományokkal – a kezdetben még intézményen kívüli – fiatal zenészek. Sokan azonban úgy gondolták, hogy gyökeres változást a beatzene sem hozott e tekintetben, hiszen – bár a társadalmi vonatkozásokat fontosnak tartották, és a merev konvenciókkal való szembenállásukat radikálisan ki is fejezték a fiatalok – a zenei köznyelv forradalmasítása nem lehetett feladata. Báron György szerint az „egyetlen olyan hazai szerző van, akinek a szövegeit végigkövetve határozott világszemléletre és kifejezési módra bukkanunk. Bródy János nemcsak a legsikeresebb, hanem az egyetlen igazán következetes beat-szövegíró.”[7]

Persze olyan is akadt, aki a Bródy-szövegek igényesebb voltának elismerése ellenére is hangsúlyozta, hogy egy igazi vers és az esztétikai értékeket is hordozó, igényesebb, modernebb dal-szöveg között is még fényévekben mérhető távolság van.[8] Veress Miklós a vers és – többek között – a beatdalok szövegei közti különbséget abban látta, hogy míg a versben az embernek *léte* van, addig a könnyűzenei szövegek arról szólnak, hogy az ember él. Azt persze ő is elismerte, hogy mindkettőre szükség van.

Bródy János szövegei

1965 nyarán a nógrádverőcei táborban közösen eltöltött három hónap jó lehetőség volt arra, hogy összeálljon a zenekar, és hogy Bródy János Szörényi Leventével kipróbáljon néhány ötletet. Megkísérelték magyarul visszaadni az angol szövegekből azokat a gondolatokat és érzéseket, amikről úgy érezték, hogy róluk szól. Ehhez gördülékenyen énekelhető, természetes, egyszerűbben szóló szavakat keresgéltek, de mindez még nem tudatos szövegírás volt. Így született az Óh, mondd is, melyet az 1959-ben alakult Táncdal és Sanzon Bizottság újbóli kérésre 1966 januárjában végre engedélyezett.

Mielőtt bármit is mondanánk „az egyetlen következetes beat-szövegíróról”, szövegei mondanivalójáról, érdemes megidézni egy korabeli olvasói levelet, amely a híres (vagy inkább hírhedt), 1970 márciusában adott BBC-interjú után született:

Kedves Fiúk!

[...]

A felnőttek hajlamosak arra, hogy több politikai gondolatot olvassanak ki a Bródy-szövegek sorai közül, mint ami benne van. Nem inkább ez volt a bajuk Veletek, mint a Bobby-riport? Miért is nem vigyáztatok jobban, ha polbeatet írtatok, hogy a szöveg világos legyen!?

Pl.: A Kuglinál oda kellett volna írni, hogy amerikai kugliról van szó, a félig művelt kislányok pedig Nyugaton végzik az egyetemet, közvetlenül az általános iskola 2. osztálya után. És hogy az emberek a tojásnál egyformábbak legyenek, vagy megváltozzanak vezényszóra, azt a hitleri Fasiszta Németországban kívánták tőlük. (?!)[9]

A rajongó által használt *polbeat* kifejezés nálunk csak kevés dalszerző-szövegíró esetében állja meg a helyét, valójában Bródy(ék) esetében sem alkalmazhatjuk. Ezek a szövegek ugyanis egy nagyon sajátos kettősséget mutatnak: „A Bródy-szövegek egyszerre fogalmazzák és kérdőjelezik meg a hagyományos sláger-értékeket, oly módon, hogy azokat hiányként tételezik, s szembeállítják vele az ezt tagadó valóságot; közben nevetségessé teszik azokat, akik érték és valóság diszkrpanciáját nem veszik észre, vagy hazugsággal kendőzik el.”[10]

Emellett jellemzi a szövegeket egy még fontosabbnak is mondható együttállás, kettősség, hiszen a dalokban megjelenített történetek és helyzetek kettős jelentéssel bírnak: a felszínen egy közvetlenebb, alapjában véve privát jellegű mondanivaló bomlik ki, de a szövegekből kiolvasható egy általánosabb, társadalmi tartalom is, és a kettő egymást feltételezi.

A szándékoltan egyszerű, már-már közhelyes szavakból és kifejezésekből felépített szövegek hordoznak magukban olyan elemeket, amelyek kizökkentik a megszokott „kerékvágásból” a befogadót. Maga Bródy erről így nyilatkozott: „Szeretek egyszerű, közismert szókapcsolatokkal könnyen felismerhető sorokat írni. Nem a nyelvi kifejezés, hanem a gondolat gazdagságára törekszem. Nem riasztanak a közhelyek. A közhelyek mély igazságtartalma az állandó használatától vált felszínessé. De elég egy kis furfang, és kénytelenek vagyunk újra végiggondolni a dolgokat. Legalábbis szeretném rávenni az embereket, hogy végiggondolják. Hagyok számukra gondolati játékkeret, végül is a mű a hallgatóban, a befogadóban válik teljessé. Szerintem a közönség is részt vesz az alkotási folyamatban.”[11]

A nógrádverőcei táborokban elsőként megszülető, immáron magyar nyelvű szövegek megírása kialakított egy sajátos munkamódszert, melynek köszönhetően az Illés együttes és Bródy János sajátos alkotói stílusa is megszületett. A magyar nyelvű beatzene nyitánya után közel 50 évvel örömmel tapasztalhattuk, hogy ez a szövegvilág még mindig frissen és elevenen tud érzelmeket közvetíteni, és sokakat megszólít. 2014-ben a Margaret Island nevű, fiatalokból álló zenekar számára írt szöveget Bródy János *Nem voltál jó* címmel, idézzünk belőle néhány sort:

S ha jönnél még és csókolnál
És azt hinnéd, hogy jó volnál
Én elmondom, bár nincs rá szó
De nem voltál jó

Margaret Island (Fotó: Totisz Tamás)

Lassú halál

Miután a beatzenét nem lehetett tiltani, a politikai hatalom a megszelídítést választotta. (Ennek az élére a KISZ állt, egy kis szójátékkal élve a KISZ a beat esetében a „kifogni a szelet” rövidítése).[12] A beatzene fiatalos lendülete, őszinte, friss hangja alapozta meg a fiatal nemzedékekben a hagyományos tánczenével szembeni sikerét, az azonban lényegesen magasabb szinten szervezett apparátussal rendelkezett. „A beat pedig – még mielőtt saját apparátusát és önálló fórumait megteremtette volna – az általa egyébként nem sokra tartott hagyományos zene intézményrendszerének támogatásán keresztül vált hivatásos szórakoztató zenévé.”[13] Sokan sokféleképpen megfogalmazták már a 70-es években, hogy a beat lassú haldoklásba kezdett, azáltal, hogy kommerszIALIZÁLÓDOTT[14], visszaolvadt a hagyományos szentimentalizmusba, rendes, normális szórakoztató üzletgá fejlődött, és már semmiféle közösségi tartalmat nem képviselt. Vagyis az ifjú nemzedéket kíméletlenül megfosztották illúzióitól. (Ennek olyan külsődleges nyomai is voltak, hogy az egyre professzionálisabb zenekarok egyre inkább eltávolodtak térben is közönségüktől.)

A nemzedék egy része majd a dzsesszben és az avantgarde rock-muzsikában igyekszik megtalálni, ami a 60-as évek végétől a 70-es évek végéig, a beat „lassú halála” során elveszett. A nemzedéki összefogás aztán a 80-as évekre fordulva már egész más akadályokba ütközött, és maguk a fiatalok jelentették a legfőbb akadályt: „A nyolcvanas évektől mind nehezebb tájékozódni az úgynevezett »divatdzsungelben«. Az új eszményeknek megfelelően nő a különböző ifjúsági csoportok képviselőinek száma, akik hajviseletben, öltözködésben, viselkedésben, gondolkodásmódban és a szabadidő eltöltésének formájában hangsúlyozzák különállásukat nemcsak az idősebb korosztálytól, hanem nemzedéktársaiktól is!”[15]

JEGYZETEK

- [1] Koltay Gábor interjúja Szörényi Leventével, 1980. Idézi: Koltay Gábor: *Szörényi – Bródy. Az első 15 év*, Zeneműkiadó, Budapest, 1980:32; Simonffy András interjúja Illés Lajossal, Illés szekerén, Új Írás, 1973. szeptember.
- [2] Kőbányai János: *Beat-ünnep*. Valóság, 1978/8., 90–98.
- [3] Báron György: *Városi népzene – közösségi zene?* Mozgó Világ, 1977/6., 90–98.
- [4] Vitányi Iván: *To beat or not to beat*, Élet és irodalom, 1974/41: 5.
- [5] Kőbányai János: *Beat-ünnep*. Valóság, 1978/8., 90–98.
- [6] Koltay Gábor interjúja Szörényi Leventével, 1980. Idézi: Koltay Gábor: *Szörényi – Bródy. Az első 15 év*, Zeneműkiadó, Budapest, 1980: 25.
- [7] Báron György: *Városi népzene – közösségi zene?* Mozgó Világ, 1977/6., 90–98.
- [8] Veress Miklós: *Egészen egyszerű*. Mozgó Világ, 1977/6., 107–109.
- [9] M. Krisztina levele. Idézi: Koltay Gábor: *Szörényi – Bródy. Az első 15 év*, Zeneműkiadó, Budapest, 1980: 183.
- [10] Báron György: *Városi népzene – közösségi zene?* Mozgó Világ, 1977/6., 90–98.
- [11] *Ma csak kis igazságok vannak...* Beszélgetés Szörényi Leventével és Bródy Jánossal, Kritika, 1982/4., 7–9.
- [12] Mezey András: *A beat korszak és a hippikultúra és azok társadalmi gyökerei és hatásai Magyarországon a hatvanas-hetvenes években*. In: *Magyar hippik*, Karton, Budapest, 2014: 83.
- [13] Lévai Júlia: *Zenei köznyelv: népzene, magyar nóta sláger vagy beat?* Mozgó Világ, 1977/6., 99–105.
- [14] Lévai Júlia – Vitányi Iván: *Miből lesz a sláger?* 1973: 205–206.
- [15] Szapu Magda: *Az ezredforduló kultúráinak kutatása és összehasonlító vizsgálata – Magyarország és Erdély*. In: Szapu Magda (szerk.): *Ifjúsági „szubkultúrák” Magyarországon és Erdélyben*, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2004: 15–16.

AZ ÍRÓI SZÓTÁR A NEMZET MÚLTJÁNAK ÁTMENTÉSE

Beke Józseffel, a magyar írói szótárak „csúcstartójával” Balázs Géza beszélgetett

Balázs Géza: *Tanár úr, alighanem csúcstartó az írói szótárak terén: Bánk bán-, Zrínyi- és Radnóti-szótár, most pedig az Arany-szótáron dolgozik. Miért és hogyan vezetett útja az írói szótárakhoz?*

Beke József: Hogy efféle csúcstartóvá legyen valaki, ahhoz az kell, hogy szerelmese legyen a témájának. E szerelem a szegedi egyetemi években gyökerezik: az első napokban egy új világot nyitottak meg előttem a nyelvészeti előadások. Elsősorban Mészöly Gedeon lenyűgöző egyénisége volt rám máig tartó hatással. Amit mondott, azt úgy körülbástyázta megdönthetetlennek tűnő adatokkal, hogy minden megállapítása sziklaszilárdnak látszott. Az akkori idők, a múlt század ötvenes éveinek átpolitizált irodalomszemlélete is inkább a nyelvészet tényszerűbb világa felé fordított. Részt vettem a *Juhász Gyula kritikai kiadás* kezdeti kutatásaiban, szakdolgozatomat pedig az irodalom és a nyelvészet határterületéről választottam: a költő jellemző versmondatait vizsgáltam. Talán nem véletlen, hogy az írói szótár műfaja is ebbe a zónába sorolható.

Néhány *Magyar Nyelvőr*-ben megjelent szakkikk után a *Bánk bán-szótár* megírásának gondolatához a lehetőség és a szükség vezetett. A lehetőséget Orosz László kitűnő – mondhatjuk:

örök időkre szóló – kritikai drámaszövege adta, a szükségességre pedig egy iskolai órámön döbbsentem rá. Kitűztem a drámát legközelebbi kötelező olvasmányul, és a következő órán egyik értelmes tanulóm jelentette, hogy ő már beleolvasott, de nem tudja, mi az a „pártütés”. Ez a kérdés akkor, a nyolcvanas évek elején bizony jogosnak számított. Eszembe jutott Pásztor Emil nekem dedikált *Toldi-szótára*, és ennek mintájára gondoltam elkészíteni egy hasonlót a *Bánk bán* szavaiból. Pásztor Emil az egri főiskolán dolgozott, de az én egyetemi éveim elején Klemm Imre Antal professzor tanársegéde volt Szegeden, így tőle kértem és kaptam segítséget a munka elkezdéséhez: az összes szó egyenkénti cédulázásának módszeréhez. A szócikkek megírásához Benkő László, az első magyar írói szótár, a *Juhász Gyula-szótár* szerkesztője szaklektorként nyújtott máig ható útmutatásokat. Napi iskolai munkám mellett öt év alatt el is készítettem először a 12 500 cédulát, azokból pedig a szócikkeket. A *Bánk bán-szótár* a Katona József Társaság kiadásában jelent meg Kecskeméten a drámaíró születésének 200. évfordulóján, 1991-ben.

B. G.: *Miért születnek nálunk jellemzően egyszemélyes munkaként írói szótárak?*

B. J.: Tapasztalatom szerint az írói szótárak léte vagy nem léte igen mellékes kérdés, legfeljebb néhány megszálott magánembernek szívügye. A *Petőfi-szótár* az egyetlen, amelynek elkészülte, megjelenése, vitája elérte azt a szintet, amelyet a műfaj megérdemel. Benkő László az írói szótárról írott alapvető művében arról ír, hogy más nyelvekben bőségesen vannak írói szótárak, egyetemek munkacsoportjai készítik őket központi támogatással, tehát úgy, ahogy ez a *Petőfi-szótár* esetében történt. E szótáron kívül azonban az eddig elkészült munkák szinte egyéni alkotásoknak mondhatók, néha központi támogatással, néha nélkül. Azt hiszem, jellemző: amikor a *Bánk bán* szótározási munkálataival foglalkoztam, kérdéssel fordultam a Tankönyvkiadóhoz (ahol a *Toldi-szótár* megjelent 1986-ban), hogy ha elkészülök, kiadják-e, hiszen valószínűleg a *Bánk bán* ugyanúgy kötelező tananyag lesz a magyar iskolákban még sokáig, mint a *Toldi*. Válaszában a főszerkesztő nemcsak elutasított, hanem hozzátette: a *Toldi* esete egyszeri kivétel volt, mert ha a *Bánk bán-szótárt* is megjelentetnék, „utána következhetne *Az ember tragédiája*, és akkor nincs megállás”. Szerinte tehát az írói szótár valamiféle veszélyes járvány. Idekívánczik az, amit a *Zrínyi-szótár* tájékoztató részében így fogalmaztam: „Visszatekintve a tíz év munkájára, áttekintve azokat a tiszteletre méltó személyeket, akikről támogatást kaptam, örömmel tölt el az az érzés, hogy milyen sok nagyszerű, önzetlen, a tudományosságért áldozni kész ember sietett segítségemre. Másrészt kissé keserűen kell megállapítanom, hogy egy vidéki középiskolai tanár a hasonló tevékenysége közben szinte teljesen csak személyes kapcsolataira, barátaira, ismerőseire támaszkodhat még akkor is, ha bízik abban, hogy munkájának eredménye, jelentősége túlnő ezen a körön.” Hozzáteszem: a „támogatás” szó erkölcsi és szellemi, tudományos segítséget jelentett akkor is, a *Radnóti-szótár* esetében is, mind a mai napig az *Arany-szótár* munkája során is.

B. G.: *Mire jó, kinek hasznos az írói szótár?*

B. J.: Amint az előbbi válasz érzékelteti: kétségtelen, hogy az oktatásban föltétlenül hasznos. Mostanában a tankönyvek, szöveggyűjtemények és egyéb kiadványok dicséretre méltóan igyekeznek segíteni oktatót és tanulót egyaránt az illető mű minden nem egészen világos (mert elavult, félreérthető vagy szokatlan) kifejezésének megértésében. Szomorú, ha egy kifejezetten alapos, széles látókörrrel megírt segédkönyv, mint a *Matúra Klasszikusok* sorozat Arany János

balladáit bemutató 1993-as kiadványa is tartalmaz néhány téves magyarázatot. Itt térek ki arra, hogy a könyvek hibái örökéletűek, ritkán találunk olyan könyvet, amelynek újabb kiadása pontosabb, mint az előző. Az *Arany-szótár* hét éve tartó napi munkája során tapasztalom, hogy némely hibák folyamatosan öröklődnek. Arany írja egyik versében: „a dalt, ha egyszer könyvbe nyomták, Ott megmarad örök itéletig”. Ugyanígy a nyomdahiba is, a téves magyarázat is. E kérdéskörrel írtam a *Holmi* 2012/2. számában „Sandaló” *Arany-szövegek* címmel, illetve tavaly a *Forrás* 2014/10. számában *Bonyodalmak az Arany-versszövegek és -magyarázatok körül* címmel. Vajon Gutenberg meggondolta-e, hogy a nyomtatott könyv hibáit csak egy másik könyv teheti jóvá. Vagy bele is kalkulálta találmányába?

B. G.: A nyelv- és irodalomtudomány mit hasznosíthat egy írói szótárból?

B. J.: Csak feltételezésekre, lehetőségekre gondolok. A szótár statisztikai adatai alátámaszthatnak előzőleg csak érzésekre alapozott véleményeket a költői szókincs nagyságára vonatkozóan, bár ez nem is olyan egyszerű kérdés, mint amilyennek látszik. A szótár adataira támaszkodhat valaki az alkotó szóhasználatának kérdéseiben, hiszen a régies, népies kifejezések, a tájszavak, idegen szavak alkalmazásának mértékére, arányára nézve konkrétumokat találhat. Engem meglepett, hogy Zrínyi a hadászati jellegű prózai művekben a szólásszerűségek, a klaszszikus és a népies példabeszédek milyen tömegét vonultatja föl nyilván annak érdekében, hogy a nála kevésbé művelt olvasó számára is érthető és hatásos legyen a mondandója. Azt, hogy a török ellen idegen segítségre ne számítsunk, így érzékelteti: „Akinek nem borja, nem nyalja”.

Arra is jó az írói szótár, hogy felszínre hoz olyan szóalakokat és jelentéseket, amelyek valamelyik elhunyt költő nyelvében elevenen éltek, de sem szótáraink, sem a nyelvi emlékezet nem ismeri őket. Ilyen például Arany költői műveiben az állhat ige sajátos használat. Kilenc példát találtam arra, hogy ez az ún. hatóige-képzős ige ’türtőztetheti magát’ jelentést hordoz meg igekötő nélkül is: „Toldi nem állhatja, odaomlik térdre”. Az igének ilyen értelmű használatát sem Arany előtt, sem utána nem fordul elő a magyar költészetben, és szótáraink sem említik, erről írtam a *Magyar Nyelv* 2008/3. számában. Hasonló különleges, egyéni jelentését, ti. ’képes meglátni’ találtam Aranytól a fölvehet igének, amikor ezt írja: „hét tornyot mutatának: néztem a tájra / S többet háromnál föl nem veheték”. Ezt a *Magyar Nyelv* 2012/1. számában közöltem. Az *en, ön, ten, min, tin* szavak ’saját’ értelmű használatára ma már talán csak egy közismert példa él a köztudatban Kölcsey *Hymnusából*: „Hányszor támadt tenfiad / Szép hazám kebledre”. Arany viszont olyan bőven alkalmazza ezeket, mintha nemcsak archaizálás lett volna célja, hanem a többes számú *min, tin* alakok föllevenítésével a teljes paradigma terjesztése is szándéka lett volna. Ezt a *Magyar Nyelv* 2012/3. számában publikáltam. Zrínyi nyelvében számos példáját találjuk annak, hogyan módosulhat az idők folyamán ugyanannak a szónak a jelentése. Lássuk erre a véletlen szó értelmi változását. Egy helyen azt írja Zrínyi, hogy a hadvezér gyors legyen, hogy az ellenséget véletlenül találja. Mai szemmel: miféle hadvezér az, aki nem ismeri az ellenség hollétét, és csak véletlenül talál rá. Csakhogy Zrínyi korában a *vél* ige eredeti ’hisz, gondol, sejt’ értelmének a fosztóképzővel ellenkezőre módosított jelentése él, tehát az ellenségre akkor kell rátámadni, amikor az nem is véli, nem gondolja, vagyis ma így mondanánk: váratlanul. Ugyanígy módosult a XVII. század óta a *tartalék* szó jelentése. Ha a *Szigeti veszedelemben* ezt olvassuk: a hadseregnek „nincsen tartalékja”, az mai szemmel veszélyt jelent, Zrínyi nyelvében viszont épp ellenkezőleg, ugyanis az akkori értelme ennek a

kifejezésnek: 'nincs, ami feltartóztatja'. Csak így hirtelen mondok még olyan szavakat, amelyek értelme az Arany-versekben bizonyára magyarázatra szorul: megszerez vmit = megtetézi, hozzátold; megállapít = megállít; jár vmiben = tenni akar vmit; merevül = teljesen, végig; vminek a parasztja = üresen hagyott felülete; bekever vmit = beszennevezi; ragadoz = zsákmányol, rabol; öreg = nagy; koperta = levél borítéka; sechser = hatos, régi pénzérme; szer = egyezség; szenesál = kincstárnok. A *bajusz* c. közismert versben ezt olvashatjuk: „a seprű, házörzőnek / Felállítva a küszöbre”. Vajon ki tudja ma már, hogy ezzel jelezték régen: nincsenek otthon, ne zörgessenek.

B. G.: *Hogyan lehetne fölkelteni az érdeklődést az írói szótárak iránt?*

B. J.: Szótárain szerkesztése során mindig arra törekszem, hogy értelmezéseim a közölt idézetekkel együtt az általános iskolát végzett versszerető és -olvasó számára világosak legyenek, de nem ringatom magam abban a reményben, hogy az írói szótár a könyvtárak felkapott olvasmányai között szerepel.

Ha már így hangzott a kérdés: Kinek hasznos az írói szótár? – tréfásan azt felelhetem, hogy nekem nem, és idézem az erdélyi mondást: „Nemes munka – nem es fizetik”. De komolyra fordítva: egyetlen picinyke jelét olvastam egy interjúban annak, hogy valaki hasznosította a *Bánk bán-szótárt*. Az illető ugyanis Katona és Illyés után nemrégiben ismét átírta a *Bánk bán* szövegét, s a riporter kérdésére, hogy volt-e olyan kifejezés, amelyet nem értett, azt felelte, hogy igen, azt megnézte a *Bánk bán-szótárban*. Én az átírásokról elutasító véleményemet már kifejtettem *Irodalmi kétszersültek* című írásomban, amely a *Holmi* 2007/4. számában jelent meg. Nyelvi szempontból nézve az átírás egy régi műalkotás szavait újabbra cseréli, ezzel a régi szavakat végképp eltemeti, csak hogy az új szó is elavulhat egyszer, így idővel lassanként az egész eredeti mű eltűnhet. Az írói szótár nem tüntet el a műből semmit, értelmezése segíti a megértést, ugyanakkor megőrzi az eredeti, igazi értéket. Az átírás olyan módszer, mint amit valaha némely templomokon elkövetettek: az előző kor építészeti stílusának elemeit egyszerűen befalazták, eltüntették.

Végül erre a kérdéskörre összefoglalóan azt felelhetem, hogy az írói szótár voltaképpen értékmentés, a nemzet nyelvi múltjának átmentése. Láncszem akar lenni abban a nemes kötelékben, amely a múlt értékeit összeköti a jelennek s megőrzi a jövőnek.

B. G.: *Most az Arany-szótáron dolgozik. Igaz lehet az az állítás, hogy Arany János a legnagyobb szókincsű költőnk?*

B. J.: Nagyon valószínűnek tartom, hogy igaz. Azonban ne várja senki, hogy az *Arany-szótár* biztos választ fog erre adni. Mindenekelőtt azért, mert ez a szótár csak a verses művek szavait veszi számba, s a fő „verseny társ”, Petőfi szótára a nem verses művek szóanyagát is tartalmazza. (Arany teljes szókincsének vizsgálatát talán 20 évvel ezelőtt mertem volna megpróbálni.) Másodszor azért nem, mert a létező magyar írói szótárak nem teljesen egységes alapelvek szerint készültek.

Véleményem szerint egyáltalán nem az illető műveiben előforduló szavak száma a leglényegesebb jellemzője egy-egy alkotó szókincsének, hanem az, hogy ezeket a szavakat milyen sokféle és főként milyen új, egyéni jelentésárnyalatokban alkalmazza. Mondhatnám úgy is, hogy nem a mennyiség, hanem a minőség, a sokszínűség teszi igazán naggyá és értékessé a szókincset. Tessék csak belegondolni, hogy amikor azt írja a költő: „napszúrte felhő”, hogy is

van ez? Vajon a napsugár szűri át a felhőt vagy a felhő szűri át a sugarakat? (Éppen mint József Attila e kifejezésnél: „gödör a víz fenekén” . Melyik is van a másik fenekén?)

Eddigi munkám alapján máris ki merem mondani Arany előnyét egy-két vonatkozásban akár minden magyar költővel szemben is. Úgy érzem, Arany nyelve a szólásszerűségek különféle fajaiban kiemelkedően gazdag. Csak a szem szócikkében 14 szólásszerű kifejezés kerül majd a szótárba. Feltűnően gyakori továbbá verseiben az olyan kifejezés, amelyben az állandósult szókapcsolat igei elemét valamilyen rokon vagy ellenkező értelmű szóval helyettesíti: a szokásos *számon kér* így alakul: *add számon*; a *számon tart* pedig így: *számon vesz*. Mestere továbbá annak is, hogy a szólást más síkra áthelyezve alkalmazza: „Fülét csóválja a rossz rím felett”, ugyanis Arany szerint a vers nem a szemnek, hanem a fülnek szól, a rím csengését hallani kell.

Amikor Arany művészi kifejezéseit közönséges szavakkal próbálom értelmezni, a költő Dantéről írott szavai jutnak eszembe: „lehet-é, hogy halandó szem nézze a szellemvilágot...?”

B. G.: *Köszönöm a beszélgetést, és erőt, jó egészséget kívánok az Arany-szótárhoz.*

„ÉGY NYELVÉSZNEK NÉHA A MAGA VÉDELMEVEL IS FOGLALKOZNI KELL...”

Páros interjú az adai Hódi Évával és Hódi Sándorral

BALÁZS GÉZA: A szerbiai Adán minden ősszel, október második hétvégéjén megrendezik a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokat. Ekkor zajlik a vajdasági magyar középiskolások anyanyelvi vetélkedője, megemlékeznek az adai születésű Szarvas Gábor nyelvészről, a Nyelvőr első szerkesztőjéről, s egy tematikus kiállítás és nyelvészeti konferencia, valamint kiadvány is gazdagítja a programot. Ennek a fontos eseménynek a szervezője, irányítója Hódi Éva, a Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület elnöke, valamint ebben is segítője, férje, Hódi Sándor pszichológus. Adódik az első kérdés: mikor és hol kapcsolódott össze életük?

HÓDI ÉVA: 1968-ban ismerkedtünk meg. Én Budapesten születtem, itt jártam iskolába, és akkoriban az ELTE BTK magyar-orsz szakának másodéves hallgatója voltam. Az egyetemen hozott össze minket a sors Hódi Sándorral, aki Jugoszláviából érkezett, és az ELTE pszichológus hallgatója volt. 1973-ban kötöttünk házasságot, 1975-ben kiköltöztünk Jugoszláviába, Adára, az akkor egyéves kislányunkkal. Én az adai középiskolában kezdtem tanítani, férjem a helyi szerszámgépgyár munkapszichológusa lett. Munka mellett férjem több könyvet megjelentetett, ezeket előzetesen mindig átnéztem, észrevételekkel láttam el, lektoráltam. Jómagam is írtam cikkeket, tanulmányokat különböző vajdasági lapoknak. A 90-es évek elején nagy társadalmi változások következtek be. Az ország szétesett, de a civil szerveződés megindult, különböző művelődési és más szervezetek jöttek létre. Ekkoriban alakult meg a Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület, melynek elnökévé választottak. Az Egyesület munkájába férjem is bekapcsolódott, és komoly szellemi munícióval gazdagította az Egyesület tevékenységét.

HÓDI SÁNDOR: Évával Budapesten az egyetemi évek alatt ismerkedtünk meg. Utána néhány évet még ott töltöttünk, majd Délvidékre költöztünk. A véletlenül múlt, hogy Adára kerültünk. Fiatal házaspár voltunk, egy gyermekkel, szolgálati lakást kaptunk és mindketten jól jövedelmező állásba kerültünk. A főváros után tulajdonképpen belecsöppentünk egy kisvárosi életbe, és vele együtt a kisebbségi létbe. Nem volt könnyű. Új helyzetek, kihívások, feladatok, emberek. Közel negyven éve tartó küzdelmes élet lett belőle. Szerencsére Budapesttől, Magyarországtól sohasem szakadtunk el teljesen. Az életformát, felfogást, értékrendszert, szokásokat, problémákat illetően a mai napig kettős vonatkoztatási rendszerben élünk, aminek a hátránya mellett megvan a maga előnye is: teljesebb – és talán hitelesebb – rálátás nyílik az életre. Éva derekasan helyt állt, és nemcsak nekem volt nagy segítségemre, de szerintem a vajdasági magyarság is sok mindent köszönhet neki. Tudjuk, aki akarja vinni valamire, Budapestre igyekszik. Ő meg a pesti életformát és velejáró lehetőségeket felcserélte egy vergődő-halódó kisebbség szellemi-kulturális életének felemelésére, nemzetmentő munkára, ami meglátásom szerint az egyetemes magyarság, illetve a nemzet sorsáért felelős illetékesek részéről több elismerést érdemelne.

B. G.: *Mikor indult a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok? Melyek voltak a legnehezebb, és melyek a legszebb évek?*

H. É.: A Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokat még 1970-ben szervezték meg először Adán, Szarvas Gábor szülőhelyén. Ebből a korszakból kiemelhetnénk az 1972-es rendezvényt. Ekkor avatták fel az adai Szarvas Gábor-mellszobrot, amelyet azóta is minden alkalommal megkoszorúznak. A szoboravató beszédet Bárczi Géza tanár úr tartotta. Kezdetben kétfévente került sor a Nyelvművelő Napok megrendezésére, de hamarosan már jelentkeztek a gondok. 1976-ban két előadó nem léphetett fel, 1981-ben pedig az egész rendezvényt betiltották, a szervezők pártbüntetéseket kaptak. Válságba került az egész rendezvény, amely válságot az 1990-es évek elején sikerült leküzdeni. Ebben nagy szerepe volt az új törvényes rendelkezéseknek, melyek lehetővé tették a nemzeti alapon való szerveződést, valamint a Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület megalakulásának, mely szervezet kezébe vette a Nyelvművelő Napok ügyét. A nyelvművelés folyamatossága érdekében ettől kezdve a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokat minden évben megszervezzük, és annak ellenére, hogy az ország súlyos gazdasági-politikai helyzetbe került, a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokat minden alkalommal sikerült megtartanunk.

A 90-es évektől kezdődően a mai napig terjedő több mint húsz évben a legnehezebb időszak az volt, amikor az ország háborúkat viselt, és az újságok, a rádió, a televízió egyfolytában bementa, hogy külföldi állampolgárok saját érdekükben ne utazzanak Jugoszláviába (Szerbiába). Nálunk nyugalom volt, szerveztük a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokat, előadónk nem voltak veszélyben, de nem volt könnyű erről meggyőzni őket. Itt szeretném megköszönni Szűts László tanár úrnak, aki közel húsz éven át vezette az általános iskolák 7. osztályos tanulói számára a játékos nyelvi vetélkedőt, hogy a háborús években sem maradt el, mindig számíthattunk rá, és Sebestyén Ádám tanár úrnak, aki korábban nem ismert minket, de a média vészharangkongatása ellenére is megbízott bennünk, eljött, megtartotta előadását. Az 1999-es Szarvas Napok vendégei és előadói még láthattak Ada különböző pontjain elhelyezett Óvóhely feliratú táblákat is, amelyeket a tavaszi bombázások alkalmából tettek ki, és akkor még nem szedtek le.

Ezek voltak azok a nem mindennapi, mára már történelemmé vált körülmények, amelyek közepette is mi a Nyelvművelő Napok szervezésével foglalkoztunk. Néha csodálkozva néztünk egymásra: ez is beletartozna a nyelvművelésbe? Ki gondolná, hogy egy nyelvésznek olykor saját személyi biztonságának kérdésével is foglalkoznia kell, nemcsak a nyelv védelmével?

Ami a legszebb éveket illeti, azt hiszem, hogy az általunk szervezett több mint húsz éves periódus összességében szép időszak volt. Igen komoly nyelvészeti témákat tárgyaltunk meg a rendezvény tudományos tanácskozásain, és nem egy alkalommal itt fogalmazódtak meg először olyan gondolatok, amelyek a magyar nyelv jelenlegi helyzetével, illetve jövőjével kapcsolatban sorsformáló jelentőségűek lehetnek. Gondolok itt pl. a magyar nyelv és kultúra helyzetének és lehetőségeinek egészen más megítélésére, mint ami a köztudatban általános, a nyelvstratégiával kapcsolatos elképzelésekre, a nyelvek és nyelvjárások jövőjével kapcsolatos javaslatokra. Elégedettek lehetünk azzal is, hogy a fiatalok körében az anyanyelv iránti érdeklődést sikerült fenntartanunk, sőt növelnünk – a játékos nyelvi vetélkedőt a jelentkezők nagyobb száma miatt már két részben – elődöntő és döntő megszervezésével – tudjuk lebonyolítani, sőt az érdeklődés már az alsó tagozatos diákokra is kiterjedt, az ő számukra is szervezünk játékos versenyt. Ha mégis ki kellene emelnem, melyeket tartom a legszebb éveknél, azt mondanám, hogy talán a 2007-től mostanáig tartó évek lennének ezek. 2007-ben *A magyar nyelv és kultúra a világhálón* címmel szerveztük meg rendkívül izgalmas rendezvényünket, és először itt éreztem, hogy az előadók és a hallgatóság végig az egész tanácskozáson együtt gondolkodik, a közönség szinte együtt rezdül az előadókkal. Azóta tudatosan törekszünk arra, hogy ezt a nem mindennapi – tudományos tanácskozásokon, azt hiszem, igen ritka – élményt megteremtjük.

B. G.: A „napokon” a magyar nyelvtudomány jelesei megfordultak. Kiket említenének meg a gazdag névsorból?

H. É.: Fennállásának immár 43 éve alatt a magyar nyelvtudomány számos kiváló képviselője megfordult a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokon. Száznál is több azoknak a jeles nyelvészeknek és más kiválóságoknak a száma, akik részvételükkel megtisztelték rendezvényeinket. E tiszteletre méltó névsorból ez alkalommal csak néhány nevet tudok megemlíteni, de honlapunkon szinte a teljesség igényével feltüntettük minden előadónk nevét. A régebbi időkből Szathmári István, Szende Aladár, Deme László és a már említett Bárczi Géza nevét említeném meg, aki az adai Szarvas-szobrot felavatta. Többször járt nálunk nyelvi játékokat vezetni Grétsy

László tanár úr, akit aztán Szűts László követett majd húsz éven keresztül. Wacha Imre tanár úr finom észrevételeire, nagy tapintattal kifejtett értékeléseire a középiskolások beszédversenyén nyújtott produkciókkal kapcsolatban mindmáig emlékszünk. Lőrincze Lajos a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok állandó vendégei közé tartozott. A Szarvas Napokról mi küldtük el a már kórházban levő Lőrincze tanár úrnak azt a levelet, amelyet utoljára el tudott olvasni. A későbbi évekből megemlíthetném Banczerowski Janusz, Zimányi Árpád, Prószéky Gábor, Kiss Jenő, Kemény Gábor, Koltói Ádám, Pusztay János, Büky László, Pomozi Péter, Minya Károly, Síklaki István, Posgay Ildikó, Ortutay Katalin nevét. Nagy segítségünkre van a nyelvművelő munkában hosszú évek óta Balázs Géza. Az utóbbi években több fiatal nyelvészt is sikerült bevonni a Szarvas Napok munkájába. Bóna Judit, Sólyom Réka, Kugler Nóra, Szoták Szilvia nevét szeretném megemlíteni, akik a legutóbbi két évben jártak nálunk. A magyarországi nyelvészekon kívül több határon túli nyelvész is megfordult a Szarvas Napokon, közülük is szeretnék egy-két nevet megemlíteni – mindenekelőtt Péntek János tanár urat és Szabómihály Gizellát. A hazai (vajdasági) nyelvészek közül is nagyon sokan részt vettek a Szarvas Napokon – vagy reményeink szerint az elkövetkezendő időkben részt fognak venni. Közülük a teljesség igénye nélkül szintén csak néhány nevet említenék: Penavin Olgát, Ágoston Mihály tanár urat, Láncz Irént, Csányi Erzsébetet, Molnár Csikós Lászlót, Cseh Mártát, Katona Editet, Göncz Lajost, Papp Györgyöt, Silling Istvánt, Rajslí Ilonát.

B. G.: *Az egyesület 2013-ban volt 20 éves. Hogyan idézték fel az évfordulón az alapítást?*

H. É.: 2013. november 11-én ünnepeltük a Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület fennállásának 20. évfordulóját. Az adai Városháza dísztermében emlékeztünk meg erről az eseményről. Az Egyesület elnökeként visszatekintettem az alapítás körülményeire, azokra az eseményekre, mozzanatokra, amelyek közepette létrehoztuk Egyesületünket. A Szarvas Gábor emléke előtti tisztelgés szándéka mellett a Nyelvművelő Napok kiszélesítésére, folyamatos fenntartására, új tartalmakkal való megtöltésére irányuló törekvés vezetett minket, és tágabb értelemben az a szándék, hogy a kisebbség fogyatkozása ellen az anyanyelv megtartó erejének tudatosításával vegyük fel a harcot. Az ünnepi rendezvényen Balázs Géza méltatta Egyesületünket és tartott előadást, majd Láncz Irén, az újjvidéki egyetem nyelvészprofesszora értékelte Egyesületünket és tartott előadást. Ünnepi műsorunk alkalmával zenés-irodalmi összeállítással tiszteltük – a zentai Mécsvirág Együttes előadásában – a száz évvel ezelőtt született vajdasági költő, Fehér Ferenc emléke előtt.

B. G.: *Mire a legbüszkébbek a négy évtizedből?*

H. É.: Nem könnyű erre a kérdésre válaszolni, mert ha valaki valamire büszke, az eleve hivatkozásnak tűnik, másfelől a nyelvvel való foglalkozásnak nincsenek kézzelfogható, mérhető, bármilyen módszerrel kimutatható eredményei. Ha mégis megpróbálnék válaszolni a kérdésre, azt említeném meg, hogy nagyon örülünk annak, hogy mára a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok Vajdaság egyik „nagyrendezvényévé”, mondhatjuk talán így is, „intézményévé” nőtte ki magát, határon innen és túl jelentős hírnevet vívott ki magának az anyanyelv ügyéért való tevékenységével, s ebben a mi munkánknak komoly szerepe volt. Szerény anyagi lehetőségeink ellenére 22 kiadványt tudtunk megjelentetni, a Szarvas Napokon elhangzott előadások és más írásos dokumentumok anyagát. Néha magunk is csodálkozunk: hogyan sikerült ez? Honlapunk fent van a világhálón, bár az utóbbi évek anyaga még pontosításra és kiegészítésre szorul. Talán arra is büsz-

kék lehetünk, hogy munkánk során igyekeztünk mindig megtalálni a közös hangot, kerestük az együttműködés lehetőségét, kerültük a konfliktusokat, és talán nem tűnik hivalkodásnak, ha úgy érzem, hogy tevékenységünk nélkül szegényebb lenne a vajdasági és az egész magyar kultúra.

B. G.: *Hódi Sándor több munkát is írt a nemzetstratégiáról. Ebben hol és hogyan foglal helyet a nyelvstratégia?*

H. S.: Az elmúlt években sokat foglalkoztam a kisebbségek helyzetével, ennek az a kézenfekvő magyarázata, hogy magam is kisebbségi sorban élek. Mindennapi tapasztalat volt számomra, hogy az anyanyelv kiszorul az élet bizonyos színtereiről: nyelvi hiányállapot lép fel, ami magában hordozza a további nyelvromlás és nyelvvesztés lehetőségét. Nem lehet eltekinteni attól a sajnálatos körülménytől, hogy a környező országokban a magyar nyelv mindenütt alárendelt státusban van, hogy a magyarokat folyamatosan nyelvi hátrányú megkülönböztetések érik, a népesség erőteljesen deklasszálódik és asszimilálódik. Ez juttatott el ahhoz a felismeréshez, hogy nem elég a nyelvi egyenjogúságról beszélni, hanem ki kell mondani, hogy a nyelv helyzete és az adott nyelvet beszélő nép társadalmi helyzete szorosan összefügg egymással. Nyelvi jogokról, nyelvi egyenjogúságról beszélni az önrendelkezés lehetősége nélkül üres szemfényvesztés. Nos, hozzá is kezdtem egy magyar autonómiatervezet kidolgozásához, amely a Trianon óta fennálló hátrányos helyzet orvoslását lett volna hivatott szolgálni. Mivel korlátozódik a tér, ahol a magyar nyelvet az utódállamokban még használni lehet, a tervezett nemzetstratégiát nem lehet egy jól átgondolt nyelvstratégiától elválasztani: értelemszerűen a magyar nyelv védelme lenne a magyar nemzetstratégia egyik sarktétele. A magyar nemzetstratégiának természetesen egy meglehetősen bonyolult világpolitikai helyzethez kell igazodnia, anélkül azonban, hogy az anyanyelv presztízsének növelése, elsajátításának, korszerűsítésének és művelésének a kérdése háttérbe kerülhetne. Ellenkezőleg, ez Magyarország számára elsőrendű állami feladat. Nevezetesen, hogy a magyar nyelvnek a Kárpát-medencében élő magyarok számára anyanyelvként kell megmaradnia. Mivel – mint mondtam – a nyelv helyzete és az adott nyelvet beszélő nép társadalmi helyzete szorosan összefügg egymással, önmagukban véve a nyelvi jogok mit sem érnek a kisebbségek (magyar nemzetrészek) helyzetének közigazgatási és politikai rendezése nélkül, ami a gyakorlatban az autonómiák rendszerének a kiépítését és biztosítását jelenti. Ezért a nemzetstratégia második sarktétele a nemzeti önrendelkezés kérdése. Tudom, hogy a tudós emberek a politikát nem nagyon szeretik, de hadd szögezzem le, hogy a nemzet (és nemzetrészek) megmaradásának kérdése alapvetően nem tudományos, hanem politikai, kulturális kérdés. Azt már csak zárójelben szeretném megjegyezni, hogy meglátásom szerint végső soron a magyar tudománynak is az lenne az elsődleges feladata, hogy a vergődő nemzettest életmegnyilvánulásainak és igényeinek a hű kifejezője legyen. A magyar nyelv vonatkozásában is. Lehet-e a magyar nyelv háttérbe szorítását, értékvesztését, a nyelvromlást, nyelvvesztést természetes folyamatnak tekinteni? Aligha. Ez csak egyik tünete a nemzettest egészében lejátszódó társadalmi-lélektani folyamatoknak. Amint azt többször is kifejtettem, meglátásom szerint a nagy, alapvető dilemmát a nemzeti közösséghez való érzelmi-tudati kapcsolat, illetve annak lazulása jelenti, ami szorosan összefügg az adott nemzeti közösség kohéziójának csökkenésével.

B. G.: *Hogyan foglalnák össze röviden a vajdasági magyar nyelvműveléssel kapcsolatos feladatokat?*

H. É.: Én a vajdasági magyar nyelvművelés intézményesítésében látom az előrelépés fontos lehetőségét. Több éve fáradozom egy magyar nyelvi intézet vagy nyelvi iroda felállítása ügyé-

ben, számos tervet készítettem, s az évek során olyan előrehaladás történt ez ügyben, hogy a Magyar Nemzeti Tanács felkarolta a kezdeményezést. A határon túli régiókban mindenütt működnek ilyen típusú intézetek vagy irodák, egyedül a Vajdaságban nincs egyelőre. A nyelvi intézetnek vagy irodának egyébként jogi akadályai nincsenek, egyedül anyagi feltételeken múlik ennek működtetése. Azért szorgalmaznám a nyelvi intézet vagy iroda működtetését, mert úgy érzem, hogy a nyelvművelés ügye – kisebbségi körülmények között különösképp – a civil szféra lehetőségein túlmutató feladat.

H. S.: Trianon óta általában csak a magyarság gazdasági, politikai térvészteséről szoktunk beszélni. A térvésztes mellett azonban magában a közösségben is felléphetnek olyan folyamatok, amelyek nyilvánvalóan rombolják, gyengítik az adott közösség értékrendjét, gazdasági összetartó erejét, immunrendszerét, amit jobb szó híján a közösség szivacsosodásának neveznék. Egy nemzet hanyatlása nem a születésszám csökkenésével kezdődik, hanem egy sokkal általánosabb társadalmi válság jelei. Sokévi munkásságom során ismételten megpróbáltam rámutatni arra, hogy a magyarság demográfiai zsugorodása, az előregedés, az apró falvak elnéptelenedése, a katasztrofális népegészségügyi helyzet, az elvándorlás, a sokféle lelki sérülés, az alkoholizmus, az öngyilkosság, mind szoros összefüggésben állnak a kollektív lelkiülettel, a nemzeti tudat sérülésével, folyamatos leépülésével.

Az új nemzetstratégia, ami vélhetően a magyar nemzetközösségi társulás új formáját is jelenti, reményeim szerint esélyt kínál a magyarság számára nemcsak a túlélési stratégiához, hanem a nemzet erősödéséhez, szellemi, anyagi és létszámbeli gyarapodásához is. Meglátásom szerint a délvidéki magyarság (megmaradása) csak ennek a nyelvi, kulturális, gazdasági és politikai kapcsolathálónak a részeként képzelhető el.

B. G.: *Hogyan készülnek a soron következő adai rendezvényre?*

H. É.: A Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokat tulajdonképpen egész évben szervezzük. Az év elején első szervező bizottsági ülésünkön határozzuk meg a soron következő rendezvény témáját, és ennek szellemében meghatározzuk hagyományos nyelvészeti pályázataink témáit az általános iskolások, a középiskolások és a felnőttek részére, és e pályázatokat közzéteszük a vajdasági médiában. További szervező bizottsági üléseinken pedig a rendezvénysorozat soron következő feladataival foglalkozunk: előadók felkérése, kiállítás megszervezése, kísérő műsorok tervezése. Jelenleg a 2013-as évi Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok kiadványának összeállításával foglalkozunk: az anyagok már beérkeztek, most folyik a szerkesztés. Általában a következő évi Nyelvművelő Napokra készül el a kötet, de az utóbbi pár évben már hamarabb sikerült megjelentetni. Valószínűleg ez alkalommal is így lesz.

FÜZFA BALÁZS

IDEGENKÉNT OTTHON

Péterfy Gergely: Kitömött barbár, Kalligram, 2014, 452 oldal

Kazinczy a harmadik évezredben

Tudható, hogy a szerző tíz évig gyúrta az anyagot, amíg érvényes formává állt össze a kezében. Tudható, hogy először doktori disszertációt írt és védett meg a témából a Miskolci Egyetemen. Aligha volt azonban előre látható, hogy Kazinczy Ferencről ilyen monumentális és lenyűgöző alkotás születik valakinek a tollán a harmadik évezred elején – azaz bő két évszázaddal a történelem után.

Hiszen ki gondolná, hogy az irodalmi (köz)tudatban a cizellálás apostolaként élő férfialak hús-vér ember is volt, reszkető-szorongó-bátor-szerelmes-szeretkező-csodálkozó-szikár férfiember, aki tudván tudta, hogy barbárnak lenni otthon a legkeményebb megpróbáltatás. Ha máshonnan nem, hát barátja, Angelo Soliman példájából okulva tudhatta ezt.

Mert ez a regény kettejüké – pontosabban hármójuké: Angelo Solimané, Kazinczy Ferencé és Török Sophie-é.

Bravúros narráció

A multikulturalitás előtti évszázadokban járunk. Angelo Soliman kisgyerekkorában került Európába Afrikából. Csodájára járnak egy négernek Bécsben. De nemcsak a csodájára járnak, hanem a pusztá létezését is képtelen valóságként felfogni az utca embere éppúgy, mint a hatalom birtokosai: hercegek, grófok és királyok. Vásári látványosságként mutogatják az élő embert, a gyerekek, járókelők pedig fogdossák, csúfolják, nevetségessé teszik. Vagy utóbbiak egyszerűen csak félnek tőle, s gyerekeiket ijesztgetik vele a polgári világ nagyobb dicsőségére. Még az is előfordul vele, hogy csavargók éjnek éjadján lekapják a tíz körméről, s le akarják dörzsölni-mosni róla a „festék”-et, mert nem hiszik el, hogy az igazi feketeség.

Bravúros a regény (narratív) struktúrája. Az már önmagában kivívja az olvasó elismerését, hogy a lényeg, a legfontosabb mondandó a legeslegutolsó mondatban van elrejtve – mintha ezért az egy mondatért született volna meg az előző 450 oldal... Szinte krimiszerű izgalommal rájuk át magunkat a szövegen, amely a narrációját tekintve is „duplafenekű” – plusz csavarral ellátva.

A feleség, Török Sophie narrálja az egész regényt, de olyan ügyes megoldással, hogy a nézőpont észrevétlenül csúszik át innen oda és onnan ide. Azaz olykor az az érzésünk, mindeztudó elbeszélővel van dolgunk, máskor hangsúlyozottan érezzük, hogy a Solimanról szóló fejezeteket a regény jelenidejében már halott Kazinczy Ferenc meséli-mondja el, akinek sza-

vait felesége tolmácsolja e későbbi idősikban az olvasó számára. A Kazinczyék életéről szóló részeket pedig egyenesen Török Sophie látószögéből követhetjük végig egyfajta én-elbeszélői nézőpontból.

Barbárok

A borzongást keltő cím – az olvasó nem tudja, hogy komolyan vegye-e vagy sem, konkrétan értse-e vagy sem, merjen-e rajta nevetni vagy sem – valóságreferencialitása kétségesnek tűnik mindvégig. Hitetlenkedve olvassuk már az elején, hogy a bécsi Természettudományi Múzeumban áll Angelo Soliman kitömött (?) teste egy tetőtéri raktárban... – egy diaporáma részeként más, hasonlóképpen szomorú sorsú embertársaival és állatokkal egyetemben. A 21. századi ember számára felfoghatatlan, amit elképzelsz a leírás alapján, ugyanakkor azonban a szemlélődés következő másodpercében máris saját tapasztalatai ötlenek elő a mai mindennapok terrorizmusáról, agresszivitásáról, diktatúráiról.

Török Sophie az emberszobor előtt állva kezdi mondani-mondani az egyes fejezeteket, s meséli el Kazinczyval közös életüket, mert szeretné megérteni, hogy amit a férje a halála előtt rábízott – az ő Angelo Solimannal való barátságának egész történetét –, az miért volt olyan fontos Ferenc számára, hogy lényegében csak akkor mesélte el, amikor már mindennek vége, a kolerától halálos ágyon. És ott, az ébenfekete szoborral szemben állva bekövetkezik a várva várt megértés. Török Sophie rájön, hogy mindenkit barbárnak tekintenek, aki különbözik a környezetétől, s hogy a barbárság nem a bőrszínen múlik – Soliman korának egyik legműveltebb figurája volt Bécsben –, hanem a személyiség és környezet viszonyán. Török Sophie tudta, hogy őket is barbárnak tekintették Széphalmon – hisz örület, ha egy ember inkább tintára és papirosra költi az utolsó fillérjeit, s nem élelemre. Örület, ha szegénységükben a gyerekeiket rokonokhoz kell kihelyezni nevelésre, mert annyi pénzük sincsen, hogy etessék őket. Örület, ha az ember a létezővel szemben egy álombeli jövőben hisz, amikor majd a barbársággal szemben fontosabb lesz az ízlés, a szépség, a művészetek tisztelete, az olvasás, a zene. Az oldal szalonnánál és a rőfnyi kolbásznál, akó bornál is fontosabb lesz a tintatartó, a kufsteini-brünni-munkácsi fogságban a saját vérrrel leírt betű, mert mindegyik egyfajta tanúságtétel a kultúra végső győzelméről.

A Bolyai-kéziratok tanulsága

Hogy az a barbár, akit nem értenek, vagy azok a barbárok, akik nem értik a zsenit, soha nem lesz eldönthető. Tudni csak annyit tudhatunk, hogy ugyanezekben az években, amikor Kazinczy a nyelvújítást véghez viszi Széphalomból vezérelve ebben az országban, ezer és ezer gyötrelmes éjszakán és nappalon írva leveleinek végtelen sorát, ugyanazt teszi, mint Csokonai Vitéz Mihály („Az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon”), mint Katona József („Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni?”), és ugyanazt teszi, mint a még majdnem gyermek Bolyai János („Semmiből egy új, más világot teremtettem”). – A Bolyai-kéziratok utóélete jól mutatja a sorsok és jelenségek hasonlóságát: „A kéziratok sorsa éppen olyan kétségbeejtően szomorú, mint Bolyai János egész élete. Ezt vette észre Eötvös József és foglalta írásba abban a levélben, melyet az ügyel kapcsolatosan fiához intézett. Az

olasz tudós herceg »csak azért fordult hozzám – írja Eötvös –, mert biztos tudomást szerezvén, hogy a két Bolyai irományai Marosvásárhelyen vannak, három év óta mind ő, mind a bordeaux-i és párizsi akadémiák tízszer írtak a marosvásárhelyi kollégiumhoz, de még választ sem kaphattak, s most – meg lévén győződve, hogy ily lángész irományai közt sok becses jegyzet lesz – azért fordulnak hozzám, hogy az irományokra kezemet tegyem, s érdemes részét vagy az akadémiánál adjam ki, vagy nekik engedjem át kiadás végett. És azon ember soha nem volt akadémikus, Erdélyben félbolondnak tartatott, s míg Gauss vele éveken át levelezett [!], Ausztriában mint genie-hadnagy penzionáltatott; s ha örülünk, hogy nagy matematikustadtunk a világnak: lehet-e nagyobb bizonyosága barbarizmusunknak?»[1]

Történhet-e fontosabb, érdemesebb dolog az emberrel itt a Földön, mint hogy félbolondnak tartják a való időben és térben? Hisz a lehetséges boldogságokat éppen e „félbolondoktól” – a Bolyaiaktól, Bartókoktól, Csokonaiaktól, Kazinczyktól, Katonáktól, József Attiláktól – tanulhatjuk majd meg mi, kései utódok. Ha van elég erőnk és bátorságunk hozzá.

A szavak ereje

Különös súlyt ad a regénynek ama felfogás, mely szerint a nyelvújítás azért volt elengedhetetlenül szükséges ebben az országban, hogy valamiképpen kordában tartsuk a hatalmat, hogy esélyünk legyen a függetlenségre. De az sem kevésbé érdekes kérdés – a „mindennapi nyelvújítás” tekintetében –, hogy ugyanakkor szókészletünk erotikus tartománya vajon miért nem újult meg (ezen a ponton inkább a regényhez irányítjuk az olvasót – 154. o.).

A három kulcsszemély, akik Péterfy Gergely fiktív-hiteles regényének hősei, a maguk módján választ adnak mindezekre a kérdésekre, de főképpen a barbarizmus természetét illetően gondolkodtatnak el bennünket. A regény nyelvi ereje méltán példázza azt a teremtő akaratot, mely a fekete bőrű, „barbár” Angelo Solimannak éppúgy tulajdona volt, mint a fehér bőrű Kazinczy Ferencnek és az ő feleségének, Török Sophie-nak, aki minden retteneten keresztülverekedve is kitartott férje „hóbortjai” mellett – annak ellenére, hogy nemcsak félig, hanem egészen bolondnak tartották őket a maguk környezetében.

Angelo Soliman a bőrét Kazinczy Ferencre hagyta örökölni. Kazinczyt pedig arra kényszerítik a császár emberei, hogy mondjon le tulajdonjogáról a bécsi Természettudományi Múzeum javára. Nem tehet mást. De kisvártatva rájön, barátja azért cselekedett így, mert tudta, hogy ő bizonyosan nem hagyja szó nélkül azt, ami vele történt. Tudta, hogy Ferenc el fogja mondani betűkkel, mondatokkal, el fogja mondani mindenkinek értelmes emberi nyelven a szörnyűséget, s akkor talán ő is megbékélhet majd hamvaiban. Mert mégis lehet remény a szavak segítségével a megértésre. S végül mégiscsak tisztán kiviláglik majd, hol végződik a barbárság, és hol kezdődik az ember(i)ség.

JEGYZETEK

- [1] Idézi Benkő Samu: *Bolyai János marosvásárhelyi kéziratai I. Fogalmazványok a Tanhoz, illetőleg az Üdvтанhoz*, AMBRUS Hedvig Mária, DEÉ NAGY Anikó és VAKARCS Szilárd közreműködésével szerkesztette és bevezetéssel ellátta BENKŐ Samu, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 2003, XVII.

BALÁZS GÉZA

PUSZTÁK NYELVE

Eperjessy Ernő – Regionális cselédszótár

(Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár, 2010, 333 oldal)

Mi az, hogy cselédszótár? A cselédség 1945 után megszűnt. A volt cselédek szégyellték egykori kiszolgáltatott helyzetüket, s nem beszéltek róla.

Eperjessy Ernő cselédszótára azoknak az uradalmi cselédeknek a világát idézi meg, akik közé Illyés Gyula is tartozott, akikről a *Puszták népe* szól. Illyés nyomán ma már talán nem keverik össze az emberek a nagyvárosi és az uradalmi cselédeket. Ez a szótár a zselicségi cselédek nyelvének gyűjteménye, a szerző célkitűzése szerint célja, hogy „az 1945-ben történelmileg véglegesen lezárt kapitalista nagybirtokrendszerrel együtt eltűnő uradalmi cselédség magyar szókincsét, bizonyos szempontból archaikus magyar nyelvjárását az utókornak átörökítse”. (Sajnos, aligha mond-

hatjuk ki, hogy „végrelegesen”, de a szerző jó szándékát nem kérdőjelezzük meg.) A szerző érintett: 15 éves koráig maga is részese volt az uradalmi cselédvilágnak. 2006-ban megírta – a népi irodalom folyományaként – a *Puszták népe Zselichen* című monográfiáját, az ún. cselédmonográfiát. Ekkor merült föl, hogy az 1960-as években gyűjtött anyagából szótárt is készítsen. Lehetséges-e egyáltalán egy nyelvjárásnak tekinteni a somogyi cselédek nyelvváltozatát? Komoly módszertani probléma, hiszen a cselédeket évente „fogadták”, bár a szerző szerint „a szegődésre kapott napon a cseléd messzire nem jutathatott el... Így aztán a migráció egy szűkebb körön belül, a szomszéd uraságnál, vagy két-három pusztával odább... történhetett”.

A korlátozott migrációból adódott a nyelvjárási viszonylagos állandósága. Ennek ellenére a volt uradalmi cselédek nyelvjárási sajátosságai összetettebbek, változatosabbak, mint egy zárt parasztközösségé. „A cselédek nyelve nem egy adott, állandóan egy helyen lakó közösségen belül integrálódott és bizonyos irányban változott egységesen, hanem az évenként megújuló migráció folytán nyelvjárási azonossága egy nagyobb – esetünkben a Zselic – tájegységen belül érvényesültek” – írja a szerző. A gazdasági-társadalmi körülmények, a viszonylagos helyhez kötöttség, a cselédek nyelvét meglehetősen archaikus formában tartották, de el is különítették a falvak lakosai által használt nyelvtől. A szerző szerint az 1950-es évekig a somogyi nyelvjáráson belül külön zselici magyar cseléd nyelvjárásról is beszélhetünk... – amely gondolat kétségtelenül már nem csupán nyelvjárási, hanem szociolingvisztikai helyzet. Megfigyelhető volt például, hogy a cselédek ő-ző nyelvjárást használtak, a gazdatisztek viszont már a köznyelvi e-zést. Ha egy cseléd könyér helyett kenyeret mondott, megszólták: Mit afektász? Neköd nem jó, ahogyan mi beszélünk? Neköd is ott mérnek, ahunn a többinek. Az alapvető szakterminológiát minden cseléd használta: cselédkönyv, béres, csirás, hónapszámos, kalapálás, méretés, takarodás. Szinte a máig élnek ilyen szavak, kifejezések, mint: pusztá, cselédség, béres, gazda, ökör, szekér, járom, fertály, időfelmondás, közös konyha. De vannak kimondottan „helyi érdekű” szavak kifejezések. Pl. aggságoskodik (alkalmatlankodik, útban van), baluska (kanászbalta), buger (szlovákul beszélő ember), csaptig (szintültig tele), heszít (mérgecs), kenyérkereső pogácsa (új munkahely keresés idejére sült pogácsa), kenyérmellévaló (húsetel), rétingesen (csak ingben, kabát nélkül), zsurmol (morzsol) stb. Eperjessy Ernő saját élethelyzetéből fakadó gyűjtését állatnevek, szólások-közhiedelmek és szöveges nyelvjárási szemelvények egészítik ki. Ismerve őt, tudhatjuk, hogy ugyanolyan szerénységgel, elkötelezettséggel fordult egy jogfosztott, voltaképpen társadalmilag alig ismert csoport felé, mint Illyés Gyula.

Az 1. nyelvészta'bor egy csoportja Sátoraljaújhelyen, a Kazinczy Múzeum előtt

LY-szobor a Magyar Nyelv Múzeumának udvarán

SZERZŐINK

BALÁZS GÉZA	nyelvész, néprajzkutató, tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE), az AK elnöke, Budapest
BALOGH ANDREA	irodalomtörténész, tanszékvezető adjunktus (Partiumi Keresztény Egyetem), Nagyvárad (Románia)
BARANYAI KATALIN	vezető szerkesztő (Oktatókutató és Fejlesztő Intézet), a Bolyai Önképző Műhely mentortanára, Budapest
FEHÉR JÓZSEF	irodalomtörténész, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke, Sátoraljaújhely
FRÁTER ZOLTÁN	irodalomtörténész, egyetemi docens (ELTE), a Magyar Irodalomtörténeti Társaság alelnöke, Budapest
FÜZFA BALÁZS	irodalomtörténész, egyetemi docens (Nyugat-magyarországi Egyetem), Szombathely
HÓDI ÉVA	tanár, könyvtáros, egyesületi elnök (Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület), Ada (Szerbia)
HÓDI SÁNDOR	pszichológus (Stratégiai Kutatóintézet), Ada (Szerbia)
HUJBER SZABOLCS	nyelvész doktorandusz (ELTE BTK), magyartanár (Károlyi M. Gimnázium), dalszövegíró
MÁTÉ LÁSZLÓ	ny. kulturális diplomata, Kassa (Szlovákia)
MINYA KÁROLY	nyelvész, főiskolai tanár (NYF), Nyíregyháza
A. MOLNÁR FERENC	professor emeritus (ME, DE), az MTA doktora, a Nyelvi és Művelődéstörténeti adattár szerkesztője, Miskolc
NAGY L. JÁNOS	nyelvész, egyetemi tanár (SZTE), Szeged
NAGY ZOLTÁN	ny. igazgatóhelyettes, Közlekedési Dokumentációs Vállalat; Budapesti Székely Ház szellemi közösség
PAPP LÁSZLÓ	építészmérnök, az AK választmányi tagja, New York (USA)
POMOGÁTS BÉLA	irodalomtörténész, az MTA Irodalomtudományi Intézetének tudományos tanácsadója, az AK tiszteletbeli elnöke, Budapest
PUSZTAY JÁNOS	Prima Primiissima-díjas nyelvész, egyetemi tanár (Konstantin Egyetem, Genius Savariensis Szabadegyetem), Nyitra (Szlovákia) – Szombathely
SIPOS LAJOS	irodalomtörténész, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság tiszteletbeli elnöke, Budapest
SZAKONYI KÁROLY	Kossuth- és József Attila-díjas író, drámaíró, dramaturg
SZŰCS GÁBOR	egyetemi hallgató (ELTE BTK), a NYÉK 2013. évi nyomtatott számának szerkesztője
H. TÓTH ISTVÁN	alkalmazott nyelvész, a neveléstudomány kandidátusa, főiskolai oktató (Apor Vilmos Katolikus Főiskola), Vác

BORÍTÓ B₃

Bolyai Önképző Műhely
Egyetemközi szakkollégium

1148 Budapest, Őrs vezér tere 11. fsz. 1.

06-30/318-9666 bom@e-nyelv.hu www.bom.hu

Átnézzük. Kijavítjuk.
Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda
www.e-nyelv.hu
iroda@e-nyelv.hu
+36-30-318-9666

30 FŐS TÁRGYALÓTEREM

KIADÓ

A BLAHA LUJZA TÉREN

4 órára 10 ezer forint,
10 órára 20 ezer forint.

Érdeklődés itt: iroda@mnyknt.hu